

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Центр українознавства

Українознавчий альманах

Випуск 28

Київ 2021

Українознавчий альманах. Випуск 28. К.: «Міленіум», 2021. 140 с.

ISSN 2520-2626

DOI: [https:// doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28](https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28)

Випуск присвячено дослідженню української діаспори та діаспор в Україні, а також аналізу творчої діяльності й життєвого шляху їхніх визначних представників. Автори акцентують увагу також на теоретико-методологічних питаннях, пов'язаних із аналізом понять «діаспора», «українська діаспора», «діаспори в Україні». Досліджуються проблеми збереження етнонаціональної ідентичності представників діаспор; чинники стабільності їхнього існування та розвитку; конфліктизація взаємовідносин у певних спільнотах через діяльність представників діаспор тощо. Особливу увагу приділено конструктивній взаємодії представників української діаспори у світі та інтелектуалів з України.

Для науковців, викладачів, студентів.

Головний редактор

С.В. Руденко, д-р філос. н., проф.

Упорядники

Ірина Грабовська, канд. філос. н., Катерина Кобченко, канд. іст. н.,

Людмила Сорочук, канд. філол. н.

Редакційна колегія

Т.І. Власова, д-р філос. н., проф.; І.М. Грабовська, канд. філос. н., ст. наук. співр.; С.Р. Кагамлик, канд. іст. н., ст. наук. співр.; О.Р. Кісь, д-р іст. н., ст. наук. співр.; Р.М. Конта, д-р іст. н., проф.; І.А.Махінко, канд. іст. н.; М.І. Обушний, д-р політ. н., проф.; С.В. Сторожук, д-р філос. н., проф.; А.М. Тормахова, канд. іст. н., доц.; М.І. Хилько, д-р філос. н., проф.; К.С. Шевчук, д-р філос.н., проф.; Роман Сапенко, д-р філософії (габілітований), проф. (м. Зелена Гура, Республіка Польща); Кармен Шайде, д-р філософії (габілітований), доцент (м. Берн, Швейцарія).

Затверджено Вченою радою філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Протокол № 14 від 24 червня 2021 року).

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 24897-14837Р від 17.06.2021

Видання індексується Google Scholar та Index Copernicus International.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року «Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням з філософських наук у категорії "Б".

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021

© Центр українознавства, 2021

© Міленіум, 2021

Ukrainoznavchyi Almanakh (Almanac of Ukrainian Studies). Issue 28. Kyiv: "Milenium", 2021. 140 p.

ISSN 2520-2626

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28>

The issue is dedicated to the research of the Ukrainian diaspora and the diasporas in Ukraine in their connection with such notions as "diaspora", "Ukrainian diaspora", "diasporas in Ukraine". The following problems are also under analysis: the ethnonational identity and its preserving, the factors of the diaspora's stability and its development, the conflict aspects of the diasporas and societies. Of special attention is the problem of the constructive interrelation of the world's Ukrainian diasporas and the intellectuals in Ukraine.

For scientists, lecturers and students.

Chef Editor

S.V. Rudenko, Full Professor, Dr. Habil

Editors of the issue

Iryna Grabovska, PhD; Kateryna Kobchenko, PhD,
Liudmyla Sorochuk, PhD

Editorial Board

T.I. Vlasova, Full Professor, Dr. Habil.; I.M. Grabovska, Senior Research Fellow, PhD; S.R. Kahamyk, Senior Research Fellow, PhD; O.R. Kis, Senior Research Fellow, Dr. Habil.; R.M. Konta, Full Professor, Dr. Habil.; I.A. Makhinko, PhD; M.I. Obushnyi, Full Professor, Dr. Habil.; S.V. Storozhuk, Full Professor, Dr. Habil.; A.M. Tormakhova, Associate Professor, PhD.; M.I. Khytko, Full Professor, Dr. Habil.; K.S. Shevchuk, Full Professor, Dr. Habil.; Roman Sapenko, Full Professor, Dr. Habil. (Zeliona Góra, Poland); Carmen Scheide, Associate Professor, Dr. Habil. (Bern, Switzerland).

Approved by the Academic Council of the Faculty of Philosophy, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Protocol No 14 from 24 June, 2021)
Certificate of state registration KB № 24897-14837P від 17.06.2021

The publication is indexed by Google Scholar and Index Copernicus.
By the decision of the Certification Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 2020, Almanac of Ukrainian Studies was recognized as a professional publication in philosophical sciences in category "B".

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2021

© Center of Ukrainian Studies, 2021

© Milenium, 2021

ЗМІСТ

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ТА ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ: КОНФЛІКТИЗАЦІЙНИЙ ВИМІР

Авер'янова Ніна	8
ПОНЯТТЯ «ДІАСПОРА» У НАУКОВИХ РОЗРОБКАХ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ: ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ТА ЗАСТОСУВАННЯ	
Афанасьєва Людмила, Букресва Ірина, Глинська Людмила, Глебова Наталья	14
СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ І ЗГУРТОВАНІСТЬ ДІАСПОР ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19	
Бойко Світлана, Млош Людмила	21
ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНЬСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН ТА КОНФЛІКТИЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ	
Воропаєва Тетяна	27
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: СПІВПРАЦЯ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УКРАЇНЦІВ (ДО 30-ї РІЧНИЦІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ)	
Газізова Олена	34
ДЕРЖАВНІ ПРІОРИТЕТИ У ЗБЕРЕЖЕННІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНЬСЬКОЇ ДІАСПОРИ: ОСВІТНІЙ КОНТЕНТ	
Грабовська Ірина, Талько Тетяна, Товмаш Дмитро	39
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ БІЛОРУСЬКОЇ ДІАСПОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ У СВІТЛІ ПОДІЙ БІЛОРУСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ І СВОБОДИ	
Грабовський Сергій	45
УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ПІД ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИМ РАКУРСОМ	
Денисюк Сергій	52
ВНЕСОК ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА У РОЗВИТОК УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СЕРЕДОВИЩІ МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНЬСЬКОГО РУХУ	
Дзира Олеся	56
РОЗКОЛ В УКРАЇНЬСЬКОМУ КОМУНІСТИЧНОМУ РУСІ КАНАДИ В 1930-х РОКАХ	
Кагамлик Світлана	61
ПРОТИСТОЯННЯ В КОЛАХ УКРАЇНЬСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ЕМІГРАЦІЇ: ДВА ПОЛЮСИ БАЧЕННЯ СПРАВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК	
Марущенко Мирослава	67
ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ ЛІКАРІВ УКРАЇНЬСЬКОЇ ДІАСПОРИ КАНАДИ ТА ЛІКАРІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	
Мозер Майя	73
ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВА РОЗУМНОГО У КОНТЕКСТІ ШИРЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА СЕРЕД УКРАЇНЬСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ	

Обушний Микола ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РОСІЇ ДОБИ ПУТІНІЗМУ	77
Петруньок Борис МАРКЕРИ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНО МОТИВОВАНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНЦІВ І КРИМСЬКИХ ТАТАР НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА	86
Пушкін Ігор БІЛОРУСИ ТА УКРАЇНЦІ В АНТИРАДЯНСЬКИХ ЛОКАЛЬНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ НА ТЕРИТОРІЇ РАДЯНСЬКОЇ БІЛОРУСИ (1920-1930 РОКИ)	93
Солонська Наталія, Борисович Галина ПОЗИЦІЯ КАНАДСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО У ВИРІШЕННІ МОВНОГО КОНФЛІКТУ В ІММІГРАЦІЇ	101
Сорочук Людмила УКРАЇНОЗНАВЧІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ІВАНА ОГІЄНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО НАУКОВОЇ ПОЗИЦІЇ В ЕМІГРАЦІЇ	108
Цимбал Тетяна УКРАЇНСЬКИЙ ПЕТЕРБУРГ У НАУКОВІЙ ТА ПОДВИЖНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕТЯНИ ЛЕБЕДИНСЬКОЇ	114
Цюрупа Михайло ЗМІНА ПАРАДИГМ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ДОКТРИНАХ ТА СТРАТЕГІЯХ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ	120
Шахно Юлія АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МІГРАНТА ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ АНТИ/МІГРАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ	126
РЕЦЕНЗІЇ	
Грабовська Ірина. ЧИ ЗМОЖЕ УКРАЇНА ПЕРЕМОГТИ РОСІЮ У ВІЙНІ МАЙБУТНЬОГО? (Рецензія на книгу: Горбулін Владимир. Как победить Россию в войне будущего. К.: Брайт Букс, 2020. 256 с.)	134
Микола Обушний. САКРАЛЬНІСТЬ МОЗАЇКИ СОЛОМОЮ ХУДОЖНИКА ОЛЕКСАНДРА САЄНКА (Рецензія на творчість українського художника О.Ф. Саєнка)	137

CONTENT

UKRAINIAN DIASPORA AND DIASPORAS IN UKRAINE: CONFLICTIZATION'S DIMENSION

Averianova Nina	8
THE CONCEPT OF «DIASPORA» IN RESEARCH WORKS OF FOREIGN SCIENTISTS: PARTICULARITIES OF INTERPRETATIONS AND USE	
Afanasieva Lyudmila, Hlynska Liudmyla, Bukreeva Iryna, Hlebova Natalia	14
SOCIAL SOLIDARITY AND COHESION OF DIASPORA AS FACTORS OF SOCIAL STABILITY IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC	
Boiko Svitlana, Ludmyla Mlosh	21
PRESERVATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF REPRESENTATIVES OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE CONDITIONS OF SOCIAL CHANGES AND CONFLICTIZATION PROCESSES	
Voropayeva Tetiana	27
THE INTELLECTUAL SUPPORT OF RESTORING UKRAINE'S INDEPENDENCE: COLLABORATION BETWEEN UKRAINIANS IN UKRAINE AND ABROAD (DEDICATED TO THE 30th ANNIVERSARY OF UKRAINE'S INDEPENDENCE)	
Hazizova Olena	34
STATE PRIORITIES IN PRESERVATION OF ETHNONATIONAL IDENTITY BY THE REPRESENTATIVES OF UKRAINIAN DIASPORA: EDUCATIONAL CONTENT	
Grabovska Iryna, Talko Tetiana, Tovmash Dmytro	39
PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE BELARUSIAN DIASPORA IN PRESENT-DAY UKRAINE IN PERSPECTIVE OF THE BELARUSIAN REVOLUTION OF DIGNITY AND FREEDOM	
Hrabovskyj Serhiy	45
UKRAINIAN DIASPORA FROM HISTORICAL AND THEORETICAL PERSPECTIVE	
Denysiuk Serhiy	52
YURI SHEVELOV'S CONTRIBUTION TO THE ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN STUDIES IN THE UKRAINIAN ART MOVEMENT	
Dzyra Olesia	56
THE SPLIT IN THE UKRAINIAN COMMUNIST MOVEMENT IN CANADA IN THE 1930s	
Kahamlyk Svitlana	61
CONFRONTATION IN THE CIRCLES OF UKRAINIAN INTERWAR EMIGRATION: TWO VISIONS OF PRESERVATION OF THE NATIONAL MONUMENTS	
Marushchenko Myroslava	67
THE WAYS OF COOPERATION BETWEEN DOCTORS OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN CANADA AND DOCTORS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES	
Moser Maiia	72
YAROSLAV ROZUMNYI'S EDUCATIONAL ACTIVITIES AIMING AT THE DISSEMINATION OF IVAN FRANKO'S CREATIVE LEGACY AMONG UKRAINIAN EMIGRANTS	
Obushnyi Mykola	77
FEATURES OF ETHNOCULTURAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN RUSSIA IN THE AGE OF PUTINISM	

Petrunko Borys IDENTITY MARKERS IN THE CONTEXT OF POLITICALLY MOTIVATED PERSECUTION OF UKRAINIANS AND CRIMEAN TATARS IN THE TEMPORARILY OCCUPIED CRIMEAN PENINSULA	86
Pushkin Ihar BELARUSIANS AND UKRAINIANS IN ANTI-SOVIET LOCAL ARMED CONFLICTS ON THE TERRITORY OF SOVIET BELARUS (1920-1930s)	93
Solonska Natalia, Borysovykh Halyna POSITION OF THE UKRAINIAN-CANADIAN SCIENTIST JAROSLAV RUDNYTSKYJ IN THE SETTLEMENT OF THE LANGUAGE CONFLICT OF IMMIGRANTS	101
Sorochuk Liudmyla RESEARCHES OF IVAN OHIJENKO IN UKRAINIAN STUDIES FROM THE POINT OF VIEW OF HIS SCIENTIFIC POSITION IN EMIGRATION	108
Tsybal Tetiana UKRAINIANS IN St. PETERSBURG IN SCIENTIFIC AND PUBLIC ACTIVITY OF TETIANA LEBEDYNSKA	114
Tsiurupa Mykhailo CHANGING OF PARADIGM IN MILITARY-POLITICAL THINKING IN THE DOCTRINES AND STRATEGIES OF MILITARY SECURITY OF UKRAINE OF THE 20 th AND 21 th CENTURIES	120
Shakhno Yulia MIGRANT'S AXIOLOGICAL ORIENTATIONS AS A BASIS OF MODERN ANTI/MIGRATION STRATEGIES	126
REVIEWS	
Grabovska Iryna. CAN UKRAINE DEFEAT RUSSIA IN A WAR OF THE FUTURE? (Book review: <i>Vladimir Gorbulin. How to defeat Russia in a war of the future. K.: Bright Books, 2020. 256 p. In Russian</i>)	134
Mykola Obushnyi. THE SACRAL NATURE OF STRAW MOSAIC BY OLEKSANDR SAJENKO (Review of the creative works of Ukrainian artist O.F. Sajenko)	137

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ТА ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ: КОНФЛІКТИЗАЦІЙНИЙ ВИМІР

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.1>
УДК 323.113:303.82-057.4

Ніна Авер'янова

кандидат філософських наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-1088-2372

Email: aver_n@ukr.net

ПОНЯТТЯ «ДІАСПОРА» У НАУКОВИХ РОЗРОБКАХ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ: ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Авторка статті показує, що термін «діаспора» часто зустрічається в зарубіжному науковому обігу. Вчені поступово у зміст поняття «діаспора» вносять нові розуміння та сенси. За основу визначення «діаспора» беруть різноманітні критерії та ознаки – етнічні, релігійні, економічні, політичні та ін. І хоча це слово вживалося в далекому минулому, проте ґрунтовні напрацювання щодо поняття «діаспора» з'явилися порівняно недавно. У 90-ті роки ХХ ст. було запропоновано велику кількість визначень і типологій діаспор, утворилася навіть нова дисципліна – діаспоральні дослідження (*Diaspora studies*). Саме в цей період зростає активність використання таких термінів, як «діаспора» та «транснаціоналізм». Авторка підкреслює важливість досліджень таких зарубіжних вчених як Джон Армстронг, Роджерс Брубейкер, Мішель Брюно, Ніколас ван Гір, Мілтон Дж. Есман, Джеймс Кліффорд, Робін Коен, Ален Медам, Вільям Сафран, Валерій Тишков, Томас Файст, Габріель Шеффер. Аналізує відомі роботи зазначених авторів щодо визначення поняття «діаспора» та її типів. Звертає увагу на те, що діаспори сьогодні – це не лише історично сформовані спільноти, які проживають за межами країни походження та дотримуються етнокультурних традицій, а це і певні сили впливу на владу країни проживання та політичний інструмент на міжнародній арені. Розвиток сучасних технологій, розширений доступ до кіберпростору відбився і на функціонуванні діаспор. Відображенням таких змін стали нові терміни – «електронні діаспори» («*e-diasporas*»), «мережеві діаспори» («*net-diasporas*»), «веб-діаспори» («*web-diasporas*»), «онлайн-діаспори» («*online-diasporas*»), «цифрові діаспори» («*digital diasporas*»). Доводить необхідність чіткого визначення поняття «діаспора», адже процес діаспоризації приймає нові форми, і вплив діаспор посилюється як у країнах проживання, так і в країнах походження. Відсутність єдиного визначення зазначеного терміна спрямовує науковців на подальше дослідження проблеми.

Ключові слова: діаспора, мігранти, діаспоризація, транснаціоналізм, транснаціональні спільноти, транснаціональні мережі.

Nina Averianova

Ph.D. in Philosophy, Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CONCEPT OF «DIASPORA» IN RESEARCH WORKS OF FOREIGN SCIENTISTS: PARTICULARITIES OF INTERPRETATIONS AND USE

Abstract. The author of the article shows that the term «Diaspora» is often found in foreign scientific circulation. Scientists are gradually introducing new understandings and meanings into the content of the concept of «Diaspora». The definition of «Diaspora» is based on various criteria and characteristics - ethnic, religious, economic, political, etc. And although this word was used in the distant past, however, fundamental developments regarding the concept of «Diaspora» appeared relatively long ago. In the 90s of the twentieth century, a large number of different definitions and typologies of diasporas were proposed, even a new discipline was formed – *Diaspora studies*. It was during this period that the use of terms such as «Diaspora» and «transnationalism» increased. The author emphasizes the importance of research by such foreign scientists as John A. Armstrong, Rogers Brubaker, Michel

Bruneau, Nicholas Van Hear, Milton J. Esman, James Clifford, Robin Cohen, Alain Medam, William Safran, Valeriy Tishkov, Thomas Faist, Gabriel Sheffer. Analyzes the well-known works of these authors regarding the definition of the concept of «Diaspora» and its types. Draws attention to the fact that diasporas today are not only historically formed communities that live outside the country of origin and adhere to ethnocultural traditions. These are certain forces of influence on the authorities of the country of residence and a political instrument in the international arena. The development of modern technologies, expanded access to cyberspace has also affected the functioning of the diasporas. These changes were reflected in new terms – «e-diasporas», «net-diasporas», «web-diasporas», «Online-diasporas», «digital diasporas». Proves the need for a clear definition of the concept of «Diaspora», because the process of Diaspora takes on new forms and the influence of diasporas is increasing both in the countries of residence and in the countries of origin. The lack of a definition of the specified period directs scientists to further study the problem.

Keywords: *Diaspora, migrants, diasporization, transnationalism, transnational communities, transnational networks.*

Постановка проблеми. Поняття «діаспора» надзвичайно складне та багатогранне, в останні десятиліття воно досить часто зустрічається в наукових працях, проте досі не маємо усталеного визначення. Різні дослідники вкладають у зміст поняття «діаспора» неоднакові значення, включаючи сюди відмінні явища та процеси. За основу визначення «діаспора» беруть різноманітні критерії та ознаки – етнічні, релігійні, економічні, політичні та ін.

У Стародавній Греції слово «діаспора» (у перекладі «розсіювання») застосовувалося по відношенню до міграції та колонізації. Вперше воно було вжито щодо єврейського народу. На івриті цей термін спочатку використовувався для означення поселення колоній іудеїв за межами Палестини після вавилонського вигнання, а потім отримав більш загальне значення – визначав групу людей, які оселилися далеко від своїх предків [22, с. 41]. Окремі науковці вважають, що етнічні діаспори існували так давно, як і самі етноси [3, с. 5].

Упродовж більше, ніж одного тисячоліття (III ст. до н.е. – VII ст. н.е.) сформувалося кілька підходів до розуміння поняття «діаспора»: 1) вимушене проживання іудейської общини за межами території походження з перспективою обов'язкового повернення; 2) добровільне проживання певної (вже не тільки іудейської) громади за межами території походження зі збереженням певних контактів з родичами (одновірцями) на землях предків; 3) релігійно-політична структура, яка проголошувала наявність певної сакральної території походження (головним чином, Єрусалиму) [4, с. 72].

Аналіз наукових публікацій. У науковий обіг поняття «діаспора» ввійшло завдячуючи розробкам вчених Чиказької школи у США в кінці 1920-тих років. У Європі проблемами діаспори зацікавилися в 1960–1970 рр., коли до неї у великій кількості почали прибувати мігранти. Опинившись за межами своєї Батьківщини в новому для них суспільстві, мігранти створювали іммігрантські спільноти. Процес діаспоризації проходив активно і не завжди мирно, він почав відчутно впливати майже на всі сфери життя країн, до яких прибули мігранти. Ґрунтовні напрацювання щодо феномена діаспори з'явилися пізніше та відображені в працях таких зарубіжних вчених, як Джон Армстронг [8], Роджерс Брубейкер

[10; 11], Мішель Брюно [12], Ніколас ван Гір [24], Мілтон Дж. Есман [16], Джеймс Кліффорд [13], Робін Коен [14], Ален Медам [18], Вільям Сафран [20], Габріель Шеффер [6; 21] та ін. Ключовим завданням для вчених стало питання вивчення поняття «діаспора» та її типів, що дало б можливість посила-тися на них, а не на інші концепції соціальних наук.

Метою даної статті є аналіз праць зарубіжних вчених, які здійснили ґрунтовні напрацювання щодо поняття «діаспора» та значно вплинули на розвиток діаспоральних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Так, наприклад, Джон Армстронг визнавав, що діаспори є одно-рідними спільнотами з яскраво вираженою ідентичністю, що передбачало різні функціональні і темпоральні типи діаспор. Він виділив два типи діаспор: мобілізовані та пролетарські, які розглядав у контексті розвитку держав, що модернізуються. У свою чергу, мобілізовані діаспори поділив на архетипні (для яких Батьківщина – символічно значима як головний компонент сакрального міфу) та ситуативні (політично відокремлені частки великого суспільства). Армстронг звернув увагу на проблему взаємовідносин між діаспорою та державою проживання; відносини між ними, на його думку, не зводяться лише до асиміляції мігрантів [8].

Габріель Шеффер у своєму дослідженні писав, що було б не вірно підтримувати концепцію діаспори лише для єврейського народу, адже раніше існували й інші народи (фінікійці, ассирійці). А також і тому, що в XIX ст. у Європі з'явилися спільноти, схожі на єврейські діаспори – це грецькі та китайські діаспори. Він визначив такі критерії діаспори: підтримка і розвиток власної колективної ідентичності у «діаспоризованих людей» («diasporised people»); наявність внутрішньої організації, відмінної від тієї, що існує в країні походження або в країні перебування; значимі контакти з Батьківщиною: реальні контакти (наприклад, грошові перекази) або символічні контакти. Він акцентував увагу на етнічній сутності діаспор [21]. Після публікації книги за редакцією Шеффера «Modern Diasporas in International Politics» («Сучасні діаспори в міжнародній політиці») ідеї щодо продовження існування етнонаціональних діаспор (а не їхнє зникнення), важливість і впливовість діаспор у

політиці та соціальному житті стали загально-визначними.

У 90-ті роки ХХ ст. було запропоновано велику кількість різноманітних визначень і типологій діаспор, утворилася навіть нова дисципліна – діаспоральні дослідження (Diaspora studies). Почали вивчати економічні та політичні можливості діаспор, а також їхній вплив у зовнішньополітичному контексті. До цього проблемами діаспор займалися вчені з різних галузей наук: соціологи, політологи, історики, релігієзнавці, фахівці з міжнародних відносин і навіть кінознавці. Саме в цей період 1990-тих років зростає активність використання таких термінів, як «діаспора» та «транснаціоналізм». Зацікавленість цією проблематикою підтверджує і журнал «Diaspora: A Journal of Transnational Studies» («Діаспора: журнал транснаціональних досліджень»), який почав видаватися з 1991 р. й функціонує донині. Журнал випускається видавництвом Університету Торонто та спонсорується і управляється Інститутом Зоряна (Канада) і Кембриджа. Засновником журналу та його редактором є відомий історик вірменської культури Хачик Тололян.

Вільям Сафран опублікував свою статтю «Діаспори в сучасних суспільствах: міфи про Батьківщину і повернення» у першому номері «Diaspora: A Journal of Transnational Studies». Зазначена стаття стала відомою і популярною. В ній автор зауважив, що, оскільки упродовж століть поняття «діаспора» мало конкретне значення – вигнання євреїв з історичної Батьківщини та їхнє розселення по багатьох країнах світу, то питанням діаспори в наукових колах приділялося недостатньо уваги [20, с. 83]. Сафран на прикладі багатьох діаспор світу висвітлює роль спогадів і міфів про втрачену Батьківщину. А також розмежував спільноти, які бажають повернутися в країну походження, та спільноти, які докладають зусиль для збереження своєї культури у країні проживання. Він вважав єврейську діаспору «ідеальним типом» діаспори, тому визначив критерії, за якими можна оцінити ступінь «діаспоризації» тієї чи іншої спільноти: 1) розселення з «центру» до зарубіжних регіонів; 2) збереження колективної пам'яті або міфу про Батьківщину – її фізичне місцезнаходження, історію та здобутки; 3) усвідомлення переселенцями, що вони не повністю прийняті в новому суспільстві, тому відчують себе у певній мірі відчуженими та ізольованими від нього; 4) переконання, що історична Батьківщина – це справжній будинок, до якого вони за певних обставин повинні повернутися; 5) колективна відданість збереженню або відновленню своєї споконвічної Батьківщини; 6) різнопланові постійні зв'язки з історичною Батьківщиною. У рамках цього визначення, на його думку, можна впевнено говорити про вірменську, турецьку, палестинську, кубинську, грецьку, можливо, китайську діаспору на даний час і польську в минулому, хоча жодна з них повністю не відповідає «ідеальному типу» єврейської діаспори [20, с. 83-84].

Стивен Вертовец писав, що терміном «діаспора» на сьогодні називають практично будь-яку спільноту, яка вважається «детериторіалізованою» («deterritorialised») або «транснаціональною» («transnational»), тобто спільноту, яка утворилася на території, відмінній від тієї, на якій вона постійно проживає, і чії соціальні, економічні та політичні зв'язки перетинають кордони держав. Чисельність і поширеність таких груп населення весь час зростає. Деякі з них є важливими гравцями у побудові національних наративів, регіональних альянсів і глобальної економіки [25, с. 277]. Вертовец, проаналізувавши сучасні йому дослідження, пов'язані з питанням діаспори, виділив три значення терміна «діаспора»: 1) діаспора як «соціальна форма» (найбільш розповсюджене, означає специфічні соціальні відносини, скріплені історичними та географічними зв'язками, економічними та політичними чинниками); 2) діаспора як «тип свідомості» та віктимізації; 3) діаспора як «спосіб культурного виробництва» [25].

Ален Медам у своїй статті звернув увагу на те, що оскільки в сучасному світі моделей діаспор стає більше і вони урізноманітнюються, то концепція діаспор має уточнюватися і оновлюватися [18, с. 59]. Діаспори з часом стають визначними формами колективного існування, тому потрібно використовувати їхній внесок у розвиток сучасної цивілізації. Він запропонував типологію, засновану на ступені згуртованості та динамізмі діаспорної організації. З таких позицій вчений виділив «кристалізовані діаспори» та «плинні діаспори» [18].

Мішель Брюно запропонував типологію, яка, на його думку, повинна ґрунтуватися на організації діаспор. Він визначив три основні типи діаспор: підприємницькі діаспори (наприклад, китайські або ліванські), релігійні діаспори (євреї або греки), політичні діаспори (палестинці, тибетці) [12].

Робін Коен запропонував свою типологію, засновану на емпіричних дослідженнях: трудові діаспори (індіанці), імператорські діаспори (британські), торгові діаспори (китайці, ліванці), культурні діаспори. Він вважав, що стрижнем діаспоральної ідентичності є саме колективний досвід, а не етнічність чи культурна спільність [14]. Робін Коен підкреслював, що останнім часом до групи дослідників діаспори приєдналися нові вчені: 1) «неореалісти», які прийшли зі сфери економіки та міжнародних відносин, вони вбачають у діаспорі інструмент розвитку суспільства, державного будівництва і лобізму; 2) гуманітарії широкого профілю, які намагаються пов'язати діаспоральні дослідження з проблемою комплексної ідентичності, культурного виробництва, гібридизації та постколоніалізму [2, с. 42].

Роджерс Брубейкер під діаспорою розумів розсіювання етносу в просторі та ставлення цього етносу до реальної чи уявної Батьківщини, на яку діаспора, незважаючи на відстань, продовжує орієнтуватися емоційно і політично. На його думку, це

завжди зв'язок: діаспора – Батьківщина – країна проживання. Вчений розрізняв: трудові діаспори (складаються з трудових мігрантів, які виїжджають за кордон; формуються поступово і в результаті добровільних дій; територіально розпорознені; довгий час можуть залишатися громадянами своїх країн) та випадкові діаспори (утворюються за рахунок «переміщення кордонів через людей», викристалізуються раптово – після реконфігурації політичного простору; досить часто формуються всупереч волі; територіально закорінені; є громадянами країн, в яких вони проживають). При цьому він погоджувався з іншими дослідниками, що існують й альтернативні види діаспор, наприклад, архетипні єврейські, класичні торгові, мобілізовані та пролетарські [11].

Мілтон Дж. Есман трактував діаспору як транснаціональну спільноту, що підтримує матеріальні й емоційні зв'язки з країною походження та одночасно адаптується до обмежень і можливостей країни проживання. Також він акцентував увагу на проблемах, з якими зіштовхуються іммігрантські спільноти, коли намагаються зберегти та захистити свою культуру. Особливе значення він приділяв конфліктам, які виникали в діаспорах, і наслідкам цих конфліктів для міжнародного співтовариства [16].

Томас Файст у своєму дослідженні вказував, що в останні десятиліття концепції діаспор та транснаціоналізму відображають наслідки міжнародної міграції та зміщення державних кордонів серед населення. Термін «діаспора» досить часто використовується для позначення релігійних або національних груп, які проживають поза межами історичної Батьківщини. «Транснаціоналізм» («transnationalism») застосовується у більш вузькому сенсі – для позначення тривалих зв'язків мігрантів між країнами і в широкому сенсі – охоплюють різні соціальні спільноти, такі, як активні транснаціональні мережі, групи та організації. Більш того, хоча поняття «діаспора і транснаціоналізм» іноді використовуються як взаємозамінні, проте ці два терміни відображають різну генеалогію. Поняття «діаспора» і поява транснаціональних підходів можуть бути продуктивно використані для вивчення важливих питань соціальних і політичних змін у соціумі [17, с. 9]. Він виділив три основні типи транснаціональних соціальних просторів: транснаціональні групи, транснаціональні мережі і транснаціональні спільноти [17, с. 11-14]. Значення термінів «діаспора» і «транснаціоналізм» можуть перетинатися (наприклад, «повернення другого покоління») або бути схожими (наприклад, «діаспорний транснаціоналізм»), або навіть посилатися на різні точки зору (наприклад, діаспора – одна з форм транснаціонального соціального простору) [17, с. 33].

Про транснаціональний характер сучасних діаспор розмірковує Валерій Тишков: «На горизонті ми вже бачимо принципово нові явища, які не

можна осмислити в старих категоріях. Одне з таких явищ – формування транснаціональних спільнот за звичним фасадом діаспори. Історичний процес в аспекті, що нас цікавить, проходить ніби три стадії: міграція (або зміна кордонів), діаспора, транснаціональні спільноти. Останнє поняття відображає явище, що виявляється у зв'язку зі зміною характеру просторових переміщень, новими транспортними засобами та комунікативними можливостями, а також зміною характеру людських занять» [5, с. 462]. З'явилися зовсім інші емігранти (не лише на Заході, а й в азійсько-тихоокеанському регіоні), які, як вони говорять самі, можуть жити всюди, але якомога ближче до аеропорту. Це і бізнесмени, і професіонали різних сфер праці, і постачальники багатьох послуг та ін. Вони підтримують культурні та сімейно-родинні зв'язки, беруть участь у прийнятті рішень на рівні мікрогруп і впливають на інші важливі аспекти життя відразу двох або кількох спільнот. Таким чином, завдяки постійній циркуляції людей, грошей, товарів та інформації починає формуватися єдина спільність. Цю категорію людських коаліцій, що зароджується, і форму історичних зв'язків можна називати транснаціональними спільнотами [5, с. 463-464].

Варто зауважити, що Габріель Шеффер, вивчаючи комунікації діаспор, їхні обміни та контакти на різних соціальних і політичних рівнях, вживає термін «трансдержавний» (transstate), а не «транснаціональний». «Причина проста – різні діаспорні колективи, які пов'язані “мережею поверх бар'єрів”, зазвичай складаються з людей одного етнічного походження. Виходить, що мережі долають кордони держав, але не націй» [6, с. 168]. Трансдержавні мережі – це різноманітні контакти та зв'язки, які встановлюються соціальними групами, політичними структурами, економічними інститутами поверх державних кордонів [6, с. 167]. Шеффер підкреслює, що здатність до створення транскордонних мереж виникає із сутності етнонаціональних діаспор. Оскільки існує територіальна роздрібненість багатьох етнічних груп, то структура цих систем зв'язків дуже складна і заплутана. Етнонаціональні діаспори досягли значних успіхів у створенні трансдержавних мереж обмінів і контактів, які нагадують політичні організми, що злагоджено функціонують [6, с. 168].

Розвиток сучасних технологій, розширений доступ до кіберпростору відбився і на функціонуванні діаспор. Відображенням таких змін стали нові терміни – «електронні діаспори» («e-diasporas»), «мережеві діаспори» («net-diasporas»), «веб-діаспори» («web-diasporas»), «онлайн-діаспори» («online-diasporas»), «цифрові діаспори» («digital diasporas») [7; 9; 15; 19]. В цілому, вивчення діаспори стало міждисциплінарною та навіть трансдисциплінарною сферою дослідження [23].

Сьогодні діаспори включають в себе широкий спектр груп – політичні біженці, гастарбайтери, іммігранти, іноземці, вигнані та ін. При цьому варто

пам'ятати, що переїзд із однієї країни в іншу та влаштування в ній свого життя – процес, який передбачає зміни у відносинах із суспільством країни походження. Ті, хто повертається до своєї держави чи назавжди, чи на певний період, приносять із собою навички, ідеї, установки та поведінку, набуті за кордоном, які можуть бути як позитивними, так і негативними.

Оскільки діаспори проживають за межами своїх країн, але при цьому підтримують тісні зв'язки з країнами походження, то вони є «містком» між цими державами. Діаспори – це не лише історично сформовані спільноти, які проживають за межами країни походження та дотримуються етнокультурних традицій, це і певні сили впливу на владу країни проживання та політичний інструмент на міжнародній арені. Низка країн світу давно співпрацює зі своїми діаспорами, які стають активними суб'єктами міжнародного просування інтересів своєї історичної Батьківщини та формують її позитивний імідж [1].

Висновки. Отже, наукові доробки зарубіжних вчених, у яких містяться визначення поняття «діаспора», демонструють, що існують значні відмінності в позиціях дослідників щодо розуміння феномена діаспора. Проте потреба у чіткому визначенні поняття «діаспора» стоїть досить гостро, адже процес діаспоризації приймає нові форми і вплив діаспор посилюється як у країнах проживання, так і в країнах походження. Держави, до яких прибувають мігранти, мають невідкладну потребу в розробці ефективної політики щодо цих нових спільнот. Також важливо і для країн походження виробити стратегію зв'язків зі своїми діаспорами. Як політика країн проживання, так і стратегія країн походження будуть оптимальними лише за умови, коли буде визначений «предмет», на який вони спрямовані, іншими словами – чітко визначено поняття «діаспора». Відсутність єдиного визначення зазначеного терміна спрямовує науковців на подальше дослідження проблеми.

1. Авер'янова Н.М. Культурно-мистецькі заходи української діаспори у контексті відстоювання національних інтересів України. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Випуск 139 (12). Ч. 2. Філософські науки. С. 118–120.

2. Интервью с Уильямом Сафраном, Робинем Коэном и Йосси Шаином. *Новое литературное обозрение*. 2014. № 127. С. 42–48.

3. Левин З.И. Менталитет диаспоры (Системный и социокультурный анализ). М.: ИВ РАН, 2001. 170 с.

4. Лошкарёв И.Д. Эволюция понятия «диаспора» в политической науке. *Этносоциум и межнациональная культура*. 2017. № 4 (106). С.70–78.

5. Тишков В.А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии. М., 2003. 544 с.

6. Шеффер Габриэль. Диаспоры в мировой политике. *Диаспоры. Независимый научный журнал*. 2003. № 1. С. 162–184.

7. Andersson Kerstin B. Digital Diasporas: an overview of the research areas of migration and new media through a narrative literature review. *Human Technology*. 2019. Volume 15(2). Pp. 142–180.

8. Armstrong J.A. Mobilized and Proletarian Diasporas. *The American Political Science Review*. 1976. Volume 70. № 2. Pp. 393–408.

9. Brinkerhoff Jennifer M. Digital Diasporas: Identity and Transnational. Cambridge University Press, 2009. 288 p.

10. Brubaker R. The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*. 2005. Volume 28. Issue 1. Pp. 1–19.

11. Brubaker Rogers. Accidental Diasporas and External "Homelands" in Central and Eastern Europe: Past and Present. Vienna: Institut für Höhere Studien (IHS), WienInstitute for Advanced Studies, 2000.

12. Bruneau M. (coord.). *Diasporas*. GIP Reclus, Collection Espaces mode d'emploi, 1995. 192 p.

13. Clifford James. Diasporas. *Cultural Anthropology*. 1994. Volume 9. № 3. Pp. 302–338.

14. Cohen Robin. Global Diasporas: An Introduction. London: UCL Press, 1997. 219 p.

15. Diminescu Dana and Benjamin Loveluck. Traces of Dispersion: Online Media and Diasporic Identities. *Crossings. Journal of Migration Culture*. 2014. Volume 5(1). Pp. 23–39.

16. Esmán M.J. Diasporas in the Contemporary World. Polity Press, 2009. 224 p.

17. Faist Thomas. Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners? *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods* (edited by Rainer Bauböck and Thomas Faist). Amsterdam University Press, 2010. Pp. 9–34.

18. Medam Alain. Diaspora / Diasporas. Archétype et typologie. *Revue Européenne des Migrations Internationales*. 1993. Volume 9. № 1. Pp. 59–66.

19. Ponzanesi Sandra. Digital Diasporas: Postcoloniality, Media and Affect. *Interventions. International Journal of Postcolonial Studies*. 2020. Volume 22(8). Pp. 977–993.

20. Safran William. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and return. *Diasporas: A Journal of Transnational Studies*. 1991. Volume 1. № 1. Pp. 83–99.

21. Sheffer Gabriel (Edited). Modern Diasporas in International Politics. New York: Saint Martin Press, 1986.

22. Shuval Judith T. Diaspora Migration: Definitional Ambiguities and a Theoretical Paradigm. *International Migration*. 2000. № 38 (5). Pp. 41–57.

23. Stierstorfer Klaus and Carpi Daniela. Diaspora, Law and Literature. Berlin: De Gruyter, 2017.

24. Van Hear Nicholas. New Diasporas: The Mass Exodus, Dispersal and Regrouping of Migrant Communities. London: UCL Press, 1998.

25. Vertovec Steven. Three Meanings of «Diaspora», Exemplified among South Asian Religions. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 1997. Volume 6. № 3. Pp. 277–299.

References

1. Averianova N.M. (2018). *Kulturno-mystetski zakhody ukrainskoi diaspory u konteksti vidstoiuvannia natsionalnykh interesiv Ukrainy* [Cultural and artistic events of the Ukrainian Diaspora in the context of defending the national interests of Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vypusk 139 (12). Ch. 2. Filosofski nauky. 118–120. (in Ukrainian).
2. *Intervyu s William Safran, Robin Cohen i Yossi Shahin* [Interview with William Safran, Robin Cohen and Yossi Shahin]. (2014). *Novoe literaturnoe obozrenie*. № 127. 42–48. (in Russian).
3. Levin Z.I. (2001). *Mentalitet diaspory (Sistemnyj i sociokul'turnyj analiz)* [Diaspora Mentality (Systemic and Sociocultural Analysis)]. M.: IV RAN. 170 p. (in Russian).
4. Loshkarev I.D. (2017). *Evoluciya ponyatiya «diaspora» v politicheskoy nauke* [Evolution of the concept of «Diaspora» in political science]. *Etnosocium i mezhnatsional'naya kul'tura*. № 4 (106). 70–78. (in Russian).
5. Tishkov V.A. (2003). *Rekviem po etnosu: Issledovaniya po social'no-kul'turnoj antropologii* [Requiem for Ethnos: Studies in Socio-Cultural Anthropology]. Moscow. 544 p. (in Russian).
6. Sheffer Gabriel (2003). *Diaspory v mirovoj politike* [Diasporas in world politics]. *Diaspory. Nezavisimyj nauchnyj zhurnal*. № 1. 162–184. (in Russian).
7. Andersson Kerstin B. (2019). Digital Diasporas: an overview of the research areas of migration and new media through a narrative literature review. *Human Technology*. Vol. 15(2). Pp. 142–180.
8. Armstrong J.A. (1976). Mobilized and Proletarian Diasporas. *The American Political Science Review*. Vol. 70. № 2. Pp. 393–408.
9. Brinkerhoff Jennifer M. (2009). *Digital Diasporas: Identity and Transnational*. Cambridge University Press. 288 p.
10. Brubaker R. (2005). The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 28. Issue 1. Pp. 1–19.
11. Brubaker R. (2000). *Accidental Diasporas and External "Homelands" in Central and Eastern Europe: Past and Present*. Vienna: Institut für Höhere Studien (IHS), WienInstitute for Advanced Studies.
12. Bruneau M. / coord. (1995). *Diasporas*. GIP Reclus, Collection Espaces mode d'emploi. 192 p.
13. Clifford James (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*. Vol. 9. № 3. Pp. 302–338.
14. Cohen Robin (1997). *Global Diasporas: An Introduction*. London: UCL Press. 219 p.
15. Diminescu Dana and Benjamin Loveluck (2014). Traces of Dispersion: Online Media and Diasporic Identities. *Crossings. Journal of Migration Culture*. Vol. 5(1). Pp. 23–39.
16. Esman M.J. (2009). *Diasporas in the Contemporary World*. Polity Press. 224 p.
17. Faist Thomas (2010). Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners? *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods* (edited by Rainer Bauböck and Thomas Faist). Amsterdam University Press. Pp. 9–34.
18. Medam Alain (1993). Diaspora / Diasporas. Archétype et typologie. *Revue Européenne des Migrations Internationales*. Vol. 9. № 1. Pp. 59–66.
19. Ponzanesi Sandra (2020). Digital Diasporas: Postcoloniality, Media and Affect. *Interventions. International Journal of Postcolonial Studies*. Vol. 22(8). Pp. 977–993.
20. Safran William (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and return. *Diasporas: A Journal of Transnational Studies*. Vol. 1. № 1. Pp. 83–99.
21. Sheffer Gabriel / Edited (1986). *Modern Diasporas in International Politics*. New York: Saint Martin Press.
22. Shuval Judith T. (2000). Diaspora Migration: Definitional Ambiguities and a Theoretical Paradigm. *International Migration*. № 38 (5). Pp. 41–57.
23. Stierstorfer Klaus and Carpi Daniela (2017). *Diaspora, Law and Literature*. Berlin: De Gruyter.
24. Van Hear Nicholas (1998). *New Diasporas: The Mass Exodus, Dispersal and Regrouping of Migrant Communities*. London: UCL Press.
25. Vertovec Steven (1997). Three Meanings of «Diaspora», Exemplified among South Asian Religions. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. Vol. 6. № 3. Pp. 277–299.

Людмила Афанасьєва

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь

ORCID: 0000-0002-9386-6529
Email: lyulmila.csr@gmail.com

Людмила Глинська

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь

ORCID: 0000-0003-2223-2024
Email: glinskay.lyudmila2016@gmail.com

Ірина Букресєва

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь

ORCID: 0000-0002-7444-8321
Email: irina.bukreeva@ukr.net

Наталья Глебова

доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь

ORCID: 0000-0003-3417-1337
Email: nat.qlebova2005@gmail.com

**СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ І ЗГУРТОВАНІСТЬ ДІАСПОР
ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19**

Анотація. У статті здійснений аналіз феномену соціальної солідарності діаспор як одного з головних напрямків розвитку сучасного суспільства в контексті викликів, пов'язаних з проблемою COVID-19. Здійснено аналіз соціальних засад і генези осмислення категорії соціальної солідарності та згуртованості на матеріалах соціальної філософії. Визначено сутність основних наукових підходів до вивчення концептів соціальної солідарності й згуртованості. Солідарність у роботі розглядається як одна з передумов стабільності й соціального порядку. Сучасна наукова дефініція поняття «соціальна солідарність» в суспільних науках означає єдність групи, класу, або дій, які породжують єдність інтересів, цілей, стандартів і взаєморозуміння. Солідаризаційні процеси сучасними зарубіжними і вітчизняними дослідниками сьогодні пов'язуються насамперед з такими феноменами, як кооперація, згуртованість, єдність, суспільна довіра, наявність загальних ідей, поглядів, цілей. Хоча соціальна згуртованість виглядає складним для вивчення концептом, дослідники відзначають його надзвичайну важливість в деталізації категорії солідарності як широкого спектру складників: взаємодопомоги, довіри, сприйняття відмінності, сприйняття справедливості, громадської включеності тощо. З моменту поширення вірусу і хвороби COVID-19 люди у всьому світі стикаються з масштабною надзвичайною й незрозумілою ситуацією, яка є новою для більшості сучасних суспільств. Тому соціокультурне осмислення пандемії як глобальної проблеми набуває сьогодні особливого значення для пошуку засад суспільного згуртування, як засобу зниження напруженості

та соціальної солідарності громад. Автори стверджують, що саме соціальна солідарність й згуртованість спільнот і діаспор є ефективним засобом суспільної протидії сучасним деструктивним чинникам і викликам.

Ключові слова: соціальна солідарність, згуртованість, консолідація, інтеграція, пандемія.

Lyudmila Afanasieva

PhD in Philosophy, Associate Professor of Sociology
Department, Melitopol State Pedagogical University
named after Bogdan Khmelnytsky,
Melitopol

Lyudmila Glinskaya

PhD in Philosophy, Associate Professor of Sociology]
Department, Melitopol State Pedagogical University named
after Bogdan Khmelnytsky,
Melitopol

Natalia Hlebova

PhD in Sociology, Associate Professor of Sociology
Department, Melitopol State Pedagogical University named
after Bogdan Khmelnytsky,
Melitopol

Irina Bukreeva

PhD in Philosophy, Associate Professor of Sociology
Department, Melitopol State Pedagogical University named
after Bogdan Khmelnytsky,
Melitopol

**SOCIAL SOLIDARITY AND COHESION OF DIASPORA
AS FACTORS OF SOCIAL STABILITY IN THE CONVENTION
OF THE COVID-19 PANDEMIC**

Abstract. The article analyzes the phenomenon of social solidarity of the diaspora as one of the main directions of development of modern society in the context of challenges related to the problem of COVID-19. The analysis of social principles and genesis of comprehension of the category of social solidarity and cohesion on the materials of social philosophy is carried out. The essence of the main scientific approaches to the study of the concepts of social solidarity and cohesion is determined. Solidarity in work is seen as one of the prerequisites for stability and social order. The modern scientific definition of "social solidarity" in the social sciences means the unity of a group, class, or action that generates unity of interests, goals, standards, and mutual understanding. Solidarity processes by modern foreign and domestic researchers today are associated primarily with such phenomena as cooperation, cohesion, unity, public trust, the presence of common ideas, views and goals. Although social cohesion seems a difficult concept to study, researchers note its extreme importance in detailing the category of solidarity as a wide range of components: mutual assistance, trust, perception of difference, perception of justice, social inclusion, and so on. Since the spread of the COVID-19 virus and disease, people around the world have faced a large-scale emergency and an incomprehensible situation that is new to most modern societies. Therefore, the socio-cultural understanding of the pandemic as a global problem today acquires special significance for the search for the foundations of social cohesion, as a means of reducing tensions and social solidarity of communities. The authors argue that it is social solidarity and cohesion of the diaspora of communities and communities that is an effective means of social counteraction to modern destructive factors and challenges.

Key words: social solidarity, cohesion, consolidation, integration, pandemic.

Постановка проблеми. Пандемія Covid-19 завдала людству іще не досягнутої індивідуальної, економічної, соціальної шкоди і поставила світову спільноту перед двома можливостями: небезпекою небаченого колапсу і шансом для соціальної солідарності. Вона стала винятковою за характером і наслідками проблемою сучасності, яка викликає потребу єднання зусиль як на глобальному,

міждержавному, державному, так і на рівні міжкультурної взаємодії і взаємодопомоги всіх членів будь-якої спільноти та діаспори.

В умовах українського та європейського сьогодення, коли українські міста в нинішні, надзвичайно складні обставини життя в умовах зовнішньої агресії та окупації її територій, переживають наплив внутрішньо переміщених осіб

одночасно з масою ускладнень, пов'язаних з проблемою COVID-19, загострюється і проблема подолання міжкультурних бар'єрів членів діаспор у багатонаціональних містах. Одним із таких міст є Мелітополь, де мирно співіснує біля ста національностей, функціонує 22 національно-культурних товариства різних діаспор, зокрема, Грецьке товариство, Єврейська громада, Комітет кримських татар, українсько-польське товариство «Полонія», Центр мексиканської культури «Естреа» та інші етнічні групи і громади. Соціальне середовище багатокультурного міста є не тільки осередком для зустрічі різних етносів й діаспор, найбільш динамічним простором для розвитку креативної думки та інновацій, а й акумулює найбільш повну палітру соціокультурних, економічних проблем і протиріч.

Багатокультурні міста найбільш уразливі до Covid-19, адже їх представники мають обмежений доступ до прозорої й зрозумілої інформації, а тому зіткнулися з відчуттями ізоляції, страху, відсутності контролю над ситуацією. Тому важливою є розробка міжкультурного діалогу й стратегій, що сприятимуть досягненню взаєморозуміння й соціальної згуртованості членів діаспор та їхній міжетнічній інтеграції. Країни та представники діаспор у них повинні працювати разом, вчитися один у одного і всіляко координувати свої зусилля задля подолання міжкультурних бар'єрів.

Характер і масштабність проблеми актуалізують громадський і науковий інтерес як до виявлення «маркерів напруги», так і до пошуку системних чинників активізації суспільної солідарності та згуртованості в протистоянні пандемії COVID-19. Адже для того, щоб перемогти вірус, спільноти, діаспори, країни і весь наш багатокультурний регіон повинні працювати разом, вчитися один у одного, всіляко координувати свої зусилля задля досягнення високого рівня солідарності й згуртованості. Саме тому соціокультурне осмислення пандемії як глобальної проблеми набуває особливого значення для пошуку засад суспільного згуртування, як засобу зниження напруженості та соціальної солідарності багатокультурних діаспор, щоб якнайкраще вчитися один у одного і всіляко координувати свої зусилля в складних умовах пандемії COVID-19. Враховуючи той факт, що у вітчизняній науковій думці дуже мало досліджень пандемії з точки зору її цілісного осягнення, дана праця є однією з перших внесків у заповнення прогалин дослідження цієї нагальної проблеми.

Аналіз наукових публікацій. Коріння дослідження категорії солідарності сягає глибокої давнини і має довгу історію, що бере початок від часів античності (Платон, Аристотель). Упродовж століть незмінно виказували глибокий інтерес до проблеми видатні представники соціально-філософської думки (Фома Аквінський, Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Е. Гуссерль, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс тощо). Введення в науковий обіг самого

поняття соціальної солідарності в соціальній філософії Новітнього часу зазвичай пов'язують з ідеями О. Конта про соціальну злагоду.

Серед сучасних вітчизняних науковців, що доклались у своїх працях до розробки проблеми соціальної солідарності та об'єднання через соціальну згуртованість слід відзначити Н. Амельченко, М. Бондаренка, С. Бабенко, О. Боровського, В. Кременя, І. Лосєва, О. Шевченко.

Мета статті: здійснити аналіз наукових підходів до розуміння суті феноменів соціальної солідарності й згуртованості діаспор як важливих чинників суспільної стабільності в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Якби в людській свідомості існував тільки жорсткий егоїзм, то людство залишилося б у стані варварства. Але, на щастя, в Людини існує інше почуття, яке приваблює її ближче до сусіда, друга, почуття симпатії, терпимості, згуртованості, солідарності. Адже найсильнішою є та людина, яка найменш ізольована, а найбільш незалежною є та, у якої найбільше число контактів і друзів, і саме у цієї людини буде ширший вибір соратників та помічників. Тому, на нашу думку, саме соціальна солідарність тримає разом людей, незважаючи на всі їх відмінності.

Ідея соціальної згуртованості є одним з головних напрямків розвитку сучасного суспільства і ґрунтується на активній участі населення в розв'язанні актуальних проблем його життєдіяльності, подоланні соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції. Цей концепт доволі новий, адже його базові засади були викладені лише в 1990 році, тому наукових досліджень, пов'язаних із ним, небагато. Так у дослідженнях соціальних процесів у програмах Європейського соціального обстеження (ЄСО), де до розгляду беруться традиційна (загальноприйнята) політична участь, нетрадиційна (протестна) політична поведінка, участь у діяльності громадських об'єднань і добровільна робота в об'єднаннях, наразі значимими параметрами стають і різні види неформальної громадської участі поза організаціями й асоціаціями, а також неформальна допомога – різноманітні форми активної індивідуальної та групової допомоги іншим поза соціальними й благодійними об'єднаннями [6, с. 12].

Спільні зусилля людей у борні з різноманітними викликами, їх згуртованість у епоху великих соціальних потрясінь, відображені в багатьох наукових працях давнини та сучасності. Феномен соціальної солідарності і згуртованості став предметом уваги ще античних мислителів. Так, Платон, який розрізняв «людину малу» (індивідуум) і «людину велику» (народ), відзначав, що в основі певного рівня єднання – чи то в інтересах держави, чи то в інтересах групи приватних осіб, чи то самосвідомості людини - лежать процеси, обумовлені наявністю механізмів, що сприяють дружелюбності і відсутності чинників взаємовідторгнення. Аристотель вбачав декілька факторів

соціального єднання і виділяв серед них, кажучи сучасною мовою, соціально-комунікативний (потребу у спілкуванні); соціально-економічний (солідарність на ґрунті майнової рівності); соціально-психологічний (потреба у близьких стосунках і дружбі). Саме тоді було закладено дуалістичне розуміння соціальної солідарності, а саме, солідарність зі схожості і солідарність, що випливає з відмінностей.

Дві протилежні моделі солідарності, «Град Божий» і «Град Земний», в яких прояви феномену ґрунтувались на засадах спільної власності і всепідлеглості Божественному Началу бачимо і в працях мислителів Середньовіччя, зокрема, Августина Блаженного. Вчення Фоми Аквінського відбиває уявлення про подвійну сутність держави: економічну і моральну, згідно принципів якої і відбувається суспільна солідаризація. Філософія Нового часу дає натуралістичне тлумачення солідарності в працях Ж.-Ж. Руссо, який стверджував про природну схильність людей до солідаризації, та протиприродну роль закладеної в ідеї держави соціальної нерівності, що перешкоджає реалізації цієї людської чесноти. Більш новітні теорії англійських філософів XVI–XVII ст. Т. Гоббса і Дж. Локка детальніше окреслюють ціннісно-ідеологічні та нормативні засади людської згуртованості, що забезпечують порядок і регулюють суспільну взаємодію, формування і злагоджене функціонування суспільства [8, с. 62–63].

Найповніше онтологічне обґрунтування поняття солідарності отримало в класичній філософії Нового часу у «категоричному імперативі» І. Канта, згідно якого, автономні за своєю суттю моральні принципи людини, що мають трансцендентальне коріння, незалежні від людського розуму і лежать в основі загальнообов'язкових правил. Таким чином, Кантова онто-етична доктрина стверджує моральну природу і загальнообов'язковість проявів людської і суспільної солідарності [10].

Виникнення і введення в науковий обіг самого поняття соціальної солідарності в соціальній філософії Новітнього часу зазвичай пов'язують з ідеями О. Конта про соціальну злагоду, згідно яким соціальна солідарність ґрунтується на протиставленні альтруїстичних почуттів і намірів людей егоїстичним, які створюються постійним розподілом праці, виникають і реалізуються в сім'ї, а підтримуються в суспільстві за допомогою сили. О. Конта вважають родоначальником соціологічної традиції в дослідженні соціальної солідарності, описаної ним термінами "консенсус", "соціальна гармонія", "злагода".

В рамках феноменологічної традиції методологічні основи дослідження солідаризації закладалися в трансцендентально орієнтованих підходах Е. Гуссерля та концепції Е. Дюркгейма про зумовленість солідарності зростанням функціональної спеціалізації членів суспільства. Структурний функціоналізм Т. Парсонса розглядає солідарність як феномен, що має об'єктивні і

системні соціальні характеристики, однак є максимально динамічним явищем, обумовленим комплексом повсякденних взаємодій акторів, які виступають головною умовою стабільності та відтворення соціальної системи.

В історії наукової думки України важливість ідеї українського національного солідаризму висловлено у знаменитій тезі «спорідненої праці» Г. Сковороди. Не обходить цю проблему і Т. Шевченко, вказуючи на недоліки розділеного соціуму, духовно збідненої еліти, класового егоїзму та відсутність відповідальності рядками «Доборолась Україна до самого краю. Гірше ката свої діти тебе розпинають» [11].

Солідарність і консолідація суспільства визначались наріжною умовою розвитку української національної ідеї ще у XIX столітті в працях М. Костомарова, Т. Шевченка, М. Драгоманова, С. Подолинського, І. Франка. У XX столітті проблемам національного єднання присвячено праці М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Донцова та багатьох інших. З огляду на українські політичні реалії того часу, наукова рефлексія цього феномену здійснювалась майже виключно в контексті боротьби української нації за право на самовизначення.

І оскільки по сьогодні існує проблема об'єднання українського народу, що неминує пов'язання з усуненням певних розбіжностей між громадянами західних і східних регіонів України, прихильниками численних релігійних конфесій, представниками політичних сил, соціальних прошарків, носіями різних ідеологій [4, с. 25] ідею солідарності можна вважати, насамперед, неодмінною складовою ідеології національного розвитку, яку на думку М. Обушного, «жодні зміни у суспільному житті неспроможні знищити», адже вона постає запорукою «усвідомлення спільної мети суспільної діяльності» [7, с. 112].

Таким чином, ідеї солідаризму – орієнтації на суб'єктність усіх членів суспільства, – це ідеологія спільного прориву, спільної творчої еволюції [10, с. 146], як загальногромадянської консолідованої ідеології, що знаходить ціннісне обґрунтування у відповідальності за долю країни. Патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість, освіченість [5, с. 8-16] є актуальними для сучасної України, яка сповідує демократичні цінності, вирішує завдання щодо пошуку та визначення власного оптимального і найбільш придатного шляху державного розвитку, ґрунтуючись на досвіді європейських держав, формуванні та подальшому розвитку системи соціального партнерства [1, с. 198].

Тому можемо стверджувати, що сьогодні відбувається певний відхід від класичних трактувань поняття солідарності, і набуває чинності поняття «нова солідарність». Сьогодні дедалі частіше в ужитку зустрічається поняття «соціальна згуртованість», яку називають «клеєм», що тримає суспільство в єдності.

Сучасна наукова дефініція поняття «соціальна солідарність» (*лат. solidus* - твердий), маючи в

публіцистичному ужитку своїми синонімами одностайність, єдність, єднотлумність, спільність, згоду, в суспільних науках означає єдність групи або класу, або дій, які породжують єдність інтересів, цілей, стандартів і взаєморозуміння, або ж ґрунтується на них, відсилає до таких соціальних зв'язків, які об'єднують людей в одне ціле [3, с. 593]. Солідаризаційні процеси сучасними зарубіжними і вітчизняними дослідниками сьогодні пов'язуються насамперед з такими феноменами сучасності, як кооперація, згуртованість, єдність, суспільна довіра, наявність загальних ідей, поглядів, цілей, належність до певного цілого в різних аспектах та на різних рівнях проявів цього явища: від солідарності малих груп до соціальної солідарності суспільства в цілому, де солідарність розглядається як одна з передумов стабільності й соціального порядку.

Зовсім не випадково це поняття відноситься як до горизонтальних відносин між різними суспільними групами, так і до вертикальних відносин між людьми та владою. Як слушно вказує представник Програми розвитку ООН в Україні Манал Фоуані, «слабкі зв'язки у будь-якому з цих вимірів можуть створювати проблеми. Слабка горизонтальна згуртованість часто призводить до конфлікту, тоді як результатом слабкої вертикальної згуртованості нерідко стає брак довіри між населенням та урядом» [9].

У контексті нашої роботи зазначимо, що в науковому обігу існує класифікація соціальної участі за позитивними результатами, до яких належить соціальна інтеграція спільноти. Участь як прояв соціальної солідарності й згуртованості і як діяльність, що регулює взаємодію між суб'єктами суспільного життя та позитивно впливає на процеси формування довіри, почуття ідентичності, етнічного капіталу, формування міцних соціальних зв'язків та забезпечення належної соціальної підтримки суспільних норм здорового життя досліджувалось такими науковцями, як В. Кеттелл, С. Кертис, К. Лоусон, С. Велан [14; 15]. Як бачимо, маються на увазі цілком різні форми участі волевиявлення, практичних дій індивіда або соціальної групи в певній колективній діяльності для досягнення соціально-значущого результату, при цьому суб'єктами участі можуть бути окремі представники соціуму, групи, суспільні об'єднання, товариства, організації. Тобто, соціальна участь особистості як характерна риса процесу згуртованості і солідарності в тих чи інших видах діяльності відтворює процеси соціального асоціювання індивідів як у формальних, так і у неформальних контекстах, і залучення їх до культурної, дозвілєвої чи соціальної практики.

В нашому дослідженні ми будемо розглядати соціальну згуртованість як задіяність і участь членів суспільства в політичному, економічному та культурному житті, як почуття солідарності й належності до суспільства, що засноване на ефективному використанні громадянських прав і направлене на досягнення добробуту абсолютної більшості громадян, гармонійні та стабільні

відносини, подолання соціальної ізоляції в ході діяльності.

Тому, хоча соціальна згуртованість виглядає складним для вивчення концептом, дослідники відзначають його надзвичайну важливість в деталізації категорії солідарності як широкого поліаспектного спектру складників: взаємодопомоги, довіри, сприйняття відмінності, сприйняття справедливості, громадської включеності тощо [2].

З моменту поширення вірусу і хвороби COVID-19 державні органи на всіх рівнях уряду і у всьому світі стикаються з масштабною надзвичайною й незрозумілою ситуацією, яка є новою для більшості сучасних суспільств. Крім безпосередньої загрози для здоров'я, що створена пандемією, «майбутнє» вже оголошує про нові виклики для наших правозахисних, соціальних, економічних та інституційних структур, що має очевидні наслідки у всіх областях нашої спільної повсякденної реальності.

Ця концепція, на нашу думку, особливо актуальна для сучасної полікультурної України, зважаючи на конфлікт, що триває на сході країни та пандемію COVID-19, яка проявила глибоку прірву в суспільстві між тими, хто живе відносно комфортно, та найбільш уразливими категоріями, в нашому випадку етнічними групами, вимушено переселеними особами/мігрантами, іноземними студентами тощо. Це пов'язано з тим, що вони мають обмежений доступ до соціальних й медичних послуг, до цих проблем додаються фобії, страхи.

Теперішні події з пандемією коронавірусу ставлять перед людством багато гострих, неприємних і некоректних питань, які стосуються викликів самому буттю людини. Поширення COVID-19 приголомшило своєю швидкістю. Якби такі темпи поширення хвороб наклалися б на глобалізацію в часи Середньовіччя, то людство можливо припинило б своє існування через епідемію чуми.

Сучасна глобалізація має звичайно позитивні сторони, про які постійно розповідають: це економічне зростання, практично необмежене міжнародне спілкування, це свобода пересування. Але глобалізація підвищує вразливість людства від ситуації в окремих регіонах планети, коли регіональна біда стрімко стає вселюдською бідою і загрозою.

Раніше людство мало можливість певним чином ізолюватися, припинити переможну ходу пандемій просто замикаючись у своїх суспільствах, які непогано виконували роль певного запобіжника. Тепер такий запобіжник майже зруйнований. Замість національної обмеженості прийшла тотальна відкритість.

Коронавірус змусить всіх, у тому числі й Україну, замислитися про допустимий рівень відкритості і потрібний рівень необхідної ізолюваності в надзвичайних обставинах, яких, судячи зі всього, в сучасному світі ставатиме дедалі більше. Дії країн під час пандемії коронавірусу

показали, що глобальна солідарність поступилася місцем національним інтересам кожної країни.

З міжкультурної точки зору можна більш детально конкретизувати загрози, з якими в цей час стикаються спільноти та яких слід уникати:

- загрози рівності через зростання соціальної нерівності. Передбачається значне погіршення соціально-економічного становища людей, груп і територій, найбільш уразливих до Covid, якщо середньострокові і довгострокові стратегії ще не розроблені для визначення і вирішення конкретних проблем найбільш уразливих груп та окремих осіб;

- загрози позитивним формам взаємодії через спокусу віддавати перевагу індивідуальним рішенням щодо процесів, які вимагають колективних рішень: глибока криза ризикує зміцнити індивідуальні стратегії для забезпечення самозахисту з небезпекою поділу, маргіналізації та поділу окремих осіб і груп ще більше;

- загрози різноманітності через зростання расизму, забобонів і стереотипів, а також дискримінаційної практики. В останні місяці деякі країни стали свідками публічних виступів проти певних національностей або ненависницьких висловлювань, расового профілювання для контролю над карантинном і блокуванням, підвищення ризику дискримінаційних дій з боку деяких співробітників поліції, підвищення ризику гендерного або гомо-, бі-, трансфобного насильства в ув'язненні;

- обмеження прав людини і основних свобод: державні кордони були закриті, щоб стримувати зараження, введені обмеження на поїздки, а збір і використання особистих даних дозволені в більшій мірі, ніж будь-коли [12].

Висновки і пропозиції. Отже можна констатувати з соціокультурної точки зору цікавість концепту згуртованості й соціальної солідарності в контексті викликів, пов'язаних з проблемою COVID-19, яка полягає і в тому, що він охоплює одразу широке коло суспільних проблем, вирішення яких в своїй єдності і визначає, наскільки суспільство є "разом", "один за всіх", при цьому оцінюючи не лише індивідуальний або загальний рівень, а водночас враховуючи як мікро-, так і макрорівні суспільної взаємодії.

Діяльність, в якій соціальна солідарність проявляється найяскравіше, це громадянська активність. Активна громадська участь є змістовим індикатором згуртованості і сприяє поширенню соціальної справедливості, ефективності державних і громадських послуг, розвитку демократичного суспільства. Зазвичай це вимагає цілеспрямованої діяльності й активного залучення індивідів, груп у процес громадянської та політичної участі. На відміну від громадської, соціальна участь презентує колективну діяльність людей, горизонтальну активність, що здійснюється ними в межах повсякденного життя та спрямована на задоволення суспільного інтересу.

Солідарність та згуртованість є кращим індикатором боротьби проти пандемії, адже її неможливо побороти наодинці. А оскільки виняткові ситуації вимагають виняткових заходів, то не менш важливо забезпечити, щоб демократія і права людини, солідарність і згуртованість знову набули провідної ролі в наших суспільствах.

Солідарність і згуртованість зусиль для подолання пандемії неможливо нав'язати, як і неможливо нав'язати дух патріотизму та поваги до держави, чи виховати його за допомогою тих або інших закликів і декларацій. Лише розумною політикою, твердістю і наполегливістю в утвердженні прав і свобод громадян та засадничих цінностей сучасної цивілізації, професіоналізмом у вирішенні завдань Україна може завоювати довіру всіх своїх громадян і активно залучати їх до розбудови демократичного громадянського суспільства.

1. Амельченко Н. Тематизація та проблематизація солідарності українського суспільства в політичному та інтелектуальному дискурсах. *Українські інтелектуали: погляд із сьогодення*: зб. статей. Київ: видавництво «Дельта», 2006. С. 194-205.

2. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики bertelsmann stiftung до даних європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. Київ, 2017. № 1(8). С. 58-65.

3. Заблоцький В. Солідарність. Філософський енциклопедичний словник. *Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України*. Київ: Абрис, 2002. 751 с. URL: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/covid-19-special-page>

4. Коваленко В. Сучасна українська національна ідея як невід'ємний чинник побудови громадського суспільства. *Віче*, 2011. № 23. С. 23–27.

5. Кремень В.Г. Консолідаційна парадигма модернізації України. *Світогляд*, 2014. №5(49). С. 8-16.

6. Лосев Ігор. Глобалізація і коронавірус. (10 грудня 2020 р.). URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/409119-globalizatsiia-i-koronavirus>

7. Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. Партологія: навч. посіб. 2-ге вид., випр. та доп. / гл. редактор М. І. Обушний. Київ, 2017. 432 с.

8. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / гл. редактор В. М. Пічі. Київ : Каравела, Львів : Новий світ, 2000, 2002. 480 с.

9. Фоуані М. Об'єднання громад через соціальну згуртованість. (5 грудня 2020 р.) URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/connecting-communities-through-social-cohesion>.

10. Шевченко О. С. Філософсько-політичне розуміння концепції солідаризму. *Філософські та методологічні проблеми права*, 2016. № 1 (11). С. 83-91. (12 грудня 2020 р.) URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/download/384/386>

11. Шевченко Т. Кобзар. Київ: Дніпро, 1999. 672 с.
12. Intercultural Cities: COVID-19 Special page. (5 грудня 2020 р.)
13. Kenneth N., Heiko G. Patterns of Participation: Political and Social Participation in 22 Nations. *WZB Discussion Paper, Berlin*. SP IV 2008-201. (12 грудня 2020 р.) URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/49726>.
14. Cattell V. Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital'. *Social Science and Medicine*. 2001. № 52(10). P. 15 -16.
15. Curtis S., Lawson K. Gender, ethnicity and self-reported health: the case of African-Caribbean populations in London. *Social Science & Medicine*. 2000. № 50. P. 365-385.

References

1. Amel'chenko N. (2006). *Tematyzatsiya ta problematyzatsiya solidarnosti ukrayins'koho suspil'stva v politychnomu ta intelektual'nomu dyskursakh* [Thematization and problematization of solidarity of Ukrainian society in political and intellectual discourses]. *Ukrayins'ki intelektualy: pohlyad iz s'ohodennya: zb. statey*. Kyiv: vydavnytstvo «Del'ta». P. 194-205. [in Ukrainian].
2. Bondarenko M., Babenko S., Borovs'kyi O. (2017). *Sotsial'na z'hurtovanist' v Ukrayini (dosvid aplikatsiyi metodyky bertelsmann stiftung do danykh yevropeys'koho sotsial'noho doslidzhennya)*. [Social cohesion in Ukraine (experience of application of the bertelsmann stiftung method to the data of the European social research)]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiolohiya*. Kyiv, № 1(8). P. 58-65. [in Ukrainian].
3. Zablots'kyi V. (2002). *Solidarnist'. Filofofs'kyi entsyklopedychnyy slovnyk*. [Solidarity. Philosophical encyclopedic dictionary]. *Institut filosofiyi imeni Hryhoriya Skovorody NAN Ukrayiny*. Kyiv: Abrys. 751 p. [in Ukrainian].
4. Kovalenko V. (2011). *Suchasna ukrayins'ka natsional'na ideya yak nevid'yemnyy chynnyk pobudovy hromads'koho suspil'stva*. [The modern Ukrainian national idea as an integral factor in building civil society]. *Viche*. № 23. P. 23–27. [in Ukrainian].
5. Kremen' V.H. (2014). *Konsolidatsiyina paradyhma modernizatsiyi Ukrayiny*. [Consolidation paradigm of modernization of Ukraine]. *Svitohlyad*. №5(49). P. 8-16. [in Ukrainian].
6. Losiev Ihor. (2020). *Hlobalizatsiya ta koronavirus*. [Globalization and coronavirus]. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/409119-hlobalizatsiya-i-koronavirus> [in Ukrainian].
7. Obushnyy M.I., Prymush M.V., Shveda YU.R. (2017). *Partolohiya: navch. posib.* [Partology: a textbook]. 2-he vyd., vypr. ta dop. / hl. redaktor M. I. Obushnyy. Kyiv,. 432 p. [in Ukrainian].
8. *Sotsiolohiya: terminy, ponyattya, personaliyi : navch. slovnyk-dovidnyk* [Sociology: terms, concepts, personalities: educational dictionary-reference book]./ hl.. redaktor V. M. Pichi . Kyiv : Karavela, L'viv : Novyy svit. (2002). 480 p. [in Ukrainian].
9. Fouani M. (2020). *Ob'yednannya hromad cherez sotsial'nu z'hurtovanist'*. [Community integration through social cohesion]. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/connectin-communities-through-social-cohesion> [in Ukrainian].
10. Shevchenko O. S. (2016). *Filofofs'ko-politychne rozumynnya kontseptsiyi solidarizmu. Filofofs'ki ta metodolohichni problemy prava*. [Philosophical and political understanding of the concept of solidarity]. № 1 (11). P. 83-91. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/download/384/386> [in Ukrainian].
11. Shevchenko T. (1999). *Kobzar*. [Kobzar]. Kyiv : Dnipro, 672 p. (in Ukrainian).
12. Intercultural Cities: COVID-19 Special page. (2020). URL: <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/covid-19-special-page> [in English].
13. Kenneth N., Heiko G. (2020) *Patterns of Participation: Political and Social Participation in 22 Nations*. WZB Discussion Paper, Berlin. SP IV 2008-201 (dezember 12, 2020 r.). URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/49726> [in English].
14. Cattell V. (2001). *Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital'*. *Social Science and Medicine*. № 52(10). P. 15-16. [in English].
15. Curtis S., Lawson K. (2000). *Gender, ethnicity and self-reported health: the case of African-Caribbean populations in London*. *Social Science & Medicine*. № 50. P. 365-385. [in English].

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.3>
УДК 323.1(477)

Світлана Бойко

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу освітніх технологій
та популяризації українознавства
Науково-дослідного інституту українознавства, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4999-4603
Email: boyko-svitlana@ukr.net

Людмила Млош

голова Центральної спілки українців
у Німеччині, м. Берлін

Email: info_zvud@gmx.de

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН ТА КОНФЛІКТИЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У статті проводиться аналіз певних чинників (зовнішніх і внутрішніх), які впливають на збереження національно-культурної ідентичності українців, що проживають за межами України. Ключовим внутрішнім чинником є національна самоідентифікація. Серед зовнішніх чинників виділяються такі: ідеологічний чинник, ціннісна убезпеченість, релігійний чинник, чинник історичної упередженості в зарубіжних і українських мас-медіа, чинник маніпулювання свідомістю, чинник естетико-ціннісної спрямованості та інші.

Висвітлюється потреба у більш рішучому протистоянні політичним та ідеологічним впливам Росії, яка вторглася на територію України та розв'язала гібридну війну з її народом.

Авторами статті приділяється увага проблемам онтології війни і миру в контексті досвіду України у протидії російсько-українській війні, яка стала довгостроковим чинником деструктивних впливів на українську соціально-економічну, політичну, культурну, освітню та наукову діяльність. Звертається увага на те, що агресивні дії Російської Федерації спричиняють руйнівні наслідки не лише для України, а й для системи світового порядку та міжнародної безпеки, вони є головним чинником дестабілізації безпекового середовища в регіональному оточенні України.

У статті шляхи збереження національно-культурної ідентичності представників української діаспори розкриваються через стратегічну та безпекову парадигми, із включенням різномірної взаємодії когнітивних смислів. Окрему увагу приділено ролі національно-культурної ідентичності та аналізу когнітивного виміру в умовах гібридних конфліктів.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, чинники збереження національно-культурної ідентичності (внутрішні й зовнішні), українська діаспора, конфліктизаційні процеси, війна, мир.

Svitlana Boiko

PhD in Philosophy, senior research fellow
Department of Educational Technologies
and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies, Kyiv

Ludmila Mlosh

Chairman of the Central Union of Ukrainians
in Germany, Berlin

PRESERVATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF REPRESENTATIVES OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE CONDITIONS OF SOCIAL CHANGE AND CONFLICTIZATION PROCESSES

Abstract. The article analyzes certain factors (external and internal) that affect the preservation of the national and cultural identity of Ukrainians living outside Ukraine. The key internal factor is national self-identification. Among

the external factors are the following: ideological factor, value security, the religious factor, the factor of historical bias in foreign and Ukrainian media, the factor of manipulation of consciousness, the factor of aesthetic and value orientation, and others.

The need for more resolute opposition to the political and ideological influences of Russia, which invaded the territory of Ukraine and unleashed a hybrid war with its people, is highlighted.

The authors of the article pay attention to the problems of the ontology of war and peace in the context of Ukraine's experience in counteracting the Russian-Ukrainian war, which became a long-term factor of destructive influences on Ukrainian socio-economic, political, cultural, educational, and scientific activities.

Attention is drawn to the fact that the aggressive actions of the Russian Federation cause devastating consequences not only for Ukraine but also for the system of world order and international security, the main factor destabilizing the security environment in the regional environment of Ukraine.

In the article, the ways of preserving the national and cultural identity of the Ukrainian diaspora are revealed through strategic and security paradigms, with the inclusion of multilevel interaction of cognitive meanings. Particular attention is paid to the role of national-cultural identity and analysis of the cognitive dimension in hybrid conflicts.

Keywords: *national-cultural identity, factors of preservation of national-cultural identity (internal and external), Ukrainian diaspora, conflict processes, war, peace.*

Постановка проблеми. Як стверджують сучасні українські науковці Б. Парахонський та Г. Яворська, «часи війни спонукають до осмислення сутності війни і миру» [14, с. 7]. У такі періоди безпекові загрози перетворюються на складники життєвого оточення, а передумовою збереження існування держави стають стратегічні рішення. Такі непрості переламні періоди дають можливість безпосередньо відчувати й зрозуміти явні та приховані смисли подій. Чим довше війна триває, тим відчутнішими стають її наслідки, і не тільки для України, а й для міжнародного світоустрою, усієї системи міжнародної безпеки.

Питання збереження національно-культурної ідентичності в умовах російсько-української війни на сьогодні є одним із вагомих для Української держави, від його вирішення залежить її існування і майбутнє як незалежної країни.

Аналіз наукових публікацій. Обрана тема статті досить активно розробляється в межах соціогуманітарних досліджень в сучасній Україні. Проблеми збереження національно-культурної ідентичності представників української діаспори розкрито у працях українських науковців Науково-дослідного центру «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія», Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Науково-дослідного інституту українознавства, Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та інших установ й інститутів.

Вагомі проблеми української діаспори, яка охоплює усіх українців, які опинилися за межами історичної батьківщини через певні причини (розвал імперій, світові війни, політичні або економічні кризи, природні катаклізми, особисті обставини) досліджують А. Атаманенко [1], Л. Божук [2], Л. Винар, І. Ключковська [10], П. Кралюк, В. Трофимович, В. Яремчук та ін. [16].

Українські вчені звертають увагу на те, що «українізм за кордоном є важливим елементом

політики нашої держави, адже від того, наскільки українська влада усвідомлює значимість закордонних діаспор та свою відповідальність перед закордонним українством, безпосередньо залежить утвердження національних інтересів України в інших країнах» [3, с. 236].

Українська діаспора виконувала, на думку І. Ключковської, щонайменше два вагомих завдання: творила передумови для незалежності України й творила інтелектуальний та духовно-культурний продукт світової цивілізації [10]. Для реалізації цих завдань була цілеспрямовано, грамотно і продумано створена система структурних об'єднань, які можна поділити на два типи: перший – національно-політичні та суспільно-громадські організації; другий – науково-освітні, академічні, молодіжні, релігійні, культурні, видавничі та інформаційні організації. Активно в українській діаспорі використовувався творчий інтелект окремих талановитих особистостей, на прикладі яких цілком можливо простежити появу творчого феномена – якісно нового людського ресурсу, який виник на основі взаємопроникнення і взаємодії двох (або декількох) культур. При цьому спостерігається тенденція не до нівеляції чи втрати національної ідентичності (а також почуття патріотизму), а навпаки – до її піднесення.

Національну ідентичність серед вітчизняних науковців досліджували А. Бичко, О. Бочковський, Т. Воропаєва, В. Горський, М. Грушевський, Ф. Канак, П. Кононенко, Т. Кононенко, О. Кульчицький, В. Лісовий, М. Обушний, М. Попович, Р. Шпорлюк та інші. Серед зарубіжних учених ці питання вивчали: П. Альтер, Б. Андерсон, Е. Гелнер, В. Коннор, Г. Септон-Вотсон, Е. Сміт та ін.

Водночас ще потребує більш детального дослідження аналіз шляхів і чинників збереження національно-культурної ідентичності представниками української діаспори в сучасних умовах суспільних змін та конфліктизаційних процесів, пов'язаних з неоголошеною російсько-українською війною, яка вже восьмий рік поспіль триває в Україні й приносить нові жертви й складні соціально-економічні, політичні, культурні й психологічні умови для життєдіяльності українців.

Реальне підвищення рівня загроз національним інтересам і життєдіяльності громадян України, обумовлених низкою нових проблем, відмічається в багатьох наукових працях сучасних вітчизняних науковців. Зокрема, О. Газізова звертає увагу на недостатнє відображення гуманітарної проблематики, роль національних цінностей у формуванні національних інтересів і цілей у стратегічних безпекових документах України. Нею розглядався факт конструювання фейкових ідентичностей та підживлення сепаратистських тенденцій у регіонах України як елемент гібридної війни [4], розкривається значення української мови для збереження національної ідентичності підростаючого покоління зарубіжних українців [5].

В аналітичній доповіді «Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України» (2015 р.) зазначалося, що така ситуація потребує «...формування чіткого механізму прийняття узгоджених рішень та швидких скоординованих дій», адже «у кризові періоди розвитку держави, коли протиріччя в різних сферах загострюються, ...держави і суспільство мають здійснювати упереджувальні заходи, які мінімували б негативні наслідки загроз ...» [11, с. 3].

Отже, різноманіття загроз, що виникають перед сучасною Україною, насамперед, з боку Росії, вимагають не лише їхньої вчасної та адекватної оцінки, але й рішучих та ефективних дій спротиву.

Мета дослідження. У даній статті пропонується комплексний аналіз чинників збереження національно-культурної ідентичності представників української діаспори в сучасних умовах суспільних змін та конфліктизаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Філософське тлумачення сутності поняття «національно-культурна ідентичність» полягає у розумінні ідентичності як тотожності (G. Frege, 1892; Б. Рассел, 1999); як співвіднесення власного «Я» з Іншим та прояв «індивідуалізуючої етотності» (як самототожність одиничного у його співвіднесенні до іншого) (L. Scott & F. Jonathan (1992); як фундамент буття і внутрішнього світу людини (М. Хайдеггер, 1992); як континуальність у просторі і часі (Э. Гидденс, 1999), як автентичність людського буття (С. Кьеркегор, 2018).

Актуальність формування та збереження національно-культурної ідентичності, як зазначає І. Бех, обумовлена необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної автентичності та традицій. Водночас, формування і збереження національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і за її межами, та спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для її розвитку [13].

Важливими чинниками, які впливають на процес формування і збереження національно-

культурної ідентичності представників української діаспори є, з одного боку, глобалізаційні процеси, а з іншого, – рухи за збереження своєї автентичності; а також відірваність значної частини населення від національного ґрунту та зорієнтованість виключно на радянські чи західні цінності й зразки поведінки; системна криза українського суспільства, невизначеність національної ідеї, відсутність реформ і позитивних зрушень.

Серед негативних чинників, які впливають на збереження національно-культурної ідентичності представників української діаспори варто визначити інформаційну війну та військову агресію Російської Федерації по відношенню до України, де особливий акцент був зроблений на: зросійщенні, відлученності від української мови значної частини населення; боротьбу за утвердження російської мови як другої державної та витіснення української мови з медіа-ринку; перекичуванні історичних фактів та запереченні автентичності української мови та культури й самого існування нації; використанні політтехнологій та передвибірчих кампаній з метою розмежування регіонів України, зіткнення їх інтересів на основі несуттєвих відмінностей та поглиблення суперечностей; ностальгії за радянським минулим.

Усі зазначені чинники, спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення представників української нації з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості по відношенню до інших культур, які борються за панівне становище на теренах України.

Аналізуючи діяльність окремих представників української діаспори за кордоном (на основі співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з українськими суботніми і недільними закладами освіти за кордоном та з українськими громадськими організаціями/об'єднаннями) [12] у напрямі збереження національно-культурної ідентичності, варто відзначити і думку В. Горбуліна, колишнього директора Національного інституту стратегічних досліджень [6], який зауважував, що на національну культуру українців досить сильно впливала і впливає російська культурна політика, яка упродовж багатьох років була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності. В одній зі своїх доповідей він обґрунтував, як Росія роками готувалася до агресії проти України, довівши, що масова культура є також елементом війни. В. Горбулін стверджував, що «для ведення російської пропаганди широко використовуються не тільки ЗМІ, але й культурно-розважальна індустрія. Російська культурна експансія проти України здійснювалася свідомо і наполегливо протягом усіх років незалежності, чому сприяла неефективність державної гуманітарної та культурної політики» [6].

На думку Б. Парахонського та Г. Яворської, «війна поставила Україну перед принципово новими питаннями в галузі національної безпеки. Вона змусила замислитися про особливості нашої

стратегічної культури. І, зрештою, підштовхнула до усвідомлення потреби формування великої стратегії для України, яка передбачає, насамперед, відновлення територіальної цілісності країни, визначення внутрішніх і зовнішніх засобів досягнення цієї мети з довгостроковою проекцією умов майбутнього миру після перемоги. Загрози, з якими зіткнулася сучасна Україна, вимагають невідкладних відповідей щодо їхньої сутності: що це – війна чи антитерористична операція, громадянський конфлікт, зовнішня агресія або все, разом узятє? Точиться полеміка: чи є події, які відбуваються в Україні, справжньою війною? І якщо Україна перебуває в стані війни з Росією, чому цей факт не визнано офіційно, тобто не названо саме війною?» [14, С. 8].

Досліджуючи наукову літературу, яка розкриває поняття «ідентичність», варто зауважити, що ідентичність є однією з найважливіших сутнісних ознак людського існування, і, водночас, вона дозволяє розкритись автентичності національної культури. На такі риси ідентичності, в першу чергу, звернули увагу сучасні філософи глобалізму У. Бек, З. Бауман, Е. Гідденс, М. Кастельс, Ч. Тайлор та інші.

На думку О. Титар, «розщеплення ідентичності стає причиною руйнування національних культур, її трансформація та мінливість стає основою відродження та трансформацій національних ідентичностей та національних світів» [15, с. 7]. Національна ідентичність, на думку дослідниці, пов'язана з формуванням національної культури у політичному державному утворенні, високим ступенем розвитку культурних ідентичностей, коли прагнення усталити національну культуру актуалізується з акцепцією держави чи з артикуляцією окремих політичних впливових сил. Отже національна ідентичність, тією чи іншою мірою, пов'язана також і з дискурсом влади.

У збереженні національно-культурної ідентичності та формуванні духовної безпеки української нації, на думку українських учених [1; 2; 8], доцільно вичленити два ключові чинники: внутрішній і зовнішній [13]. Ключовим внутрішнім чинником збереження національно-культурної ідентичності та формування духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях – «Я-Українець» – «Ми-Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у дієвій співпричетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова.

Серед зовнішніх чинників важливими є такі: ідеологічний чинник, ціннісна забезпеченість як важлива складова духовної безпеки, релігійний чинник, чинник історичної упередженості в зарубіжних і українських мас-медіа, чинник маніпулювання свідомістю, чинник естетико-ціннісної спрямованості та інші.

Ідеологічний чинник передбачає забезпечення громадян України і української діаспори від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у згуртуванні

своїх прихильників та розхитуванні з середини політичної ситуації в Україні.

Від ціннісної забезпеченості значною мірою залежить цілісність українського суспільства. Конфлікт цінностей тоталітарного та демократичного спрямування спостерігається не лише на рівні різних поколінь, а й різних регіонів, що є причиною активного просування Російською Федерацією політичних сил, лояльних до окупантів.

Релігійний чинник на сьогодні є досить потужним засобом впливу на представників української діаспори й українців в Україні. І потрібно враховувати, що Церква Московського патріархату, виконуючи замовлення Кремля, через проповіді та Боже Слово пропагує цінності «русского мира», стимулює сепаратистські настрої та зневагу до української культури. Спостерігається втрата єдності у православ'ї та прагнення України створити свою визнану помісну Церкву. Ці процеси породжують з боку Московського патріархату посилення тиску на населення України, апелюючи до різних історичних, національно-культурних і політичних реалій.

Чинник історичної упередженості в зарубіжних і українських мас-медіа також має велику силу, оскільки певною мірою сприяє переконанню певної частини українців у їхній меншовартості й вторинності, залежності України від інших сильніших держав, які вирішують її долю.

Чинник маніпулювання свідомістю активно здійснюється через засоби масової інформації, різного роду інформаційні ресурси, які є потужним засобом впливу на представників української діаспори та українців в Україні. Зазначений чинник використовується різними країнами з метою впливу на українців через роздмухування сепаратистських настроїв, сіяння презирливого ставлення до своєї Батьківщини, її культурних здобутків. Як стверджують українські науковці, ведення інформаційної війни Росією показало невміння протистояти російській агресії на інформаційному рівні, певну перевагу російськомовних ЗМІ в Україні, використання неправдивої чи напівправдивої інформації з метою домінування та пропагування ідей «русского мира».

Чинник естетико-ціннісної спрямованості є також складовою збереження національно-культурної ідентичності та духовної безпеки, оскільки різного роду естетичні викривлення та орієнтація щодо споживання масової культури є причиною втрати національної своєрідності, втрати цінності життя у цілому. З огляду на те, що цей чинник має практичне втілення в культурному житті окремої людини, яка так чи інакше потребує духовного джерела, роль естетичного аспекту духовної безпеки в сучасних умовах постійно зростає.

П. Кардаш та С. Кот у книзі-альбомі «Українці в світі» намагалися показати як українці через різні історичні обставини опинилися нині поза межами України і «стали добрими громадянами інших держав, гідно інтегрувалися у їх суспільно-політичне та культурне життя» [9], підкресливши, що українці,

прийшовши у чужинські краї, з вірою в Бога і любов'ю до України свято оберігають свої народні звичаї, традиції, культуру, мову, національну пам'ять. Автори книги намагалися показати планетарне єднання людей одного роду і згадати якомога більше імен, щоб назавжди зберегти їх у нашій спільній історії, нашій спільній культурі, нашій спільній пам'яті.

У кожній країні є свої особливості збереження національно-культурної ідентичності. Так, у Німеччині станом на 21 квітня 2020 р. зафіксовано 23 українські організації/об'єднання, зокрема: Об'єднання Українських організацій в Німеччині, Центральна спілка українців в Німеччині, Український Кіноклуб (м. Берлін), Український Дім, Союз українських студентів у Німеччині, Українська скаутська організація «Пласт», Спілка української молоді, Об'єднання українських жінок в Німеччині, Товариство «Україна», Українське співтовариство «Україна-Кемнітц-Європа», Асоціація українців Північної Німеччини, Управа крайового представництва українців, Представництво українців у Нижній Саксонії, німецько-українське товариство «Райн – Некар», товариство «Бродина», Український вільний університет, Товариство сприяння, піднесення та поширення української культури в Німеччині, Товариство «Рідна школа», Громадська організація «Українці в Німеччині», німецько-українське товариство «Українці Карлсруе», Українське товариство у Франкфурті-на-Майні (м. Франкфурт-на-Майні), Спілка «Ми – Українці» («Wir sind Ukrainer») (м. Франкфурт-на-Майні), «Франкфуртський обоз» (м. Франкфурт-на-Майні) [7].

У кожній організації (об'єднання) є своя місія і мета діяльності. Об'єднання Українських організацій у Німеччині є провідною організацією українців у Федеративній Республіці Німеччини (ФРН). Її метою є координація діяльності українських громадських організацій/інституцій у Німеччині, а також представлення і захист інтересів українців у Німеччині.

Некомерційна та незалежна організація «Український Кіноклуб» (м. Берлін) об'єднала представників німецького суспільства й української громади ФРН з метою популяризації кращих українських фільмів за кордоном. Щомісячні покази українських кінострічок з німецькими або англійськими субтитрами включають також і тематичні дискусії з виконавцями головних ролей та творцями фільмів.

Центральна спілка українців у Німеччині зосереджена на налагодженні певної роботи щодо поступової інтеграції українців у суспільно-політичне, економічне та культурне життя німецького суспільства, яке передбачає, в першу чергу, вивчення німецьких законів, їх дотримання, і водночас приділяє значну увагу збереженню українських традицій, звичаїв, української мови, української культури, історії, національної пам'яті.

Голова Центральної спілки українців Німеччини Л. Млош є достатньо відомою діячкою закордонного

українства (членкиня організаційного комітету з підготовки та проведення Всесвітніх форумів українців та Світових Конгресів України; ініціатор створення Благодійного фонду «Волинь-2014», волонтерка, активістка руху #LIBERATECRIMEA в Берліні; в Україні удостоєна державними відзнаками: нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня, медаллю Національних рейтингів України Золотий фонд нації, численними грамотами та подяками; одна з перших жінок Німеччини нагороджена орденом Святого Архистратига Михаїла II ступеня).

Отже, Людмила Млош – яскрава представниця української діаспори, якій вдалося досягнути чималих успіхів і зробити вагомий особистий внесок у міжнародне визнання України, зміцнення зв'язків закордонних українців з Україною. Із початком військових дій на Донбасі патріотична волинянка Людмила Млош активно долучилася до волонтерської діяльності та допомагає українським військовослужбовцям. Вона налагодила тісну співпрацю з багатьма українськими добровільними організаціями.

Висновки і пропозиції. Національно-культурна ідентичність представників української діаспори завдяки відкритості своєї структури до змін, може стати основою культурної трансформації сучасної духовності на засадах поваги до особистості й співпричетності до європейської культурної динаміки. Цей процес культурного становлення через ідентифікацію та культурну трансформацію ідентичності можна досліджувати у діалектичному зв'язку з цивілізаційним розвитком, еволюційним розвитком культур через глобалізацію та глокалізацію.

Збереження національно-культурної ідентичності представників української діаспори має опиратися на: історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, патріотизм та враховувати зовнішні й внутрішні чинники, які безпосередньо впливають на зазначені процеси.

1. Атаманенко А. Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження. *Наукові записки. Історичні науки*. Острог – Торонто – Нью-Йорк, 2005. Вип. 5. URL: https://eprints.oa.edu.ua/104711/Ukrainska_diaspora.pdf

2. Божук Л. Опіка сучасної української держави українським шкільництвом за кордоном. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство*, 2009. Вип.13. Київ: ВПЦ «Київський університет». С. 39–43.

3. Бойко С. Співпраця між діаспорою та Україною в галузі українознавства. *Українознавчий альманах*, 2014. Вип. 15. С. 113–116.

4. Газізова О. Загрози національній безпеці в гуманітарній площині: ціннісно-сміслові аспекти. *Українознавчий альманах*, 2020. Вип. 27. С. 60–67.

5. Газізова О. Українська мова як фактор збереження національної ідентичності підростаючого покоління зарубіжних українців. *Українознавчий альманах*, 2012. Вип. 7. С. 45–48.

6. Горбулін докладно проаналізував як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни. URL: https://texty.org.ua/fragments/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasja-65583/

7. Громадські організації українства Німеччини (21 квітня 2020 р.). Сайт посольства України у Федеративній Республіці Німеччина. URL: <https://germany.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/gromadski-organizaciyi-ukrayinstva-nimechchini>

8. Джус О. В. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в українській діаспорі: досвід, спроби переосмислення. *Наука і освіта. Серія: Педагогіка*, 2016. №10. С. 76–81.

9. Кардаш П., Кот С. Українці в світі. Київ – Мельборн : Вид-во «Фортуна», 1995. 423 с.

10. Ключковська І. Українська діаспора в об'єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен (перша – третя хвилі еміграції). *Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»*. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=379>

11. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіз. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. Київ: НІСД, 2015. 58 с.

12. Міжнародна науково-практична конференція «Система шкільництва української діаспори». URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2403-l-r>

13. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: Монографія / [К.О. Журба, І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.В. Федоренко, І.М. Шкільна]. Київ, 2019. 150 с.

14. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.

15. Титар О. В. Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір : дис. ... доктора філос. наук : 09.00.04. Харків, 2016. 493 с.

16. Українська діаспора: проблеми дослідження : тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острого / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. 378 с.

References

1. Atamanenko A. (2005). *Ukrains'ka diaspora: problemy i napriamy doslidzhennia. Naukovi zapysky. Istorychni nauky* [Ukrainian diaspora: problems and directions of research]. Ostroh – Toronto – N'iu-York. Vol. 5. (in Ukrainian).

2. Bozhuk L. (2009). *Opika suchasnoi ukrains'koi derzhavy ukrains'kym shkil'nytstvom za kordonom. Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ukrainoznavstvo* [Guardianship of the modern Ukrainian state by Ukrainian schooling abroad]. Vol.. 13. Kyiv : VPTS «Kyivs'kyj universytet». Pp. 39–43. (in Ukrainian).

3. Wojko S. (2014). *Spivpratsia mizh diasporoiu ta Ukrainoiu v haluzi ukrainoznavstva*. [Cooperation between the diaspora and Ukraine in the field of

Ukrainian studies]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Vol. 15. Pp. 113–116. (in Ukrainian).

4. Hazizova O. (2020). *Zahrozy natsional'nij bezpetsi v humanitarnij ploschyni: tsinnisno-smyslovi aspekty* [Threats to national security in the humanitarian sphere: value-semantic aspects]. *Ukrainoznavchij al'manakh*, Vol.. 27. Pp. 60–67. (in Ukrainian).

5. Hazizova O. (2012). *Ukrains'ka mova iak faktor zberezhenia natsional'noi identychnosti pidrostaichoho pokolinnia zarubiznykh ukraintsv* [Ukrainian language as a factor in preserving the national identity of the younger generation of foreign Ukrainians]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Vol. 7. Pp. 45–48. (in Ukrainian).

6. *Horbulin dokladno proanalizuvav iak Rosiia rokamy hotuvalasia do ahresii proty Ukrainy. Navit' masova kul'tura – element vijny* [Gorbulin analyzed in detail how Russia had been preparing for aggression against Ukraine for years. Even mass culture is an element of war]. URL: https://texty.org.ua/fragments/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasja-65583/ (in Ukrainian).

7. *Hromads'ki orhanizatsii ukrainstva Nimechchyny (21 kvitnia 2020 r.). Sajt posol'stva Ukrainy u Federatyvnyj Respublitsi Nimechchyna* [Public organizations of Ukrainians in Germany (April 21, 2020). Website of the Embassy of Ukraine in the Federal Republic of Germany]. URL: <https://germany.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/gromadski-organizaciyi-ukrayinstva-nimechchini> (in Ukrainian).

8. Dzhus O. V. (2016). *Natsional'no-patriotychne vykhovannia ditej ta molodi v ukrains'kij diaspori: dosvid, sproby pereosmyslennia* [National-patriotic education of children and youth in the Ukrainian diaspora: experience, attempts to rethink]. *Nauka i osvita. Serii: Pedagogika*. No.10. Pp. 76–81. (in Ukrainian).

9. Kardash P., Kot S. (1995). *Ukrainci v sviti*. [Ukrainians in the world]. Kyiv – Mel'born: Vyd-vo «Fortuna». 423 p. (in Ukrainian).

10. Kliuchkovs'ka I. *Ukrains'ka diaspora v ob'iektyvi suchasnosti – natsional'no-politychnyj ta dukhovno-kul'turnyj fenomen (persha – tretia-ia khvyli emigratsii)* [The Ukrainian diaspora in the lens of modernity - a national-political and spiritual-cultural phenomenon (the first – the third wave of emigration)]. *Mizhnarodnyj instytut osvity, kul'tury ta zv'iazkiv z diasporoiu Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politeknika»*. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=379> (in Ukrainian).

11. *Kontseptual'ni zasady rozvytku systemy zabezpechennia natsional'noi bezpeky Ukrainy: analit. dop.* [Conceptual principles of development of the system of national security of Ukraine] / О. О. Резнікова, В. Ю. Тсиукало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. Київ: НІСД, 2015. 58 p. (in Ukrainian).

12. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Systema shkil'nytstva ukrains'koi diaspori»* [International scientific-practical conference “School system of the Ukrainian diaspora”]. URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2403-l-r> (in Ukrainian).

13. *Natsional'no-kul'turna identychnist' u stanovlenni pidlitka* [National and cultural identity in the formation of adolescents]: *Monohrafiia* (2019)./ [K.O.

Zhurba, I.D. Bekh, O.M. Dokukina, S.V. Fedorenko, I.M. Shkil'na]. Kyiv. 150 p. (in Ukrainian).

14. Parakhons'kyj B. O., Yavors'ka H. M. (2019). *Ontolohiia vijny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl* [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]: monohrafiia. Kyiv : NISD. 560 p. (in Ukrainian).

15. Tytar O. V. (2016). *Ukrains'ki natsional'no-kul'turni identychnosti Slobozhanschyny u konteksti hlobalizatsii* [Ukrainian national and cultural identities of Slobozhanshchyna in the context of globalization]: filosos'ko-antropolohichnyj vymir : dys. ... doktora filos. nauk : 09.00.04. Kharkiv. 493 p. (in Ukrainian).

16. *Ukrains'ka diaspora: problemy doslidzhennia : tezy dopovidej Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 27–28 veresnia 2016 r., m. Ostroh* [Ukrainian Diaspora: Research Problems: Abstracts of the International Scientific Conference, September 27–28, 2016, Ostrog]/ Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsional'nyj universytet «Ostroz'ka akademiia», Ukrains'ke istorychne tovarystvo. Ostroh : Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia», 2016. 378 p. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.4>
УДК 321:316.008.165.24

Тетяна Воропаса

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,

Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-8388-7169

Email: voropayeva-tania@ukr.net

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: СПІВПРАЦЯ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УКРАЇНЦІВ (ДО 30-ї РІЧНИЦІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ)

Анотація. Авторка статті розглядає співпрацю вітчизняних і зарубіжних українців у ході організації багаторічного інтелектуального супроводу відновлення незалежності України. Найбільш помітну роль у цьому процесі відігравали: В. Антонович, М. Грушевський, М. Костомаров, А. Кримський, М. Максимович, І. Огієнко, О. Потебня; В. Витвицький, М. Глобенко, В. Голубничий, С. Гординський, Є. Гловінський, Д. Донцов, А. Жуковський, З.-Є. Козут, І. Кошелівець, Б. Кравців, І. Крип'якевич, В. Кубійович, З. Кузеля, Ю. Кучабський, В. Маркусь, М. Міхновський, О. Оглоблин, Є. Онацький, Я. Пастернак, Є.-Ю. Пеленський, В. Петров, С. Плохий, Н. Полонська-Василенко, О. Прицак, І. Раковський, С. Рудницький, С. Смаль-Стоцький, М. Стахів, О. Субтельний, А. Фіголь, В. Хвойка, М. Чубатий, В. Щербаківський, С. Янів; В. Балушок, В. Баран, М. Брайчевський, І. Гель, П. Григоренко, Я. Дашкевич, І. Дзюба, І. Драч, М. Жулинський, Л. Залізняк, Я. Ісаєвич, Я. Калакура, І. Кандиба, П. Кононенко, Л. Лук'яненко, О. Нельга, Г. Півторак, М. Попович, О. Романів, М. Руденко, Є. Сверстюк, С. Сегеда, В. Сергійчук, В. Смолій, В. Стус, М. Тимошик, В. Чорновіл та ін.

Надзвичайно важливою подією стало видання «Енциклопедії українознавства», яка стала засобом світоглядної центрації смислового поля української ідентичності. «Енциклопедія українознавства» (головний редактор професор Володимир Кубійович) – це наукове видання, яке об'єднує найістотніші систематизовані відомості з різних галузей науки про українство, Україну і український світ. Оскільки сучасне українознавство має величезний світоглядний потенціал, то необхідно посилити його вплив на формування цілісного світогляду і спільної ідентичності громадян України.

Відомо, що будь-яка політична, економічна, історична, етнокультурна інформація потребує смислової обробки в процесі її засвоєння. Адже смисл є «одиницею» внутрішнього світу особистості (О. Леонт'єв), а «прагнення до смислу» є однією з основних мотиваційних тенденцій людини, проте обезсмыслення життя викликає у людей стани екзистенціального вакууму, відчуженості, депресії, зневіреності тощо (В. Франкл). Смысловий зміст, яким пронизана «Енциклопедія українознавства», може стати детермінантою світоглядного оформлення смислового поля української ідентичності (як індивідуальної, так і колективної). Отже, «Енциклопедія українознавства», в якій міститься смисломістка інформація і використано різні форми (знакові, символічні, образні, аксіологічні тощо) репрезентації смислового змісту, може виступити не тільки джерелом українознавчої компетентності, але й системотворчим чинником світоглядної центрації смислового поля української ідентичності, що й було забезпечено у процесі інтелектуального супроводу відновлення незалежності України.

Ключові слова: інтелект, інтелектуальний супровід, українські науковці, вчені української діаспори, Енциклопедія українознавства, відновлення незалежності України, українська колективна ідентичність.

**THE INTELLECTUAL SUPPORT OF RESTORING UKRAINE'S INDEPENDENCE:
COLLABORATION BETWEEN UKRAINIANS IN UKRAINE AND ABROAD
(DEDICATED TO THE 30th ANNIVERSARY OF UKRAINE'S INDEPENDENCE)**

Abstract. *The author of the article analyzes the collaboration of the domestic and foreign Ukrainians alike in the perennial intellectual support of restoring Ukraine's independence. The most important figures in this process were: V. Antonovych, M. Hrushevsky, M. Kostomarov, A. Krymsky, M. Maksymovych, I. Ogienko, O. Potebnya; V. Vytvytsky, M. Globenko, V. Holubnychy, S. Hordynsky, E. Glovinsky, D. Dontsov, A. Zhukovsky, Z.E. Kohut, I. Koshelivets, B. Kravtsiv, I. Krypyakevych, V. Kubyovych, Z. Kuzelya, Y. Kuchabsky, V. Markus, M. Mikhnovsky, O. Ogloblin, E. Onatsky, J. asternak, E.-Yu. Pelensky, V. Petrov, S. Plokhii, N. Polonska-Vasylenko, O. Pritsak, I. Rakovsky, S. Rudnytsky, S. Smal-Stotsky, M. Stakhiv, O. Subtelny, A. Figol, V. Khvoyka, M. Chubaty, V. Shcherbakivsky, S. Yaniv; V. Balushok, V. Baran, M. Braichevsky, I. Gel, P. Grigorenko, J. Dashkevych, I. Dziuba, I. Drach, M. Zhulynsky, L. Zaliznyak, J. Isayevych, J. Kalakura, I. Kandyba, P. Kononenko, L. Lukyanenko, O. Nelga, G. Pivtorak, M. Popovych, O. Romanov, M. Rudenko, E. Sverstyuk, S. Segeda, V. Sergiychuk, V. Smoliy, V. Stus, M. Tymoshyk, V. Chornovil and others.*

The publishing of 'Encyclopedia of Ukraine' was an extremely important event that became the means to centralize the worldview of the meaning field of the Ukrainian identity. 'Encyclopedia of Ukraine' (Professor Volodymyr Kubyovych, chief editor) is a scientific publication that combines the most significant systemized information in different scientific branches about the Ukrainianship, Ukraine, and Ukrainian world. Since Ukraine's study has a huge worldview potential, it is necessary to further fortify its influence on the forming of a complete worldview and common identity of Ukrainian citizens.

We know that any political, economic, historical, and ethnocultural information requires the meaning processing when it is being studied. Because meaning is a unit of inner world of identity (O. Leontiev), while 'the strive for the meaning' is one of the most efficient motivators of person's tendencies, and once it's gone people get trapped in an existential vacuum, alienation, depression, despair, etc. (V. Frankl). The meaning throughout the entire 'Encyclopedia of Ukraine' could become a determinant of the worldview formation of the meaning field in Ukrainian identity (both personal and general). So, 'Encyclopedia of Ukraine' with meaningful information and different forms (signs, symbols, images, axiological, etc.) of meaning representation may become a source of Ukraine's study competency and a system forming factor of centralizing the worldview of the meaning field of the Ukrainian identity, which was provided by the process of intellectual support of Ukraine's independence.

Key words: *intellect, intellectual support, Ukrainian scientists, scientists of the Ukrainian diaspora, Encyclopedia of Ukrainian Studies, restoration of Ukraine's independence, Ukrainian collective identity.*

Постановка проблеми. Український народ пройшов тривалий шлях до відновлення незалежності власної держави у серпні 1991 р.: від протодержави антів; могутньої європейської держави Руська земля; Галицько-Волинського князівства; Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтійського; Української козацької держави аж до УНР; колонізованої квазі-держави УРСР та незалежної України. Важливими «реперними точками» у цьому процесі були: заснування Гетьманщини (1649 р.), яка була ліквідована Російською імперією; проголошення незалежності Кримської Народної Республіки (13 грудня 1917 р.), яка була ліквідована більшовицькою Росією; проголошення незалежності Української Народної Республіки (22 січня 1918 р.), яка була окупована більшовицькою Росією; проголошення незалежності Кубанської Народної Республіки (16 лютого 1918 р.), яка була ліквідована більшовицькою Росією; проголошення незалежності Західно-Української Народної Республіки (19 жовтня 1918 р.), яка була окупована Польщею; проголошення незалежності Карпатської України (15 березня 1939 р.), яка була ліквідована Угорщиною; проголошення відновлення незалежності Української держави (30

червня 1941 р.), яка була ліквідована німецьким Третім Рейхом.

У другій половині XIX ст. починається відродження й утвердження національної самосвідомості українців. Цей процес потребував інтелектуального супроводу, який був реалізований через діяльність тодішньої української інтелектуальної еліти у двох напрямках, які передбачали: 1) вирішення «українського питання» в культурно-просвітницькій сфері, коли основні вимоги зводилися до поміркованих реформ, які б сприяли скасуванню національно-культурних обмеження для українців, 2) вирішення «українського питання» шляхом національного визволення, яке можна досягти через визволення соціальне, через спільну боротьбу проти існуючого в Російській імперії устрою.

У XX ст. український народ пройшов від утворення УНР до Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), проголошення Акту незалежності України (24 серпня 1991 р.), а також підтвердження цих законодавчих рішень на Всеукраїнському референдумі, який відбувся 1 грудня 1991 р. одночасно з обранням Президента України. Цей процес

також супроводжувався діяльністю українських інтелектуалів, які працювали в Україні та в різних країнах світу, представляючи українську діаспору.

Аналіз наукових публікацій. Відомо, що поняття інтелект походить від латинського слова «intellectus» – сприйняття, розуміння, і тлумачиться як система пізнавальних здібностей індивіда (або яккість психіки як людини, так і тварини (адже існує так звана «інтелектуальна поведінка тварин»)), що виявляється у здатності адаптуватися до нових ситуацій, до складного й мінливого середовища, швидко й легко набувати нові знання та вміння, користуватися чужим досвідом і накопичувати власний, долати несподівані перешкоди, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, глибоко розуміти все, що відбувається навколо, застосовувати абстрактні концепції і використовувати свої знання й можливості для саморегуляції та управління навколишнім середовищем. Сучасна наука розглядає інтелект як загальну здатність до пізнання і вирішення труднощів, яка інтегрує всі пізнавальні процеси людини: відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уяву. Інтелект є також основою планування, цілепокладання, знаходження необхідних ресурсів та побудови стратегії і тактики досягнення поставленої мети.

Відомо, що інтелектуалами вважають людей з високо розвиненими розумовими здібностями, рефлексивністю й креативністю, аналітичним і критичним мисленням, як правило, вони є представниками розумової праці. Поняття «інтелектуал» та «ерудит» відрізняються, оскільки перший, як творчий соціальний суб'єкт, спрямований на продукування і розвиток нових ідей, базових норм, смислів і культурних цінностей для усього суспільства, сприяючи вирішенню актуальних і невідкладних суспільних проблем. Інтелектуали дуже часто стають авторитетними публічними особами, яких вважають не тільки відповідальними, незалежними експертами у відповідних галузях знань, але й «совістю нації».

Інтелектуальний супровід – це цілісна система взаємодії між інтелектуалами (науковцями, правозахисниками, викладачами, вчителями, лідерами громадської думки, дисидентами, критиками, есеїстами, журналістами й іншими представниками інтелігенції) та реципієнтами, які потребують нових знань, а також допомоги у вирішенні різнопланових питань (від пізнавальних потреб до розв'язання нагальних життєвих проблем). Етимологічно поняття «супровід» є близьким до слів сприяння, спільне пересування, спільне проходження будь-якої спільної ділянки шляху. Інтелектуальний супровід може репрезентувати якісну допомогу одних людей іншим у процесі подолання певних труднощів. Інтелектуальний супровід спроможний збільшити стійкість особистості до різних дестабілізуючих чинників, наприклад, в умовах інформаційної війни (яка ведеться Росією проти України та українства вже багато років). Він також спроможний побудувати якісну пізнавальну опору для осіб, що навчаються. Інтелектуальний супровід забезпечує

умови для прийняття суб'єктом оптимальних рішень у складних ситуаціях життєвого вибору. Забезпечення умов для повноцінного національного самоусвідомлення, надання необхідної інтелектуальної допомоги для адекватного розуміння української історії і культури та формування української ідентичності, є однією із цілей інтелектуального супроводу.

Отже, інтелектуальний супровід – це певна ідеологія просвітницької роботи, яка спроможна дати відповіді на найважливіші запитання у сфері українознавства. Інтелектуальний супровід – це система професійної діяльності інтелектуалів, логічно продуманий, осмислений процес, спрямований на створення умов для успішного розвитку української ментальності, ідентичності, світогляду, українознавчої компетентності тощо. Інтелектуальний супровід є надзвичайно перспективним принципом різнопланової діяльності інтелігенції з точки зору сприяння відновленню незалежності України.

Аналіз сучасної наукової літератури показує, що інтелектуальний супровід використовується у багатьох сферах. Зокрема, М. Б'єр присвятив свої основні праці вивченню інтелектуального супроводу бізнесу (2005); О. Осокін вивчав особливості інтелектуального супроводу виробничих процесів на залізничному транспорті (2014); К. Кулаков та О. Петрина розробляли основи інтелектуального супроводу туристів (2016); Н. Остудін і В. Антюх досліджували специфіку інтелектуального супроводу діяльності посадових осіб центрів управління МНС у кризових ситуаціях (2017); О. Харченко досліджував засади інтелектуального супроводу ведення бізнесу (2018); О. Бурутін, А. Селіванов, А. Пасечніков та І. Барієв вивчали проблему інтелектуального супроводу технічного діагностування трубопроводів (2019); А. Ібрагімова й Н. Нікуліна досліджували особливості інтелектуального супроводу діяльності банківських пристроїв самообслуговування (2019); Б. Федун і Н. Юневіч розробляли проблему інтелектуального супроводу польоту винищувачів (2020); К. Бабуріна вивчала тенденції і можливості інтелектуального супроводу оперного спектаклю у ХХІ ст. (2021). Отже, інтелектуальний супровід відновлення незалежності України шляхом співпраці вітчизняних і зарубіжних українців ще не був предметом дослідження у сучасній соціогуманітаристиці.

Метою даної статті є аналіз інтелектуального супроводу відновлення незалежності України, який забезпечила співпраця вітчизняних науковців і дисидентів з ученими української діаспори.

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-українського збройного конфлікту, який триває на теренах України вже восьмий рік, нашій країні дуже важливо й життєво необхідно зберегти свій статус суверенної незалежної держави і залишатися суб'єктом міжнародних відносин. Тому українська держава, активно співпрацюючи із зарубіжним українством, використовуючи його інтелектуальний, соціально-професійний, політико-

правовий, фінансово-економічний та культурно-мистецький потенціал, може зайняти більш активну позицію для більш оптимального вирішення найгостріших проблем: припинення російсько-українського збройного конфлікту на території України, відновлення територіальної цілісності держави та повноцінної реінтеграції населення окупованих територій.

Світове українство розглядається нами як складноорганізована (нелінійна, динамічна) система. Це дає змогу визначити основні ознаки світового українства як складноорганізованої системи (що складається з вітчизняного та зарубіжного (східного й західного) українства): цілісність, суб'єктність, ієрархічність, структурованість, багатофункціональність. Основним принципом діяльності зарубіжного українства є самоорганізація [1; 2; 7]. Отже, українство – це збірне поняття, що охоплює і етнічних, і політичних українців (які можуть мати й іншоетнічне походження), а також вихідців з України, мігрантів та представників української діаспори. Коли мова йде про дослідження світового українства (як вітчизняного, так і зарубіжного), то у цьому випадку окреслюється нове дослідницьке поле, яке змушує науковців перейти з рівня політичної нації на вищій рівень – транскордонний, трансдержавний і трансконтинентальний. Адже сучасне світове українство – це соціальна цілісність мета-політичного порядку, оскільки така цілісність є певною «надбудовою» над українською політичною нацією, найважливішими складниками якої є українська етнічна нація та громадянське суспільство як суб'єкти модерного націє- та державотворення. Українство як соціальна цілісність мета-політичного порядку складається з різноманітних груп, громад і спільнот. Зарубіжне (закордонне) українство є невід'ємною частиною світового українства, підтримка закордонних українців – зобов'язання нашої держави, співпраця з ними повинна сприяти консолідації української нації та всього українства, захисту українських національних інтересів, утвердженню позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Різні аспекти діяльності української діаспори вивчала ціла низка вчених: В. Андрієнко, М. Андрієнко, О. Антонюк, Т. Антонюк, А. Атаманенко, Л. Біловус, Л. Божук, С. Бойко, І. Винниченко, С. Віднянський, О. Газізова, В. Гарагонич, Н. Горбатюк, В. Гошовський, Л. Дибчук, В. Євтух, Ф. Заставний, О. Зубалій, І. Ключковська, О. Ковальчук, Т. Коломієць, С. Лазебник, Б. Лановик, Ю. Латунов, О. Майборода, Л. Мазука, Т. Марусик, І. Недошитко, Ю. Недужко, М. Пірен, А. Попок, О. П'ятковська, В. Сергійчук, Н. Совінська, Я. Таран, М. Траф'як, М. Трофименко, В. Трощинський, Т. Федорів, К. Чернова, О. Швачка, С. Штепа та інші [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 13; 19]. На думку І. Ключковської, українська діаспора виконувала щонайменше два вагомих завдання: творила передумови для незалежності України й творила інтелектуальний та духовно-культурний продукт світової цивілізації [13]. У середовищі української діаспори

доволі активно був задіяний інтелект багатьох учених, які суттєво сприяли розвитку українознавства, відновленню історичної пам'яті українського народу, становленню науково обґрунтованої етнічної історії українців тощо [13].

Отже, співпраця вітчизняних науковців і дисидентів з ученими української діаспори була надзвичайно важливою, адже саме вона забезпечила оптимальну організацію багаторічного інтелектуального супроводу процесу відновлення незалежності України. Найбільш помітну роль у цьому процесі відігравали: В. Антонович, М. Грушевський, М. Костомаров, А. Кримський, М. Максимович, І. Огієнко, О. Потебня; В. Витвицький, М. Глобенко, В. Голубничий, С. Гординський, Є. Гловінський, Д. Донцов, А. Жуковський, З.-Є. Когут, І. Кошелівець, Б. Кравців, І. Крип'якевич, В. Кубійович, З. Кузеля, Ю. Кучабський, В. Маркус, М. Міхновський, О. Оглоблин, Є. Онацький, Я. Пастернак, Є.-Ю. Пеленський, В. Петров, С. Плохий, Н. Полонська-Василенко, О. Прицак, І. Раковський, С. Рудницький, С. Смаль-Стоцький, М. Стахів, О. Субтельний, А. Фіголь, В. Хвойка, М. Чубатий, В. Щербаківський, С. Янів; В. Балушок, В. Баран, М. Браїчевський, І. Гель, П. Григоренко, Я. Дашкевич, І. Дзюба, І. Драч, М. Жулинський, Л. Залізняк, Я. Ісаєвич, Я. Калакура, І. Кандиба, П. Кононенко, Л. Лук'яненко, О. Нельга, Г. Півторак, М. Попович, О. Романів, М. Руденко, Є. Сверстюк, С. Сегеда, В. Сергійчук, В. Смолій, В. Стус, М. Тимошик, В. Чорновіл та ін. Діяльність цих та інших українських інтелектуалів була спрямована на відновлення правдивої історії України; на нівеляцію колоніальних і тоталітарних міфів про українців; на розробку науково обґрунтованої концепції походження українців та їхньої етнічної і політичної історії; на деколонізацію України, українства і української культури; на формування української колективної ідентичності та українознавчої компетентності тощо [4; 10; 11; 12; 14; 15; 16; 17; 18; 20].

Надзвичайно важливою подією у цьому контексті стало видання «Енциклопедії українознавства», яка стала засобом світоглядної центрації смислового поля української ідентичності. «Енциклопедія українознавства» (головний редактор професор Володимир Кубійович) – це наукове видання, яке об'єднує найістотніші систематизовані відомості з різних галузей науки про українство, Україну і український світ. Оскільки сучасне українознавство має величезний світоглядний потенціал, то у такий спосіб було підсилено його вплив на формування цілісного світогляду й спільної ідентичності громадян України.

Світогляд – це не тільки сукупність знань про природний, соціальний і культурний світи, світогляд є ширшим від системи знань, він є головною «одиницею» взаємовідносин людини і світу, адже він інтегрує в єдину систему знання, уявлення, оцінки, переконання і ставлення. Світогляд більшості громадян України (як і стратегія державного будівництва) за інерцією визначається посттоталітарними, атеїстичними та класовими уявленнями, хоча подібні уявлення пострадянської еліти маскуються сьогодні ліберально-

демократичним та гуманістичним дискурсом. Українознавство здатне подолати негативний спадок комуністичного світогляду – деперсоналізацію, дегуманізацію, денацієзацію, деіндивідуалізацію людини, заідеологізованість, тоталітарність, репресивність, механістичність, антиекологічність і т.п. На відміну від комуністичного світогляду радянської людини, який був суперечливим, утопічним, зовнішньо-детермінованим (адже базувався на класовому підході й теорії марксизму-ленінізму), цілісний світогляд сучасної людини має бути несуперечливим, внутрішньо-узгодженим, реалістичним, внутрішньо-детермінованим. Саме тому іманентним, автентичним ядром цілісного світогляду громадян України може бути сучасне українознавство, яке допоможе адекватно інтегрувати людину у світ (через власний, автентичний український світ), надати їй найважливіших життєвих орієнтирів (через іманентні, вироблені власною спільнотою, орієнтири), подати дійсність у її різноманітних вимірах та виявленнях (через різноманітні виміри та вияви власної спільноти). Українознавство здатне не тільки окреслити необхідні внутрішні зв'язки для забезпечення цілісності світогляду як інтегрального духовного утворення, яке синтезує знання і цілі, бажання й мотиви, вірування й сподівання людини, але й чітко центрувати складові світогляду (від ідеалів і цінностей до поглядів та уявлень): ідеали, цінності, переконання, принципи, ставлення, переживання, життєві норми, стереотипи, вірування, оцінки, погляди, уявлення. Лише цілісний і внутрішньо-центрований світогляд є органічним, зрозумілим, аргументованим і логічно послідовним, оскільки дає змогу людині не тільки здобути достовірні відповіді на основні світоглядні питання, але й уможлиблює адекватне вирішення світоглядних проблем. Лише такий світогляд є і гуманістичним, і патріотичним, поєднуючи принципи як людиноцентризму, так і україноцентризму. Саме такий світогляд здатний системно центрувати смислове поле української ідентичності. У зв'язку з цим дуже важливим є вивчення системоутворюючої ролі ноетичного (смислового) виміру процесу ідентифікації суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних).

Ідентичність є результатом процесу ідентифікації, яка найчастіше розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї групи) з кимось або чимось. Ідентифікаційні процеси нерозривно пов'язані з когнітивною, емоційною, ціннісно-смисловою і конативною сферами особистості, зумовлені її потребами, мотивами, цілями й установками, опосередковані нормативними, знаковими, символічними, образними, аксіологічними системами культури [20]. Національна ідентичність – це динамічна структура, яка розвивається нелінійно і нерівномірно в процесі соціалізації людини, і полягає в ототожненні себе з певною національною спільнотою. Для повноцінного формування національної ідентичності необхідні смислові зв'язки (специфічні динамічні утворення), які не тільки «зшивають» до купи особистість та її національну спільноту, поєднуючи

ціннісно-смислову сферу особистості й ціннісно-смисловий універсум національної культури, але й виступають «містком» між соціальним і культурним та засадничою духовно-світоглядною основою для формування будь-якої колективної ідентичності. Світоглядні системи українського народу (міфологічні, релігійні, науково-філософські) репрезентують не тільки різні смислові нашарування в українській духовності, але й смисловий зміст українського буття. Актуалізація ідейного, образного та смислового змісту культури значно прискорює процес кристалізації української ідентичності. Отже, для формування національної ідентичності вкрай необхідними є смислові зв'язки між особистістю та її національною спільнотою, а також чітко структуроване смислове поле української ідентичності. Відомо, що будь-яка політична, економічна, історична, етнокультурна інформація потребує смислової обробки в процесі її засвоєння. Адже смисл є «одиницею» внутрішнього світу особистості (О. Леонт'єв), а «прагнення до смислу» є однією з основних мотиваційних тенденцій людини, проте обезсмислення життя викликає у людей стани екзистенціального вакууму, відчуженості, депресії, зневіреності тощо (В. Франкл). Смисловий зміст, яким пронизана «Енциклопедія українознавства», може стати детермінантою світоглядного оформлення смислового поля української ідентичності (як індивідуальної, так і колективної), що й було забезпечено у процесі інтелектуального супроводу відновлення незалежності України.

Отже, «Енциклопедія українознавства», в якій міститься смисломістка інформація і використано різні форми (знакові, символічні, образні, аксіологічні тощо) репрезентації смислового змісту, може виступити не тільки джерелом українознавчої компетентності, але й системотворчим чинником світоглядної центрації смислового поля української ідентичності. Саме в адекватній інформаційній оформленості такого смислового поля закладена можливість швидкого поширення спільних ідентитетів та відповідних ідентифікаційних практик (консервативно-ретроспективних, конструктивно-перспективних, сакралізуючих тощо). Але інформаційно-психологічна війна (що ведеться проти українського народу упродовж багатьох років) не тільки деформує внутрішню структуру ідентифікаційних матриць громадян України, але й змістовне наповнення цих матриць, викликаючи смислові деструкції і смислові розходження в розумінні громадянами української історії, українських національних інтересів, діяльності українських провідників, борців за свободу й незалежність [20].

Оскільки в СРСР обезцінювалася й обезсмишлювалася і українська національна культура, і українська національна ідентичність, то сьогодні існує нагальна потреба в переосмисленні та валоризації (відновленні ціннісного значення) української національної культури, української ідеї та національної ідентичності. Надзвичайно необхідним є також вивільнення всього українського з-під тиску антиукраїнських репресивних традицій. І одним з

дієвих чинників у цій справі може стати саме інтелектуальний супровід процесу формування українознавчої компетентності громадян України.

Висновки і пропозиції. Таким чином, багаторічний інтелектуальний супровід відновлення незалежності України показав свою значну ефективність. Саме тому без інтелектуального супроводу сучасних процесів формування українознавчої колективної ідентичності та українознавчої компетентності громадян України неможливе ефективне подолання наслідків інформаційної війни та перемога у російсько-українській війні.

Отже, український інтелектуальний капітал треба розглядати як складову соціального капіталу української нації, а інтелект нації – як чинник цивілізаційного поступу українства (завдяки участі колективного інтелекту в процесах культуротворення, самоорганізації, а також націє- та державотворення). Колективний інтелект, зокрема, інтелект нації може стати невід’ємним чинником цивілізаційного розвитку українства тоді, коли він буде акумулювати соціокультурний, техніко-технологічний, промисловий, освітній та науковий потенціал суспільства.

1. Авер’янова Н.М., Воропаєва Т.С. Діяльність зарубіжного українства у сфері відстоювання національних інтересів України: теоретико-методологічні засади. *The X International Science Conference «Implementation of scientific foundations in practice»*, April 19–21, 2021. Turin, Italy. 157 p. P. 114–116. URL: <https://eu-conf.com/events/implementation-of-scientific-foundations-in-practice/>

2. Авер’янова Н.М., Воропаєва Т.С. Місце зарубіжного українства у сприянні захисту національних інтересів України. *The XXII International Science Conference «Interaction of society and science: prospects and problems»*, April 20 – 23, 2021. London, England. 601 p. P. 448–454. URL: <https://isg-konf.com/uk/interaction-of-society-and-science-prospects-and-problems-ua/>

3. Атаманенко А. Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження. *Наукові записки. Історичні науки*. Острого – Торонто – Нью-Йорк, 2005. Вип. 5. URL: https://eprints.oa.edu.ua/1047/1/Ukrainska_diaspora.pdf

4. Балушок В.Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнічність. Біла Церква, 2008. 304 с.

5. Божук Л. Опіка сучасної української держави українським шкільництвом за кордоном. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Українознавство, 2009. Вип.13. Київ : ВПЦ «Київський університет». С. 39–43.

6. Бойко С. Співпраця між діаспорою та Україною в галузі українознавства. *Українознавчий альманах*, 2014. Вип. 15. С. 113–116.

7. Воропаєва Т.С., Авер’янова Н.М. Діяльність зарубіжного українства у сфері забезпечення інформаційної безпеки України. *The XXII International Science Conference «Interaction of society and science: prospects and problems»*, April 20 – 23, 2021. London, England. 601 p. P. 459–466. URL: <https://isg-konf.com/uk/interaction-of-society-and-science-prospects-and-problems-ua/>

8. Газізова О. Українська мова як фактор збереження національної ідентичності підростаючого покоління зарубіжних українців. *Українознавчий альманах*, 2012. Вип. 7. С. 45–48.

9. Джус О.В. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в українській діаспорі: досвід, спроби переосмислення. *Наука і освіта*. Серія: Педагогіка, 2016. №10. С. 76–81.

10. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm>

11. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. 341 с.

12. Залізник Л.Л. Від склавинів до української нації. К., 2004. 256 с.

13. Ключковська І. Українська діаспора в об’єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен (перша – третя хвиля еміграції). *Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»*, 2016. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=379>

14. Міхновський М.І. Самостійна Україна. К. : Діокор, 2002. 80 с.

15. Обушний М., Баран В., Воропаєва Т., Залізник Л., Зінченко А., Кагамлик С., Конча С. Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 566 с.

16. Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. К.: Наук. думка, 1993. 200 с.

17. Плохій Сергій, Мицик Юрій, Стороженко Іван. *Тієї слави козацької повік не забудем*. Дніпропетровськ: «Промінь», 1989. 118 с.

18. Рудницький Степан. Україна наш рідний край. Вид. 2-ге. Львів: Накладом фонду «Учітєся, брати мої», 1921. 128 с.

19. Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острого / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. 378 с.

20. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. P. 45–71. (Indexed in Scopus, Web of Science). URL: [chrome-extension://ilhapdfjlmhfdgdbefpinebijmhijpn/http://knhj.u.kma.edu.ua/article/download/219654/219369](http://ilhapdfjlmhfdgdbefpinebijmhijpn/http://knhj.u.kma.edu.ua/article/download/219654/219369)

References

1. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2021). *Diyal'nist' zarubizhnoho ukrayinstva u sferi vidstoyuvannya natsional'nykh interesiv Ukrayiny: teoretyko-metodolohichni zasady* [Activities of foreign Ukrainians in the field of defending the national interests of Ukraine: theoretical and methodological principles]. *The X International Science Conference «Implementation of scientific foundations in practice»*, April 19–21, 2021. Turin, Italy. 157 p. Pp. 114–116. URL: <https://eu-conf.com/events/implementation-of-scientific-foundations-in-practice/> (in Ukrainian).

2. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2021). *Mistse zarubizhnoho ukrayinstva u spryyanni zakhystu natsional'nykh interesiv Ukrayiny* [The place of foreign

Ukrainians in promoting the protection of national interests of Ukraine]. *The XXII International Science Conference «Interaction of society and science: prospects and problems», April 20 – 23, 2021*. London, England. 601 p. Pp. 448–454. URL: <https://isg-konf.com/uk/interaction-of-society-and-science-prospects-and-problems-ua/> (in Ukrainian).

3. Atamanenko A. (2005). *Ukrains'ka diaspora: problemy i napriamy doslidzhennia* [Ukrainian diaspora: problems and directions of research]. *Naukovi zapysky. Istorychni nauky Ostroh – Toronto – N'iu-Jork*. Vol. 5. (in Ukrainian).

4. Balushok V.H. (2008). *Ukrayins'ka etnichna spil'nota: etnogeneza, istoriya, etnonimiya* [Ukrainian ethnic community: ethnogenesis, history, ethnonymy]. Bila Tserkva. 304 p. (in Ukrainian).

5. Bozhuk L. (2009). *Opika suchasnoi ukrains'koi derzhavy ukrains'kym shkil'nytstvom za kordonom* [Guardianship of the modern Ukrainian state by Ukrainian schooling abroad]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Ukrainoznavstvo* Vol. 13. Kyiv: VPTs «Kyivs'kyj universytet». Pp. 39–43. (in Ukrainian).

6. Bojko S. (2014). *Spivpratsia mizh diasporoiu ta Ukrainoiu v haluzi ukrainoznavstva*. [Cooperation between the diaspora and Ukraine in the field of Ukrainian studies]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Vol. 15. Pp. 113–116. (in Ukrainian).

7. Voropayeva T.S., Averianova N.M. (2021). *Diyal'nist' zarubizhnogo ukraintstva u sferi zabezpechennia informatsynoi bezpeky Ukrainy* [Activities of foreign Ukrainians in the field of information security of Ukraine]. *The XXII International Science Conference «Interaction of society and science: prospects and problems», April 20 – 23, 2021*. London, England. 601 p. Pp. 459–466. URL: <https://isg-konf.com/uk/interaction-of-society-and-science-prospects-and-problems-ua/> (in Ukrainian).

8. Hazizova O. (2012). *Ukrains'ka mova iak faktor zberezhenia natsional'noi identychnosti pidrostaiuchoho pokolinnia zarubizhnykh ukraintiv* [Ukrainian language as a factor in preserving the national identity of the younger generation of foreign Ukrainians]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Vol. 7. Pp. 45–48. (in Ukrainian).

9. Dzhus O.V. (2016). *Natsional'no-patriotychne vykhovannia ditej ta molodi v ukrains'kij diaspori: dosvid, sprobny pereosmyslennia* [National-patriotic education of children and youth in the Ukrainian diaspora: experience, attempts to rethink]. *Nauka i osvita. Seriya: Pedagogika*. No.10. Pp. 76–81. (in Ukrainian).

10. Dzyuba I. (1965). *Internatsionalizm chy rusyfikatsiya?* [Internationalism or Russification?]. URL: <http://litopys.org.ua/idzuba/dz.htm> (in Ukrainian).

11. Dontsov D. (1991). *Dukh nashoyi davnyny* [The spirit of our antiquity]. Drohobych: Vidrozhennya. 341 p. (in Ukrainian).

12. Zaliznyak L.L. (2004). *Vid sklavyniv do ukrayins'koyi natsiyi* [From the Sklavins to the Ukrainian nation]. Kyiv. 256 p. (in Ukrainian).

13. Kliuchkovs'ka I. (2016). *Ukrains'ka diaspora v ob'iektyvi suchasnosti – natsional'no-politychnyj ta dukhovno-kul'turnyj fenomen (persha – tretia-ia khvyli emihratsii)* [The Ukrainian diaspora in the lens of modernity – a national-political and spiritual-cultural phenomenon (the first – the third wave of emigration)]. *Mizhnarodnyj instytut osvity, kul'tury ta zv'iazkiv z diasporoiu Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=379> (in Ukrainian).

14. Mikhnovs'kyi M.I. (2002). *Samostiyna Ukrayina* [Independent Ukraine]. Kyiv: Diokor. 80 p. (in Ukrainian).

15. Obushnyy M., Baran V., Voropayeva T., Zaliznyak L., Zinchenko A., Kahamlyk S., Koncha S. (2010). *Pokhodzhennia, stanovlennia ta rozvytok ukrayins'koho narodu: monohrafiya* [Origin, formation and development of the Ukrainian people: monograph]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyj universytet». 566 p. (in Ukrainian).

16. Pivtorak H.P. (1993). *Ukrayintsi: zvidky my i nasha mova* [Ukrainians: where we come from and our language]. Kyiv: Nauk. dumka. 200 p. (in Ukrainian).

17. Plokhyy Serhiy, Mytsyk Yuriy, Storozhenko Ivan. (1989). *Tiyeyi slavy kozats'koyi povik ne zabudem* [We will not forget that glory of the Cossack age]. Dnipropetrovs'k: «Promin'». 118 p. (in Ukrainian).

18. Rudnyts'kyi Stepan. (1921). *Ukrayina nash ridnyy kray*. Vyd. 2-he. [Ukraine is our native land. Kind. 2nd.]. L'viv: Nakladom fondu «Uchitesya, braty moyi». 128 p. (in Ukrainian).

19. *Ukrains'ka diaspora: problemy doslidzhennia: tezy dopovidej Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 27–28 veresnia 2016 r., m. Ostroh* [Ukrainian Diaspora: Research Problems: Abstracts of the International Scientific Conference, September 27–28, 2016, Ostrog] (2016). / *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsional'nyj universytet «Ostroz'ka akademiia», Ukrains'ke istorychne tovarystvo*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia», 2016. 378 p. (in Ukrainian).

20. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana (2020). Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. №. 7. P. 45–71. (Indexed in Scopus, Web of Science). URL: <chrome-extension://ilhapdfjlmhfdgdbefpinebijmhijpn/http://knhj.u.kma.edu.ua/article/download/219654/219369>

Олена Газізова
кандидат історичних наук,
завідувач відділу освітніх технологій
та популяризації українознавства
Науково-дослідного інституту українознавства, м. Київ

ORCID: 0000-0002-5353-5637
email: olena.gazizova@ukr.net

ДЕРЖАВНІ ПРІОРИТЕТИ У ЗБЕРЕЖЕННІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ: ОСВІТНІЙ КОНТЕНТ

Анотація. Важливою підставою подальшого збереження українства в Україні та за кордоном є субстанційно-духовні надбання й етнонаціональні традиційні виміри, які становлять основу національного буття України та дозволяють відчувати постійний зв'язок з Батьківщиною. Українство за кордоном є важливим елементом політики нашої держави, адже від того, наскільки українська влада усвідомлює значимість закордонних діаспор та свою відповідальність перед закордонним українством безпосередньо залежить утвердження національних інтересів України на міжнародній арені.

Дослідження зорієнтоване на визначенні проблем українського шкільництва за кордоном в контексті формування і збереження етнонаціональної ідентичності. Проаналізовано проблеми рідномовної освіти молодого покоління представників української діаспори. Зазначено, що закордонним українцям притаманний такий структурно складний феномен, як етнонаціональна ідентичність – вони усвідомлюють себе представниками української нації (національний чинник), перебуваючи у протистоянні етнічній асиміляції в країнах поселення, тобто зберігають свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість (етнічний чинник), підтримують розбудову України й розвиток україністики в світі (державотворчий чинник).

У статті актуалізується увага на пріоритетах державної політики щодо закордонного українства, діяльності державних інституцій у забезпеченні освітніх та культурно-інформаційних потреб. Відсутність системної роботи української влади із захисту інтересів своїх співвітчизників за кордоном, дієвої підтримки культурно-освітніх осередків та культурно-інформаційних проектів посилює процес асиміляції закордонних діаспор. Зокрема, сьогодні фактично відсутні навчальні підручники та посібники для шкіл українознавства за кордоном. Це є суттєвою проблемою для вчителів, які змушені адаптувати малопродатні для закордоння підручники, рекомендовані МОН для використання в закладах освіти України. Через брак державної підтримки і забезпечення українського освітнього процесу за кордоном вчительська спільнота намагається шляхом консолідації зусиль самостійно шукати шляхи виходу з цієї ситуації.

Ключові слова: етнонаціональна ідентичність, українська діаспора, рідномовна освіта, національні цінності, українська культура, національна свідомість, українознавство.

Olena Hazizova
Ph.D. in History
Head of the Department of Educational Technologies
and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies, Kyiv

STATE PRIORITIES IN PRESERVATION OF ETHNONATIONAL IDENTITY BY THE REPRESENTATIVES OF UKRAINIAN DIASPORA: EDUCATIONAL CONTENT

Abstract. The legacy of substance and spirit, as well as traditional ethnonational dimensions, which are fundamental for the national being of Ukraine and allow feeling a constant connection with the Motherland, form an essential foundation for the further representation of Ukrainians and their culture in Ukraine and abroad.

The article is devoted to research of modern state of Ukrainian school membership abroad, especially in the context of ethnical and national identity formation and preservation. Problems of native language education of the young generation of Ukrainian Diaspora representatives are analyzed. It is indicated that many Ukrainians who don't live on Ukraine ground have such structure complicated phenomenon as ethnical and national identity. They recognize themselves as the representatives of Ukrainian nation (national factor), withstand to ethnical assimilation in

the countries of settlement and preserve their language, traditional culture, ethnical self-consciousness (ethnical factor), support building up of Ukraine and development of Ukrainian studies in the world (state build factor).

The article focuses on the priorities of the state policy regarding Ukrainians abroad, the activities of state institutions aimed at meeting their educational, cultural, and information needs. As the Ukrainian authorities do not systematically protect the interests of their foreign compatriots and do not provide adequate support of cultural and educational centers as well as cultural and information projects, the process of foreign diasporas' assimilation intensifies.

Today, in particular, there are virtually no Ukrainian studies textbooks and manuals for schools abroad. This constitutes a significant problem for teachers who are forced to adapt textbooks developed for educational institutions in Ukraine and are not very suitable for foreign countries. Due to the lack of state support of the Ukrainian educational process abroad, the teaching community is trying to consolidate efforts to solve this problem.

Keywords: ethnical and national identity, Ukrainian Diaspora, native language education, national values, Ukrainian culture, national consciousness, Ukrainian studies.

Постановка проблеми. В Україні в умовах воєнної агресії РФ та інформаційно-психологічного впливу, нав'язуванні чужої ідентичності відбуваються активні зміни у суспільній свідомості, у системі цінностей, ідеалів та поширенні патріотичних настроїв. Важливу роль в цьому процесі відіграють законодавчі ініціативи, спрямовані на посилення єдності українського суспільства, формування національних ціннісно-сміслових ідентитетів світового українства.

У сучасних реаліях, коли фактично кожний третій українець проживає за межами етнічної держави, українство за кордоном є важливим елементом політики нашої держави, адже від того, наскільки українська влада усвідомлює значимість закордонних діаспор та свою відповідальність перед закордонним українством безпосередньо залежить утвердження національних інтересів та відстоювання геополітичних пріоритетів України.

Вирішальну роль у збереженні етнонаціональної ідентичності у багатонаціональному іншомовному культурному середовищі відіграють рідномовні заклади освіти різних типів, оскільки саме вони покликані прищепити любов до рідної мови, культури, історії, плекати патріотичні почуття та етнічні ідентитети української молоді.

Аналіз наукових публікацій. Засади вироблення державної політики у сфері розвитку та підтримки українського шкільництва за кордоном стали об'єктом уваги вітчизняних вчених Л. Божук, Т. Бевз, Л. Мазуки, Я. Турчин та інших.

Дослідженню сучасного стану українського шкільництва за кордоном в контексті формування і збереження етнонаціональної ідентичності присвячені праці І. Форостюк, Л. Сорочук, С. Бойко, І. Ключковської, О. Кравченко.

Зокрема, Л. Сорочук розкриває значення етнокультурної традиції як консолідуючого потенціалу у формуванні національної ідентичності в українців зарубіжжя: «Перебуваючи далеко за межами України, зарубіжні українці залишаються носіями і творцями української культури, народних традицій, відтворюючи це у своїй повсякденній діяльності» [12, с. 189].

На думку Л. Божук, сьогодні визначальним чинником збереження етнокультурної самобутності,

як засвідчує досвід закордонних українців, є шкільництво – система національної освіти, яка дає не лише знання рідної мови, але й забезпечує національне виховання, яке є samozрозумілою життєвою необхідністю для розвитку нації [1, с. 198]. На важливості науково-освітньої комунікації між Україною і діаспорою наголошує С. Бойко: «... саме сфера освіти й науки у найскладніші часи перехідних, кризових періодів державобудівництва, суспільних суперечностей залишалася консолідуючою, стабілізуючою силою, зберігала потенціал і для національного відродження, і для громадянського миру, і для суспільно-політичного, і для соціально-економічного розвитку, і для стимулювання інтеграційних процесів у глобальному світі, й заклала основи для цивілізаційного поступу» [2, с. 113].

Мета статті. Дослідження спрямоване на визначення проблемного поля державної політики України, діяльності науково-освітніх інституцій щодо забезпечення освітніх та культурно-інформаційних потреб закордонного українства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна має одну з найбільших діаспор (близько 20 млн. осіб) за кордоном. При цьому, за визначенням науковців, українська діаспора є однією з найбільш консолідованих і структурованих в світі. Для багатьох українців, які проживають за межами материкової держави, притаманний такий складний феномен, як етнонаціональна ідентичність – вони усвідомлюють себе представниками української нації (національний чинник), перебуваючи у протистоянні етнічній асиміляції в країнах поселення, тобто зберігають свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість (етнічний чинник), підтримують розбудову України й розвиток україністики у світі (державотворчий чинник) [9, с. 220].

Збереженню етнонаціональної ідентичності українців за кордоном сприяють такі фактори, як родина, церква, шкільництво, громадські організації, країна проживання, зв'язок з Батьківщиною. Кожен із цих факторів може бути визначальним залежно від міграційного законодавства країни проживання, чисельності та сформованості української діаспори на території певної країни, компактності поселення, характеру еміграції (політична, економічна, трудова)

та ін. У країнах західного світу найпотужнішим фактором формування і збереження української ідентичності стала українська освіта. Завдяки зусиллям національно свідомих представників української діаспори створено широку мережу українського шкільництва: приватні навчальні заклади – школи українознавства, рідні школи в США, Австралії, Аргентині, Бразилії, Великобританії; доповняльні школи в Німеччині; державні двомовні загальноосвітні школи в Канаді тощо. Функціонують також українознавчі студії та кафедри української мови в університетах (Гарвардський, Пенсільванський, Каліфорнійський, Колумбійський, Іллінойський, Оттавський та ін.) [9, с. 221].

Фактично в кожній країні, яка має сильну українську діаспору, діють громадські організації, які опікуються проблемами рідномовної освіти, наприклад, «Шкільна рада» у США, координацію роботи навчально-виховного процесу в діаспорі покликана здійснювати Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада (СКВОР) при Світовому Конгресі Українців.

На сьогодні в українському зарубіжжі існує декілька типів українських шкіл. Міністерство освіти і науки України створило базу даних українознавчих шкіл за кордоном, згрупувавши їх у 5 категорій. Це школи, в яких викладання здійснюється українською мовою; школи, в яких вивчаються українознавчі предмети; загальноосвітні навчальні заклади, в яких вивчається українська мова; навчальні заклади, в яких українська мова вивчається факультативно; недільні та суботні школи, які є найчисленнішими; дитячі дошкільні заклади, що мають україномовні групи [7, с. 355].

Нині в Україні створена нормативно-правова база роботи з українськими громадами за кордоном, яка спрямована на задоволення їхніх культурних потреб. Зокрема, у Законі України «Про правовий статус закордонних українців» (2004) зазначається: «Відповідно до статті 12 Конституції України держава дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за її межами» [4]. 22 жовтня 2016 року Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич під час свого виступу на форумі, присвяченому розвитку суспільного життя новітніх українських мігрантів в Європі, наголосила, що Міністерство освіти і науки України розвиватиме українську мову не лише в середині держави, а й за кордоном, МОН готове йти на зустріч українським громадам за кордоном та допомагати їм [10]. У 2018 р. розроблена й затверджена Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року. У даний час термін її дії завершився, на розгляд подано новий проєкт програми. У новому Законі України від 16.01.2020 № 463-IX «Про повну загальну середню освіту» звертається увага, що держава сприяє створенню та функціонуванню за кордоном закладів загальної середньої освіти, в яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова» [5].

19 листопада 2020 р. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба провів розмову по відеозв'язку із Президентом Світового Конгресу Українців (СКУ) П. Гродом. Д. Кулеба висловив переконання, що Україна потребує нової ефективної державної політики щодо закордонного українства. Він поінформував Павла Грода, що МЗС вже почало роботу над її створенням та запрошує СКУ, як провідну організацію закордонного українства, взяти активну участь у її розробці спільно з міністерством [3]. У серпні 2018 р. Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою (МІОК) Національного університету «Львівська політехніка» провів перший світовий форум українознавчих суботніх та недільних шкіл, на якому були присутні викладачі тридцяти шести країн. Форум доручив МІОК розробити для них інтерактивну карту. В результаті був запропонований проєкт «Український освітній всесвіт» як комунікативна онлайн-платформа для обміну досвідом та навчальними матеріалами.

У 2019 р. авторським колективом НДІУ в співпраці з МОН України була розроблена навчальна програма «Я і Україна» з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя, розрахована на фахівців українських освітніх закладів за межами України, учителів суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя, а також батьків, які виховують своїх дітей на традиціях української національної культури [8]. Програма містить 2 частини, які складаються з 10 модулів: – 1-ша частина розрахована на початковий рівень УМІ А1-А2 (В1) і вікову аудиторію 6–9 років; – 2-га частина – рівень володіння В1 – В2 (С1) і вікову аудиторію 10–15 років [8, с. 110].

Проте, сьогодні ми вимушені наголосити на відсутності дієвої державної програми підтримки та розвитку українського шкільництва за кордоном, яка була б спрямована на збереження етнопольності ідентичності української молоді. Актуальність такої програми викликана, у першу чергу, значним посиленням в умовах глобалізаційних викликів процесу асиміляції зарубіжних українців з іншомовним середовищем, зростанням кількості вихідців з України, які ідентифікують себе з російськомовним середовищем тощо.

З метою забезпечення отримання початкової, базової та повної середньої освіти і документів державного зразка, які підтверджують освітні рівні, здобуті як дистанційно, так і екстерном, особам, які тимчасово чи постійно проживають за межами України у 2007 р. було створено Міжнародну українську школу. Наразі МУШ координує діяльність закордонних українських навчальних закладів, у яких вивчається або ведеться викладання українською мовою, надає методично-інформаційну підтримку закордонним шкільним осередкам. Існує українська важлива проблема фінансування видатків із Державного бюджету України на діяльність МУШ, особливо видатків на відрядження для проведення

семестрової та державної атестації, супроводження дистанційних курсів тощо.

Варто зазначити, що невеликий відсоток учнів з числа мігрантів планує здобувати вищу освіти у ВНЗ України. Тому, попри важливість існування і державної підтримки МУШ, основним завданням державної політики України має стати налагодження співпраці з суботними та недільними школами українознавства за кордоном, в яких сформувалася новаторська система як навчання, так і виховання кількох поколінь молоді, відірваної від етнічної батьківщини. Вивчення в цих школах таких предметів, як українська мова, література, історія, географія, культура, забезпечує підтримку традицій, культурних і духовних надбань українського народу в українських громадах за кордоном та дає змогу виховувати українську діаспорну молодь в усвідомленні своєї етнонаціональної ідентичності [9, с. 222].

Сьогодні на сайті МОН України, окрім вище зазначеної програми, кількох посібників і розробок уроків, відсутній методичний комплект для навчання закордонних українців. Це є суттєвою проблемою для вчителів, які вимушені адаптувати мало придатні для закордоння підручники для закладів освіти України. При цьому варто зауважити, що школи українознавства за кордоном утримуються за рахунок добровільних пожертв членів громади та батьків, вчителі переважно працюють на добровільних засадах або за символічну оплату, маючи при цьому основне місце роботи. Також часто до викладання залучаються вчителі, які не мають фахової освіти, студенти, які навчаються за програмами обміну. Більшість учнів в таких освітніх осередках дошкільного та молодшого шкільного віку. Тому освітня діяльність спрямована переважно на розвиток творчих здібностей дітей через долучення до української традиційної культури. З точки зору методичних підходів через обмеженість у часі (переважна більшість учнів займаються 1 раз на тиждень протягом 4–6 годин) особливістю таких шкіл є інтегративний творчий характер навчальних матеріалів, спрямованих, насамперед, на прищеплення любові і стійкого інтересу до вивчення рідної мови і культури. Важливим аспектом у діяльності шкіл українознавства є гуртування громади через проведення традиційних українських народних свят, патріотичних і шкільних заходів із залученням членів родин вихованців.

Через брак державної підтримки і забезпечення українського освітнього процесу за кордоном учительська спільнота намагається шляхом консолідації зусиль самостійно шукати шляхи виходу з цієї ситуації. Зокрема, 28–29 листопада 2019 р. в м. Гаазі (Нідерланди) відбулася Міжнародна конференція освітян діаспори «Українська закордонна школа – крок в майбутнє», на якій обговорювалися актуальні проблеми діаспорних шкіл. Організатором конференції виступила фундація «Українці в Нідерландах»,

голова Віра Луценко-Зваан, за сприяння Посольства України в Королівстві Нідерландів. Учасниками конференції стали близько 40 вчителів з Франції, Німеччини, Італії, Данії, Норвегії, Португалії, України, Нідерландів. Під час конференції також порушувалися питання статусу закордонного вчителя, використання сучасних технологій тощо. Окремим акцентом конференції була адаптація підходів Нової української школи до закордонних шкіл вихідного дня.

На конференції було презентовано проєкт «Глина», серія українознавчих воркбуків – дитячих інтерактивних книг з активностями, які супроводжуються історичними, методичними та психологічними коментарями. До цього проєкту долучилися освітяни з різних країн. І на сьогодні серія складається з 17 воркбуків для різних вікових груп: «Мені це смакує» (2–4 роки), «Мені це личить» (4–6 років), «Козаки» (5–7 років), «Я творю місто» (7–9 років), «Мандри творчих українців: Венеція, Париж, Нью-Йорк» (10–13 років) тощо [6]. Ці воркбуки доступні в онлайн режимі і користуються великою популярністю серед вчительської і батьківської спільноти не лише за кордоном. У травні цього року видавництво Discursus надрукувало перші примірники із серії українознавчих воркбуків «Козаки правлять країною».

Безумовно, що у процесі реформування системи освіти в Україні, потребують змін й оновлення методичні підходи до викладання українознавчих дисциплін за кордоном. Це не потребує суттєвих фінансових видатків з боку держави, варто було б скоординувати роботу методистів, науковців, створити творчу групу чи педагогічну лабораторію, яка б спеціалізувалася на розробці навчальних і методичних матеріалів для шкіл українського зарубіжжя та їхнього представлення на спеціалізованій онлайн платформі. Проте закордонне українство постійно вдосконалює і розповсюджує новітні методичні практики. Наприклад, проблематику білінгвальної освіти та вивчення мови через розвиток емоційного інтелекту досліджує Г. Барляк, учителька початкових класів, керівниця Центру вивчення та плекання рідної мови «Зернятко» (м. Брешія, Італія): «Дітям, які не є носіями мови, складно запам'ятовувати незнайомі слова. Молодший школяр мислить образно. Тому образ варто доповнювати відчуттям». Для обміну досвідом та організації спільних проєктів Г. Барляк створила групу для вчителів початкової школи «Майстерка цікавих уроків у початковій школі».

Незважаючи на те, що українська держава так і не спромоглася створити необхідний науково-освітній методичний контент і педагогами діаспори довелося самостійно створювати власні освітні інституції, програми, підручники, закордонна українська спільнота прагне отримувати нові знання від науковців-теоретиків з України. Про це йдеться у відкритому листі Спілки українських освітян діаспори (СУОД) до Міністерства освіти і науки та Міністерства

закордонних справ України у березні 2020 р. У цьому листі СОУД акцентує увагу на негативних наслідках у разі ненадання державою достатньої уваги та підтримки українському шкільництву за кордоном: «... якщо шкільництво в діаспорі не отримує підтримки, уже наступне покоління українців, наприклад, у Європі 2030, українською не заговорить ... до півтора десятка інституцій, академічних та інших наукових закладів в Україні мають слово «діаспора» в своїй назві чи на порядку денному. Приблизно стільки ж – українську освіту за кордоном. Проте, за майже 30 років незалежної України ці напрацювання так і лишилися паперово-теоретичними, часто зовсім без уваги про діаспорні реалії» [11].

Висновки і пропозиції. Попри наявні відмінності та особливості діяльності освітніх осередків за кордоном, простежується єдине проблемне поле їх функціонування. Це, в першу чергу, недостатня підтримка української держави, як фінансова, так і методично-організаційна, відсутність адаптованих підручників та посібників для суботніх та недільних шкіл, брак літератури українською мовою, визначення статусу та державної підтримки українського вчителя за кордоном тощо. Актуальною є розробка Державної програми щодо розвитку освіти і науки за кордоном. Постійна дієва співпраця в галузі освіти, культури, сталою інформаційною зв'язку зможуть пригальмувати зростаючу асиміляцію діаспори та зберегти етнопонаціональну ідентичність української молоді за кордоном. Тому пріоритетні напрямні державної політики, діяльності державних інституцій щодо забезпечення освітніх та культурно-інформаційних потреб, залучення до співпраці українських науково-освітніх інституцій виступають необхідною домінантою у вирішенні нагальних проблем освітнього простору української діаспори, яка, в свою чергу, репрезентує Україну за кордоном, сприяє формуванню її позитивного іміджу на міжнародній арені.

1. Божук Л. Шкільництво закордонних українців як спосіб ширення українськості. *Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини*: [монографія]. Київ: ЗАТ «Нічлава», 2004. С. 198–213.

2. Бойко С. Співпраця між діаспорою та Україною в галузі українознавства. *Українознавчий альманах*, 2014. Вип. 15. С. 113–117.

3. Дмитро Кулеба та Павло Грод обговорили оновлення державної політики України щодо закордонного українства. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ta-pavlo-grod-obgovorili-onovlennya-derzhavnoyi-politiki-ukrayini-shchodo-zakordonnogo-ukrayinstva>

4. Закон України «Про закордонних українців» від 04.03.2004 № 1582-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text>

5. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.

6. Книгозанурення. Навчальні матеріали для роботи з дитячою книгою. URL: <https://zanurennia.wordpress.com/blog-2/>

7. Ключковська І. Галько О. Освіта українського зарубіжжя як фактор збереження етнопонаціональної ідентичності. *Українознавство*. № 4, 2006. С. 354–360.

8. Котусенко О., Михайловська Н., Ціпка А., Бойко Т., Газізова О. Краснодемська І. Хоменко О. Бойко С. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. №1 (70). 2019. С. 110–133.

9. Кравченко О. Стан українського шкільництва за кордоном у контексті етнопонаціональної ідентичності. *Українознавство*. № 1. 2011 С. 220–224.

10. Лілія Гриневич: Україна зацікавлена зберегти зв'язок закордонних українців з Батьківщиною через освіту. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-10-23-liliya-grinevich-ukrayina-zaczikavlena-zberegti-zv%E2%80%99yazok-zakordonnix-ukrayincziv-z-batkivshhinoyu>

11. Освітня діаспора звернулись з відкритим листом до МОН та МЗС України. URL: <https://archive.svitua.org/kolonka-podii/item/9868-osvitiany-diaspory-zvernulys-z-vidkrytym-lystom-do-monta-mzs-ukrainy.html>

12. Сорочук Л. Консолідує потенціал етнопонаціональних традицій в українському зарубіжжі. *Українознавство*. №4 (77). 2020. С. 183–190.

References

1. Bozhuk L. (2004). *Shkilnytstvo zakordonykh ukrainsiv yak sposib shyrennia ukrainskosti* [Schooling of foreign Ukrainians as a way to spread Ukrainianness]. *Ukrainstvo u sviti: tradytsiynist kultury ta spilnotni vzaemyny*: monohrafiia. [Ukraine in the world: traditional culture and community relations: [monograph]]. Kyiv: ZAT «Nichlava». Pp. 198–213. (in Ukrainian).

2. Boiko S. (2014). *Spivpratsia mizh diasporoiu ta Ukrainoiu v haluzi ukrainoznavstva* [Cooperation between the diaspora and Ukraine in the field of Ukrainian studies]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vol. 15. Pp. 113–117. (in Ukrainian).

3. Hlyna. *Ukrainoznavchi vorkbuky*. [Clay. Ukrainian studies workbooks]. [online] Available at: <https://discursus.com.ua/series/hlyna>

4. Dmytro Kuleba ta Pavlo Grod obhovoryly onovlennia derzhavnoi polityky Ukrainy shchodo zakordonnoho ukrainstva [Dmytro Kuleba and Pavlo Grod discussed the renewal of Ukraine's state policy on foreign Ukrainians]. [online] Available at: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ta-pavlo-grod-obgovorili-onovlennya-derzhavnoyi-politiki-ukrayini-shchodo-zakordonnogo-ukrayinstva>. (in Ukrainian).

5. *Zakon Ukrainy «Pro zakordonykh ukrainsiv» vid 04.03.2004 № 1582-IV*. [Law of Ukraine “On Foreign Ukrainians” of 04.03.2004 No. 1582-IV]. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text>. (in Ukrainian).

6. *Zakon Ukrainy «Pro povnu zahal'nu seredniu osvitu» vid 16.01.2020 № 463-IX*. [Law of Ukraine “On Complete General Secondary Education” of 16.01.2020 No. 463-IX.] [online] Available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/lavvs/shov/463-20#Tekht>. (in Ukrainian).

7. Kliuchkovska I. Halko O. (2006). *Osvita ukrainskoho zarubizhzhia yak faktor zberezhennia etnonatsionalnoi identychnosti* [Education abroad in Ukraine as a factor in preserving ethno-national identity]. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). Vol. 4. Pp. 354–360. (in Ukrainian).

8. Kotusenko O., Mykhajlovs'ka N., Tsipko A., Bojko T., Hazizova O. Krasnodems'ka I. Khomenko O. Bojko S. (2019). *Navchal'na prohrama z kursu ukrainoznavstva dlia subotnikh ta nedil'nykh shkil ukrains'koho zarubizhzhia* [Ukrainian Studies. Curriculum for Ukrainian Weekend Schools Abroad]. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). Vol. 1(70). Pp. 110–133. (in Ukrainian).

9. Kravchenko O. (2011). *Stan ukrainskoho shkilnytstva za kordonom u konteksti etnonatsionalnoi identychnosti* [State of Ukrainian school membership abroad in context of ethnical and national identity]. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). Vol. № 1. Pp. 220–224. (in Ukrainian).

10. Liliia Hrynevych. *Ukraina zatsikavlena zberehty zviazok zakordonnnykh ukraintsv z Batkivshchynoiu cherez osvitu* [Ukraine is interested in maintaining the connection of foreign Ukrainians with the Motherland through education]. [online] Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2016-10-23-liliya-grinevich-ukrayina-zacikavlena-zberehti-zv%E2%80%99yazok-zakordonnix-ukrayincziv-z-batkivshhinoyu>. (in Ukrainian).

11. *Osvitiany diaspory zvernuly z vidkrytym lystom do MON ta MZS Ukrainy* [Educators of the diaspora addressed an open letter to the Ministry of Education and Science and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. [online] Available at: <https://archive.svitua.org/kolonka-podii/item/9868-osvitiiany-diaspory-zvernuly-z-vidkrytym-lystom-do-mon-ta-mzs-ukrainy.html>. (in Ukrainian).

12. Sorochuk L. (2020). *Konsoliduiuchy potentsial etnokulturnykh tradytsii v ukrainskomu zarubizhzhii* [Consolidating potential of ethnocultural traditios among ukrainians abroad]. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies). Vol. 4 (77). Pp. 183–190. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.6>
УДК 3.43:321(477)

Ірина Грабовська

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Центр українознавства філософ. ф-ту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Email: grabovskai@ukr.net

Тетяна Талько

кандидат філософських наук, доцент
Дніпровського університету ім. Олеся Гончара, м. Дніпро

ORCID: 0000-0001-5173-9540
Email: talkotm@ukr.net

Дмитро Товмаш

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4576-0703
Email: tovmash@knu.ua,

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ БІЛОРУСЬКОЇ ДІАСПОРИ В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ У СВІТЛІ ПОДІЙ БІЛОРУСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ГІДНОСТІ І СВОБОДИ**

Анотація. У статті розглянуто проблему еміграції до України значної кількості громадян Білорусі через події білоруської антилукашенківської революції гідності і свободи, яка розпочалася в цій країні в серпні 2020 р. після проведення президентських виборів. Зазначено, що на початок 2021 р. чисельність тих, хто втік до України, переховуючись від репресій та переслідувань з боку білоруської влади, складала вже понад 75 тисяч чоловік. У подальшому прогнозується зростання кількості білоруських біженців до 100-120 тис.

осіб упродовж 2021 р. Не відомо поки що, хто із цих людей поповнить чисельність білоруської діаспори в Україні, яка, як відомо, і до цих подій була другою за чисельністю діаспорою на українських землях. А хто розглядає Україну лише як територію транзиту далі на Схід, чи Захід, наприклад, до Польщі.

У зв'язку із зазначеними подіями перед українською державою та соціумом повстала серія викликів, проблем і загроз, на які потрібно буде знайти адекватні відповіді. Зокрема, автори статті вважають не виправданими деякі застороги, що висловлюються патріотично налаштованими українськими громадянами відносно можливого зростання проросійських настроїв в Україні через прибуття і поселення тут білоруських біженців. Видається логічним, що люди із проросійськими настроями скоріше будуть емігрувати до Росії, а не прибуватимуть до України.

Очікується, що чималою проблемою для знов прибулих білорусів може стати порозуміння та налагодження діалогу і контактів зі «старою» білоруською діаспорою в Україні через її прихильність до Лукашенка та симпатії до РФ.

Зроблено висновок, що білоруські громадяни, активні учасники білоруської революції, можуть стати корисним ферментом для прискорення реформаторських процесів в Україні та сприятимуть подальшому як демократичному, так і проєвропейському рухові на цих теренах.

Ключові слова: Україна, Білорусь, білоруська діаспора, білоруська революція, емігранти, виклики, загрози.

Iryna Grabovska

PhD in Philosophy, Senior Researcher,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Tetiana Talko

PhD in Philosophy, Assistant professor of philosophy,
Oles Honchar National University of Dnipro

Dmytro Tovmash

Ph.D. (Philosophy), Assistant professor of philosophy,
the Philosophy of Humanities Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE BELARUSIAN DIASPORA IN PRESENT-DAY UKRAINE IN PERSPECTIVE OF THE BELARUSIAN REVOLUTION OF DIGNITY AND FREEDOM

Abstract. The problem of emigration to Ukraine of a significant number of Belarusian citizens due to the events of the Belarusian anti-Lukashenko revolution of dignity and freedom, which began in this country in August 2020 after the presidential election, is discussed in the article. It is noted that at the beginning of 2021 the number of those who fled to Ukraine, hiding from repression and persecution by the Belarusian authorities, was already more than 75 thousand people. In the future, the number of Belarusian refugees is projected to increase to 100-120 thousand people by 2021. It is unknown yet which of these people will join the Belarusian Diaspora in Ukraine, which before these events was the second largest Diaspora in Ukraine. And who considers Ukraine only as a territory of transit further to the East, or the West, for example, to Poland.

In connection with these events, the Ukrainian state and society faced a series of challenges, problems and threats, to which it will be necessary to find adequate answers. In particular, the authors of the article consider unjustified some warnings expressed by patriotic Ukrainian citizens about the possible growth of pro-Russian sentiment in Ukraine due to the arrival and settlement of Belarusian refugees here. It seems logical that people with pro-Russian sentiments would rather immigrate to Russia than come to Ukraine.

It is expected that a significant problem for the newly arrived Belarusians may be the understanding and establishment of dialogue and contacts with the "old" Belarusian Diaspora in Ukraine because of its commitment to Lukashenko and sympathy for Russia.

It is concluded that Belarusian citizens, active participants in the Belarusian revolution, can become a useful enzyme for accelerating the reform processes in Ukraine and will contribute to further democratic and pro-European movement in this area.

Key words: Ukraine, Belarus, Belarusian Diaspora, Belarusian revolution, emigrants, challenges, threats.

Актуальність проблеми. Події, що відбуваються у сучасній Білорусі, ще і до цього часу не отримали своєї точної назви. «Народна революція,

національна революція, жіноча революція, заколот, повстання, простимульоване ззовні, спроба перевороту, заворушення – найрізноманітніші, а часом і протилежні

назви подій 2020 р. у Білорусі вимагають пояснень. Не випадково нарешті з'явилася загальна назва – ПРОТЕСТИ, яка закріпилася через відсутність більш точного однозначного опису», - зазначає історик О. Агєєв [1, с.13]. Видається, що досить виправданою є назва «Білоруська революція гідності і свободи» за аналогією з Українською Революцією Гідності, з якою білоруські події мають багато спільного.

Революція, яка розпочалась у Білорусі в серпні 2020 р., витіснила за межі власної Батьківщини значну кількість білоруських громадян. За даними, оголошеними «Громадським радіо», на початок 2021 р. в Україні нараховувалась 71 тисяча біженців із Білорусі. За іншими джерелами - 75 тисяч. Очікується, що ця кількість буде швидко зростати, сягнувши в недалекому майбутньому 100 тисяч біженців із повсталोї країни.

З одного боку цей лавиноподібний наплив біженців із сусідньої країни може створити чимало проблем в Україні. З іншого ж боку аналітика доводить, що це може посприяти розвиткові низки позитивних процесів в українській економіці і культурі, вплинувши також певним чином і на політичний ландшафт країни.

Отже, метою даної статті є аналіз реального стану та оцінка перспектив білоруської діаспори в Україні у світлі подій білоруської революції гідності і свободи.

Аналіз публікацій. Дане дослідження базується на широкій аналітичній актуальній базі статей, присвячених насамперед аналізу білоруських протестів, що вибухнули після президентських виборів у 2020 р. [1; 5; 7; 8; 9; 10; 11]. При дослідженні зазначеної проблеми залучались також авторські статті з аналізом білоруської ситуації постсоветського періоду існування країни [2; 3].

Виклад основної частини. На початку варто розставити деякі акценти у розумінні і трактуванні подій, що відбулися вже та відбуваються сьогодні у сусідній Білорусі, оскільки такий аналіз допоможе зрозуміти, які саме громадяни Білорусі шукають прихистку в Україні, і чи поповнять вони білоруську діаспору тут, чи перетворюються на «транзитерів» через наші території, які шукатимуть собі інший дім, або ж тимчасово перечікують лихо, що випало на їхню долю, щоб повернутися при першій ліпшій годині на свою Батьківщину. Як словищає Радіо «Свобода», «У Львові білоруси відкрили «Білоруський кризовий центр», куди може звернутися кожен громадянин Білорусі, який покинув свою країну через репресії з боку підконтрольних Олександрові Лукашенкові органів влади. Львів, кажуть у «БКЦ», для більшості білорусів став тимчасовим місцем очікування на польську візу. Однак є і поодинокі громадяни, які б хотіли тут залишитись». За неточними даними (точного обліку Україна не має на сьогодні), тільки до Львова прибувало загалом через переслідування на Батьківщині більше 30 тис. білорусів. За експертними оцінками, приблизно дві третини з них рухались і рухатимуться до Польщі. Приблизно 10 тис. залишаться на території України та Литви [9].

Деякі представники українського соціуму висловлюють побоювання, що білоруські біженці стануть певною загрозою для української незалежної держави та європейського вибору українства. Базуються такі побоювання на твердженнях про те, що громадяни Білорусі в абсолютній своїй масі усі роки постколоніального існування були прихильно настроєними до Росії та підтримували неоімперську політику Кремля. Такі висновки мають певні підстави під собою. Дійсно, після 2004 р., першого у незалежній Україні Майдану, Білорусь активно скоординувала свою зовнішню політику у бік Кремля, змінивши традиційну для постсоветських країн так званого ближнього зарубіжжя двовекторність у зовнішній політиці на проросійську орієнтацію. Не останню роль у такому повороті Білорусі в бік Росії відіграли і події Помаранчевої революції в Україні 2004 р., які настрахали як самого президента А. Лукашенка, так і частину білоруського населення, яке ментально залишалось советським. За даними соціології усі роки після 2004 р. у Білорусі простежувалась чітка підтримка орієнтації на РФ. 60% населення країни підтримували проросійську політику власної держави [10].

У ході протестів активно змінюються позиції білоруського населення щодо ЄС та Росії. Соціологи зафіксували падіння позитивного ставлення до РФ після підтримки режимом Кремля А. Лукашенка та появи на території країни російських силовиків. Аналітики відмічають, що почали формуватись геополітичні складові протестів, які були не притаманні їм майже до листопада 2020 р. Цей факт викликав занепокоєння у путінській Росії, оскільки він може вплинути на послаблення проросійських настроїв в Білорусі. «Якщо геополітична складова увійде у мотиваційну структуру білоруського протесту, то у майбутньому це може викликати геополітичне напруження у стосунках із Росією», - констатують російські соціологи та аналітики [Цит. за: 10].

Що ж до революційних подій, то навіть такий відомий опозиціонер, як Н. Статкевіч у 2017 р. стверджував, що в Білорусі Майдан по типу українського неможливий. І пояснював це тим, що білоруси більш дисциплінований і врівноважений народ, який має історичний досвід поваги до права і законності, на відміну від стихії українського козацтва, яке і до цього часу визначає характер українців. «Белорусы больше готовы к реформам, и, пожалуй, мы могли бы быть более успешными в построении правового государства, потому что у нас другое отношение к закону. Это связано с историей, - стверджував Н. Статкевіч. - В украинском обществе в качестве идеала - история казачества. Казаки - мужественные, достойные люди, но как они относились к законам и к чужой собственности, - известно. Украина имеет и будет иметь из-за этого проблемы. У нас же - очень существенное влияние нашей знатной истории, был большой слой населения свободных граждан, был социальный лифт, куда мог попасть любой человек... Знать жила

по законам. У нас було правовое государство - не идеальное, но правовое. У нас все могло быть гораздо лучше, если бы мы не ошиблись в своем выборе в 1994 году» [6].

Окрім того політик зазначав, що білоруси повинні проводити боротьбу виключно мирним шляхом, адже головним мотивуючим моментом є для кожного з них власна держава як власний дім, який не можна руйнувати [6].

У такому ж розрізі щодо мирних і немирних протестів та цієї відмінності українського Майдану 2014 р. від білоруських протестів 2020 р. існує вже чимало розмислів як у самій Білорусі, так і за її межами. Безумовно позитивним моментом, який вартує уваги, є певне переосмислення ролі української Революції Гідності саме у зв'язку з білоруськими протестами і в сучасній Україні. Цей факт відзначено у низці аналітичних матеріалів [Див.: 4].

Досить поширеною є думка, що українська Революція Гідності і білоруські протести, які, на нашу думку, можна з повним правом за аналогією назвати Білоруською Революцією Гідності і Свободи, надзвичайно схожі у тому, що це не «революції шлунків», а революції цінностей. «Оскільки очевидних соціально-економічних вимог з боку протестуючих немає, чи можливо, що Українська Революція Гідності 2014 року – це новий тип революції? Назва, над якою насміхалися і зневажали в політичному та інформаційному полі Росії, є, мабуть, адекватним описом нинішнього революційного вибуху, оскільки “ферментом” пробудження білорусів було почуття власної гідності, прагнення до свободи», - зазначає О. Агеєв [1, с.19]. До пошуків специфіки протікання революційних протестів у Білорусі та Україні залучаються розмисли про особливості національного характеру та менталітету цих народів. Так у передачі «Чаму беларусаў б'юць свае? | Почему белорусов бьют свои?» («Чому білорусів б'ють свої?») на «Белсат tv» російський філософ Максим Горюнов порівнював менталітет білорусів та українців, роздумуючи про специфіку мирних протестів у Білорусі. Зокрема, він сказав, що в Україні таке було б неможливо, і навіть дуже цікавий приклад власних спостережень: якщо посадити на передачі (а він разом зі своїм колегою веде передачу «Ідея Х») трьох українців і задати їм політичне питання, вони будуть дуже багато, цікаво й бурхливо його обговорювати, а потім забудуть про ведучого і будуть сперечатися між собою, закінчивши сваркою і трьома протилежними судженнями всю розмову. Якщо ж так посадити трьох білорусів, вони будуть довго мовчати. А потім кожен висловить спокійно і врівноважено свою думку. В результаті виявиться, що вона у них одна на всіх, хоча за увесь час вони не те, щоб обмовились парою слів, а навіть не дивились один на одного. Філософ це пояснює специфікою білоруського менталітету, однією з популярних характеристик якого сьогодні є досить умовна назва «партизанський характер» [11].

Так це, чи це новітні міфи щодо національних характерів, подані третьою стороною, сказати важко. Але, безумовно, нові контакти, які виникнуть в українському соціумі завдяки відтоку частини активного населення сучасної Білорусі до нашої країни, створять нові реалії і для українців, і для білорусів. Зокрема і у пошуках відповіді на запитання: «Хто ж ми такі?»

Каральними заходами й жорстоким поведінням із протестуючими А. Лукашенкові вдалося наприкінці 2020 р. витіснити протести із центральних вулиць міст, проте вони не зникли. Вже 3 січня 2021 р. у Мінську знову відбулися акції непокори, які, не дивлячись на жорстоке поведіння силовиків із людьми, продовжувалися деякий час і в 2021 р. Як зазначають аналітики, білоруси почали проявляти свій партизанський характер, продовжуючи протестувати у своїх дворах і домівках. Так, наприклад, засновник телеграм-каналу Nexta Степан Путило, нагороджений за свою діяльність по підтримці демократичних перетворень в державі Білорусь премією академіка Сахарова, вважає, що лукашенківська диктатура обов'язково впаде саме завдяки партизанським діям громадян Білорусі, які, на його думку, будуть тільки нарощувати свій потенціал. С. Путило звернув також увагу на наростання підтримки білоруською діаспорою у всьому світі анти лукашенківських протестів, що теж відіграватиме свою позитивну роль у прискоренні падіння злочинного режиму в Білорусі [7].

Щодо «партизанського характеру» білорусів цікаві роздуми наведені у статті історика О. Агеєва «Білоруські протести 2020 у контексті дослідження конфліктних процесів на пострадянському просторі»: «Білоруси – нащадки партизанів, а українці – козаків. Щодо таких стереотипних висловлювань існує чимало припущень і критики. Принаймні, білоруси не так вже й активно розвивали свої партизанські дії у всіх війнах, але форми протестів у 2014 та 2020 роках, схоже, підтвердили вище наведені тези. Якщо для українців історично важливо було сформулювати власний острів свободи, власну Січ чи власний Майдан, то для білорусів найбільш придатною партизанською тактикою була диверсійна боротьба. Наносити удар та відступати, не вступати в пряме протистояння, виснажувати сили противника тривалою напруженою боротьбою, коли безпека для противника прихована у, здавалось би, самому ворожому середовищі – ось основи партизанської тактики, які були прописані в інструкції для радянських партизан» [1, с.18].

Довготривалий опір режиму і жорстокі каральні акції влади проти протестувальників змушують білоруських громадян тікати з країни, щоб зберегти власне життя і здоров'я. Тим більше, що білоруське суспільство попри постійні заклики до єдності, таки розколоте через політичні переконання. І можливість громадянської війни в країні не можна виключати. Так мінська журналістка А. Коржневська висловлювала сумнів щодо існування справжнього порозуміння та

єдності в білоруському соціумі. Вона пише: «...багато білорусів говорять про небувалу "солідарності і єдність", які охопили країну на тлі останніх потрясінь (мова йде про протести 2020 р. – прим. авт.) На жаль, реальна картина не настільки райдужна, як передсвяткові пости в соцмережах. У Білорусії, здається, не знайти жодної сім'ї, де за цей рік не спалахувало б сварок на політичному ґрунті» [5].

Проте, покинувши Батьківщину, білоруські біженці і в Україні не повністю позбудуться своїх проблем. Мова навіть не про реальні труднощі, з якими доводиться стикатись білорусам тут – від бюрократичної тяганини та безгрошів'я, відсутності роботи, яка б забезпечила хоча б мінімальні гарантії виживання на перший час адаптації, до певного несприйняття, підозрливості і спротиву з боку частини українців, частка яких вбачає в білорусах прихильників «руського мира» і симпатиків Кремля – а про специфіку «вписування» в білоруську діаспору в Україні.

Як відомо, на сьогодні білоруська діаспора є другою найбільшою діаспорою в Україні після російської. До подій протесаного 2020 р. вона налічувала майже 300 тис. чол. І якщо українських патріотів, які висловлюють недовіру щодо білорусів, можна переконувати у помилковості їх уявлень, адже прихильники «руського мира», скоріше за все тікають не в Україну, а виїждять до путінської Росії, або ж шукають країну з високим рівнем життя і без війни «в анамнезі», наприклад, Польщу, де втікачів із теперішньої Білорусі теж дуже багато, чи країни Прибалтики, то земляків із білоруської діаспори, які вже давно проживають на українських землях, їм буде достатньо важко переконати у своїй правоті.

Про «рускомировские», або «пролукашенківські» настрої наших «старих» білорусів вистачає повідомлень в інтернеті, починаючи від висловлювань очільниці однієї з білоруських громадських організацій про те, що українські майдани нічого путнього не принесли, а тільки посилили хаос та розруху в Україні з подальшим меседжем для земляків типу: не хочете закінчити так погано, як українці, любіть бацьку і не виходьте на протести. Це напучування для повсталих земляків декілька місяців «гуляло» інтернетом від самого початку активних протестів у сусідній країні. Що такі настрої типові для білорусів, які проживають на східно-південних теренах нашої Батьківщини, доводилось переконуватись персонально у розмовах з деякими з них. Як правило починається розмова з переліку негараздів і «руйнувань», «нещастя», які начебто принесли майдани Україні. Коли ж починаєш питати, чому ж виходить по 300 тисяч громадян у Мінську проти «бацьки» і «парадку»? Відповідь одна: то проститутки, наркомани, нероби, які не хочуть працювати. Таких людей фактично не можна переконати, що 300 тисяч проституток, наркоманів і нероб навряд чи можна зібрати на мітинг чи ходу одночасно й у одному місці. Ці люди, живучи в Україні, дивляться переважно російські канали, а з

білоруських лише офіційні державні канали. Російсько-лукашенківська пропаганда про те, що усі ті «безпорядки» в Білорусі простимульовані поляками, або колективним Заходом, або робляться американцями разом з Україною та Прибалтійськими країнами, діє не лише на білоруське село, але й на певну частину білорусів, які проживають сьогодні на теренах нашої Батьківщини.

Можливо, не так вже й випадково з усіх областей України саме Донецька стала оплотом «руського мира» на наших землях. Про цей фактор не йдеться у аналітичних матеріалах щодо причин сепаратизму на Донбасі, але ж до війни, яку розпочала путінська Росія проти України у 2014 р. саме у Донецькій області проживала найбільша кількість білорусів. Вони активно підтримували не лише В. Януковича, але насамперед А. Лукашенка. Багато хто був прихильний і до В. Путіна як «реставратора» ССРСР.

Отож бо біженцям з теперішньої Білорусі доведеться зіштовхнутися не лише з українською бюрократією, нашими економічними негараздами, але й із нерозумінням певної частини своїх земляків, які вже давно проживають на цій землі. Що ж до України, видається, що саме біженці від лукашенківського режиму можуть значно поліпшити ситуацію з проросійськими та й пролукашенківськими настроями в самій білоруській діаспорі України, вливши в неї «нову кров», не затруєну «рускомировськими» настроями. Такі впливи були б надзвичайно корисними для Сходу та Півдня України, де вже традиційно розселена більшість українських білорусів. Щоправда, представників цієї нації чимало і в Києві. Але тут вони не підпадають під характеристику «совок» та й їхню прихильність до євроцивілізаційного вибору України чи не найпереконливіше довів Герой України білорус за походженням М. Жизневський, віддавши своє життя на Майдані за гідність і свободу українського народу.

Висновки. У зв'язку з білоруськими протестами, які розпочались у 2020 р. після президентських виборів у цій державі та продовжувались деякий час вже у 2021 р., велика частина білоруських громадян була змушена покинути свою Батьківщину, рятуючись від репресій режиму А. Лукашенка. Кількість біженців із Білорусі, які прибули на територію України сьогодні складає за неточними підрахунками біля 100 тис. чол. і продовжує далі зростати. Частина із цих мігрантів залишиться в Україні, поповнивши білоруську діаспору на наших теренах. Одним із вирішальних факторів у «транзитних» настроях втікачів з Білорусі є війна, що є реальністю сучасного життя в Україні. Втікаючи від загроз для власного життя та здоров'я на Батьківщині, білоруси шукають більш стабільної країни для «осілості» та «нового життя» за межами Вітчизни.

Видається, що для України приплив біженців із Білорусі матиме більше позитивні наслідки в економічній, культурній та політичній сфері, хоча і

створить певні труднощі з їхньою адаптацією внаслідок кризових процесів, які переживає українська держава та соціум сьогодні. Білоруські громадяни – активні учасники білоруської революції гідності та свободи (як її називають вже чимало дослідників) можуть стати корисним ферментом для прискорення реформаторських процесів в Україні та сприятимуть подальшому як демократичному, так і просвіропейському рухові на цих теренах.

Важливою складовою процесу є той факт, що сьогодні відбувається активне осмислення білоруських подій. Будемо сподіватись, що вони таки увійдуть в історію в якості Білоруської переможної революції гідності і свободи.

1. Агєєв О. Білоруські протести 2020 у контексті дослідження конфліктних процесів на пострадянському просторі. *Українознавчий альманах*. Випуск 27. 2020. С.13-21.

2. Грабовська І.М. Протестні акції в сучасній Біларусі в контексті проблем націєтворення. *Zbiór artykułów naukowych. «Aktualne naukowe problemy: rozpatrzenie, decyzja, praktyka»*. Czestochowa (PL), 2017. P. 78 – 80.

3. Грабовська І.М., Талько Т.М Сучасна Білорусь перед викликами-загрозами: український погляд на проблему. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*. Warszawa, 2019. P. 9 – 11.

4. Зуб'юк Павло. Ленін, мова, нова Білорусь. Білорусь цінна для нас можливістю порівняння. URL: https://zaxid.net/lenin_mova_nova_bilorus_n1512858.

5. Корженевская А. Есть ли в Белоруссии единство и солидарность? URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4625456#id1994110>

6. Николай Статкевич: В Беларуси происходит духовная революция. URL: <https://charter97.org/ru/news/2017/3/22/244478/>

7. Основатель канала Nexta: грани журналистики и активизма смешиваются (16.12.2020). URL: <https://www.dw.com/ru/interview-s-osnovatelem-kanala-nexta/av-55965390>

8. Сергей Тихановский из тюрьмы: "В Беларуси - революция человечности". URL: <https://www.dw.com/ru/sergej-tihanovskij-iz-tjurmy-v-belarusi-revoljucija-chelovechnosti/a-56101346>

9. Терещук Галина. «Білоруський кризовий центр» відкрили у Львові для тих, хто втік від репресій Лукашенка. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bilorus%CA%B9kyu-kryzovyy-tsentr-u-l%CA%B9vovii/31042813.html>

10. Фильченко Н. Белорусы отворачиваются от союза с Россией. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4583>.

11. Чаму беларусаў б'юць свае? | Почему белорусов бьют свои? *Белсам tv*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BErU8-47K8I>

References

1. Ahieiev O. (2020). *Biloruski protesty 2020 u konteksti doslidzhennia konfliktnykh protsesiv na*

postradianskomu prostori [Belarusian protests in 2020 in the context of the study of conflict processes in the post-Soviet space]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 27. P.13-21 (in Ukrainian).

2. Grabovska I.M. (2017). *Protetni aksii v suchasni Bielarusi v konteksti problem natsiietvorennia* [Protests in modern Belarus in the context of nation-building problems]. *Zbiór artykułów naukowych. «Aktualne naukowe problemy: rozpatrzenie, decyzja, praktyka»*. Czestochowa (PL). P. 78 – 80 (in Ukrainian).

3. Grabovska I.M., Talko T.M (2019). *Suchasna Bilorus pered vyklykamy-zahrozamy: ukraïnskyi pohliad na problem* [Modern Belarus in the face of challenges: the Ukrainian view of the problem]. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*. Warszawa. P. 9 – 11 (in Ukrainian).

4. Zub'iuik Pavlo. *Lenin, mova, nova Bilorus. Bilorus tsinna dlia nas mozhlyvisti porivniannia* [Lenin, language, new Belarus. Belarus is a valuable opportunity for us to compare]. URL: https://zaxid.net/lenin_mova_nova_bilorus_n1512858 (in Ukrainian).

5. Korzhenevskaya A. *Est ly v Belorussyy edynstvo y solydarnost?* [Is there unity and solidarity in Belarus?] URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4625456#id1994110> (in Russian).

6. Nykolay Statkevych: *V Belorussy proyskhodyt dukhovnaya revoljucyia* [Nikolai Statkevich: A spiritual revolution is taking place in Belarus]. URL: <https://charter97.org/ru/news/2017/3/22/244478/> (in Russian).

7. *Osnovatel' kanala Nexta: grani zhurnalistiki i aktivizma smeshivajutsja (16.12.2020)* [Founder of Nexta: journalism and activism mix (16.12.2020)]. URL: <https://www.dw.com/ru/interview-s-osnovatelem-kanala-nexta/av-55965390> (in Russian).

8. *Sergej Tihanovskij iz tjur'my: "V Belarusi - revoljucija chelovechnosti"* [Sergei Tikhonovskiy from prison: "There is a revolution of humanity in Belarus"]. URL: <https://www.dw.com/ru/sergej-tihanovskij-iz-tjurmy-v-belarusi-revoljucija-chelovechnosti/a-56101346> (in Russian).

9. Tereshchuk Halyna. *«Biloruskyi kryzovyi tsentr» vidkryly u Lvovi dlia tykh, khto vtik vid represii Lukashenka* [The "Belarusian Crisis Center" was opened in Lviv for those who fled Lukashenko's repressions]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/bilorus%CA%B9kyu-kryzovyy-tsentr-u-l%CA%B9vovii/31042813.html> (in Ukrainian).

10. Fil'chenko N. *Belorussy otvorachivajutsja ot sojuza s Rossiej* [Belarusians turn away from union with Russia]. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4583> (in Russian).

11. *Chamu belarusaŭ b'jut' svae? | Pochemu belarusov b'jut svoi?* [Why are Belarusians beaten by their own?]. *Белсам tv*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BErU8-47K8I> (in Belarusian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.7>
УДК 3.43:321(477)

Сергій Грабовський

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г.Сковороди НАНУ, м. Київ

Email: HrabovskyS@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3041-8945

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ПІД ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИМ РАКУРСОМ

Анотація. У статті розглядається проблематика, яка стосується феномену української діаспори і подана під історико-теоретичним кутом зору. Стисло проаналізовані й окреслені сюжети, пов'язані з виникненням і трансформаціями тих чи інших складових діаспори. Описані випадки перетворення населення українських етнічних земель за межами Української держави чи територій дифузного розселення на діаспору в даній країні. Порушене теоретично і практично важливе питання: скільки історичного часу потрібно, щоб території, опановані українськими поселенцями, могли вважатися українськими етнічними територіями. Інше важливе питання – з якого часу починає формуватися українська діаспора. Автор статті вважає, що діаспора починає формуватися після початку формування модерної української нації, коли соціальні бар'єри між різними групами суспільства стають менш важливими, ніж належність усіх цих груп до однієї нації. У статті доводиться хибність думки, наче у ХХ столітті всі українці, які жили за межами УСРР/УРСР належали до української діаспори та ставиться як дискусійне питання про те, чи належать до діаспори українські сезонні заробітчани та студенти і докторанти зарубіжних вишів. Особлива увага у статті присвячена колізіям, які відбувалися та відбуваються нині з українцями на етнічних землях й українською діаспорою в Російській Федерації. Насамкінець автор порушує питання про статус іноетнічних вихідців з України за кордоном у разі, якщо вони не розривають зв'язок із своєю землею народження та підтримують Українську державу.

Ключові слова: діаспора, українська діаспора, зарубіжне українство, українські етнічні землі, поселенці, суб'єктивні й об'єктивні чинники буття діаспори

Serhiy Hrabovsky

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H.Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine

UKRAINIAN DIASPORA FROM HISTORICAL AND THEORETICAL PERSPECTIVE

Abstract. The article considers issues related to the phenomenon of the Ukrainian Diaspora and presented from a historical and theoretical point of view. Stories related to the emergence and transformation of certain components of the Diaspora are briefly analyzed and outlined. Cases of transformation of the population of Ukrainian ethnic lands outside the Ukrainian state or territories of diffuse settlement into the Diaspora in this country are described. A theoretically and practically important question has been raised: how much historical time is needed for the territories occupied by Ukrainian settlers to be considered Ukrainian ethnic territories. Another important question is when the Ukrainian Diaspora began to form. The author of the article believes that the Diaspora begins to form after the beginning of the formation of the modern Ukrainian nation, when social barriers between different groups of society become less important than the affiliation of all these groups to one nation. The article argues that in the twentieth century all Ukrainians living outside the UkrSSR belonged to the Ukrainian Diaspora and raises the question of whether Ukrainian seasonal workers and students and doctoral students from foreign universities belong to the Diaspora. The article pays special attention to the conflicts that have taken place and are taking place today with Ukrainians on ethnic lands and the Ukrainian Diaspora in the Russian Federation. Finally, the author raises the issue of the status of non-ethnic immigrants from Ukraine abroad in this case, if they do not sever ties with their homeland and support the Ukrainian state.

Keywords: Diasporas, Ukrainian Diaspora, foreign Ukrainians, Ukrainian ethnic lands, settlers, subjective and objective factors of Diaspora existence.

Постановка проблеми. Найрізноманітніші питання, пов'язані з українською діаспорою, ось уже понад 30 років – з часів перебудови – перебувають у центрі уваги вітчизняних народознавців, публіцистів,

політологів, демографів, етнологів, культурологів, літературознавців і представників інших соціогуманітарних дисциплін. Опубліковані десятки наукових і науково-популярних книг, довідників, у тому числі енциклопедичного характеру, тисячі газетних статей про тих чи інших діячів діаспори, про організації, які існували й існують нині в ній, про історичні трансформації різних складових діаспори.

Обсяг інформації про українську діаспору наразі несумірний із тим, що було наявне до перебудови та відновлення незалежності України. Проте нерозв'язаними залишається низка концептуальних проблем – не в останню чергу тому, що сам феномен діаспори досить динамічно змінюється. В тому числі зазнає змін і сам об'єкт. описуваний поняттям «діаспора».

Відтак це поняття у сув'язі зі спорідненими поняттями вимагає концептуального осмислення та переосмислення під історико-теоретичним ракурсом відповідно до наявного стану справ і рівня наукових знань.

Аналіз досліджень і публікацій. За межами України феномен діаспори у ХХ столітті вивчав ряд учених, серед них О.Бочковський, Б.Гаврилишин, Л.Винар, В.Ісаїв, О.Кириленко, В.Кубійович, І.Лисяк-Рудницький, М.Марунчак, М.Шлемкевич й інші. Це те, що стосується Заходу; у Росії вартих уваги дослідників у ХХ-XXI століттях менше, серед них А.Зав'ялов, І.Роздобудько, І.Томілов. Нині в Україні та на Заході, коли такі дослідження стали взаємопов'язаними, а нерідко і спільними, цінні результати дали В.Абліцов, В.Андрієнко, М.Андрієнко, О.Балабо, В.Білецький, В.Біляїв, Б.Боднарук, В.Боднарук, Т.Боряк, І.Винниченко, В.Воронін, В.Гнатюк, В.Гошовський, В.Губарець, С.Дроздовська, В.Євтух, Ф.Заставний, Н.Кривда, Б.Лановик, Л.Лещенко, Ю.Макар, В.Маркусь, Р.Матейко, Н.Мерфі, В.Нестерович, В.Оліфіренко, М.Плав'юк, А.Попок, В.Просалова, С.Романюк, М.Слабошпицький, Р.Симоненко, М.Траф'як, В.Троцинський, Т.Федорів, О.Чирков, С.Чорний, А.Шевченко, С.Штепа, О.Ясь. Більш чи менш детально описані найрізноманітніші процеси, які побутували і побутують у середовищі діаспори, тенденції розвитку цих процесів, охарактеризовані найвидатніші її діячі, зроблені прогнози щодо подальшого розвитку цієї діаспори. Чималий матеріал зібраний в Інтернеті на порталі «Українська діаспора» [12].

Мета дослідження. Автор ставить на меті уточнення концептуальних понять, пов'язаних із феноменом української діаспори, та порушення й описання відповідних дискусійних проблем, яких існує чимало. Не претендуючи на остаточне розв'язання таких проблем, автор пропонує свій підхід до них, передусім під історико-теоретичним ракурсом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «діаспора» є вочевидь одним із найуживаніших в українській соціогуманітарній науці й у публіцистиці.

Далеко не завжди воно вживається доречно, часом обсяг позначеного ним явища звужують, часом розширюють. Щоби мати змогу розібратися у пов'язаних з поняттям «діаспора» проблемах, варто звернутися до історії її формування. Але спершу – про саме поняття.

«ДІАСПОРА (від грец. διασπορά – розсіяння) – 1) частина певної етнічної спільноти (народу), що постійно проживає поза межами істор. батьківщини в іноетнічному чи інонац. середовищі на правах або зі статусом нац.-культ. меншини; 2) етнічна меншина, яка зберігає зв'язок зі своєю батьківщиною, нац. традиції тощо» [14]. Так визначає діаспору «Енциклопедія історії України». Інші визначення на загал кореспондуються з цим. Утім, у сучасній західній науці останнім часом з розумінням діаспори (як і з багатьма іншими засадничими поняттями) кояться дивні речі. Скажімо, авторитетний енциклопедичний тлумачник Merriam-Webster, існуючий з 1828 року, подає лише два значення слова «діаспора»: розселення євреїв з давньої Палестини по світу та розселення чорношкірих африканців по світу та місця, де вони живуть [15]. Інших багатомільйонних діаспор, виходить, не існує чи вони не варті уваги.

Утім, будемо керуватися наукою, а не модною ідеологією. І тут одразу ж виникає низка запитань, які мають як теоретичне, так і практичне значення. Скажімо, у Словаччині (Пряшівщина) проживає наразі близько 10 тисяч осіб, які ідентифікують себе як українці. Вони є там автохтонами, а водночас мають статус національно-культурної меншини (загалом у Словаччині офіційно проживає 55 тисяч українців, реально – близько 100 тисяч) [13]. Загалом автохтонів-українців у Словаччині приблизно вдвічі більше, ніж 10 тисяч (це не рахуючи т.зв. русинів і словаків греко-католицького віросповідання; останні зазвичай є асимільованими українцями). Тому українці Словаччини справедливо діляться дослідниками на три категорії: автохтони, чий предки мешкали на землях з переважно українським населенням до виникнення Словацької Республіки; емігранти, тобто українці, які переселилися на територію Словаччини чи ще в часи Чехословаччини, чи після відновлення незалежності Словаччини в 1993 році; діаспора – всі інші, в тому числі нащадки політичних емігрантів 1920-30-х років і громадяни України та держав ЄС українського походження. Втім, в усіх групах можуть бути (і є) персоналії, які не підтримують зв'язків із Україною та не афішують свого походження, виглядаючи асимільованими, хоча вони чи їхні нащадки можуть у майбутньому стати активістами української діаспори.

На цьому прикладі ми бачимо, яким складним є визначення конкретних груп населення, які належать як до української діаспори, так і до зарубіжного українства (такий термін зазвичай уживається для позначення тих груп осіб українського етнічного походження за межами України, які визначають себе як українці, в тому числі

й тих, хто живе на традиційних українських етнічних територіях чи територіях дифузного розселення).

«Первісно термін "діаспора" застосовувався щодо єврейс. спільноти, яка після Вавилонського полону (насилницького переселення ч. євреїв у 6 ст. до н.е. вавилонським царем Навуходоносором II до Вавилонії) розселилася поза межами Палестини. Згодом це визначення поширилося й на ін. еміграційні групи та реліг. громади. Д. як певна етнічна меншина тієї чи ін. країни може існувати як замкнена територіальна громада (напр., китайс.) чи як міграційна група, яка прагне до швидкої асиміляції з місц. населенням, або як община зі сталими, тривалими та розгалуженими зв'язками з істор. батьківщиною та спорідненими Д. в ін. країнах (єврейс., грец. та ін.)» [14], - зазначає «Енциклопедія історії України». І тут також є певні проблеми. Так, справді, історично першою діаспорою були розсіяні в різних країнах євреї. А потім, очевидно, наймасштабнішою класичною діаспорою стала вірменська. В обох випадках ішлося про втрату державності історичною батьківщиною (для вірмен це сталося у 1375 році, хоча і до цього значні вірменські громади існували в багатьох країнах, в т.ч. і на українських землях). Єврейська та вірменська діаспори вельми стійкі, хоч утворені задовго до формування відповідних націй; інтегруючим чинником тут виступав етнорелігійний (юдаїзм у євреїв й Апостольська церква у вірмен). При цьому євреї на розсіянні виробили декілька мов, проте їх об'єднувала релігія і сформована на її основі історична пам'ять (нехай з істотними домішками міфології); у вірмен в основі єдності лежали мова, релігія та традиції. Що впадає в очі: жодних зв'язків (крім духовних) з історичною батьківщиною юдейська діаспора не мала впродовж більш, ніж тисячі років; вірмени діаспори також таких зв'язків не мали кілька століть, проте зберегли свою окремішність.

А тепер звернімося безпосередньо до української діаспори.

У часи формування модерної української нації українські землі були розділені між двома державами: Російською імперією й Імперією Габсбургів, Австрійською імперією (пізніше Австро-Угорщиною, Двоєюстою монархією). В останній була своя специфіка: Східна Галичина та Буковина належали до коронних земель Австрії, Закарпаття – до Угорщини. У перших двох коронних краях становище українців було в національно-культурному сенсі не ідеальним, хоч і достатньо прийнятним, а от у соціально-економічному плані далеко не найкращим. На Закарпатті (на території нинішньої України, Словаччини, Румунії) українці були об'єктом колонізації та мадяризації.

Натомість підросійська Україна була т.зв. «колонією європейського типу». Термін «внутрішня колонія», який популярний серед нинішніх російських аналітиків, тут не годиться – внутрішньою колонією, всередині російських земель, був і є Татарстан. Крім того, не слід плутати колонію з т.зв. «заморською

територією», як це нерідко робиться. З цього приводу донині зберігає актуальність характеристика відмінності цих явищ, зроблена ще у 1928 році Михайлом Волобуєвим-Артемовим, який зазначав, крім того, що в економічному та культурному плані деякі колонії можуть бути розвиненішими за метрополію: «Вся плутанина виникає через те, що вважають, ніби колонія має бути обов'язково відсталішою порівняно з метрополією, і що колоніальна політика обмежується лише «експлуатацією відсталого господарства колонії», натомість «суть наслідків колоніальної залежності для колонії «європейського типу» полягає передусім у відхиленні розвитку продуктивних сил на користь економіки метрополії» [1].

На думку автора цієї статті, діаспора складається у часи формування модерної української нації та під впливом цього формування – це ХІХ і початок ХХ століття. До того належність до шляхетського і чернецького стану визначала одні правила самоотождення, до селянського – інші, до козацького – ще якісь, а загалом різниця між станами була більшою, ніж різниця між українцями й іншими народами. Формування модерної нації пов'язане з кодифікацією «живої» мови як новітньої літературної, з діяльністю тієї частини шляхти, яка піклувалася поширенням освіти серед простолюду, з освоєнням земель Причорномор'я. Приазов'я та Криму, в тому числі силами втікачів з володінь поміщиків і вільними селянами та козаками, з революцією в Імперії Габсбургів, в якій узяли участь українці-русини як самостійна потуга, зі створенням на Наддніпрянщині перших таємних товариств, які мали на меті самостійність України та конституційне правління у ній, з поширенням ідей правової рівності всіх груп суспільства. І це лише в першій половині ХІХ століття, а в другій половині процеси українського націотворення стали незрівнянно потужнішими.

У другій половині ХІХ століття розпочалася т.зв. «трудова міграція» з Галичини та Буковини за океан, переважно до Канади, але не тільки. Стала осердям цієї хвилі міграції й Велика Британія. «Першою громадою етнічних українців в Англії стали емігранти, які не доїхали до Америки. Комусь не вистачило грошей, а хтось надав перевагу пожинанню плодів британської індустріальної революції над створенням канадського аграрного прориву» [8]. Так само «трудовою» (тобто селянською) стала масова міграція українців на російський Далекий Схід, до Маньчжурії та Середнього Сибіру. Формувалася українська діаспора у вигляді певних громад, переважно культурницька й адміністративна, у Петербурзі та Москві. З'явилася українська політична еміграція (М.Драгоманов, С.Подолінський, С.Степняк-Кравчинський). Вже у ті часи постає питання, яке стає нагальнішим пізніше: чи можна вважати належними до діаспори студентів і докторантів, які проходять свій курс за межами етнічних українських земель, чи можна вважати належними до неї сезонних робітників і працівників, які на рік-два виїхали в інші країни (як зробив під час першої

російської революції Г.Петровський, переїхавши з політичних мотивів на якийсь час працювати до Руру на металургійному заводі)?

Й інша проблема. У Вікіпедії (стаття «Українська діаспора») Жовтий, Зелений, Малиновий і Сирій Клин названі осідками української діаспори в СРСР [11]. Натомість у статті «Малиновий Клин» в Енциклопедії історії України термін «діаспора» відсутній, як й інші означення цих земель [9]. Там ідеться про райони компактного проживання українців на Північному Кавказі, які українці колонізували впродовж кількох хвиль переселення. Натомість Ф.Заставний зараховує їх до східної діаспори [7]. Жовтий Клин у Поволжі у Вікіпедії разом з тим зветься «українською етнічною територією», заселення якої почалося ще у XVII столітті. Сирій і Зелений Клин масштабно заселялися українцями пізніше, у XIX – на початку XX століття, хоча перші переселенці з'явилися там ще у XVI столітті.

І ось тут проблема: який час і які умови потрібні, щоб територія переважного розселення українців (із політичною визначеністю, до речі, - були ж Чорноморське, Азовське, Кубанське та Волзьке козацьке військо як самоврядні структури зі своєю територією та звичаєм, а в 1918-22 роках Кубанська Народна Республіка й автономні структури у Сибіру та на Далекому Сході) вважалася українською етнічною територією чи хоча б територією дво- чи триетнічного дифузного розселення, а не поселенським анклавом? Малиновий і Жовтий Клин заселялися українцями одночасно з Причорномор'ям і Приазов'ям, а то й дещо раніше, а на Зеленому Клині українці з'явилися значно раніше, ніж на Кубані. Втім, з усіх перерахованих українською етнічною територією, очевидно, була лише Кубань, де до Другої світової війни українці становили переважну більшість населення і де в добу українізації існували українські культурно-освітні інституції та преса. Нині Кубань є осердям російського шовінізму, а українцями вважає себе зникаюча меншість населення, хоча кубанський «козацький» сепаратизм живий донині.

«Найдавнішою, або найпершою, українською діаспорою є малознані в Україні бачванські руснаки, або русини-українці Бачки та Срему. Їх 20-тисячна громада нині живе головним чином у Бачці, Сримі (Сремі) й Славонії – регіонах сучасних Сербії та Хорватії. Це нащадки переселенців із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття, які в середині XVIII ст., гнані злиднями та безземеллям, переселилися на Балкани» [11]. Але чи була це від початку власне українська діаспора? Навряд чи. Адже українські сюжети з'явилися там, наскільки авторові відомо зі спілкування з представниками інтелектуалів цієї субетнічної групи, тільки з початку XX століття.

Події Першої світової війни мали наслідком вибухове зникнення аж чотирьох імперій (Російська, Австро-Угорська, Германська, Османська), не менш вибухове прискорення процесів націотворення і появу кількох десятків нових і відтворених

незалежних держав. Одним із цих держав удалося втриматися, іншим – ні, треті зберегли формальну державність на урізаному територіально просторі. До останніх належала Україна, яка до початку 1930-х мала певну, не лише формальну, автономію у складі СРСР. Процеси т.зв. «українізації» охопили не тільки радянську Україну, а й Кубань, і Зелений Клин на Тихоокеанському узбережжі. Були спроби приєднати українські землі на Далекому Сході до Української держави; Далекосхідна республіка 1920-22 років певною мірою була українською, з різних боків фронту діяли українські формування й існували самоврядні структури, але в середині 1920-х українізація припинилася, затим українці там перетворилися з меншини на територіях дифузного розселення на діаспору.

Події 1918-21 років мали наслідком новий поділ України. Остання була розділена між чотирма державами; автономія радянської України, як уже було сказано, зникла на початку 1930-х, хоча номінально УСРР залишалася «державою» у складі СРСР. Лев Троцький, один із руйнівників УНР, але водночас один із ініціаторів комуністичної «українізації» у якнайширших формах – аж до запровадження української мови у територіальних військових формуваннях, створення Шкіл червоних старшин (офіцерів) і вироблення української військової термінології – на еміграції у другій половині 1930-х писав: «Розіп'ята між чотирма державами, Україна нині посіла у долі Європи те становище, яке займала у минулому Польща» [10]. Нагадаю, що Польща у XIX столітті набула образного позначення «розіп'ятий Христос Європи». А тому невірним є визначення українських інтелектуалів і митців, які жили поза межами УСРР, як діаспори. Ані Донцов, ані Теліга, ані Липа не можна назвати представниками діаспори. А як у цьому плані чинити з тодішнім празьким осердям українських науковців, митців й освітян? Видається, що діаспорою можна назвати його постійний склад. Але чи можна назвати діаспорою студентів і докторантів, які приїздили туди з українських земель на рік-два-три? І, до речі, приїждять до Західної Європи й Америки зараз?

А те, що Волинь і Галичина – це українські землі (а Берестейщина – дифузні українсько-білоруські терени), було підтверджено на міжнародному рівні одразу після закінчення Першої світової війни. «8 грудня [1919 року] Верховна рада Антанти ухвалила «Декларацію з приводу тимчасового східного кордону Польщі», згідно з якою лінія кордону мала проходити від Німану до середньої частини річки Буг (тобто від Гродно через Брест), а далі по Бугу. Щодо Галичини, на той час уже окупованої польськими військами, Антанта, не визнавши офіційно польських анексій на сході, пропонувала два варіанти: або («лінія А») кордон проходить західніше Львова, в основному по Сяну), або («лінія Б») дещо східніше Львова – і до Карпат... Влітку 1920-го британський міністр закордонних справ лорд Керзон від імені Антанти остаточно

визнав варіант з «лінією А» східною межею Польської держави («лінія Керзона»)» [5, с.24]. Іншими словами, всі території східніше цієї лінії були колоніальними володіннями другої Речі Посполитої. Відтак українців, які між двома світовими війнами мешкали на схід від «лінії Керзона» (в тому числі на Берестейщині) не можна вважати представниками української діаспори. Так само і з українцями Буковини та Закарпаття («Срібної землі»), де у 1918-19 роках місцеві владні структури проголошували приєднання цих земель до Великої України та захищали цей вибір збройним шляхом.

Варто зауважити, що в ті часи й у Закарзонні існували як фрагменти українських етнічних земель, так і доволі значні землі дифузного розселення. Проте після «обміну населенням» 1944-45 років комуністичної Польщі й УРСР та «операції Вісла» таких земель не залишилося – українці були депортовані або до радянської України, або на відрізані від Німеччини західні землі Польщі, на місце виселених німців, причому не компактно, а малими групами. Тобто українці в Польщі ще наприкінці 1940-х стали діаспорою в буквальному сенсі слова, зазнавши примусового розсіяння. А потім, вже після розпаду СРСР, додалися сотні тисяч (якщо брати реальні цифри) представників новітньої трудової міграції, які працюють на постійній основі, а часом і беруть громадянство.

Українська діаспора в Америці й Австралії – це окрема тема. Зауважу лише, що з нею якнайбільшою мірою пов'язана достатньо складна в теоретичному та практичному сенсі проблема, а саме – поєднання об'єктивного та суб'єктивного у феномені діаспори. Адже осіб українського походження на цих двох частинах світу живе приблизно втричі більше, ніж тих, хто зараховує себе до світового українства. Багато хто асимілювався (навіть у першому поколінні), дехто зараховує себе до росіян. Причому тут не було тиску з боку влади місцевих держав, тут процеси деукраїнізації йшли самопливом, хіба що під впливом економічних і соціальних обставин. І тиску з боку Росії не було, на відміну від країн Євросоюзу, де певна частина українських організацій дотримується промосковської політичної орієнтації, аж до підтримки агресії РФ проти України, хоча і зберігає етнофольклорні традиції. Отож маємо як теоретичні, так і передусім практичні проблеми.

Українська діаспора в Росії – теж окрема тема. За переписом населення 2002 року, коли він був науково обґрунтований і з мінімальним політичним тиском, українці перебували на третьому місці, за росіянами та татарами (2,9 млн, 2% населення) [2]. Було зафіксовано і понад 140 тис. козаків (донських і кубанських), серед яких певне число належало до етнічних українців. Але все одно ці дані були удвічі, а то й утричі меншими, ніж експертні оцінки – схоже, визнання себе українцями заважало успішні кар'єри чи принижувало в очах оточення (інакше з якого дива унікальна «династія космонавтів» батька й сина Романенків писалася б росіянами?). Натомість за

результатами перепису 2010 року, до проведення якого було чимало претензій з боку незалежних науковців, українців залишилось 1,9 млн, 1,4% загального числа населення Російської Федерації [3]. А графа самовизначення «козак» зникла. Все це наслідок шаленого політично вмотивованого асиміляційного тиску з боку влади на всіх рівнях, унаслідок чого навіть визнавати своє українське походження стає небезпечним.

Візьмімо лише один, але яскравий приклад щодо справедливості цієї тези. Нині в Росії навіть українська культурно-етнографічна діяльність є об'єктом політичних утисків, бо сама її наявність – виклик для російської імперіалістичної системи. «За радянських часів (1979) у Владивостоці завдяки українцю Анатолію Крилю, який жив українською піснею, українським словом, з'явився український хор «Горлиця». Анатолій Улянович Криль – громадський і культурний діяч Зеленого Клину. Організатор і керівник українського народного хору «Горлиця» (тепер носить його ім'я). Голова першої зареєстрованої на Далекому Сході парафії Української православної церкви Київського патріархату. Громадська та релігійна діяльність А. Криля викликала роздратування і шалений опір з боку влади. У 2004 р. Анатолій Криль загинув в результаті жорстокого побиття невідомими злочинцями. Невдовзі після вбивства А. Криля діяльність УПЦ КП у Владивостоці була заборонена. Вбивці А. Криля не знайдені до сього часу» [4]. Інакше кажучи, бути свідомим українцем у РФ за Путіна смертельно небезпечно. «З вересня 2005 р. керівництво колективом прийняла уродженка Черкащини Лариса Москаленко... Зв'язки з Україною відсутні, і навряд хтось з громадських активістів наважиться їх налагодити. Від спілкування з українськими журналістами чи представниками України люди, які в українських костюмах співають українські пісні, ухиляються. Якщо і буває таке спілкування, то хіба що в присутності кураторів. М'яко кажучи профілактична робота влади з українськими колективами в широкому діапазоні від просто бесіди до шантажу і залякування сьогодні є одним із пріоритетів діяльності відповідних владних структур. Художні колективи «запрошують» виступати на офіційних пропагандистських заходах. І таки буває, що люди в національних костюмах чи то з піснями, чи просто стоять мовчки на зібраннях типу «кримнаш» [4]. Відтак відновлення активності українських організацій у Росії та зникнення остраху називати себе українцем можливі тільки в разі радикальних політичних змін у цій державі.

Варто позначити, бодай ескізно, ще дві проблеми, як теоретичні, так і практичні. Що діаспора формується за етнічною ознакою – родоводом, це більш-менш зрозуміло. Хоч і тут є питання – як бути з далекими нащадками тих, хто у складі «трудової еміграції» виїхав із Галичини, можливо, Буковини чи Закарпаття (в тому числі і з українських земель, які не стали частиною Української держави) ще тоді,

коли їхнє самовизначення не було і бути не могло українським в силу певного запізнення українського націотворення (а це бойки, лемки, гуцули, русини, інші субетнічні групи)? А головне – як бути з неукраїнцями за суто етнічною ознакою? Скажімо, досить просто з Аркасами – то був зукраїнщений грецький рід (останнього з відомих Аркасів автор знайшов, роблячи передачу для Радіо «Свобода», 15 років тому у США; цікаво, що той також був музикант). А як бути з генералами та полковниками УНР/ЗУНР неукраїнського походження (Бізанц, Дельвіг, Кравс, Поджіо, Сінклер, Сафонов, Кудрявцев, Ніконов, Комнін-Палеолог, Алмазов, Рябінін, Астаф'єв, Булатов, Кануков, Губер та інші), які подалися в еміграцію, здебільшого зберігаючи вірність тим прапорам, під якими воювали, і з їхніми нащадками? Як бути з тими родинами, де у перші десятиліття ХХ століття один брат був щирим українцем, а інший – запеклим русотяпом або переконаним поляком? Можна назвати чимало таких осіб – українців за культурно-політичним самовизначенням – як «першої величини», так і «середньої», що мали нащадків на еміграції, куди вони втекли від «червоного терору».

З іншого боку, в Росії вже пару десятиліть активно діє донбаське земляцтво, яке на наднаціональному і надгромадянському рівнях об'єднує тих, для кого Донбас – це щось інше, ніж Україна. Це земляцтво – своєрідна «діаспора народу Донбасу»; останній активно викохувався РПЦ і ФСБ після приходу Путіна до влади, і, як бачимо, успішно. Чи можна включати тих, хто ототожнює себе з «народом Донбасу», живучи в Росії, Білорусі, Казахстані тощо, нехай і маючи українське походження, до української діаспори?

І нарешті. В Ізраїлі є нечисленна, але досить активна група репатріантів з України, які активно обстоювали й обстоюють українські інтереси, а деякі з них навіть воювали добровольцями на Донбасі та характеризують себе як українських націоналістів. Нечисленні представники таких поглядів були у часи «холодної війни» і в США серед емігрантів із СРСР, і в ФРН. Тут маємо реальну проблему, адже йдеться про людей, яких можна назвати біпатридами особливого типу, а за Грушевським вони можуть претендувати на належність до українців: «Але не тільки хто природжений Українець, а також і всякий той, хто щиро хоче бути з Українцями, і почуває себе їх однодумцем і товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра. Якого б не був він роду, віри чи звання – се не важно. Його воля і свідомість рішає діло» [6, с.113]. Можливо, і серед етнічних росіян, які виїхали з України на Захід, також є люди зі схожими настановами. Тож потрібні спеціальні дослідження за всіма цими напрямками.

1. Волобуєв Михайло. До проблеми української економіки. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>

2. Всероссийская перепись населения (2002). URL:

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2002\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2002))

3. Всероссийская перепись населения (2010). URL:

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2010\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2010))

4. «Горлиця» продовжує політ. Розповідь про далекосхідний український хор. URL: <https://svitua.org/2021/04/30/gorlyczya-prodovzhuye-polit-rozpovid-pro-dalekoshidnyj-ukrayinskyj-hor/>

5. Грабовський С. Колоніальні війни Другої Речі Посполитої. К.: Знання України, 2017. 64 с.

6. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть. К.: Т-во «Знання» України, 1991. 240с.

7. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Світ, 1992. 170 с.

8. Імена, писані по воді. Українська еміграція у Великій Британії. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/10/159457/>

9. Попок А.А. МАЛИНОВИЙ КЛИН. *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми /* Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Malinovy_klyn

10. Троцький Л. Об украинском вопросе. URL: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotm465.htm>

11. Українська діаспора. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96

12. Українська діаспора: Портал. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0

13. Українці в Словаччині. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96

14. Ясь О.В. ДІАСПОРА. *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д /* Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Diaspora>

15. Diaspora. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/diaspora>

References

1. Volobuyev Mykhaylo. *Do problemy ukrayins'koyi ekonomiky* [To the problem of the Ukrainian economy]. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/> (in Ukrainian).

2. *Vserossyyskaya perepys' naselenyya (2002)* [All-Russian Population Census (2002)]. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2002\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2002)) (in Russian).

3. *Vserossyyskaya perepys' naselenyya (2010)* [All-Russian Population Census (2010)]. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2010\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2010)) (in Russian).

4. «Horlytsya» *prodovzhuye polit. Rozpovid' pro dalekoskhidnyy ukrayins'kyy khor* ["Dove" continues to fly. A story about the Far Eastern Ukrainian choir]. URL: <https://svitua.org/2021/04/30/gorlyczya-prodovzhuye-polit-rozpovid-pro-dalekoskhidnyj-ukrayinskyj-hor/> [in Ukrainian].

5. Hrabovs'ky S. (2017). *Kolonial'ni viyny Druhoyi Rechi Pospolytoyi*. [Colonial wars of the Second Polish Republic]. K, Znannya Ukrainy. 64 p. (in Ukrainian).

6. Hrushevs'ky Mykhaylo. (1991). *Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut'*. [Who are Ukrainians and what do they want] K.: T-vo Znannya Ukrainy. 240 p. (in Ukrainian).

7. Zastavnyy F. D. (1992). *Skhidna ukrayins'ka diaspora*. [Eastern Ukrainian Diaspora]. L'viv: Svit. 170 p. (in Ukrainian).

8. *Imena, pysani po vodi. Ukrayins'ka emihratsiya u Velykiy Brytaniyi* [Names written on water. Ukrainian

emigration to Great Britain]. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/10/159457/> (in Ukrainian).

9. Popok A.A. (2009). *MALYNOVYY KLYN [RASPBERRY WEDGE]*. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: T. 6: La-Mi* / Redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. K.: V-vo "Naukova dumka". 790 p.: il. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Malinovyy_klyn (in Ukrainian).

10. Trotsky L. *Ob ukraynskom voprose* [On the Ukrainian question]. URL: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotm465.htm> (in Russian).

11. *Ukrayins'ka diaspora* [Ukrainian Diaspora]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96 (in Ukrainian).

12. *Ukrayins'ka diaspora: Portal* [Ukrainian Diaspora: Portal]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0 (in Ukrainian).

13. *Ukrayintsi v Slovachchyni* [Ukrainians in Slovakia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96 (in Ukrainian).

14. Yas' O.V. (2004). *DIASPORA* [DIASPORA]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: T. 2: H-D* / Redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. - K.: V-vo "Naukova dumka". 688 p.: il. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Diaspora> (in Ukrainian).

15. Diaspora. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/diaspora>

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.8>
УДК 821.161.

Сергій Денисюк
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови, літератури та культури,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

OORSID 0000-0002-2134-254X
Email: sdenchik@gmail.com

ВНЕСОК ЮРІЯ ШЕВЕЛОВА У РОЗВИТОК УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СЕРЕДОВИЩІ МИСТЕЦЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО РУХУ

Анотація. У статті досліджено роль відомого українського вченого Ю. Шевельова у розвитку українознавчих студій у період діяльності об'єднання українських письменників на еміграції після Другої світової війни – Мистецького українського руху (1945 – 1948). Зосереджується увага на тих заходах, які Ю. Шевельов разом зі своїми однодумцями проводив для об'єднання неоднорідної української творчої інтелігенції у складних умовах відірваності від Батьківщини. Серед важливих українознавчих проблем, які у ці роки осмислював учений, були питання самобутності українського письменства, місія еміграції, провінційність та способи її подолання.

Доведено, що особливо важливою у поглядах дослідника була концепція національно-органічного стилю як константи українського літературно-мистецького життя. Його основні положення Ю. Шевельов як один з провідних ідеологів МУРУ розробляв у період існування цього об'єднання. Оригінальна ідея національно-органічного стилю викликала несприйняття у частини української еміграції. призвівши до бурхливої дискусії, у межах якої розглядалися важливі для українознавства питання специфіки національної літератури та її місця у європейській та світовій культурі.

У статті висвітлено сутність розходжень у поглядах на національно-органічний стиль між Ю. Шевельовим та його опонентами, найвідомішим з яких був В. Державин. Наголошується, що значною мірою завдяки зусиллям Ю. Шевельова Мистецький український рух вийшов за межі суто літературної організації і за відносно короткий час розгорнув не лише масштабну літературну, а й видавничу та наукову діяльність, ставши важливою віхою в історії української культури. Зазначено те, що ідея національно-органічного стилю постала на основі бачення своєрідності національного письменства й водночас накреслила перспективний напрямок розвитку української художньої словесності.

Ключові слова: українознавчі дослідження, українська література, еміграція, національно-органічний стиль.

Serhiy Denysiuk
Ph.D., Associate Professor,
Department of the Ukrainian language, literature and culture,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky
Kyiv Polytechnic Institute"

YURI SHEVELOV'S CONTRIBUTION TO THE ESTABLISHMENT OF UKRAINIAN STUDIES IN THE UKRAINIAN ART MOVEMENT

Abstract. The article examines the research of famous Ukrainian scientist Yuri Shevelov developing Ukrainian studies associations in period of emigration after World War II, when Ukrainian novelists were united in Ukrainian Art Movement (1945-1948). The attention is focused on those meetings which have been arranged by Shevelov and his confederates for the unification of different segments of Ukrainian creative intelligentsia in difficult conditions that were caused by emigration from the motherland. During those years, the scientist was considering questions among the important problems of Ukrainian studies about originality of Ukrainian literature, emigration purpose, provinciality and the methods of its overcoming.

It is proved that the concept of national organic style, as a constant of Ukrainian literary and artistic life, was extremely important in the scientist's views. Yuri Shevelov made its main provisions like one of the leading ideologists of Ukrainian Art Movement during the existence of this association. The original idea of national organic style had caused the rejection from some part of Ukrainian emigrants and led to a boisterous discussion where there were considered important questions about Ukrainian originality of national literature and its place in European and world

culture. The article highlights the essence of discrepancy of views on national organic style between Yuri Shevelov and his opponents. The most famous of them was Volodymyr Derzhavin.

There is an emphasis that Ukrainian Art Movement went beyond just literature organization due to Shevelov's efforts. It had opened not only a grand literature, but even publishing and research activities and became an important branch in the history of Ukrainian literature in a relatively short period of time.

Key words: Ukrainian studies, Ukrainian literature, emigration, national organic style.

Постановка проблеми. Діяльність українознавчих осередків на еміграції становить окрему цікаву сторінку в історії української духовності, що заслуговує на увагу сучасних дослідників. У цьому зв'язку надзвичайно показовою є хронологічно нетривала, але яскрава історія Мистецького українського руху – об'єднання українських письменників на еміграції, які після завершення Другої світової війни опинилися у таборах переміщених осіб у американській окупаційній зоні Німеччини та Австрії. За різними оцінками дослідників загалом там опинились близько двохсот тисяч українців.

Аналіз наукових публікацій. Досі історія Мистецького українського руху осмислювалась переважно літературознавцями з акцентом на його внескові у розвиток національного письменства [1;3;5;6;7]. Водночас українознавча складова творчості його представників – вигнанців з України досі не була належно поцінована. Також, на наш погляд, недостатньо висвітлено залишається і роль у цих процесах видатного українського вченого-українознавця Юрія Шевельова. У контексті заявленої проблеми велику цінність мають спогади Ю. Шевельова [10] та Г. Костюка [4], які донесли до нас багато важливих подробиць з історії виникнення і діяльності МУРу. Одним з перших дослідників організації був Г. Грабович, який присвятив цьому питанню свою працю «У пошуках великої літератури». На її сторінках відомий українознавець висловив немало цікавих для нас міркувань і спостережень, хоча не з усіма ними можна погодитись. Зокрема, дискусійним виглядає скептичне ставлення Г. Грабовича до прагнення організаційно оформити діяльність творчих особистостей, у чому він вбачав лише вплив «совєтського мислення з притаманною цій системі ненаситною жадобою централізованого керування» [2, с. 577].

Мета статті – розкрити значення різножанрових виступів Ю. Шевельова доби Мистецького українського руху для розвитку українознавчих досліджень.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Ю. Шевельов (псевдонім Юрій Шерех) належав до кола найактивніших ініціаторів створення МУРу. Поряд з Юрієм Шевельовим біля її витоків стояли Іван Багряний, Юрій Косач, Ігор Костецький, Віктор Петров (Домонтович), Леонід Полтава та Іван Майстренко. Один із учасників МУРу Григорій Костюк через багато років після описуваних подій у своїх спогадах стверджував, що це були «люди творчого неспокою – здібні, освічені й допитливі – не зважали на, здавалось

би, безоглядно похмурий час, на своє неозначене становище переміщених осіб, на матеріальні злидні: керуючись інстинктом живих істот, вони сходилися, дискутували і думали не про свої злидні, а про велике й універсальне в житті людей цілого світу. Голодні, в холодних неопалених помешканнях вони збиралися й обмінювалися думками про різні новини, ідеї і щойно прочитані книжки. В коло їхніх зацікавлень потрапляло все, що хвилювало тоді розбурханий війною західноєвропейський, головню філософський, мистецький і літературний світ» [4, с. 183].

25 вересня 1945 р. ініціативною групою було підписана декларація об'єднання, складену тим же Ю. Шевельовим. У ній йшлося про головне завдання, яке постало перед українським письменством – «у високомистецькій, досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві. Відкидаючи все мистецькі недолуге та ідейно-вороже українському народові, українські митці об'єднуються для того, щоб у товариській співпраці змагати до вершин справжнього і поважного мистецтва» [8, с. 548]. Чи не вперше у новітній історії проголошувався «єдиний фронт різних розгалужень літератури на еміграції», представлених вихідцями з усіх частин України. Привертає увагу задекларована принципова понадпартійність об'єднання, оскільки втручання партійних структур у письменницьке життя вважалося неприйнятним та шкідливим для його функціонування.

Пізніше Ю. Шевельов згадував, що «МУР захопив мене з неймовірною силою, діяльність ця наповнила цілком три роки мого життя... Ми опинилися на чужині, програли – не гравши – політичні ставки. Якщо не могло бути батьківщини на географічній мапі, ми могли збудувати батьківщину в наших душах. Літературні, мистецькі твори, що постануть з нашого об'єднання, будитимуть душі, свої й чужі. Поновна будова України почнеться з таких творів» [10, с. 58].

Роки існування МУРу позначені активною організаційною діяльністю – відбулося три з'їзди організації (1945, 1946 і 1948 року) та проведено три конференції, присвячені окремим творчим проблемам. На з'їздах обиралось Правління МУРу, головою якого був У. Самчук. Незмінним заступником голови, а по суті фактичним керівником об'єднання був Ю. Шевельов.

Принципова спрямованість керівництва МУРу на створення організаційних структур пояснювалась лише прагненням сприяти творчій реалізації об'єднаних у його лавах особистостей. На наш погляд, слід прислухатись до слів Ю. Шевельова, який доводив, що

саме від організації письменників значною мірою залежить їхня творча результативність. «Якщо письменник пише твори, а нема кому їх друкувати, то така література практично все одно, що не існує. Але і крім безпосередньо видавничої сторони організація багато важить для літератора, хоч ці прояви може менше почуватися. Для своєї творчості письменник потребує оточення, літературної атмосфери. Літературні твори пишуться на самоті, але удосконалюються, а почасті і задумуються в живих зв'язках з людьми, що знають і розуміють, що таке література, чим живе вона і її творці» [9, с. 655].

Незважаючи на те, що у МУР входило усього близько п'ятдесяти членів та кандидатів, організація розгорнула бурхливу видавничу, наукову та журналістську роботу. Заявлене у програмовій декларації завдання МУРу – мистецькими засобами творити синтетичний образ України та її духовності було реалізовано у низці літературних творів, що вийшли під егідою організації. Серед них слід згадати роман «Тигролови» І. Багряного, повісті «Доктор Серафікус» і «Без ґрунту» В. Петрова (Домонтовича), роман «Діти Чумацького шляху» Д. Гуменної, повість «Еней і життя інших» Ю. Косача, повість «Старший боярин» Т. Осьмачки, повість «Юність Василя Шеремети» і роман «Ост» У. Самчука, збірки поезій В. Барки, Б. Кравцова, Я. Славутича та багато інших творів, які зараз справедливо вважаються класикою національної літератури. До здобутків літератури МУРу Ю. Шевельов відносив поглиблену розробку традиційної для національного письменства теми української людини. «Цю тему висвітлювано в трьох головних тематичних аспектах: в аспекті історичному, аспекті існування, діяння й змін цієї людини в умовах підсоветського буття і, нарешті, в аспекті її існування і зустрічі з чужим світом у подіях останнього часу – війни та еміграції» [9, с. 656]. Звертаючись до відтворення добре знайомої багатьом письменникам МУРу радянської дійсності, митці свою основну увагу акцентували на розкритті душі української людини, розкриваючи ті трансформації, яких вона зазнає у лещатах тоталітарної системи.

Серед періодичних видань мурівського періоду, до яких був безпосередньо причетним Ю. Шевельов, варто насамперед згадати альманах «МУР» (1946) і однойменні збірники літературно-мистецької проблематики «МУР» (у 1946-1947 рр. вийшло три випуски). І хоча об'єднанню не вдалось організувати постійний періодичний орган, певною мірою цю роль виконував журнал «Арка» (Мюнхен, 1947-1948), редагований тим же Ю. Шевельовим. За два роки вийшло 11 чисел цього журналу, який, за словами С. Павличко, «мав характер не народницький, національно-зорієнтований, а скоріше навпаки – модерний, інтелектуальний, естетський і позапартійний... Крім того, «Арка» становила найпрофесійніше літературне видання свого часу» [6, с. 267].

На жаль, більшість видань мурівського періоду існували недовго, залишивши після себе один-два

випуски, що давно стали бібліографічною рідкістю. Про умови, у яких доводилось займатися інтелектуальною діяльністю красномовно свідчать слова Ю. Шевельова: «Німецькі міста були розбомбовані, бібліотеки тільки зализували свої рани, не один професор був вилучений з наукового життя через процеси «денацифікації», молоді бракувало, бо вона була майже цілковито знищена на фронтах. Одне слово, наукове життя ледве тліло, наукові з'їзди були неможливі, наукові видання, зокрема журнали, майже не існували» [9, с. 590]. Як відомо, після війни багато українських культурно-освітніх установ у Європі трансформувались або припиняли свою діяльність. Зокрема, навесні 1945р. завершилась історія Українського наукового інституту у Берліні. У цей же час змушений покинути Прагу і переїхати до Мюнхена ще один поважний український науковий центр на еміграції – Український вільний університет. Але навіть за таких обставин наукова думка у мурівському середовищі продовжувала розвиватись. Вважаємо, що низку важливих і для сучасного українознавства положень та ідей виголосив Ю. Шевельов у своїх доповідях на з'їздах МУРу, які, на перший погляд, не мали суто академічної спрямованості.

Домінантою його виступів стало обґрунтування самотності українського письменства. Адже питання про українську самотність і про українське учнівство «стоїть в усій гостроті тепер і стоятиме завжди, поки є Україна і Європа поза Україною» [9, с. 594]. Ю. Шевельов у своїй програмовій доповіді «Стилі сучасної української літератури на еміграції», виголошеній на Першому з'їзді МУРу у грудні 1945 р., доводив, що шлях до світового визнання українського письменства лежить через розбудову неповторної та органічної своєрідності української національної літератури. Магістральним напрямом її розвитку Ю. Шевельов визначив витворення глибоко своєрідного, глибоко українського літературного стилю, відповідного і гідного України не як етнографічного поняття, а «суверенної європейської нації, яка тому претендує на місці в Європі, що має що свого Європі сказати» [9, с. 607]. Дослідник підкреслював, що поява нового стилю обумовлена закономірностями літературного розвитку. Водночас художні процеси нерозривно пов'язані із загальноісторичними подіями, зі змінами у націо-нальному характері. «Процес кристалізації органічно-національного стилю в літературі невід'ємно зв'язаний з процесом кристалізації нації і національної психіки – і залежить від цього останнього. І він зв'язаний з окремими поворотами історично-психологічного розвитку нації» [9, с. 601]. Ідея національно-органічного стилю не була однозначно сприйнята у середовищі української еміграції. Одним з найбільш зайнятих і радикальних опонентів Ю. Шевельова був літературознавець, критик і перекладач Володимир Державин. Стосунки цих двох непересічних особистостей становлять окрему цікаву сторінку в історії нашої культури. У закидах В. Державина на адресу Ю. Шевельова відчувається

вплив суб'єктивного чинника, хоч і його не слід переоцінювати. Нас більше цікавлять принципові моменти у їхній дискусії, важливі для розуміння сутності практикованого у мурівському середовищі плюралістичного пошуку істини.

Серед іншого В. Державин вказував на нечіткість, невиразність і недостатню сконцептуалізованість самого поняття «національно-органічний стиль». З цим, до речі, погоджувався і сам Ю. Шевельов.

Більш ґрунтовно і деталізовано власну позицію Ю. Шевельов розкрив у своєму програмовому виступі «В обороні великих», що з'явився на сторінках третього – останнього збірника «МУР». Ця робота містить низку важливих уточнень позиції дослідника щодо національно-органічного стилю. Ю. Шевельов виходить з переконання, що єдиний спосіб завоювати авторитет у сучасному світовому письменстві – не механічно відтворювати чужі зразки, а торувати свій власний шлях. «І коли наша література глибоко, адекватно виявить нас, українців, – тоді до неї стане прислухатися й світ. А до того часу ми можемо скільки завгодно вивчати чужі літератури і стати неперевершеними поліглотами – це нам нічого не допоможе» [8, с. 646]. Згадуючи відомий заклик М. Зерова «До джерел світової культури», Ю. Шевельов переконаний, що з урахуванням реалій сьогодення його слід трансформувати: «Кличем і сьогоднішнього дня повинно стати: до джерел української національної культури» [8, с. 646]. Проливаючи світло на своє трактування національно-органічного стилю, дослідник наголошує, що його концепція не заперечує наявність та співіснування у літературному процесі різних стилів: «В кожному епоху існує багато стилів, і навіть якби хто хотів їх відтяти, то це б йому не вдалося. Але в кожному конкретну епоху чи період з-поміж багатьох стилів панує, задає тон один, іноді два, які і визначають цю епоху. Так, у двадцятих роках, а на еміграції і в тридцятих, панував неокласицизм і, скажемо так, «хвильовізм», хоч поруч існували інші численні стилі. Так тепер – і в цьому сенс моєї доповіді – до панування йде інший стиль, наставлений на національні українські джерела і через це названий у мене органічно-національним стилем» [8, с. 648].

Для Ю. Шевельова немає жодних сумнівів у тому, що Україна у своїй історії завжди була частиною Європи і завжди себе нею усвідомлювала. Гасло орієнтації на Європу для України – це гасло орієнтації на Україну, гасло орієнтації на самого себе. Але європейськість існує лише у національних відмінностях. Примітивне некритичне наслідування призводить лише до провінціалізації, бо сутність провінції у тому, що вона не творить, а наслідує столицю. «Органічно-національний стиль означає український голос у загальноєвропейському концерті, означає, що українська література мусить усвідомити не тільки свій європейський характер – це вона вже зробила – мусить усвідомити, що вона має що

сказати і має як сказати, саме будучи однією з європейських літератур» [8, с. 650]. Саме у провінційності вчений вбачав найбільшого ворога української культури. Ю. Шевельов вітав творчі пошуки українських митців, які опинившись на еміграції, спрямували свої зусилля на подолання провінційності і виборювання свого місця у сучасному світі. «Тільки тоді наша література стане у рівень з іншими і позбудеться характеру сірої провінційності, коли вона зуміє по-своєму, по-українському підійти до загальнолюдської проблематики» [8, с. 653]. Водночас він змушений був визнати, що мурівцям поки що не вдалося створити нової концепції України в нашій добі.

На сьогодні звичайно ж можна знайти слабкі місця у шерехівській концепції національно-органічного стилю. Та і сам її творець пізніше неодноразово відмовлявся і зрікався своєї ж теорії, ставився до неї як до пройденого етапу. Але слід пам'ятати, що постала вона з пошуку нової гармонії українського мистецтва, яка б поєднала загальнолюдський інтерес і характер проблеми з національним підходом до її висвітлення. Формулою такої гармонії Ю. Шевельов запропонував своє гасло національно-органічного стилю та спробував переконати у цьому інших. Можемо стверджувати, що історія світової літератури другої половини ХХ ст. підтвердила правоту українського дослідника. Адже саме розробка того, що Ю. Шевельов називав національно органічним, забезпечило світове визнання творам митців з країн, що традиційно перебували на узбіччі світового розвитку.

Висновки. Можемо стверджувати, що діячі Мистецького українського руху в умовах післявоєнної розрухи і зниженням ролі традиційних наукових центрів на еміграції порушували і шукали шляхи розв'язання важливих українознавчих проблем. Серед них були питання самобутності українського письменства, місії еміграції, провінційності та способи її подолання. Особливо важливу роль у осмисленні цих проблем відіграв провідний мурівський автор Ю. Шевельов, який своїми яскравими і дискусійними виступами виводив організацію за межі суто літературного об'єднання. Одним з найбільших досягнень дослідника у ділянці українознавства цього періоду стала концепція національно-органічного стилю, яка постала на основі бачення своєрідності національного письменства як окремої самодостатньої європейської літератури і водночас накреслила перспективний напрямок розвитку української художньої словесності.

1. Басілія Х. До історії Мистецького Українського Руху. *Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки: Філологічні науки.* 2001. Т. 19. С. 51–55.

2. Грабович Г. У пошуках великої літератури. *До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка).* К.: Критика, 2003. С. 535–574.

3. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог. *Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн.* К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 2. С. 5–32.

4. Костюк Г. Зустрічі і прощання. *Спогади у двох книгах.* К.: Смолоскип, 2008. Кн. 2. 512 с.

5. Лисенко-Ковальова Н. Юрій Шевельов (Шерех) в МУРi (Мистецький Український Рух). *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки.* 2004. №3. С. 193–201.

6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 1997. 360 с.

7. Піскун В.М., Ціпка А.В., Шептицька Т.Л. Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія. К.: «МП Леся», 2010. 174 с.

8. Українська літературна критика ХХ ст.: Антологія у двох томах. К.: Наукова думка, 2015. Т. 1. 720 с.

9. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн.2. 1151 с.

10. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Харків – Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль». Видавництво М. П. Коць, 2001. Т. 2. 304 с.

References

1. Basiliya X. (2001). *Do istoriyi Mysteczkogo Ukrainського Ruhu* [On the history of the Ukrainian Art Movement]. *Nacionalnyj universytet «Kyievo-Mohylyanska academiya». Naukovi zapysky: Filologichni nauky*, vol.19, pp. 51–55 (in Ukrainian).

2. Grabovych G. (2003). *V poshukah velykoyi literatury* [In search of great literature]. *Do istoriyi ukrainskoyi literatury (Doslidzhennya, eseyi, polemika)* [Before history of Ukrainian literature (research, esei, polemic)]. Kyiv: Krytyka, pp. 535–574 (in Ukrainian).

3. Dzjuba I. (2008). *Yuriy Scherekh – literaturoznavets i kulturoloh* [Yuri Sherekh – literary scholar and culturologist] *Shevelov Y. Vybrani pratsi* [Chosen works]. Kyiv: Vyd. Dim «Kyievo-Mohylyanska academiya». Book 2, pp. 5–32 (in Ukrainian).

4. Kostyuk G. (2008). *Zustrichi i proshhannya. Spogady u dvoch knyгах* [Meeting and farewell. Memories in the two books]. Kyiv: Smoloskyp. 512 p. (in Ukrainian).

5. Lysenko-Rovaljova N. (2004). *Yuriy Shevelov(Sherekh) v MURi (Mysteczkij Ukrainський Ruh)* [Yurii Shevelov (Sherekh) in the UAM (Ukrainian artistic movement)] *Visnyk Luganskogo nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Filologichni nauky*, no. 3, pp.193-201 (in Ukrainian).

6. Pavlychko S. (1997). *Dyskurs modernizmu v ukrainskij literatury* [The discourse of modernism in the Ukrainian literature]. Kyiv: Lybid. 360 p. (in Ukrainian).

7. Piskun V., Tsipko A., Sheptytska T. (2010). *Yuriy Shevelov: vyklyk chasu i vidpovid naukovtsya* [Yuri Shevelov – challenge of time and response of scientist]. Kyiv: Lesya ltd. 174 p. (in Ukrainian).

8. *Ukrainska literaturna krytyka XX stolittya: Antologiya v dvoch tomah* [Ukrainian literature critics of the twenties century: anthology in the two books]. Kyiv: Naukova dumka. Book 2. 720 p. (in Ukrainian).

9. Shevelov Y. (2008). *Vybrani praci u 2 knyгах* [Chosen works in 2 books]. Kyiv: Vyd. dim«Kyievo-Mohylyanska academiya». Book 2. 1151 pp. (in Ukrainian).

10. Shevelov Y. (2001). *Ya – mene – meni... (i dovkrughy) Spohady* [I – me...(around) Memories]. Kharkiv-New York: Vydannya chasopysu «Berezil». Vydavnyctvo M.P. Kocz. Book 2. 304 p. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.9>

УДК 323.113(=161.2)(71)–329.14/.15

Олеся Дзира

кандидат історичних наук, завідувач відділу зарубіжної україніки
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ORCID: 0000-0002-3928-3824

Email: dzyraolesya@gmail.com

РОЗКОЛ В УКРАЇНСЬКОМУ КОМУНІСТИЧНОМУ РУСІ КАНАДИ В 1930-Х РР.

Анотація. У статті обґрунтовано причини розколу в українському комуністичному русі Канади в середині 1930-х років у пік його популярності. Вони полягали в ознайомленні його прибічників з відомостями про розкуркулення, голодомор 1932–1933 рр., більшовицькі репресії на теренах Української Соціалістичної Радянської Республіки тощо. Наочно описано, як проходив цей конфлікт у Товаристві «Український робітничо-фермерський дім», яке об'єднувало українських комуністів, як сприймався його членами, до яких наслідків призвів і яким чином позначився на поширенні комуністичних поглядів серед українства Канади. Товариство поділилось на тих, хто беззаперечно вірив, або знав правду і однаково підтримував сталінську політику в Україні і тих, хто її засуджував і по-інакшому бачив подальше життя в робітничо-селянській державі. Показано, як розвивався комуністичний рух у 30-ті роки ХХ ст., як виокремився з нього так званий соціалістичний сегмент, ким були його прибічники та які ідеї сповідували. Варто відзначити, що

«опортуністи», які сформували «Федерацію українських робітничо-фермерських організацій», певний час не могли визначитись зі своє суспільно-політичної позицією й вагались на чий бік стати: чи приєднуватись до українського національно-патріотичного блоку організацій, чи функціонувати окремо, незважаючи на малочисельність. Провідними членами новоствореної організації були Д. Лобай, Т. Кобзей, С. Хвалібога, Ю. Елендюк, М. Змішовський. У серпні 1928 р. прибув до Канади М. Мандрика, делегований Українською партією соціалістів-революціонерів у Празі задля пошуків фінансової підтримки українських соціалістичних інституцій у Чехословаччині. Це мала бути короткотривала місія, що трансформувалась у постійне перебування за океаном. М. Мандриці вдалося згуртувати українських соціалістів, які не мали ніякого відношення до ТУРФДому. У дослідженні також охарактеризовано напрями діяльності українських соціалістів у Канаді, їхні зв'язки з іншими громадськими організаціями, політичними партіями та майбутні відносини з колишніми однодумцями. Зроблено спробу дати оцінку соціалістичному рухові та встановити його значення для суспільно-політичного життя діаспори.

Ключові слова: українці в Канаді, діаспора, комуністичний рух, соціалісти, конфлікти.

Olesia Dzyra

PhD in History,

Head of the Department of foreign Ukrainica,

Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv

THE SPLIT IN THE UKRAINIAN COMMUNIST MOVEMENT IN CANADA IN THE 1930s

Abstract. The article substantiates the reasons of the split in the Ukrainian communist movement in Canada in the mid-1930s at the peak of its popularity. They consisted of acquainting of its supporters with information about dekulakization, the Holodomor of 1932–1933, the Bolshevik repressions on the territory of the Ukrainian Socialist Soviet Republic, and so on. It clearly describes how this conflict took place in the Ukrainian labour-farmer temple association, which united Ukrainian communists, how it was perceived by its members, what consequences it led to and how it affected on spreading of communist views among Ukrainians in Canada. The society was divided into those who unquestioningly believed or knew the truth and equally supported Stalin's policy in Ukraine and those who condemned it and saw a different way of further life in the workers 'and peasants' state. It shows how the communist movement developed in the 1930s, how the so-called socialist segment stood out from it, who its supporters were and what ideas they professed. It is worth noting that for some time the "opportunists", that formed Federation of Ukrainian Labour-Farmer Organizations, could not decide on their socio-political position and hesitated on whose side to stand and whether to join the Ukrainian national-patriotic bloc of organizations or to function separately, despite the small number. The leading members of the newly created organization were D. Lobay, T. Kobzey, S. Khvaliboga, Y. Elendyuk, and M. Zmiyovsky. In August 1928, M. Mandryka arrived to Canada, delegated by the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries in Prague to seek financial support for Ukrainian socialist institutions in Czechoslovakia. It was to be a short-term mission, that transformed into a permanent staying overseas. M. Mandryka managed to unite Ukrainian socialists who had nothing to do with the ULFTA. The research also describes the directions of activity of Ukrainian socialists in Canada, their ties with other public organizations, political parties and future relations with former like-minded people. An attempt is made to evaluate the socialist movement and establish its significance for the social and political life of the diaspora.

Key words: Ukrainians in Canada, diaspora, communist movement, socialists, conflicts.

Постановка проблеми. Великої популярності в міжвоєнний період серед українців Канади набрав комуністичний рух, що становив загрозу для українських національно-патріотичних організацій та демократичного ладу Канади загалом. Тому особливо цікавими для дослідників є конфлікти і непорозуміння в його монолітному середовищі, зокрема, їх вплив на зміну його членства, ідеології, напрямів діяльності тощо. Цій темі приділялось мало уваги як в зарубіжній, так і у вітчизняній історіографії.

Аналіз наукових публікацій. Коротку, але змістовну характеристику діяльності комуністів у діаспорі та їх організацій подав М. Марунчак у контексті історії громадського життя українських емігрантів у Канаді [8]. Окремо простежив відмежування соціалістичного сегменту від комуністичного блоку у своїй статті А. Макух [13].

М. Сорока аналізував діяльність М. Мандрики, соціалістичного лідера, що стояв осторонь від комуністів [9]. Вітчизняні науковці ж оминули своєю увагою обрану проблематику.

Важливим джерелом для дослідження стали спогади учасників цих подій – соціалістів Т. Кобзея [3; 4], Д. Лобая [6] та переконаного комуніста І. Бойчука [11].

Тому **метою запропонованої роботи** є визначення особливостей розвитку українського комуністичного руху Канади на початку 30-х рр. ХХ ст. та виокремлення з нього соціалістичного напрямку. Відповідно до мети поставлено такі завдання: проаналізувати причини та наслідки розколу в українському комуністичному русі Канади; охарактеризувати діяльність українських соціалістичних організацій діаспори у 1930-ті рр.

Виклад основного матеріалу. Більшовицький переворот та створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік позитивно вплинули на комуністичний рух у Канаді. Ще 1 березня 1918 р. українські комуністи закладають Товаришество «Український робітничий дім» (далі – СУРД) у Вінніпезі, яке було культурно-просвітнім товариством і за своїм статутом мало допомагати фермерам та робітникам у Канаді й на Батьківщині [8, с. 73]. Зрозуміло, що завдання товариства у статуті складались відповідно не тільки до бажань їхніх засновників, а й до вимог, продиктованих урядом Канади.

Засобом здійснення мети Товаришества стала культурно-освітня праця з проведенням публічних лекцій, концертів, театральних вистав, освітніх курсів, закладанням шкіл, бібліотек [3, с. 87–88], започаткуванням курсів для ліквідації неписьменності, утворенням драматичних гуртків, мандолінових оркестрів, хорів при робітничих домах і створення нових відділів товариства. Очевидно, що такі напрями діяльності СУРД приваблювали робітників і фермерів Канади. Членами організації могли бути тільки робітники, а згодом і фермери, що сповідували комуністичні ідеї. Статут товариства було прийнято на його першому з'їзді в січні 1920 р., після чого до нього почали долучатись поодинокі робітничі об'єднання («Злуча» з Торонто, «Самообразовання» з Едмонтона, «Дзвін» з Гамільтона, «Воля» з Монреаля тощо) [2, с. 42–43, 54–55]. Такі з'їзди проходили щороку.

Офіційним органом Товаришества у 1919 р. стала щотижнева газета «Українські робітничі вісті» з редактором Д. Лобаєм, що у 1920 р. виходить двічі на тиждень, у 1924 р. – тричі, а з 1935 р. – щодня і стає першою українською щоденною газетою в Канаді. У 1937 р. її перейменовують на «Народну газету» [17, р. 99], підкреслюючи цим самим її інтернаціональне, а не суто українське значення. Після виходу Д. Лобая з рядів комуністів її редакторами стають М. Попович, М. Шаткульський [5, с. 136].

Оскільки у 1920-ті рр. виникає багато фермерських об'єднань, комуністичний провід на своєму п'ятому з'їзді у Вінніпезі в лютому 1924 р. вирішує змінити назву організації на Товариство «Український робітничо-фермерський дім» (далі – ТУРФДім) [1, с. 278], а його керівництво отримує назву Центрального виконавчого комітету (далі – ЦВК), який складався з 5 членів [10, с. 7, 10]. Урядом Канади організацію з новою назвою легалізовано (тобто надано чартер) 21–24 жовтня 1924 р. [2, с. 77]. До ЦВК ТУРФДому входили Д. Лобай (секретар ЦВК до 1923 р.), М. Шаткульський (секретар ЦВК з 1924 р.), Т. Кобзей, Т. Кульчицький, Я. Тимочек, Ю. Люльчак та ін.

Коли ТУРФДім дійшов до піку розквіту діяльності, з України почали приходити вісті про голодомор, заслання до Сибіру селянства (так званих куркулів), розстріли української інтелігенції. У своїх спогадах член Політбюро Комуністичної партії Канади (далі – КПК) та ЦВК ТУРФДому Т. Кобзей писав про реакцію членів ТУРФДому на ситуацію в

Україні та долю реемігрантів-комуністів: «Ми, гурток партійних членів у проводі ТУРФДім, почали сходитись ще в 1932 році й обговорювати ці події в Україні та радились, що робити далі. В цій гуртку були: Д. Лобай, Т. Кобзей, Т. Кульчицький, ... О. Хоміцький, М. Смит, Н. Гандзюк і М. Кашак, потім до нас дійшли ще М. Змійовський, С. Хвалібога, М. Бречка, І. Гжибаковський та Т. Пилипас.

Нарешті в 1933 році наспіла вістка, що комісар [освіти] УССР Микола Скрипник... скінчив самогубством... Згодом після самогубства Скрипника скінчили самогубством П. Любченко, М. Хвильовий, потім у 1934 році арештовано Ірчана і Сембая, яких згодом розстріляли. Цього вже, як то кажуть, було нам забагато» [4, с. 29–30]. Інформація про ці події була вражаючою для Т. Кобзея та його однодумців, враховуючи, що на нараді ТУРФДому і братніх організацій діяльність репресованих визнали контрреволюційною, а правоту радянської влади – безсумнівною. Всі ці новини, включно з розстрілами ідейних комуністів, призвели до розколу в інтернаціональному блоці.

Як би дивно це не звучало, але розкол не вплинув суттєво на розвиток комуністичних організацій в діаспорі, членство яких тільки зросло. За статистичними даними члена ТУРФДому Матвія Волинця (псевдонім М. Шаткульського), на 1931 р. у ньому було понад 6500 осіб, об'єднаних у загальних (чоловічих), жіночих та молодіжних відділах [2, с. 132]. Згідно з цифрами, поданими О. Мартиновичем, на 1935 р. ТУРФДім разом із жіночою й молодіжною секціями нараховував 8838 осіб [14, р. 303]. О. Войченко стверджує, що на 1939 р. кількість членів українських комуністичних товариств зросла до 10 000 [16, р. 180]. М. Царинник наводить інші показники, за якими у 1932 р. ТУРФДім і братні організації налічували 8080 осіб, а у 1938 р. – 15 000 осіб [12, р. 199]. Останню цифру зустрічаємо також у О. Потребенко [15, р. 261].

В опозиції до керівників товариства опинились вищезгадані особи, які визнавали політику Москви терором. Відкритий спротив вони показали на партійній конференції у березні 1935 р. перед з'їздом у Вінніпезі. Д. Лобай засудив сталінську політику в Україні: «В цій промові я піддав гострій критиці всю русотяпську політику на Україні, заявивши відкрито, що провідних людей на Україні арештують і винищують за те, що вони українці» [6, с. 758]. Його слова підтримали Т. Кульчицький, Т. Кобзей, С. Хвалібога, М. Змійовський. Усі вони були членами ЦВК, через що до наступного виконавчого комітету з них було включено лише Т. Кобзея, котрий наприкінці 1935 р. також залишає товариство. У той час Д. Лобай разом з І. Зелезом видає брошуру «За дійсне положення на Радянській Україні» з критикою сталінського терору, а опозиціонер Т. Кобзей пише одноднівку «Всім, що хочуть знати правду» [8, с. 78]. У брошурі, розісланій передплатникам преси ТУРФДому, Д. Лобай звинувачував провідників комуністичного руху М. Шаткульського, оскільки останній мав доступ до всіх

радянських публікацій, та І. Навізівського, який нещодавно був у УСРР для з'ясування обставин арешту Мирослава Ірчана та І. Сембая, у замовчуванні правди про події в Україні. Одразу після цього вийшла серія статей про Д. Лобая в «Українських робітничих вістях», написаних І. Бойчуком, М. Поповичем, М. Шатульським, І. Навізівським. Нарешті ТУРФДім підготував, так би мовити, догану Д. Лобаю і попросив її підписати провідних активістів товариства. Т. Кобзей, С. Хвалібога, М. Зміївський відмовились поставити свої підписи та приєднались до Д. Лобая [13, р. 378–381].

Канадська письменниця та соціалістка О. Потребенко називала цю групу «незалежними комуністами» [15, р. 257], тобто такими, що діяли окремо від партії.

Колишні члени комуністичного об'єднання, котрі зрозуміли справжню роль більшовиків в Україні, створюють соціалістичну організацію «Українське робітничо-фермерське освітнє товариство» (далі – УРФОТ) з відділами у Вінніпезі й Трансконі. Офіційним органом товариства з 1936 р. стає газета «Правда» з редактором Д. Лобаєм, яка відкрито критикувала сталінізм і його антиукраїнську політику, одночасно не заперечуючи ленінських постулатів. Але організація залишалась нечисельною й непопулярною [12, р. 198–199]. До початку Другої світової війни кількість соціалістів доходила ледве до 500 [16, р. 180]. Т. Кобзей був секретарем новоствореної організації та згадував про всі етапи розвитку соціалістичного руху в Канаді: «Мені, як секретареві, доручено переписатись з товаришами Довганем, Сободем та Підгайним у Детройті які кілька років раніше виступили з контрольованого комуністичною партією Союзу Українських Робітничих Організацій у ЗДА, – і так постало об'єднання канадських організацій з детройтським СУРО. Ще потім зайшла потреба скликати з'їзд який відбувся в Торонті 30 і 31 липня та 1 серпня 1936 року. З'їзд був скликаний за згодою товариств Вінніпег, Трансконі і Портедж ля Прері, Українським Просвітним Товариством з Монреалю і Товариством «Каменярі» з Торонта та детройтським СУРО» [4, с. 36]. На цьому з'їзді було засновано «Федерацію українських робітничо-фермерських організацій».

На політичній арені соціалісти підтримували соціал-демократичну Федерацію кооперативної співдружності на чолі з Дж. Вудсвортом. 16 листопада 1936 р. вони запросили її лідера на виступ до канадсько-українського інституту «Просвіта» у Вінніпезі, на який прийшло 500 осіб. Прихильники ТУРФДому зірвали цю зустріч, чим охолодили взаємини з Дж. Вудсвортом [13, р. 391].

На наступній конференції у грудні 1936 р. Федерація українських робітничо-фермерських організацій змінила назву на Союз українських організацій (далі – СУО), а назву газети «Правда» на «Вперед» (щотижневик, 1938–1940 рр.) [8, с. 78–79]. Це сталось після успішного позову М. Поповича на «Правду» за викрадення і продаж списку адрес передплатників «Українських робітничих вістей» і

ознаменувалось не лише зміною назви, але й переїздом до Торонто. У Торонто Д. Лобай встановлює альянс з невеличкою групою українських троцькістів. Організація продовжує залишатись малочисельною [13, р. 391]. І досі складно встановити суспільно-політичну спрямованість СУО. Хоча через зв'язки із троцькістами дехто на перших порах і зараховував його членів до цієї течії, однак такі судження заперечує член ЦК КПК та ТУРФДому І. Бойчук [11, р. 58]. Прямим доказом відмови від комуністичних постулатів стала участь СУО (який на 1940 р. уже був перейменований на Українську робітничу організацію), разом з іншими національно-патріотичними організаціями діаспори, у створенні Комітету українців Канади у 1940 р.

І. Бойчук характеризував свого колишнього однодумця Д. Лобая, як невідданого комуніста, що ніколи б «не поширював листівок чи марширував на демонстраціях», що він і його прихильники залишили ТУРФДім у складні часи, які позначились тиском партії на «етнічні організації задля великого «повороту до класової боротьби». Тому не дивно, що вони були швидко затавровані як зрадники, агенти капіталізму і т. д.» [11, р. 58]. Таким чином, І. Бойчук намагається захистити членів ТУРФДому, виправдати їх дії. З відстані часу він все ж усвідомлює, що критика Д. Лобаєм радянського режиму була заслуженою [11, р. 58].

На думку М. Марунчака, діяльність Д. Лобая та його прибічників показувала бажання полишити комуністичні позиції й об'єднати всі некомуністичні організації в українській діаспорі Канади [8, с. 78–79]. Однак, маючи таке минуле, зробити це було непросто. Провідними представниками соціалістичних товариств у Канаді були Д. Лобай, Т. Кобзей, С. Хвалібога, Т. Кульчицький, Ю. Елендук та ін.

Окрім зазначених вище організацій, соціалістичний рух у Канаді був представлений Українським трудовим об'єднанням (далі – УТО), яке вийшло з середовища Українського народного дому наприкінці 20-х років ХХ ст. Його ідейним творцем був М. Мандрика [8, с. 80]. М. Мандрика прибув до Канади у серпні 1928 р. і виголосив близько 60 доповідей про ситуацію у світі та Україні, в тому числі Кубані й Зеленому Кліні, про питання соціалізму, інтернаціоналізму, націоналізму, кооперативного руху, більшовицьких репресій, українську культуру тощо. Упродовж 1930–1931 рр. він продовжив свої тури Канадою та прочитав близько 200 лекцій, видав теоретико-ідеологічні праці «Будучність українського населення в Канаді» (Вінніпег, 1929), «Теорія господарської демократії» (Вінніпег, 1934). Остання, завдяки перекладу на англійську мову та старанням М. Лучковича, у 1936 р. знайшла зацікавлених читачів серед канадських політиків в особі Дж. Вудсворта. Секретар партії Н. Прістлі допомагав поширювати книгу серед українців. Незалежна робітничая партія Манітоби також ознайомилась з виданням [9, с. 199, 202–206]. Зі своїх спостережень М. Мандрика писав, що в Канаді зовсім небагато радянських більшовиків, а більшість

українських комуністів – це представники діаспори, що витрачають власні заробітки на справу комуністичного руху і завдяки їм «в Канаді приучаються інші національності дивитися на українців як на комуністів, ворогів всякого громадського ладу» [7, с. 36–37]. У 1930 р. до Канади з візитом прибув відомий соціалістичний лідер М. Шаповал [9, с. 204].

УТО пов'язувало своє ідейне підґрунтя з Українською партією соціалістів-революціонерів у Празі та Українською соціалістичною радикальною партією у Львові. УТО, яке працювало майже десять років, очолювали М. Мандрика, В. Баран, В. Брилинський, Д. Гунькевич, С. Котик, В. Левицький, П. Павлюкевич, О. Бассова, С. Ємчук, С. Задорний, Н. Лібер, І. Палка та ін. [8, с. 81].

У середовищі громадських організацій діаспори соціалісти займали двояке становище. Їх негативно характеризували ліберали. Причому СУС навіть був ініціатором невдалого судового процесу проти УТО. Зі свого боку, консерватори сприймали їх як противників української церкви [9, с. 203], комуністи – як опортуністів.

Висновки. Отже, в 1918–1939 рр. у діаспорі Канади був досить поширений комуністичний рух, який організаційно оформився в Товариство «Український робітничо-фермерський дім» (до 1924 р. – під назвою Товаришення «Український робітничий дім»). Його соціальну базу склали працівники у сфері промисловості, сільського господарства та безробітні. Пік популярності цього руху припадає на початок 30-х рр. ХХ ст., однак звістки про голодомор 1932–1933 рр., сталінські репресії, розкуркулення та розстріли ідейних комуністів, факт існування яких заперечували більшість членів ТУРФДому, призводять до його розколу і відходу частини його прибічників.

Ті ж колишні прихильники комуністичного руху, котрі розчарувались в його постулатах і політиці більшовиків в Україні, створюють власні соціалістичні товариства, що мали на меті об'єднати всі робітничі некомуністичні організації Канади. Новий соціалістичний рух у 1930-ті рр. тільки формувався, був нечисленним, а тому не встиг широко розгорнути свою діяльність і досягнути впливу в українській громаді. Однак СУО успішно влився у національно-патріотичний блок організацій і, як відомо, стояв біля витоків Комітету українців Канади.

1. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. Мюнхен: Український вільний університет, 1977. 341 с.

2. Волинець М. 15 років ТУРФДім 1918–1933. Вінніпег: Накладом Робітничо-фермерського видавничого товариства, 1933. 190 с.

3. Кобзей Т. На тернистих та хрещатих дорогах: спомини з півсторіччя в Канаді. Т. 1. Скрантон: Видані коштом автора, 1972. 144 с.

4. Кобзей Т. На тернистих та хрещатих дорогах: спомини з півсторіччя в Канаді. Т. 2. Вінніпег: [б. в.], 1973. 122 с.

5. Кравчук П. П'ятдесят років служіння народу: до історії української народної преси в Канаді. Торонто: Українське життя, 1957. 249 с.

6. Лобай Д. Комуністичний рух серед українців Канади. *Пропамятна книга Українського народного дому у Вінніпегу* / Матеріали до цієї книги зібрав і написав Семен Ковбель; зредагував проф. Д. Дорошенко. Вінніпег: Видано заходами і коштом Українського народного дому у Вінніпегу, 1949. С. 749–763.

7. Мандрика М. Шлях українського робітництва в Новім краю. Вінніпег: Правда і воля, 1929. 43 с.

8. Марунчак М.Г. Історія українців Канади: у 2 т. Т. 2. Вінніпег: Накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1991. 512 с.

9. Сорока М.В. Багатогранність постаті Микити Мандрики в українському і канадському суспільно-культурному дискурсі. *Західньоканадський збірник*. Ч. 8. Едмонтон; Острог: Національний університет «Острозька академія», 2020. С. 196–222.

10. Статут Товариства Український робітничо-фермерський дім, заінкорпорованого на цілу Канаду 1924 р. Вінніпег: [б. в.], 1925. 36 с.

11. Boyd J. A noble cause betrayed... but hope lives on: pages from a political life; memoirs of a former Ukrainian Canadian communist. Edmonton: Canadian institute of Ukrainian studies press, University of Alberta, 1999. 86 p. (Occasional research reports, № 64).

12. Carynnyk M. Swallowing Stalinism: pro-communist Ukrainian Canadians and Soviet Ukraine in the 1930s. *Canada's Ukrainians negotiating an identity* / Ed. by Lubomyr Luciuk and Stella Hryniuk. Toronto; Buffalo; London: Published in association with the Ukrainian Canadian Centennial committee by University of Toronto press, 1991. P. 187–205.

13. Makuch A. Fighting for the soul of the Ukrainian progressive movement in Canada: the Lobayites and the Ukrainian Labour-Farmer Temple Association. *Re-imagining Ukrainian Canadians: history, politics, and identity* / edited by Rhonda L. Hinthor and Jim Mochoruk. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto press, 2011. P. 376–400.

14. Martynowych O. T. *Ukrainians in Canada: the interwar years*. Book 1: Social structure, religious institutions, and mass organizations. Edmonton; Toronto: Canadian institute of Ukrainian studies press, 2016. XXIV, 650 p.

15. Potrebenco H. *No streets of gold: a social history of Ukrainians in Alberta*. Vancouver: New star books, 1977. 311 p.

16. Woycenko O. Community organizations. *A heritage in transition: essays in the history of Ukrainians in Canada* / Ed. by Manoly R. Lupul. Toronto: Published by McClelland and Stewart, 1982. P. 173–194.

17. Zyzyk P. *The Ukrainians in Manitoba: a social history*. Toronto: University of Toronto press, 1953. 232 p.

References

1. Borovyk M. (1977). *Ukrains'ko-kanads'ka presa ta ii znachennia dlia ukrains'koi menshyny v Kanadi* [The Ukrainian-Canadian press and its significance for the Ukrainian minority in Canada]. Munic: Ukrains'kyj vil'nyj universytet. 341 p. (in Ukrainian).

2. Volynets M. (1933). *15 rokiv TURFDim 1918–1933* [15 years of ULFTA 1918–1933]. Winnipeg: Nakladom Robitnycho-farmers'koho vydavnychoho tovarystva. 190 p. (in Ukrainian).

3. Kobzej T. (1972). *Na ternystykh ta khreschatykh dorohakh: spomyny z pivstorichchia v Kanadi* [On thorny and cross-shaped roads: memories from half a century in Canada]. (Vol. 1). Winnipeg: [b. v.]. 144 p. (in Ukrainian).
4. Kobzej T. (1973). *Na ternystykh ta khreschatykh dorohakh: spomyny z pivstorichchia v Kanadi* [On thorny and cross-shaped roads: memories from half a century in Canada]. (Vol. 2). Winnipeg: [b. v.]. 122 p. (in Ukrainian).
5. Kravchuk P. (1957). *P'iatdesiat rokiv sluzhinnia narodu: do istorii ukrainskoi narodnoi presy v Kanadi* [Fifty years of serving the people: to the history of the Ukrainian people's press in Canada]. Toronto: Ukrainske zhyttia. (in Ukrainian).
6. Lobaj D. (1949). *Komunistychnyj rukh sered ukraintsiv Kanady* [Communist movement among the Ukrainians of Canada]. *Propamiatna knyha Ukrains'koho narodnoho domu u Vinnipehu* [The Commemorative book of the Ukrainian People's House in Winnipeg] / S. Kovbel' (Comp.); D. Doroshenko (Ed.). Winnipeg: Vy'dano zaxodamy` i koshtom Ukrayins`kogo narodnogo domu u Vinnipegu. 863 p. (in Ukrainian).
7. Mandryka M. (1929). *Shliakh ukrains'koho robitnytstva v Novim kraiu* [The path of Ukrainian labour in the New land]. Winnipeg : Pravda i volia. 43 p. (in Ukrainian).
8. Marunchak M.H. (1991). *Istoriia ukraintsiv Kanady: u 2 t.* [The history of Ukrainians of Canada: in 2 vols.]. (Vol. 2). Winnipeg: Nakladom Ukrains'koi vil'noi akademii nauk v Kanadi. 512 p. (in Ukrainian).
9. Soroka M.V. (2020) *Bahatohrannist' postati Mykyty Mandryky v ukrains'komu i kanads'komu suspil'no-kul'turnomu dyskursi* [The versatility of the figure of Mykyta Mandryka in the Ukrainian and Canadian social and cultural discourse]. *Zakhidn'okanads'kyj zbirnyk* [Western Canadian miscellany]. Pt. 8. Edmonton; Ostroh: Natsional'nyj universytet «Ostroz'ka akademiia». P. 196–222. (in Ukrainian).
10. *Statut Tovarystva Ukrains'kyj robitnycho-farmers'kyj dim, zainkorporovanooho na tsilu Kanadu 1924 r.* (1925). [Statute of the Ukrainian labour-farmer temple association, incorporated all over Canada in 1924]. Winnipeg: [b. v.]. 36 p. (in Ukrainian).
11. Boyd J. (1999). *A noble cause betrayed... but hope lives on: pages from a political life; memoirs of a former Ukrainian Canadian communist*. Edmonton: Canadian institute of Ukrainian studies press, University of Alberta. 86 p. (Occasional research reports, № 64).
12. Carynnyk M. (1991). *Swallowing Stalinism: pro-communist Ukrainian Canadians and Soviet Ukraine in the 1930s. Canada's Ukrainians negotiating an identity / Ed. by Lubomyr Luciuk and Stella Hryniuk*. Toronto; Buffalo; London: Published in association with the Ukrainian Canadian Centennial committee by University of Toronto press. P. 187–205.
13. Makuch A. (2011). *Fighting for the soul of the Ukrainian progressive movement in Canada: the Lobayites and the Ukrainian Labour-Farmer Temple Association. Re-imagining Ukrainian Canadians history, politics, and identity / Edited by Rhonda L. Hinthner and Jim Mochoruk*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto press. P. 376–400.
14. Martynowych O.T. (2016). *Ukrainians in Canada: the interwar years*. Book 1: Social structure, religious institutions, and mass organizations. Edmonton; Toronto: Canadian institute of Ukrainian studies press. XXIV. 650 p.
15. Potrebenko H. (1977). *No streets of gold: a social history of Ukrainians in Alberta*. Vancouver: New star books. 311 p.
16. Woycenko O. (1982). *Community organizations. A heritage in transition: essays in the history of Ukrainians in Canada / Ed. by Manoly R. Lupul*. Toronto: Published by McClelland and Stewart. P. 173–194.
17. Yuzyk P. (1953). *The Ukrainians in Manitoba: a social history*. Toronto: University of Toronto press. 232 p.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.10>
УДК 930.25(477)(314.1)

Світлана Кагамлик

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0003-4732-1410

Email: kagam@i.ua

ПРОТИСТОЯННЯ В КОЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ЕМІГРАЦІЇ: ДВА ПОЛЮСИ БАЧЕННЯ СПРАВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК

Анотація. Метою статті є аналіз специфіки архівно-музейної діяльності українських емігрантів 20-х – 30-х років ХХ ст. та з'ясування сутності і причин розходження їхніх поглядів на справу збереження української архівної спадщини.

Феномен української міжвоєнної еміграції склав унікальне явище в українській історії та культурі з огляду на важливість її функціонування в усіх сферах – державній, політичній, культурній. Характеризуючи умови та специфіку діяльності представників другої хвилі української еміграції, варто зазначити, що її ускладнювали матеріальні нестатки та брак консолідованої єдності, що обумовило протистояння окремих груп у вирішенні різних проблем еміграційного повсякдення.

У статті на підставі аналізу опублікованих та неактуалізованих архівних матеріалів досягнуто висновку, що в колах української міжвоєнної еміграції не було єдиного бачення на справу охорони національних пам'яток, що викликало протистояння між її окремими угрупованнями. Причини конфлікту значною мірою крилися в партійній належності конфліктуючих сторін (петлюрівців, яких представляв Державний центр УНР в екзилі і українських есерів) крізь призму якої розглядалася справа збереження українських пам'яток. Партійні інтереси були поставлені вище загальнонаціональних, наслідком чого стало брак порозуміння і втрата єдності українських патріотичних сил.

Негативним наслідком політичної конфронтації стала розпорошеність української архівної спадщини: одна її частина, вивезена М. Обідним до Праги, зберігалася в УНМА; інша частина матеріалів урядового характеру була вивезена А. Лівичьким до Варшави, ще одна група документів опинилась у Парижі після переїзду туди Голови Директорії С. Петлюри та В. Прокоповича.

Ключові слова: українська міжвоєнна еміграція, українська архівна спадщина, протистояння, Державний центр УНР в екзилі, закордонна група УПСР.

Svitlana Kahamlyk

Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Senior Researcher,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CONFRONTATION IN THE CIRCLES OF UKRAINIAN INTERWAR EMIGRATION: TWO VISIONS OF PRESERVATION OF THE NATIONAL MONUMENTS

Abstract. The aim of the article is to analyze the specifics of archival and museum activities of Ukrainian emigrants of the 20s - 30s of the XX century and finding out the essence and reasons for their differences of opinion on the preservation of Ukrainian archival heritage.

The phenomenon of Ukrainian interwar emigration was a unique phenomenon in Ukrainian history and culture given the importance of its functioning in all spheres - state, political, cultural. Characterizing the conditions and specifics of the second wave of Ukrainian emigration, it should be noted that it was complicated by material shortages and lack of consolidated unity, which led to the confrontation of certain groups in solving various problems of everyday emigration.

Based on the analysis of published and out-of-date archival materials, the article concludes that there was no common vision in the circles of Ukrainian interwar emigration on the protection of national monuments, which caused confrontation between its separate groups. The causes of the conflict largely lay in the party affiliation of the conflicting parties (the Petliurists, represented by the State Center of the Ukrainian People's Republic in exile and the Ukrainian Socialist Revolutionaries), through whose prism the preservation of Ukrainian monuments was considered. Party interests were placed above national ones, resulting in a lack of understanding and a loss of unity of Ukrainian patriotic forces.

Keywords: Ukrainian interwar emigration, Ukrainian archival heritage, Confrontation, State Center of the Ukrainian People's Republic in exile, Foreign group of the USSR.

Постановка проблеми. Феномен української міжвоєнної еміграції склав унікальне явище в українській історії та культурі з огляду на важливість її функціонування в усіх сферах – державній, політичній, культурній. Це мотивує необхідність реконструювати як окремі еміграційні осередки, так і активне вивчення постатей видатних та менш відомих політичних, громадських і культурних діячів. Саме завдяки їхнім зусиллям вдалося зберегти в умовах еміграції для нащадків історичну пам'ять та безцінні національні скарби, зокрема українську архівну спадщину. Ці дослідження стали можливими лише в умовах незалежної України, коли відбулося розсекречення архівних фондів, доступ до яких було

заборонено в радянські часи, та вільне надходження закордонної архівної україніки.

Характеризуючи умови діяльності представників другої хвилі української еміграції, варто зазначити, що її ускладнювали матеріальні нестатки та брак політичної єдності, що обумовило протистояння окремих груп у вирішенні різних проблем еміграційного повсякдення.

Аналіз наукових публікацій. Найперші дослідження з проблематики української міжвоєнної еміграції належать власне її діячам, зокрема, С.Наріжному [6], А. Животку [3], В. Маруняку та ін. У період незалежності завдяки працям С. Віднянського [1], В.Дробота [2], В. Піскун [11], В. Трощинського [13] та ін. були закладені підвалини для

вивчення нового напрямку в українській науці – діаспорознавства. В цей період (90-ті роки ХХ ст.) було захищено і низку дисертацій - В. Стремидла, А. Криськова, К. Іващенко та ін.

Незаперечну цінність для реконструкції історії української міжвоєнної еміграції має епістолярна спадщина її представників, яка віддзеркалює грані професійної діяльності та приватного спілкування. Наслідком напрацювань у цьому контексті стало, зокрема, корпусне листування А. Лівіцького [4], І. Огієнка, О.Олеся, С.Петлюри [10] та ін.

Найбільший внесок у досліджувану тематику належить М. Палієнко, яка ґрунтовно дослідила архівні центри української міжвоєнної еміграції [8], у тому числі присвятила окремі статті її відомим діячам – А. Животку [7] і М. Обідному [9]. Водночас доцільно глибше вивчити специфіку діяльності українських емігрантів у цій царині і з'ясувати їхні підходи до справи збереження української архівної спадщини, які наразі далеко не були однозначними. Таку можливість надає опрацювання опублікованого та нововиявленого листування тих діячів, які найбільше потрудилися у цій сфері.

Метою статті є аналіз специфіки архівно-музейної діяльності українських емігрантів 20-х – 30-х років ХХ ст. та з'ясування сутності і причин розходження їхніх поглядів на справу збереження українських національних пам'яток.

Виклад основного матеріалу. Поразка Української революції 1917-1921 рр. спричинила вимушену масову еміграцію військових (інтерновані вояки Армії УНР та Української Галицької армії), державних і громадських діячів до Центральної і Західної Європи. Концентрація значної кількості українських емігрантів мала наслідком активізацію політичного, громадського і культурного життя, створення різного роду установ і організацій. Такими еміграційними осередками стали польські міста Тарнів і Ченстохів, де сформувався Державний центр УНР в екзилі. Туди було вирішено перевезти й історичні документи часів визвольної боротьби. Водночас архів уряду ЗУНР був вивезений до Відня, згодом його найважливіша частина, пов'язана з діяльністю Євгена Петрушевича, була перевезена до Берліна. Таким чином, значна кількість документів з історії національного руху і визвольних змагань українського народу, які відквалилися внаслідок діяльності різних політичних і громадських організацій, полонених українців часів Першої світової війни, таборів інтернованих, роботи посольств і місій УНР, виявилася розпорошеною. І це викликало необхідність створення інституції, яка б займалася їх збереженням і систематизацією в умовах еміграції.

Зусиллями українських патріотів у липні 1921 р. у Тарнові було створено Головний військово-історичний музей-архів (ГВІМА) при Військово-історичній управі з призначенням начальником М. Обідного [с. 59-60]. Проте з часом

подальше зберігання української архівної спадщини в Польщі ставало неможливим. Державний центр УНР в силу об'єктивних причин не мав у своєму розпорядженні достатньо ресурсів для фінансування діяльності архівного центру, а зібраних на це українською громадськістю коштів також не вистачало. Крім того, польська влада намагалася вплинути на діяльність Державного центру УНР в екзилі і, зокрема, взяти під свій контроль українські урядові та військові архіви.

Тому в колах українських діячів на еміграції виник план створення загальнонаціонального архівного центру за кордоном – Музею-архіву визволення України (МABУ), завданням якого мало бути збір, упорядкування історичних документів та пам'яток визвольної боротьби української нації. Закон про його заснування було підписано Головою Директорії УНР С. Петлюрою 1 вересня 1921 р. [8, с. 447]. Діяльність цього осередку планувалося розгорнути в одній з європейських країн з тим, щоб зі створенням незалежної Української держави передати всі зібрані матеріали до Національного архіву в Києві.

Однак засідання першої сесії Комітету МABУ відбулося у Львові лише через півроку після прийняття закону про його заснування 22-23 квітня 1922 р. У її роботі взяли участь представники від урядових установ, освітніх та наукових інституцій – В. Дорошенко, О. Ейхельман, М. Кордуба, М. Обідний, В. Прокопович, С. Сірополко, І. Шендрик.

Під час роботи сесії розгорнулася активна дискусія щодо визначення країни та осідку МABУ як місця подальшого зберігання документів загальнонаціонального значення. Як свідчать наведені М. Палієнко матеріали вечірнього засідання Комітету МABУ 22 квітня 1922 р., думки присутніх з цього питання кардинально розійшлися. Так, В. Дорошенко вважав «найкращим, з політичних мотивів, зупинитися на Франції або Англії чи Швейцарії, але з валютних причин висловлюється за Відень, з тим, щоб там Музей-Архів існував під фірмою якогось Наукового Товариства.

П. Кордуба також з практичних причин висловлюється за Відень (валюта, осідок наукових закладів і т. ін.), де Комітет може зареєструватися як приватне наукове товариство.

П. Сірополко висловлюється проти заснування Музею-Архіву під фірмою приватного [товариства].

П. Довженко з політичних мотивів висловлюється проти Відня, який, на його думку, може бути для нас в справі схоронення матеріалів тим же, чим є Тарнів, Львів і Варшава, пропонує вибрати Відень тільки як тимчасовий осідок Музею-архіву.

П. Обідний висловлюється проти Відня, як місця осідку Музею-Архіву, і проти організації його під фірмою приватного товариства, зі свого боку пропонує вибрати яке-небудь місце в Швейцарії» [8, с. 478-479].

Після тривалої дискусії з огляду на матеріальні обставини було ухвалено тимчасовим осідком музею-архіву вибрати Відень.

З вищенаведеного видно, що на час обговорення питання про терени розміщення МАВУ М. Обідний і С. Сірополко дотримувалися спільних поглядів – ідея організації музею-архіву на приватних засадах у них викликала заперечення. Проте згодом їхні позиції кардинально розійшлися.

Через відсутність фінансування і незадовільний стан зберігання у Тарнові українських пам'яток, що опинилися під загрозою масового знищення, перед українськими активістами все настійніше поставало питання про вивезення їх до іншої європейської країни. Туди ж необхідно було перевести осідок МАВУ, який існував лише формально, а реально діючою архівною установою на теренах Польщі залишався ГВІМА. Тому М. Обідний, який, виконуючи одночасно функції начальника ГВІМА та секретаря МАВУ, фактично одноосібно координував справу збереження українських архівних пам'яток, у доповідній записці начальнику Генерального штабу Армії УНР генерал-хорунжому В. Кущу від 20 листопада 1922 р. виклав свій план збереження українських історичних пам'яток. У ньому вперше прозвучала ідея переміщення національної архівної спадщини до Чехословаччини і обґрунтовано нове місце осідку музею-архіву – м. Прага: «Бажаючи знайти ширше моральне і матеріальне підпертя з боку громадянства, доручений мені Музей-Архів підносить ініціативу, а потім бере на себе і першу організаційну роботу по заснованню загально-національної інституції «Музею-Архіву Визволення України», який тепер вже утворено. До повернення на Україну цю інституцію було ухвалено заснувати в Швейцарії, однак з огляду на високий курс швейцарської валюти було обрано Відень, а тепер обставини змінилися знову і мається Музей-Архів розмістити в Чехословаччині, хоча для чужого людського ока і надалі місцем осідку Музею-Архіву є Відень» [15, арк. 100].

Водночас М. Обідний висловлював своє занепокоєння недостатньою увагою уряду УНР до справи охорони пам'яток: «В 1918 році за часів Гетьманщини Українським Урядом було широко організовано дослідження Світової війни. На провадження роботи і на утримання численних кадрів співробітників витрачалися колосальні кошти, а на дослідження української визвольної боротьби не знайшлося і не знаходиться ні коштів, ні навіть належної уваги до самої справи. Працю інституцій, які працюють по збиранню історичних матеріалів, нехтується, а при скороченнях штатів і відпуску коштів ці інституції розглядаються також як і звичайні канцелярії.... У нас треба б посадити до цього діла десятки фахових людей, треба велетенським напруженням здобути грошей і всього необхідного

для роботи, бо може завтра буде запізно те, що змогли б зробити сьогодні. Тим часом пам'ятки стихійно нищать, а учасники і очевидці боєвих подій один за одним або сходять із життєвої арени, або повертаються на Україну, де не може бути й розмови про таку роботу, або прямо забувають в своїй пам'яті все, може так цінне, ніким не записане, не зібране, а час минає» [15, арк. 99-02 зв.].

Комітет МАВУ вирішив підтримати пропозицію М. Обідного щодо перевезення українських архівних збірок з Тарнова до Праги і прийняв рішення про налагодження у цьому питанні контактів з Українським громадським комітетом (УГК). У квітні 1923 р. М. Обідний надіслав до УГК листа, у якому висвітлював історію музейно-архівної справи в Україні та виклав свої пропозиції щодо переміщення МАВУ до Праги та його подальшої діяльності. Характеризуючи здобутки на ниві збереження національних пам'яток за кордоном, М. Обідний водночас наголошував, що справа з охороною пам'яток, як ніколи, стала для української нації гостро актуальною [8, с. 80-81].

Ідея М. Обідного зустріла широку підтримку в колах української еміграції. Сприяння йому в цій справі виявили М. Шаповал, Д. Ісаєвич, О. Ейхельман, І. Кабачків та ін. Їхній вибір на користь Праги як місця осідку МАВУ був, зокрема, мотивований тим, що тогочасний президент Чехословаччини Томаш Масарик створив необхідні умови для розвитку політичного і культурного життя українських емігрантів. 1921 р. в Празі було створено Український громадський комітет, який очолив Микита Шаповал, того ж року розпочав діяльність Український вільний університет, а в 1922-1923 рр. – Українська господарська академія в Подебрадах, Високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська мистецька студія, Союз українського студентства, Українське історико-філологічне товариство та інші культурні і освітні організації. «Прага! Символічне поняття в житті української еміграції по першій світовій війні і блискучий період в культурних досягненнях еміграції» – писав один із дослідників української еміграції [6, с. 4].

Водночас ідея М. Обідного щодо перенесення діяльності архівної інституції з Тарнова до Праги не зустріла підтримки в українських урядових колах. Зокрема, проти неї рішуче виступив керуючий Міністерством освіти С. Сірополко, який, посиляючись на думку Головного Отамана С. Петлюри, наголошував на тому, що в Празі українські архівні збірки можуть потрапити до «ворожих сил» або взагалі будуть передані до російських архівних центрів [9, с. 104].

Така реакція з боку урядового представника спровокувала протистояння в колах української еміграції, а справа перевезення документів до Чехословаччини, за влучним висловом М. Палієнка, нагадувала справжню «детективну історію» [8, с. 84].

Негативне ставлення Уряду УНР (С. Сірополко, Л. Чикаленко) до дій М. Обідного обумовлювалося головним чином тим, що керівництво УГК, у розпорядження якого мав перейти МАВУ, складали члени Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) – українські есери, які перебували в опозиції до Державного центру УНР в екзилі, що, в свою чергу, поглиблювало конфлікт між різними угрупованнями української еміграції.

Підтвердженням цієї обставини слугує лист М. Обідного до свого друга А. Животка з Тарнова від 20 липня 1923 р. М. Обідний, пояснюючи відмову С. Сірополка засвідчити довідку про освіту для одного із знайомих А. Животка, писав: «Я не знав, що Сір[ополко] страшенно настроєний проти Ваших там [членів УПСР – С.К.], а зокрема і проти Вас особисто, що його не запрохано лектором до Педагог[огічного] Інст[иту]ту» [14, арк. 11 зв.]. Як свідчить витримка із цього листа, до партійних суперечностей, зокрема між С. Сірополком і А. Животком, додалися і особисті мотиви.

М. Обідний з нетерпінням чекав можливості переїхати в Прагу: «В Тарнові я дуже засидівся, – писав він до А. Животка, – бо не міг залишити на знищення зібраних національних скарбів в Музею-Архіві. Клопочемо і вживаємо заходів, щоб перевезти пам'ятки до Праги і там утворити Укр[аїнський] Національний Музей-Архів на еміграції» [14, арк. 6].

С. Сірополко домігся відсторонення М. Обідного від керівництва ГВІМА і поставив йому умову передати ключі від архівних скринь, намагаючись у такий спосіб запобігти вивезенню збірок до Праги. У свою чергу, М. Обідний, вважаючи, що наміри С. Сірополка усунути його з посади ґрунтуються на зведенні з ним «позаслужбових рахунків і помсти», заявив, що він готовий передати все майно дорученого йому музею-архіву в Тарнові новому начальникові лише на офіційних засадах – тоді, коли отримає відповідну постанову Ради міністрів УНР про своє усунення з посади, затверджену Головою Директорії УНР [8, с. 87]. «Проти мене тут цілий похід», – писав М. Обідний до А. Животка у цьому зв'язку 11 серпня 1923 р., і зауважував: «Думаю виїхати звідси тихо» [14, арк. 13].

Свою відмову виконувати розпорядження С. Сірополка М. Обідний також обґрунтував у листі до Комітету МАВУ від 24 серпня 1923 р. Зокрема, він стверджував, що МАВУ «не являється збіркою лише матеріалів урядового характеру», а тому їх передача могла б «викликати незадоволення і протести у пресі українського громадянства, що могло б спричинитися до цілковитої загибелі Музею-Архіву» [15, арк. 162; 8, с. 88].

Проте Рада міністрів не визнала наведені М. Обідним доводи переконливими і звільнила його в довготермінову відпустку без утримання.

У відповідь М. Обідний, вважаючи себе несправедливо ображеним, не з'явився на вимогу С. Сірополка для передачі справ, і на початку

вересня 1923 р. виїхав до Праги з частиною зібрання МАВУ. За обставинами від'їзду М. Обідного С. Сірополко ініціював ревізію архівних зібрань ГВІМА. Створена для цього комісія констатувала, що музей-архів перебував у стані «повного занепаду» і поклала за це відповідальність на колишнього начальника ГВІМА М. Обідного. Проте можна погодитись з думкою М. Палієнко, що комісія діяла під впливом керуючого Міністерством народної освіти, тому її висновки мали суб'єктивний і тенденційний характер [8, с. 89].

До критики дій М. Обідного у справі перевезення архівних збірок УНР до Праги додалася позиція прем'єр-міністра А. Лівницького, який засудив його «недисциплінованість» і «сепаратні дії»: «Дивує мене та самовпевненість, з якою Ви бороните свою поведінку за останні дні Вашого перебування в Тарнові. Не розумію я і тієї принципової позиції, яку так несподівано зайняли Ви тепер в відношенні як до п. Сірополка, так і до Уряду і до всього Державного центру. Не так давно Ви не тільки «визнавали наш державний центр» і солідаризували з ним, Ви надавали велике значіння Вашому службовому становищу, домагались переміщення до іншого відомства і навіть підвищення Вас по службі. До останнього моменту Ви були найбільш дисциплінованою урядовою особою, не кажучи вже про найліпші персональні стосунки Ваші як зі мною, так навіть і з Паном Головним Отаманом» [15, арк. 167-168 зв.].

Аналіз джерел свідчить, що через протистояння з урядовими колами УНР М. Обідному не вдалося повною мірою реалізувати свій план заходів щодо перевезення матеріалів до Праги. Власними зусиллями в кінці 1923 р. йому вдалося вивезти з Тарнова лише окремі документальні збірки з колекцій ГВІМА та МАВУ, які склали основу заснованого того ж року Українського національного музею-архіву УНМА при УГК в Празі.

З від'їздом М. Обідного до Праги протистояння між ним і УГК під проводом М. Шаповала – з одного боку, та представниками Державного центру УНР в екзилі (С. Сірополком, Д. Чикаленком, А. Лівницьким) з другого, щодо приналежності архівних збірок не припинилося, а тривало й надалі. З часом воно перейшло в площину дискусій у періодичній пресі, де кожна зі сторін обґрунтовувала свою правоту. Так, М. Обідний надрукував у 1925 р. статтю «Як охоронялися пам'ятки» на сторінках журналу «Нова Україна», у якій виклав історію збереження українських архівних пам'яток в еміграції з критикою позицій Державного центру УНР в екзилі за неувагу до цієї важливої проблеми.

Варто зазначити, що журнал «Нова Україна» служив закордонним органом УПСР і був одним із провідних українських часописів Чехословаччини, популярним в українських емігрантських колах й держав Центральної та Західної Європи. За вис-

ловом А. Животка, «своїм змістом «Нова Україна» охоплювала всі прояви українського суспільного життя, даючи належну оцінку, вичерпуючі інформації та кидаючи провідні ідеї української визвольної праці» [3, с. 21].

У свою чергу, викладені у статті позиції М. Обідного гостро засудив С. Сірополко на сторінках паризького «Тризуба» (органу Державного центру УНР в екзилі). У цьому проявилось ставлення представників державного кола української еміграції до групи Микити Шаповала – «ворогів нашої політичної лінії», якими вони вважали українських есерів.

З часом до дискусій на сторінках українських часописів долучився і соратник М. Обідного і його наступник на посаді референта Українського історичного кабінету (УІК) в Празі А. Животко. Така необхідність виникла через те, що в часописах націоналістичного спрямування «Новий час» та «Самостійність», які виходили у Львові та Чернівцях відповідно, у 1934 р. з'явилися публікації, в яких керівництво УІК звинувачувалося у національній зраді - передачі українських архівів до Російського закордонного історичного архіву. У цьому зв'язку А. Животко у своїй відповіді політичним опонентам спростовував твердження, що УІК є установою «московською під протекторатом чеського уряду», і зауважував: УІК є самостійною установою, не зв'язаною з будь-якою іншою інституцією, у тому числі Російським закордонним історичним архівом, окрім того, що знаходиться разом з ним в одній будівлі. Кабінет очолює уповноважений МЗС ЧСР (д-р Я. Славик), але у самій установі працюють виключно українці [7, с. 192].

Висновки: Отже, в колах української міжвоєнної еміграції не було єдиного бачення на справу охорони національних пам'яток, що викликало протистояння між її окремими угрупованнями. Причини конфлікту значною мірою крилися в партійній належності конфліктуючих сторін (петлюрівців, яких представляв Державний ентр УНР в екзилі, і українських есерів), кризь призму якої розглядалася справа збереження українських пам'яток. Партійні інтереси були поставлені вище загальнонаціональних, наслідком чого стало брак порозуміння і втрата єдності українських патріотичних сил.

Негативним наслідком політичної конфронтації стала розпорошеність української архівної спадщини: одна її частина, вивезена М. Обідним до Праги, зберігалася в УНМА; інша частина матеріалів урядового характеру була вивезена А. Ливицьким до Варшави, ще одна група документів опинилась у Парижі після переїзду туди Голови Директорії С. Петлюри та В. Прокоповича.

1. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині:

Український Вільний Університет (1921–1945 рр.). К., 1994. 82 с.

2. Дробот І.І. Трансформації української державно-соборницької ідеї (1920–1930–ті рр.). К., 2002. 343 с.

3. Животко А. Нарис історії української преси. Подєбради: [б.в.], 1937. 111 с.

4. Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. Ю. Мицик. К. 2006. 566 с.

5. Ливицький Андрій. Листування (1919–1953 роки) / Упорядкування, вступна стаття, загальна редакція Я. Файзуліна. Київ : Фенікс, 2019. 688 с.

6. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919 – 1939: матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. 272 с.

7. Палієнко М. Архівна діяльність Аркадія Животка у Чехословаччині. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2010. Т. 18. С. 190-197.

8. Палієнко М. Архівні центри української еміграції : створення, функціонування, доля документальних колекцій. К. : Темпора, 2008. 688 с.

9. Палієнко М. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Обідного в Україні, Польщі, Чехословаччині. *Пам'ятки України : історія та культура*. 2005. № 2. С. 92–127.

10. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. У 4 т. Т.3 / упоряд. В. Сергійчук. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 614 с.

11. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття). К.: МП „Леся”, 2006. 672 с.

12. Радишевський Р., Кагамлик С. Епістолярна спадщина М. Обідного часів еміграції. *Український історичний журнал*. 2021. №1. С. 136-152.

13. Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К.: Інтел, 1994. 259 с.

14. Центральний державний історичний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3560. Оп.1. Спр. 68.

15. ЦДАВО України. Ф. 4018. Оп. 1. Спр. 2.

References

1. Vidnianskyi S. (1994). *Kulturno-osvitnia i naukova diialnist ukrainskoi emihratsii v Chekhoslovachchyni: Ukrainyski Vilnyi Universytet (1921–1945 rr.)* [Cultural, educational and scientific activities of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia: Ukrainian Free University (1921-1945)]. Kyiv. 82 p. (in Ukrainian).

2. Drobot I. (2002). *Transformatsii ukrainskoi derzhavno-sobornytskoi idei (1920–1930–ti rr.)* [Transformations of the Ukrainian state-conciliar idea (1920s – 1930s)]. Kyiv. 343 p. (in Ukrainian).

3. Zhyvotko A. (1937). *Narys istorii ukrainskoi presy* [Essay on the history of the Ukrainian press]. Podiebrady: [b.v.]. 111 p. (in Ukrainian).

4. *Lystuvannia Mytropolyta Ilariona (Ohiiienka)* [Correspondence of Metropolitan Hilarion (Ogienko)] (2006) / YU. Mytsyk (ed.). Kyiv. 566 p. (in Ukrainian).
5. Livytskyi Andrii (2019). *Lystuvannia (1919–1953 roky)* [Correspondence (1919–1953)] / YA. Faizulin (ed.). Kyiv : Feniks. 688 p. (in Ukrainian).
6. Narizhnyi S. (1999). *Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919 – 1939: materialy, zibrani S. Narizhnym do chastyny druhoi* [Ukrainian emigration: Cultural work of Ukrainian emigration 1919 - 1939: materials collected by S. Narizhnyi to the second part]. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy. 272 p. (in Ukrainian).
7. Paliienko M. (2010). *Arkhivna diialnist Arkadiia Zhyvotka u Chekhoslovachchyni* [Archival activity of Arkady Zhyvotko in Czechoslovakia]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva* [Studies in archival affairs and document science]. Vol 18. P. 190-197 (in Ukrainian).
8. Paliienko M. (2008). *Arkhivni tsentry ukrainskoi emihratsii : stvorennia, funktsionuvannia, dolia dokumentalnykh kolektsii* [Archival centers of Ukrainian emigration: creation, operation, fate of documentary collections]. Kyiv: Tempora, 2008. 688 p. (in Ukrainian).
9. Paliienko M. (2005). *Pamiatkookhoronna diialnist Mykhaila Obidnoho v Ukraini, Polshchi, Chekhoslovachchyni* [Monument protection activities of Mykhailo Obidny in Ukraine, Poland, Czechoslovakia]. *Pamiatky Ukrainy : istoriia ta kultura* [Sights of Ukraine: history and culture]. No 2. P. 92–127 (in Ukrainian).
10. Petliura Symon (1999). *Statti. Lysty. Dokumenty* [Petliura Simon. Articles. Leaves. Documents]. In 4 vols. Vol. 3 / V. Sergiichuk (ed.). Kyiv: Published by edition of Elena Teliga. 614 p. (in Ukrainian).
11. Piskun V. (2006). *Politychnyi vybir ukrainskoi emihratsii (20-ti roky XX stolittia)* [Political choice of Ukrainian emigration (20s of the twentieth century)]. Kyiv: MP „Lesya”, 2006. 672 p. (in Ukrainian).
12. Radyshevskiy R., Kahamlyk S. (2021). *Epistoliarna spadshchyna M. Obidnoho chasiv emihratsii* [Epistolary heritage of M. Lunch time of emigration]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No 1. P. 136-152 (in Ukrainian).
13. Troshchynskiy V. (1994). *Mizhvoienna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe* [Interwar Ukrainian emigration to Europe as a historical and socio-political phenomenon]. Kyiv: Intel. 259 p. (in Ukrainian).
14. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. Fond 3560. Inventory 1. Unit 68 (in Ukrainian).
15. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine. Fond 1418. Inventory 1. Unit 2 (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.11>
УДК 323.15(71=161.2):81'243

Мирослава Марущенко

кандидат медичних наук,
доцент кафедри нейрохірургії
Національного медичного університету
ім. О.О. Богомольця, м. Київ

ORCID: 0000-0001-7999-0390
Email: miroslavam2006@ukr.net

ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ ЛІКАРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ КАНАДИ ТА ЛІКАРІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті простежено сучасний стан співпраці канадських лікарів українського походження та українських лікарів. Визначено актуальність сучасних викликів для плідного співробітництва, серед яких провідними є пандемічні обмеження, зумовлені стрімким поширенням вірусу Covid-19 та обмеження прямих професійних контактів; політизація фахової міжнародної співпраці в умовах російської агресії; бюрократизм зі сторони керівництва медичних закладів України, не відпрацьоване державне регулювання діяльності благодійних організацій та міжнародного співробітництва; недостатній розвиток благодійництва як явища в сучасній Україні.

Проаналізовано діяльність основних Програм співпраці між канадськими лікарями українського походження та українськими лікарями. У статті зосереджена увага на аналізі ефективності Канадсько-української Програми українських педіатричних стажувань (Ukraine Paediatric Fellowship Program), де Медичний директор Програми – професор Джеймс Рутка (James Rutka), координатор Програми – професор Мирослава Ромах (Myroslava Romach).

Зазначено важливі етапи організації навчальних зустрічей у рамках Програми: підготовка до зустрічі, визначення цілей та детальне планування; вибір локації за заздалегідь продуманими критеріями; зустріч (лекції, практичні тренінги, спільні оперативні втручання у 7 містах України); подальше спостереження, оцінка результатів зустрічі та їх вплив на подальші дії.

Аналіз конкретних результатів співпраці є однією із найважливіших етапів міжнародного співробітництва, оскільки не лише підвищує його ефективність, але і забезпечує цільове використання коштів. Визначено, що важливими чинниками, які підвищують ефективність міждержавних програм у галузі медицини є поінформованість про співпрацю на дипломатичному рівні, скоординовані дії із конкретними закладами охорони здоров'я, вибір надійних партнерів для співробітництва, систематичні контакти, заходи, цільова, заздалегідь продумана допомога, ретельний відбір претендентів на стажування та обмін досвідом, а також зміни засобів комунікації в умовах сучасних викликів та ін.

Діяльність Програми українських педіатричних стажувань може слугувати прикладом організації міжнародної співпраці у різноманітних напрямках суспільного та політичного життя сучасної України, а запорука високої ефективності Програми є у її чіткому стратегічному плануванні.

Ключові слова: канадські лікарі українського походження, українські лікарі, Програма українських педіатричних стажувань, благодійні фонди.

Myroslava Marushchenko

M.D., Ph.D. Associate Professor,
Department of Neurosurgery of Bogomolets
National Medical University, Kyiv

THE WAYS OF COOPERATION BETWEEN DOCTORS OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN CANADA AND DOCTORS IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Abstract. In the article, the current state of cooperation between Canadian Ukrainians and Ukrainian doctors analyzes. The urgency of modern challenges for cooperation is determined, in particular: pandemic restrictions due to the rapid spread of Covid-19 virus and a sharp restriction of direct professional contacts; the politicization of professional international cooperation in the conditions of Russian aggression; bureaucracy on the part of the management of medical institutions of Ukraine, unfinished state regulation of charitable organizations and international cooperation; insufficient development of charity in Ukraine.

The activity of the main Cooperation programs between doctors Canadian Ukrainians and Ukrainian doctors is analyzed. The main focus of the article is on the analysis of the effectiveness of the Canadian-Ukrainian Pediatric Fellowship Program. The Medical Director of the Program is Professor James Rutka, and the Program Coordinator is Professor Myroslava Romach.

The stages of organizing training meetings within the Program are indicated: planning and preparation for the meeting (goal setting and detailed planning); choice of locations, according to pre-thought-out criteria; the meeting itself (lectures and practical training, joint operations in 7 cities of Ukraine); further observation, assessment of the impact and results of the meeting, as well as planning of long-term cooperation.

Analysis of the concrete results of cooperation is one of the most important stages of international cooperation, as it not only increases its efficiency but also ensures the targeted use of funds. It is determined that important factors that increase the effectiveness of interstate programs in the field of medicine are awareness of cooperation at the diplomatic level, coordinated cooperation at the local level, selection of reliable partners for cooperation, systematic contacts, activities, targeted, premeditated assistance, careful selection of applicants, changes in the means of communication in today's challenges.

The work of the above-mentioned medical Ukraine Paediatric Fellowship Program can serve as an example of the organization of international cooperation in various directions of social and political life of modern Ukraine, and a guarantee of its high efficiency in clear strategic planning.

Key words: Canadian Ukrainians, Ukrainian doctors, Ukraine Paediatric Fellowship Program, charitable foundations.

Постановка проблеми. Співпраця лікарів Канади й представників української діаспори із українськими лікарями є важливою складовою реформування медицини в Україні. Виклики для професійних контактів між лікарями України та Канади є суголосними викликам й проблемам, що постають перед міжнародним співробітництвом і в інших сферах суспільного та політичного життя

України [6, 7]. Найбільш несприятливими чинниками для діяльності міждержавних програм між канадськими та українськими лікарями на сучасному етапі стали:

- пандемічні обмеження, зумовлені стрімким поширенням вірусу Covid-19, які зумовили зменшення прямих професійних контактів;

- політизація фахової міжнародної співпраці в умовах російської агресії;

- бюрократизм зі сторони керівництва медичних закладів України та керівників системи охорони здоров'я, їх небажання реформувати систему медичної освіти та медичної системи за світовими стандартами;

- не відпрацьоване державне регулювання діяльності благодійних організацій та міжнародної співпраці в Україні;

- недостатній розвиток благодійництва як явища в Україні, яке є вагомим фінансовою основою діяльності університетських дослідницьких центрів і медичних закладів у багатьох країнах світу, зокрема, і в Канаді.

Визначення нових шляхів співпраці між лікарями української діаспори Канади та лікарів України в умовах сучасних викликів є актуальною проблемою, яка потребує дослідження.

Аналіз наукових публікацій. Міжнародна співпраця із урядовими та неурядовими організаціями Канади та України має багаторічну історію і керується у своїй діяльності положеннями базового міжурядового документу –

Декларацією про відносини між Україною і Канадою (дата підписання та набуття чинності: 22 вересня 1991 р.) Із часу здобуття Україною незалежності було підписано ще 50 міждержавних документів, які стосуються різних сфер співпраці між Україною та Канадою [1, 2].

Серед найбільш відомих Канадсько-українських Програм співпраці медичного спрямування останніх років слід зазначити наступні: Програму для лікування дорослих із посттравматичними, краніофасціальними деформаціями (медичний керівник Програми, голова Канадсько-Української Фундації – Олег Антонішин (Oleh M. Antonyshyn), яка діє у співпраці із Медичним центром Санібрук (Sunnybrook Health Science Centre), м. Торонто; Програму українських педіатричних стажувань, (Ukraine Paediatric Fellowship Program, UPFP), яка працює в рамках «SickKids Foundation» Лікарні для хворих дітей (Hospital for Sick Children), м. Торонто (медичний директор Програми – професор Джеймс Рутка (James Rutka), координатор Програми – професор Мирослава Ромаха (Myroslava Romach)); Програму допомоги онкологічним відділенням, яку очолює Роман Козак (Roman Kozak), лікар інтервенційний радіолог Школи медицини і стоматології «Schulich» (Лондон, Онтаріо) у співпраці із керівником Alexandra Hospital, Ingersoll Tillsonburg Memorial Hospital пані Sandy Jansen та ін. [9–12].

У рамках реалізації Програми лікування хворих із краніолицевими деформаціями допомога надавалася, передовсім, військовослужбовцям, учасникам бойових дій на Сході України. Усього у рамках програми командою лікарів і медичних сестер, під керівництвом професора О. Антонішина, було здійснено сім візитів і було надано фахову допомогу понад 400 пацієнтам, які проходили

лікування у госпіталах Києва, Львова, Одеси, починаючи із 2014 р.

Метою роботи є аналіз результатів діяльності навчальних міждержавних Канадсько-українських медичних програм та шляхи їх оптимізації в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Канадсько-українське співробітництво у медичній галузі впродовж останніх років значно розширилося й може слугувати прикладом і для багатьох напрямків суспільного та політичного життя сучасної України. Окремо, хотілося б наголосити на значенні благодійних організацій (фондів) у міжнародному співробітництві між Канадою та Україною. Серед відомих благодійних організацій Канади у галузі медицини варто відзначити Канадсько-Українську Фундацію, яка функціонує під егідою директорату гуманітарних ініціатив Світового Конгресу Українців і має на меті об'єднання знань і ресурсів медичного персоналу з Канади та України задля покращення результатів хірургічного лікування [4, 5].

До фінансування Програм співробітництва лікарів Канади та України також активно залучаються канадські меценати українського походження, серед них – Джеймс Темерті [5].

Важливим є те, що благодійна діяльність Джеймса Темерті (James Temerty), одного із найбільш відомих меценатів сучасності, а також Фонду Родини Темерті, сприяє поглибленню співпраці між Канадою та Україною. Так, у 2020 р. Дж. Темерті і його родина подарували Університету Торонто 250 млн. доларів – що є найбільшим меценатським даром в історії Канади. На думку родини виділені кошти мають закріпити лідерство Університету Торонто у різних напрямках медицини. Медичний факультет отримав назву – медичний факультет Темерті (Temerty Faculty of Medicine). Також на його базі засновано «Фонд освіти та досліджень у рамках співпраці з Україною», головним напрямком діяльності якого є навчання та стажування українських студентів, викладачів, лікарів, науковців, розвиток партнерських стосунків із українськими закладами охорони здоров'я.

Цікавим є те, що родина Темерті переїхала з України до Канади у 1950 році й з того часу активно бере участь у благодійних проектах, які сприяють популяризації та допомозі українських громад. Серед найбільш успішних проектів родини Темерті є програми «Сучасна Україна»; «Україна в європейському діалозі» в Інституті гуманітарних наук у Відні; Києво-Могилянська бізнес-школа «Допоможіть нам допомогти»; Ініціатива Атлантичної ради Україна в Європі, Консорціум досліджень та освіти щодо Голодомору, а також участь у Програмі українських педіатричних стажувань. Крім того, на кошти та за сприяння Дж. Темерті було організовано виставки коштовностей «Золото скіфів із стародавньої України» та «Прадавня Україна: загадка Трипільської культури» у Королівському музеї м. Онтаріо; профінансовано видання

українських книг, зокрема яскравого подарункового видання «Кобзар» Т. Шевченка, видання англійською мовою «Атлас мінеральних ресурсів України» та ін. Дж. Темерті займає активну громадську позицію в Канаді, очолює Раду директорів Королівського музею м. Онтаріо, директором Канадської фундації психіатричних досліджень, є членом адміністративної ради кількох медичних центрів. Бізнесмен і меценат був певний час директором Симфонічного оркестру в Торонто, фінансово забезпечуючи його існування. Варто згадати про те, що кошти із фонду Родина Темерті активно використовуються для надання гуманітарної допомоги організаціям у боротьбі із торгівлею людьми, проведення освітніх та медичних проектів, присвячених наданню психіатричної допомоги у розвитку особистості (в тому числі і в Україні).

Дж. Темерті присвятив свою кар'єру «зеленій» енергетиці, технологічним досягненням та допомозі українським громадам. У 2010 р. Дж. Темерті було призначено головою Консультативної ради Конгресу Українців Канади (КУК), а також він є співорганізатором та меценатом усіх заходів КУК.

Високі професійні досягнення, активна благодійницька діяльність Дж. Темерті були відзначені Орденом Канади на знак визнання його внеску в суспільство (2008); Ювілейною медаллю королеви Єлизавети II (2012) та чисельними нагородами в Україні (Орден Христа Спасителя (2005), Орден за Заслуги III ступеня (2006), медаль Митрополита Андрея Шептицького (2013); Орден Ярослава Мудрого V ступеня (2015)).

Значний внесок у збереження української ідентичності в Канаді у ХХ ст. також внесли відомі лікарі, представники української діаспори, більшість з яких були, або є активними членами Конгресу Українців Канади. Серед найбільш відомих із них, варто відзначити Альберта Бандуру – вченого-психолога, автора теорії соціального навчання, Президента канадської психологічної асоціації; Федора Богатирчука – легендарного шахіста, доктора медицини (радіолога), політичного діяча; Сільвію Ольгу Федорук – лікарку онколога, радіолога, фахівчиню із лікування раку, ядерної медицини. С. Федорук була ректоркою Саскачеванського університету, лейтенантом-губернаторкою провінції Саскачеван, а її портрет був зображений на лімітованій серії банкноти, номіналом 100 канадських доларів [2–5]. Варто згадати також Роберту Лінн Бондар, першу канадську жінку-астронавта і першу лікарку-невролога, яка побувала в космосі; Ісидора Глинку – видатного канадського біохіміка, лідера Конгресу українців Канади, почесного доктора наук Університету Манітоби й дотичного до медицини Євгена Мельника – співвласника однієї із найбільших канадських фармацевтичних корпорацій «Biovail Corporation» та хокейного клубу «Ottawa Senators» [3].

Активну підтримку українським лікарям впродовж останнього десятиліття надають канадські лікарі українського походження Дж. Рутка, М. Ромаха, Р. Козак, О. Антонишин та багато інших. Джеймс Рутка є одним із найвідоміших у світі дитячих нейрохірургів, завідувачем кафедри хірургії університету м. Торонто, професором, нейрохірургом однієї із провідних світових дитячих нейрохірургічних клінік – SickKids Hospital, головним редактором «Нейрохірургічного журналу», головою Дослідницького центру онкології Артура і Соні Лабатт, медичним директором Програми українських педіатричних стажувань. Професор Дж. Рутка нагороджений Орденом Онтаріо, найвищою відзнакою провінції Онтаріо, медаллю Кушинга, за активну участь у роботі Програми українських педіатричних стажувань (Ukraine Paediatric Fellowship Program) госпіталю SickKids (SickKids Foundation), Хрестом Івана Мазепи (2020 р.) і є почесним професором університету Бахчешир (м. Стамбул, Туреччина) [7–12]. Варто згадати провідного координатора Програми українських медичних педіатричних стажувань – Мирославу-Катрю Ромаха, яка є професором психіатрії Університету Торонто, відомим фахівцем у галузі психофармакології, членом правління Канадського Фонду Діти Чорнобиля, низки громадських та фахових організацій [7].

Серед багатьох сучасних проектів співпраці канадських та українських лікарів однією із найбільш успішних є «Програма українських медичних педіатричних стажувань», яка активно працює із 2013 року і розвивається у основних двох напрямках – організація коротких та довгострокових стажувань українських лікарів у Канаді та проведення щорічних практичних зустрічей-тренінгів за участю канадських та українських лікарів [7]. Діяльність Програми стала можливою завдяки підписанню 28 червня 2013 року Канадським фондом «Діти Чорнобиля», Конгресом Українців Канади (КУК) та Фондом SickKids «Меморандуму про взаєморозуміння для спільної підтримки, створення та розвитку Програми стипендій «Здорова дитина в Україні». Зокрема, «Меморандум про взаєморозуміння» окреслював умови партнерства, за допомогою якого сторони будуть працювати спільно для національної промоції цієї ініціативи та збору коштів на підтримку цієї важливої програми [7, 9-11].

Програма українських педіатричних стажувань була започаткована 1 листопада 2013 року у Торонто, коли новообраний член парламенту Канади від Ліберальної партії Христя Фріланд (Заступник прем'єр-міністра Канади з 20 листопада 2020 р.) у присутності понад 100 гостей відкрила урочисті збори, присвячені започаткуванню Програми українських педіатричних стажувань (Ukraine Paediatric Fellowship Program, UPFP). Співорганізаторами були: лікарі українського та неукраїнського походження з дитячої лікарні м. Торонто - Hospital for Sick Children (SickKids), Канадський Фонд «Діти

Чорнобиля», Конгрес українців Канади, який на цій установчій зустрічі представляв його голова Павло Грод (з 2018 - Голова Світового Конгресу Українців). Медичним директором Програми було обрано професора Джеймса Рутку, координатором Програми – професора Мирославу Ромаха [7].

Фінансовою підтримкою діяльності Програми були кошти Канадського фонду "Діти Чорнобиля" – 1,05 млн. доларів, які фонд отримав у якості заповіту від мастки пана Фредеріка Ткачука; 3 мільйони доларів від українських канадців; 1 мільйон доларів від Фонду Родина Темерті.

Конкретними результатами понад семирічного періоду функціонування Програми педіатричних стажувань стали: оснащення новітнім медичним обладнанням та модернізація Львівської міської дитячої лікарні (2016 р.); створення Західно-українського центру інноваційної нейрохірургії (2017 р.) переважно на кошти Фонд Родина Темерті; підписання Меморандуму про співпрацю між Національною дитячою спеціалізованою лікарнею «Охматит» та закупівля сучасного обладнання (2018 рік.) на кошти Канадського фонду «Діти Чорнобиля» (800 тис. канадських доларів) [9–12].

У рамках Програми українських педіатричних стажувань було проведено понад 30 спільних конференцій, із залученням фахівців із України, Канади, США, європейських країн із метою обміну інформацією та практичними навичками. За період пандемії Covid-19, організаторами Програми українських педіатричних стажувань, було проведено понад 50 онлайн конференцій із залученням фахівців з багатьох країн світу [9–12]. Під час практичних зустрічей-тренінгів також були проведені десятки оперативних втручань на базах провідних лікарень України і, що дуже важливо, понад 50 лікарів України пройшли навчання у лікарні SickKids (м. Торонто).

Робота вищезазначеної медичної Програми може слугувати прикладом організації міжнародної співпраці у різноманітних сферах діяльності. Так, кожна спільна українсько-канадська зустріч у рамках Програми (місія, зустріч-тренінг) поділяється на три етапи:

- 1) планування та підготовка до зустрічі (визначення цілей та детальне планування);
- 2) вибір локацій, за заздалегідь продуманими критеріями (до Програми педіатричних стажувань залучені лікарі 7 міст України (Київ, Луцьк, Ужгород, Одеса, Львів, Харків, Дніпро);
- 3) проведення лекцій та практичних тренінгів у 7 містах України);
- 4) подальше спостереження, оцінка результатів зустрічі, а також планування довгострокового співробітництва [7].

Аналіз конкретних результатів співпраці є однією із найважливіших етапів міжнародного співробітництва, оскільки не лише підвищує його ефективність, але і забезпечує цільове використання коштів, які є переважно благодійними внесками від фізичних осіб, здебільшого громадян Канади

українського походження. Діяльність в рамках Програми показала, що правильно скоординована довготривала співпраця є підґрунтям для розвитку не лише якогось одного напрямку науки, зокрема, діагностики та лікування захворювань мозку у дітей, але і розвитку багатьох сфер сучасного життя.

Аналіз діяльності Програми українських медичних стажувань дає можливість стверджувати, що міжнародна співпраця може бути ефективною при дотриманні наступних принципів:

- **поінформованість про співпрацю на дипломатичному рівні**, оскільки участь представників дипломатичного корпусу дасть можливість уникнути юридичних непорозумінь;

- **скоординована співпраця на місцевому рівні** (не на рівні посадовців, які часто змінюються і не вникають у конкретну проблему, а на рівні головних лікарів, завідуючих відділеннями, директорів закладів освіти тощо);

- **вибір надійних партнерів для співпраці;**

- **не хаотичні, а систематичні контакти, заходи** (на прикладі Програми медичних стажувань. Це – 1-2 рази на рік, продумані до деталей, навчальні зустрічі-тренінги в усіх 7 опорних лікарнях різних регіонів України, із поступовим нарощуванням мережі співпраці);

- **цільова, заздалегідь продумана допомога** (напр., закупка лише необхідного обладнання у конкретне відділення);

- **за умов функціонування Програм фахового стажування – ретельний відбір претендентів на стажування** (напр., відбір лікарів на стажування в Канаді, має базуватися передовсім на реальних можливостях стажера реалізувати набуті навички в практичній діяльності в Україні) [7, 9, 10].

Висновки і пропозиції. Отже функціонування великої кількості освітніх канадсько-українських медичних програм на часі потребують детального вивчення особливостей їх діяльності [6]. Тому, в умовах сучасних викликів і загроз, таких як війна на Сході України, нестабільна політична та економічна ситуація, пандемія Covid-19 та ін., виникає необхідність у зміні форм та засобів співпраці, зокрема – актуалізуються наступні аспекти:

- **зміни засобів комунікації**, саме – активне використання онлайн можливостей для спілкування (вебінари, відеоконференції);

- **переорієнтування форматів співпраці у умовах збройних конфліктів, політичної нестабільності;**

- **широке висвітлення результатів співробітництва в усіх можливих засобах комунікації.**

Аналіз діяльності Канадсько-української Програми українських педіатричних стажувань показав, що правильно скоординована довготривала співпраця із дотриманням певних етапів її підготовки та проведення, зокрема: планування заходів, вибір локацій, проведення зустрічі; подальше спостереження і оцінка впливу та результатів заходів, може слугувати прикладом організації міжнародного

співробітництва у різноманітних напрямках суспільного та політичного життя України. Запорукою ефективного втілення у життя та реалізації подібних Програм – є їх чітке стратегічне планування.

1. Декларація про відносини між Україною і Канадою. Україна, Канада; Декларація, Міжнародний документ від 22.09.1991. *Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990-1990 р.*, № 1, стор. 203. Ідентифікатор 124_028.

2. Зав'ялов А.В. Соціальна адаптація українських іммігрантів: монографія. Київ: Саміт-книга, 2020. 180 с.

3. Марунчак М.Г. Історія українців Канади. Вінніпег: Українська Вільна Академія наук, 1991.Т. 2. 1991. 512 с.

4. Слабошпицький М. Українські меценати: Нариси з історії української культури. 2-ге вид., допов. К.: Вид-во М.П. Коць; Ярославів Вал, 2006. 416 с.

5. Солонська Н., Борисович Г. Українська канадіана: анотований покажчик видань з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського /наук. ред. Г. І. Ковальчук; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017. 176 с.

6. Hoppe, Hans-Joachim. Ukraine's conflict and the Ukrainian diaspora in Canada, Kyiv Post, Published Sept. 5, 2015. URL: <https://www.kyivpost.com>

7. Romach M., Rutka J. Building Healthcare Capacity in Pediatric Neurosurgery and Psychiatry in a Post-Soviet System: Ukraine. *World Neurosurgery*. 2017. doi: 111. 10.1016/j.wneu.2017.11.178.

8. Rutka JT. Editorial. Global neurosurgery and our social responsibility. *J Neurosurg*. 2019 Apr 1;130(4):1050-1052. doi: 10.3171/2019.1.JNS19189. PMID: 30933906.

9. Ukraine 5 Years November 2018. pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

10. Ukraine Impact Report November 2019 pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

11. Ukraine Paediatric Fellowship Impact Report 2020. pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

12. Ukraine Paediatric Fellowship Impact Report November 2017. pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

between Ukraine and Canada. Ukraine, Canada; Declaration, International document of September 22, 1991]. *Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy vid 1990-1990 r.*, № 1, stor. 203. Identyfikator 124_028. (in Ukrainian).

2. Zav'ialov A.V. (2020). *Sotsial'na adaptatsiia ukrains'kykh immihrantiv: monohrafiia*. [Social adaptation of Ukrainian immigrants: monograph]. Kyiv: Samit-knyha, 2020. 180 p. (in Ukrainian).

3. Marunchak M.H. (1991). *Istoriia ukrainsiv Kanady*. [History of Ukrainians in Canada]. Vinnipeg: Ukrain'ska Vil'na Akademiia nauk, T. 2. 1991. 512 p. (in Ukrainian).

4. Slaboshpyts'kyj M. (2006). *Ukrains'ki metsenaty: Narysy z istorii ukrains'koi kul'tury* [Ukrainian patrons: Essays on the history of Ukrainian culture]/ 2-he vyd., dopov. K.: Vyd-vo M.P.Kots'; Yaroslaviv Val. 416 p. (in Ukrainian).

5. Solons'ka N., Borysovych H. (2017). *Ukrains'ka kanadiana: anotovanyj pokazhchyk vydan' z fondu Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho* [Ukrainian Canadian: annotated index of publications from the fund of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky] /nauk. red. H. I. Koval'chuk; NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernads'koho. Kyiv. 176 p. (in Ukrainian).

6. Hoppe, Hans-Joachim. Ukraine's conflict and the Ukrainian diaspora in Canada, Kyiv Post, Published Sept. 5, 2015. URL: <https://www.kyivpost.com>

7. Romach M., Rutka J. Building Healthcare Capacity in Pediatric Neurosurgery and Psychiatry in a Post-Soviet System: Ukraine. *World Neurosurgery*. 2017. doi: 111. 10.1016/j.wneu.2017.11.178.

8. Rutka JT. Editorial. Global neurosurgery and our social responsibility. *J Neurosurg*. 2019 Apr 1;130(4):1050-1052. doi: 10.3171/2019.1.JNS19189. PMID: 30933906.

9. Ukraine 5 Years November 2018. pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

10. Ukraine Impact Report November 2019 pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

11. Ukraine Paediatric Fellowship Impact Report 2020. pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

12. Ukraine Paediatric Fellowship Impact Report November 2017. pdf. URL: <https://www.sickkidsfoundation.com/campaigns>

References

1. *Deklaratsiia pro vidnosyny mizh Ukrainy i Kanadoiu. Ukraina, Kanada; Deklaratsiia, Mizhnarodnyj dokument vid 22.09.1991.* [Declaration on relations

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.12>
УДК 1:316.7:929 (092) Я.Розумний

Майя Мозер

Кандидат філологічних наук, директор
Центру вивчення творчої спадщини Івана Франка,
філософський факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-3876-0430
Email: maiia.moser.ua@gmail.com

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВА РОЗУМНОГО У КОНТЕКСТІ ШИРЕННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ

Анотація. У статті проведено аналіз проукраїнської діяльності відомого канадійського діаспорянина, мовознавця і літературознавця, доктора філософії та славістики Ярослава Григоровича Розумного. Серед чотирьох хвиль української еміграції саме третя відзначилася великою кількістю інтелігенції та науковців. Саме вони, у тому числі й професор Я. Розумний, згуртувалися у безпартійні неприбуткові організації, які репрезентували та підтримували українську громаду. Такі об'єднання сприяли розвиткові українського громадського, культурного, релігійного та політичного життя в діаспорі. Головними їхніми завданнями було представлення інтересів українців у діаспорі, налаштування та координація міжнародних зв'язків, розвиток громадянського суспільства українців із українською національною ідентичністю, духом та мовою.

Цих емігрантів об'єднувала відданість ідеї незалежності України й відновлення української суверенної держави. Вони постійно виступали проти русифікації української мови й культури, різко протестували проти ув'язнення чи фізичного нищення українських дисидентів. Так, Ярослав Розумний, змушений покинути рідну землю, сповідував головну заповідь українського емігранта – „постійно носити на собі тягар і обов'язок супроти неньки”. Це призвело до того, що саме він у 1990-1992 роках став співзасновником і головою Манітобського відділу прихильників Народного Руху України.

Живучи й працюючи в Канаді, Я. Розумний серцем залишався з Україною. Він поширював ідеї творчої спадщини Івана Франка серед українських емігрантів, використовуючи їх задля розширення діпазону сприйняття української культури у світі. Хоча Я. Розумний мешкав у Вінніпезі, він докладав чимало зусиль для відродження Києво-Могилянської Академії. У 1992 році він став представником Національного Університету „Києво-Могилянська Академія” в Канаді, а згодом і членом її Міжнародної Консультаційної Ради. 1996 року Ярослава Розумного нагороджено званням Почесного професора Національного Університету „Києво-Могилянська Академія”.

Ключові слова: Ярослав Розумний, Іван Франко, Канада, українська діаспора, національна ідентичність.

Maia Moser

Ph.D. in Philological Sciences
Taras Shevchenko National University of Kyiv

YAROSLAV ROZUMNYI'S EDUCATIONAL ACTIVITIES AIMING AT THE DISSEMINATION OF IVAN FRANKO'S CREATIVE LEGACY AMONG UKRAINIAN EMIGRANTS

Abstract. The article analyzes the pro-Ukrainian activities carried out by Yaroslav Rozumnyi, the renowned Canadian Ukrainian emigrant, linguist and literary scholar, a doctor of philosophy and Slavic studies. It was primarily the third of four waves of Ukrainian emigration to North America that was marked by a high percentage of migrants with an intellectual and scholarly background. These emigrants, among them Yaroslav Rozumnyi, gathered in non-profit non-party organizations that represented and supported the Ukrainian community, contributed to the development of Ukrainian organizations, to the cultural, religious and political vitality of Canada's Ukrainians. Their major goal was the representation of Ukrainians in the diaspora, the establishment and coordination of international relations, the development of a civic society among Ukrainians with their Ukrainian national identity, spirit, and language.

These people were united by their commitment to the idea of an independent Ukrainian state and the renovation of Ukraine's sovereignty. They did not cease to protest against the ongoing Russification of Ukrainian culture and the Ukrainian language, stood up against arrests or the physical destruction of Ukrainian dissidents. Yaroslav Rozumnyi, who was forced to leave his native country for political reasons, devoted his entire life to his major principle "to carry on the burden and one's duty for the Motherland." As a consequence, he, in the period from 1990 to 1992, became a co-founder and chairman of the Manitoba branch of the supporters of the party "Narodnyi Rukh Ukrainy" ("National Movement of Ukraine").

While living and working in Canada, Rozumnyi's heart kept beating for Ukraine. While analyzing various aspects of Franko's texts in German-language scholarly organs, Rozumnyi used them for a broadening of the perception of Ukrainian culture in the world and disseminated Ivan Franko's creative legacy among Ukrainian emigrants. Although Yaroslav Rozumnyi was a resident of Canada he contributed a lot to the revival of Kyiv-Mohyla Academy. In 1992, he became the representative of Kyiv-Mohyla Academy in Canada and, subsequently, a member of its International Consultative Council. In 1996, Yaroslav Rozumnyi was awarded the title of honorary professor at the National University of Kyiv-Mohyla Academy.

Key words: Yaroslav Rozumnyi, Ivan Franko, Canada, Ukrainian diaspora, national identity.

Постановка проблеми. Актуальність цієї праці полягає у підкресленні визначної ролі, яку відіграв славний канадійський діаспорянин, мовознавець і літературознавець, доктор філософії та славістики Ярослав Розумний, поширюючи серед українських емігрантів творчу спадщину Івана Франка для загартування національного самоусвідомлення канадійських українців. Мова Франкового слова виступала одним із факторів, що формує та закріплює їхню національну ідентичність. Запропоноване дослідження полягає у вивченні впливу його громадської, наукової діяльності та особистісних переконань на кшталт його висловлювання: «на власні сили України поки що полишати не можна. Особливо не може цього робити діаспорний інтелігент» [1, с. 145].

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти дослідження, присвячені українськомовним канадійським діаспорним об'єднанням, проблемі формування їхньої національної ідентичності, культурно-політичним рухам українських громад у Канаді, зустрічаються у працях Л. Грекул, Д. Гусар-Струка, Дж. Кулик-Кіфер, Л. Я. Луцюка, М. Марунчака, Г. Потребенко, П. Саварина, В. Сучаки, П. Юзика та ін. У цій статті використано насамперед опубліковану завідувачем кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктором історичних наук, професором Володимиром Сергійчуком магістерську працю Ярослава Розумного «Одиниця і громада у творчості Івана Франка» [5], чимало його тематичних наукових матеріалів і публікацій та проаналізовано силу впливу поширюваної ним інформації.

Мета статті – за допомогою біхевіористичних методів політичних досліджень окреслити загальну картину суспільно-політичної активності канадійської громади XIX-XX ст. українського походження і в цьому контексті виокремити наукову та культурологічну діяльність Ярослава Розумного. Участь громадян у політиці яскраво окреслює психологію людей та їхню громадянську егоцентричну поведінку. Діаспоряни утворюють типовий продукт системи, в якій вони вижили та яка їх сформувала, створюючи

відповідну комунікативну ситуацію. Сьогодні число народжених канадійців українського роду складає наразі майже 90 відсотків. Вони вже не емігранти й не завжди вважають себе діаспорою, тому напрямки мислення та ціннісні вподобання різняться. Спробуємо дослідити, як саме просвітницька діяльність Ярослава Розумного впливала на формування національної ідентичності українських діаспорян Канади останніх хвиль еміграції.

Виклад основного матеріалу.

«Порозуміймося! Ми бажали б бачити на Україні по селах і містах серед мас робочого народу рух просвітний, національний і політичний...» [11, с. 811-819] – керуючись у житті цим Франковим покликом, мовознавець і літературознавець, доктор філософії та доктор славістики, видатний українець Ярослав Григорович Розумний, змушений покинути рідну землю з політичних причин, весь вік проніс на собі тягар і обов'язок служити Україні.

Народився Ярослав Розумний 6 вересня 1925 року в селі Вичілки (сьогодні с. Гончарівка) Тернопільської області в Україні. До заможного батька-хлібороба ще в 1940-му році приходили «з району», примусово запрошуючи до колгоспу й погрожуючи Сибіром за відмову. «Нас мали вивезти на Сибір 26 червня 1941 року, а 22 червня почалася німецько-совєтська війна <...> Мій виїзд до Канади не був шуканням кращого життя. Ми емігрували до тієї країни, котра хотіла прийняти воєнних біженців. Ми всі мріяли про поворот додому, у визволену Україну» [7, с. 136].

З 1946 р. Ярослав навчався в Українській католицькій семінарії Гіршберґа (Німеччина), згодом у Вищій філософсько-теологічній школі Ділінґена (Німеччина), з 1950 р. - в Українській католицькій семінарії Кулемборґа (Нідерланди). Від 1951-го року студював славістику в Оттаві, де 1958 р. здобув ступінь магістра, захистивши працю «Одиниця і громада в творчості Івана Франка» (див. Рис. 1.), а 1968 р. в Оттавському Університеті - ступінь доктора наук. Живучи й працюючи в Канаді, він жив Україною.

Сім'я професора Ярослава Розумного належить до третьої хвилі української еміграції, що розпочалася за часів Другої світової війни та була

зумовлена політичними мотивами. Повоєнні емігранти, певним відсотком яких були репресовані українські інтелігенти переважно з підпольської Галичини, відверто сповідували антирадянські погляди. Більшість емігрантів третьої хвилі осіла в Канаді, США, Великій Британії, Австралії, Бразилії, Аргентині, Франції.

У Канаді українці становлять 9-ту за чисельністю мовно-етнічну групу [14], а сама Канада є третьою країною світу за кількістю етнічних українців (після України та Російської Федерації). Українців Канади називають канадськими українцями або ж особами українського походження, які вже народжені в Канаді чи прибули на переселення до Канади, що мають статус резидента / громадянина країни.

За словами Ярослава Розумного, серед канадських українців були прибічники національно-незалежницького крила та група так званих «прогресистів», які мали Товариство Об'єднаних Українських Канадців (ТОУК), що співпрацювали з комуністичним урядом в Україні та Комуністичною партією СРСР. Угрупування ТОУК постійно намагалося очорнити перед канадською спільнотою й урядом українців національного табору, об'єднаних у Конгресі Українців Канади (КУК). Саме українці третьої хвилі еміграції були політичними біженцями часів Другої світової війни. Серед них – громадські та політичні активісти, академіки, митці, літератори, університетська й шкільна молодь, ветерани армій різних часів, робітники, селяни та молодь, що була забрана німцями на примусову працю до Німеччини. Тобто, вони охоплювали представників усіх суспільних прошарків із усієї України, що ґрунтовно переродили суспільно-культурний та громадсько-політичний комплекс української Канади. «Будучи своєрідним міні-суспільством поза материком і з національно-політичною місією, ця група була надзвичайно динамічною й мала великий політичний вплив на теренах свого поселення. Весь час стоячи лицем до України, ця еміграція постійно реагувала на зловживання в радянській політиці й науці» [3].

Ярослав Розумний за своїм покликанням, як науковець і педагог, працював у низці університетів світу - Лаврентійському (Канада, 1963-1964 рр.), Західно-Мічиганському (США, 1963-1964 рр.), Манітобському (Канада, 1964-1996 рр.), Оттавському (1972 р.), Українському Католицькому (Рим, 1987 р.) та Українському Вільному Університеті (м. Мюнхен, 1993-1996 рр.). Упродовж 1977-1980 років він був Президентом Канадської УВАН «Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada».

Серед авторського творчого доробку Я. Розумного є такі праці: «Етимологія власних імен у "Лексиконі" Памва Беринди» (1976 р., англ. м.); «Походження Памва Беринди» (1976 р.); «Острозька Біблія та інші джерела „Лексикону“ Памва Беринди (1627)» (1989 р., англ. м.); розвідки з методики викладання української мови «Про підручники української мови» (1978 р.); рецензії на окремі підручники та чимало наукових статей – «Героїка та

антигероїка: Тема війни в поезії шістдесятників і Нью-Йоркської групи» (Сучасність. 1986. № 11. С. 45-51); «Проблеми людських взаємин у „Камінному господарі“ Лесі Українки» (Слово. Збірник 5. Едмонтон: ОУП «Слово», 1973. С. 205-210); «Улас Самчук (1905-1987)» (Сучасність. 1987. Ч. 12. С. 30-34).

У дослідженні української літератури XIX-XX ст. Ярослав Розумний підходить з методологічних позицій І. Франка. «Мені подобається метода Франка <...> – своєрідний еклектизм. Хочу, щоб воно стосувалося розуму й чуттєвості і навпаки», - писав він у цьому зв'язку [9]. В Україні за радянських часів Івана Франка банально презентували як революціонера зі соціалістичними поглядами, а Ярослав Розумний, зосередившись на проблемі одиниці й громади, сягнув глибше та побачив, що «рушійним ідеалом Франкової одиниці є ідеал національної самостійності – культурної й політичної» [5, с. 59].

У своїй магістерській праці Ярослав Розумний досліджує Франкову наукову та громадську діяльність, яка насамперед була сконцентрована на взаємодії двох головних елементів – концепції одиниці та ролі громади: «Проблема одиниці і громади – це провідний мотив у творчості Івана Франка» [5, с. 8]. Ярослав Григорович підкреслює утворення Іваном Франком в масах усвідомлення власної самоідентичності та суспільно-політичної відповідальності, спрямоване на забезпечення повновладдя народу. Франко «наділяє громаду великою силою, перед якою ніщо не може встоятись» [5, с. 8].

Розглянувши й опрацювавши аспекти Франкових виступів у німецькомовних наукових виданнях, Ярослав Розумний використовував їх задля розширення діапазону сприйняття української культури у світі. Професором було акцентовано увагу на її самобутності, широті східноєвропейської візантійської духовної й естетичної традиції. Адже Іван Франко працював за методою доповнення й увиразнення, що підкреслювало багатство української давньої літератури та фольклору. Проаналізувавши Франкові праці, такі як «Мойсей», «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», Ярослав Розумний доносив до громади головні ідеї: «Теми одиниці, народу, провідника та їх стосунків часто з'являються у Франковій творчості, а в поемі "Мойсей" він їх начебто синтезує» [4, с. 18-21]. Саме пропагуванням поведінки Франкових героїв – «вічних шукачів доріг до свого народу, людства й до себе самого. Усі вони етично наснажені та мислять категоріями гуманно поєданого особистого із загальним. Така була доба й така була потреба. Вона не змінилась» – таким чином професор культивував культуру уникання соціальних конфліктів, налагоджуючи суспільні комунікації. «Франко, хоч попадав у конфлікт із суспільністю і з самим собою, вийшов з цієї боротьби переможно й показав шлях грядучим поколінням» [5, с. 68].

Іван Франко закликав інтелігенцію до самовдосконалення: «Але щоб слово сталося ділом, треба поперед усього щоб наша інтелігенція була інтелігенцією, щоб позбулася своєї тісноглядної категорійності та кастової зарозумілості. Треба духа толеранції і виrozumілості для відмінних особистих переконань. Треба духа свободи і любові до правди та до народу в публічній дискусії. Треба докладного і ненастанного пізнання потреб і бажань народу. Треба щирого, безоглядного здруження з народом» [10, с.202]. Аналогічно і Ярослав Розумний звертається до освіченої української еліти наступними словами: «Перед інтелігенцією стоїть велика відповідальність за долю української культури й мови, які зведено до третьорядної ролі, а вони повинні бути не лише престижною візитівкою вдома й поза домом, а також об'єднуючим чинником усіх громадян держави. Кожна держава повинна мати свій мовно-національний характер, який віддзеркалював би тубільну корінну більшість. Культура мусить бути на високому рівні й мусить бути гомогенною та монолітною, бо без неї не може бути монолітної держави» [3].

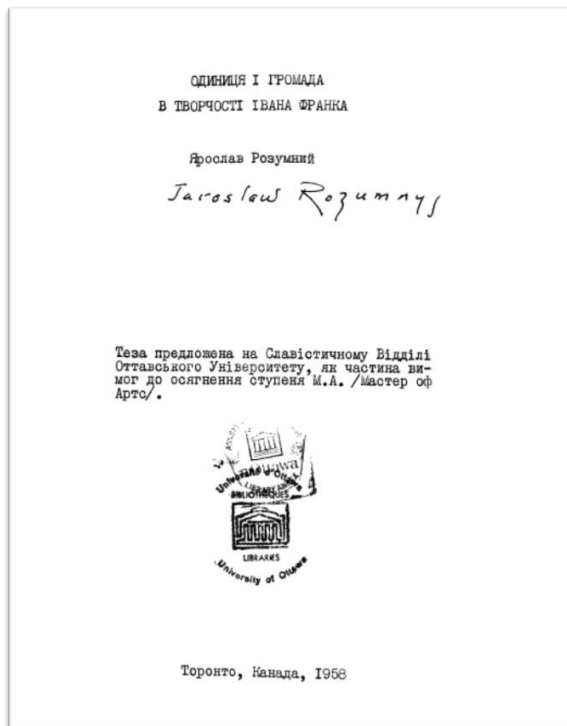

Рис. 1. Магістерська праця Я. Розумного «Одиниця і громада в творчості Івана Франка», Торонто, Канада, 1958 р.

Висновки і пропозиції. Перед нами Ярослав Розумний постає як наслідувач великого Каменяра, переконань якого він заповзято дотримувався і докладав усіх зусиль для розвитку взаємин українців із українськими діаспорянами. Динаміка самоусвідомлення власної ідентичності діаспори завжди залежать від почуття гідності держави та її влади. Творчість Ярослава Розумного допомагає

стверджувати: щоб уникати суспільних зіткнень, які зумовлюють проблемне функціонування особи як одиниці людського суспільства та її взаємодії з громадою, потрібно виховати певний рівень культури суспільства.

Помер Ярослав Розумний 8 грудня 2013 року, все життя віддаючи себе Україні, підтримуючи Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», налаштовуючи на ефективний комунікативний лад українську діаспору. Після смерті він отримав неабияке визнання вихованої ним спільноти, яка відносила його «до винятково працюючих та шанованих і люблених серед студентства високих шкіл викладачів у Канаді, США, Італії (УКУ), Німеччині (УВУ), Австралії та Україні» [12]. Можна вважати, що патріотичне налаштування української діаспори в Канаді останніх століть значною мірою є наслідком просвітницької діяльності Ярослава Розумного, до якої він докладав зусиль протягом усього свого життя.

1. Видатні українці світу. Ужгород : Видавництво „Мистецька лінія”, 2002. С. 145.
2. Мельничук Б. Розумний Ярослав Григорович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат „Збруч”, 2008. Т. 3 : П-Я. С. 190.
3. Розумний Я. Г. Канадська діаспора й НАУКМА. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10040>
4. Розумний Я. Г. «Народе мій... твоїм будучим душу я тривожу». *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. Вип. 6. С. 8-21.
5. Розумний Я. Г. Одиниця і громада в творчості Івана Франка. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2020. 68 с.
6. Розумний Я. Г. Українці в Канаді: Причини сучасної кризи. *Наука самопізнання народу. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка*. Київ : „Веселка”, 2002. С. 181-189.
7. Розумний Я. Г. «Я буду допомагати Україні, доки сил буде». *Видатні українці світу*. Ужгород : Мистецька лінія, 2002. С. 136.
8. Розумний Ярослав Григорович. *Шевченківська енциклопедія*: Т. 5: П-С: у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. С. 515-516.
9. Тарнашинська Л. Бесіда з Я. Розумним. *Літературна Україна*. 24 листопада 1994 р.
10. Франко І. Я. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва. *Зібрання творів у 50 томах*. К. : Наукова думка, 1986. Т. 45. 575 с.
11. Франко І. Я. Коли не по конях, так хоч по оглоблях. *Додаткові томи до зібрання творів у 50 томах*. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 811-819.
12. Ярослав Розумний і його історія УВАН у Канаді (до п'ятиріччя його смерті). URL: <https://www.newpathway.ca/yaroslav-rozumnyy-i-yogo-istoriya-uvan-u/>
13. Oleh S. Ilnytskyj. Jaroslav Rozumnyj (1925-2013). *Canadian Slavonic Papers*. 2013. 55: 3-4. P. 301-302. URL: <https://www.tandfonline.com/loi/rcsp20>

14. Statistics Canada is the national statistical office. 2021. URL: www.statcan.gc.ca

References

1. *Vydatni ukraintsi svitu* [Outstanding Ukrainians of the world] (2002). Uzhhorod : Vydavnytstvo „Mystetska liniia”. P. 145 (in Ukrainian).
2. Melnychuk B. (2008). *Rozumnyi Yaroslav Hryhorovych* [Rozumnyi Yaroslav Hryhorovych]. *Ternopilskyi entsyklopedychnyi slovnyk : u 4 t.* [Ternopil encyclopedic dictionary: in 4 volumes] / redkol.: H. Yavorskyi ta in. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat „Zbruch”. T. 3 : P-Ya. P. 190 (in Ukrainian).
3. Rozumnyi Ya. H. (2021). *Kanadska diaspora u NaUKMA* [Canadian Diaspora and NaUKMA]. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10040> (in Ukrainian).
4. Rozumnyi Ya. H. (2006). «*Narode mii... tvoim buduchym dushu ya tryvozhu*» [„My people ... I am disturbing your future soul”]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy* [Bulletin of the Lawyer Academy of Ukraine]. Issue 6. P. 8-21 (in Ukrainian).
5. Rozumnyi Ya. H. (2020). *Odynytisia i hromada v tvorchosti Ivana Franka*. [Unit and community in the works of Ivan Franko.]. Vyshhorod: PP Serhiichuk M.I. 68 p. (in Ukrainian).
6. Rozumnyi Ya. H. (2002). *Ukraintsi v Kanadi: Prychyny suchasnoi kryzy* [Ukrainians in Canada: Causes of the current crisis]. *Nauka samopiznannia narodu. Zbirnyk materialiv i naukovykh prats. Na poshanu 70-richchia Petra Kononenka* [The science of self-knowledge of the people. Collection of materials and scientific works. In honor of the 70th anniversary of Peter Kononenko]. Kyiv : „Veselka”. P. 181-189 (in Ukrainian).

7. Rozumnyi Ya. H. (2002). “*Ya budu dopomahaty Ukraini, doky syl bude*” [“I will help Ukraine as long as I have the strength”]. *Vydatni ukraintsi svitu* [Outstanding Ukrainians of the world]. Uzhhorod: “Mystetska liniia”. P. 136 (in Ukrainian).
8. Rozumnyi Yaroslav Hryhorovych (2015). *Shevchenkivska entsyklopediia* [Shevchenko's encyclopedia]. U 6 t. / M. H. Zhulynskyi (ed.). Vol. 5 : P -S. Kyiv : Institute of literature im. T. H. Shevchenka. P. 515-516 (in Ukrainian).
9. Tarnashynska L. (1994). *Besida z Ya. Rozumnym* [Conversation with Ya. Rozumnyi]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine]. 24.06 (in Ukrainian).
10. Franko I. Ya. (1986). *Kilka sliv o tim, yak uporiadkuvaty i provadyty nashi liudovi vydavnytstva* [A few words about how to organize and run our people's publishing houses]. *Zibrannia tvoriv u 50 tomakh* [Collection of works in 50 volumes]. Vol. 45. Kyiv : Naukova dumka. 575 p. (in Ukrainian).
11. Franko I. Ya. (2010). *Koly ne po koniakh, tak khoch po ohlobliakh* [If not on horses, so at least on the precipices]. *Dodatkovy tomy do zibrannia tvoriv u 50-y tomakh* [Additional volumes to the collection of works in 50 volumes]. Vol. 54. Kyiv: Naukova dumka. P. 811-819 (in Ukrainian).
12. Yaroslav Rozumnyi i yoho istoriia UVAN u Kanadi (do piatyrichchia yoho smerty) [Yaroslav Rozumnyi and his history of UVAN in Canada (up to the fifth anniversary of his death)] (2018). URL: <https://www.newpathway.ca/iaroslav-rozumnyi-i-yoho-istoriia-uvan-u/> (in Ukrainian).
13. Oleh S. Ilnytskyj (2013). Jaroslav Rozumnyi (1925-2013). *Canadian Slavonic Papers*. 55: 3-4. P. 301-302. URL: <https://www.tandfonline.com/loi/rcsp20>
14. *Statistics Canada is the national statistical office* (2021). URL: www.statcan.gc.ca

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.13>
УДК 314.7

Микола Обушний,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології,
провідний науковий співробітник
Центру українознавства філософського факультету
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ORCID : 0000-0002-9121-5095
Email: mobushnyy@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РОСІЇ ДОБИ ПУТІНІЗМУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей етнокультурної діяльності діаспорних організацій українців у Російській Федерації (РФ), початок створення яких пов'язаний з розпадом Радянського Союзу та проголошенням незалежності України (1991 р.). Автор пов'язує їхню появу зі зростанням національної свідомості, в основі якої була покладена ідея незалежності України. Ця ідея в усі

часи перебування українців під імперським дахом завжди сприймалася вкрай негативно та насторожено як правлячим класом Росії, так і значною кількістю росіян.

Навіть в умовах тотальної кризи на рубежі 80-90-х рр. XX ст., коли розпочалася системна дезинтеграція СРСР, компартійне керівництво постійно тримало у полі зору «українське питання». Підтвердженням цьому є, зокрема, припинення у 1989 р. часопису «Украинский вопрос», видання якого організувала Московська філія «Української гельсінської спілки».

Таку долю спіткала і низка інших українських громад уже у сучасній Росії. Серед них і дві найбільші всеросійські організації українців Росії: Об'єднання українців Росії (ОУР), та Федеральна національно-культурна автономія «Українці Росії» (ФНКАУР). Нижче проведений аналіз показує, що їхня діяльність проводилася відповідно російського законодавства, зокрема Федерального Закону Росії «Про національно-культурну автономію» і була спрямована на організацію та проведення етнокультурної роботи серед українців. Проте, путінське керівництво знайшло «докази політичної діяльності» як ОУР, так і ФНКАУР і рішенням суду заборонило їхню діяльність.

Насправді ж основні причини припинення їхньої діяльності автором пов'язуються з незалежницькою політикою сучасної України та лідерів українських діаспор Росії, їхнім «непослушанием» проводити серед українців державну імперську політику Росії та небажанням ігнорувати етнокультурні потреби українців, тобто перестати вважати себе чи бути українцями.

Нині у Росії не діє жодна всеросійська організація українців. Активісти української діаспори неодноразово і після 2014 р. робили спроби зареєструвати хоч би одну із таких, проте їм постійно відмовляють на тій підставі, що вони ніби-то будуть «прославляти бандерівців» і негативно впливати на українсько-російські відносини. Насправді ж причина інша, а саме – у традиційній імперськості не тільки правлячого класу Росії, але і значної кількості росіян, котрі не бачать російську неоімперію без України. Це російське пропагандистське кліше глибоко проникло не тільки у свідомість росіян, але і деформувало національну свідомість значної кількості українців Росії, котрі перестають ідентифікувати себе з українцями. У статті підкреслено, що в основу деідентифікації наших співвітчизників покладені переслідування, утиски, зневажливе ставлення **не тільки кремлівської влади**, але і значної кількості росіян до українців у Росії.

Ключові слова: діаспора, всеросійська організація українців, політичний клас, великодержавність, імперськість, етнокультурна діяльність.

Mykola Obushnyy,
Doctor of Political Science, Professor,
Leading Researcher of the Center for Ukrainian Studies,
Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko national university of Kyiv

FEATURES OF ETHNOCULTURAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN RUSSIA IN THE AGE OF PUTINISM

Annotation. The article is devoted to the analysis of the Ukrainian diaspora organizations ethnocultural activity peculiarities in the Russian Federation (RF), the beginning of which is connected with the collapse of the Soviet Union and the proclamation of Ukraine's independence (1991). The author connects their appearance with the growth of national consciousness, which was based on the idea of Ukraine's independence. This idea has always been perceived extremely negatively and cautiously by the ruling class of Russia, as well as by a significant number of Russians, at all times when Ukrainians were under the imperial roof.

Even in the conditions of the total crisis at the turn of the 1980s and 1990s, when the systemic disintegration of the USSR began, the Communist Party leadership constantly kept the "Ukrainian question" in view. This is confirmed, in particular, by the termination in 1989 of the magazine "Ukrainian Question", the publication of which was organized by the Moscow branch of the "Ukrainian Helsinki Union".

A similar fate befell a number of other Ukrainian communities already in modern Russia. Among them are the two largest all-Russian diaspora organizations of Ukrainians in Russia: the Union of Ukrainians of Russia (ESD) and the Federal National-Cultural Autonomy "Ukrainians of Russia" (FNKAUR). The analysis below shows that their activities were carried out in accordance with Russian legislation, in particular the Federal Law of Russia "On National and Cultural Autonomy" and was aimed at organizing and conducting ethnocultural work among Ukrainians. However, Putin's leadership found "evidence of political activity" from both ESD and FNKAUR and banned their activities by court order.

In fact, the main reasons for the author's cessation are the independence policy of modern Ukraine and the leaders of Ukrainian diasporas, their "disobedience" to pursue Russia's state imperial policy among Ukrainians, and their unwillingness to ignore the ethnocultural needs of Ukrainians.

Currently, there is no all-Russian organization of Ukrainians in Russia. Activists of the Ukrainian diaspora have repeatedly, and since 2014, tried to register at least one of them, but they are constantly denied on the grounds that they will allegedly "glorify Bandera" and negatively affect Ukrainian-Russian relations. In fact, the reason is different, namely, in the traditional imperialism not only of Russia's ruling class, but also of a significant number of Russians who do not see a Russian neo-empire without Ukraine. This Russian propaganda cliché penetrated deeply not only into the consciousness of Russians, but also distorted the national consciousness of a significant number of Ukrainians, who cease to identify themselves as Ukrainians. The article emphasizes that the deidentification of our compatriots is based on persecution, harassment, contempt, not only the Kremlin authorities, but also a significant number of Russians towards Ukrainians in Russia.

Keywords: diaspora, all-Russian organization of Ukrainians, political class, great power, imperialism, ethnocultural activity.

Постановка проблеми. Серед важливих завдань, кожної іноетнічної групи, що прибула (іммігрувала) у країну для подальшого свого проживання чи тимчасового (тривалого) перебування в екстериторіальній формі, є її самоорганізація у громаду (діаспору)^{*}, яка, зазвичай, розглядається як першооснова збереження їхньої етнокультурної ідентичності.

Наразі, наявний досвід показує, що самоорганізація у діаспору не така проста справа, як може видатися на перший погляд. Оскільки створення такого роду громади потребує чималих зусиль не тільки з боку їхніх організаторів, але і з боку держави, яка зобов'язана розробити відповідальну політико-правову базу як для створення, так і її функціонування у межах своєї країни.

Україна – поліетнічна держава. Не випадково ж після проголошення своєї незалежності серед перших законодавчих актів був прийнятий Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.). У ст. 6 закріпленого положення про те, що держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або ж задовольняти свої національно культурні потреби через національно-культурні товариства: розвивати та примножувати свою національну культуру, традиції, звичаї, використовувати національну символіку, відзначати національні свята, сповідувати свою релігію, задовольняти потреби у літературі, мистецтві, ЗМІ та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству¹.

Таким чином, українська держава законодавчо закріпила ті норми, згідно з якими будь-яка самоорганізована громада, що створена відповідно законодавства України, має право задовольняти свої етнокультурні потреби.

Для Росії за всіх часів характерною особливістю була відсутність законодавства у сфері забезпечення

прав національних меншин. І лише після розпаду Радянського Союзу у РФ розпочалося створення відповідної правової бази. У червні 1996 р., зокрема був прийнятий Федеральний Закон РФ «Про національно-культурну автономію», який «...визначає правові основи національно-культурної автономії в Російській Федерації, створює правові умови взаємодії держави та суспільства для захисту національних інтересів громадян Російської Федерації в процесі вибору ними шляхів та форм свого національно-культурного розвитку» [5, с. 151, 154].

Саме прийняття цього закону уможливило не тільки створення, але, хоч і нетривале, функціонування низки всеросійських організацій українців – діаспор Росії. Наразі цей закон зрештою виявився неспроможним їх захистити від розпуску та припинення їхньої етнокультурної діяльності за сфабрикованими причинами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Концептуальні підходи дослідження особливостей етнокультурної діяльності української діаспори в Росії містяться у низці праць вітчизняних дослідників, що були опубліковані після проголошення незалежності України, у тому числі і в електронних ресурсах. Теоретичним підґрунтям їхнього написання стали праці як українських, так і українських діаспорних дослідників – Ю. Бачинського, О. Бочковського, Л. Винара, С. Дністрянського, В. Кубійовича, В. Марунчака, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко, В. Старосольського, П. Цимбалістого, Д. Чижевського, Ю. Шереха, В. Яніва. У працях цих та деяких інших вітчизняних вчених були закладені методологічні основи дослідження закордонних українців, вивчення якої розпочалися ще у 1920-1930 роках. Починаючи з 60-х років ХХ століття уже з'являються праці, у яких закордонні українці вже розглядаються як етнокультурний феномен.

Теоретичні висновки, що були зроблені українськими вченими діаспори до проголошення державної незалежності України (1991 р.), стали методологічним підґрунтям вивчення феномену діаспори дослідниками материкової України, при чому не тільки власне української, але й інших країн, у тому числі й особливостей їхньої етнокультурної діяльності, яка є предметом розгляду статті.

При її написанні автор використовує публікації авторів: А. Атаманенко, О. Власюка, В. Горбуліна, Н. Гуміницької, В. Євтуха, І. Ключ-

^{*} Діаспора – (з грец. *diaspora* – розсіяння; розселення) – сукупність частини представників народу (етнічних спільнот) за межами країни свого розселення.

¹ Закон України «Про національні меншини в Україні». Зі змінами, внесеними ВР від 16.10.2012. № 5461-VI / Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

ковської, Б. Лановика, М. Плав'юка, А. Попка, В. Трощинського, О. Швачка та ін.

Серед опублікованих робіт з проблематики теми статті автор відзначає колективну працю В. Євтуха та ін. «Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії», у якій проаналізовані теоретико-методологічні проблеми феномену української діаспори у світі, у тому числі і Росії, її взаємодію з етнічною батьківщиною у перше десятиліття після проголошення незалежності України.

У контексті дослідницької теми статті за-слуговує на позитивну оцінку також і монографія А. Попка «Закордонне українство як об'єкт державної політики».

У статті використані матеріали конференцій, круглих столів, що відбувалися останні роки, на яких вчені розглядали проблеми діяльності зарубіжних українців, а також публікації у сучасній періодиці – тій, що видавалася в Україні та закордонних громадах, у яких висвітлюються не тільки життєдіяльність, але й етнокультурні проблеми як в українській діаспори в Росії, так і у російській в Україні.

Основна мета статті. На основі аналізу низки наукових публікацій та політико-правових документів у статті поставлена мета визначити особливості етнокультурної діяльності української діаспори в РФ, закликати державні органи виконавчої влади, насамперед відповідний департамент МЗС України, рішуче, а головне адекватно, діяти у контексті захисту прав української діаспори в Росії, яка, як відомо, нині не має жодної всеросійської організації українців у РФ, що негативно позначається не тільки на ефективності етнокультурної діяльності українців, але і загалом на іміджі українців у світі.

Виклад основного матеріалу. До проголошення державної незалежності України (1991 р.) статус етнокультурних зв'язків українців у Радянському Союзі не мав суттєвих відмінностей, оскільки етнічні українці, як і всі громадяни УРСР, були включені до людської спільноти, що іменувалася «радянський народ». За задумом її ідеологів, вона не потребувала якихось етнокультурних діаспорних утворень, звісно ж, і в РРФСР.

Після здобуття незалежності Україною статус перебування етнічних українців у РФ змінився, він набув державних зв'язків. Становище етнічних українців у Росії, з одного боку, потребувало їхньої підтримки від країни, у якій вони проживали, а, з іншого, зміцнення зв'язків зі своєю етнічною батьківщиною – Україною для збереження своєї етнокультурної ідентичності. Вітчизняні етнополітологи вважають, що для ефективного проведення етнокультурної діяльності діаспори необхідні: «... три складові: організованість та активність самої громади, її готовність до відстоювання власних потреб; відповідна

законодавча база країни поселення; підтримка з боку етнічної батьківщини» * [5, с. 167].

При цьому третя складова, тобто підтримка етнічної батьківщини, як свідчить проведений нижче аналіз діяльності української діаспори ** в Росії, є аж надто важливою не тільки у плані задоволення етнокультурних потреб, але і загалом для утвердження та зміцнення інституалізації діаспори українців у Росії.

При цьому звернемо увагу, що перші цеглини у фундамент інституалізації української діаспори у Росії були закладені у 1988 році, ще за радянських часів, коли у Москві було створено товариство українців Росії «Славутич». У його складі діяли секції історії, культури, мови, літератури та деякі інші. Товариство організувало шевченківські свята «Дні України», концерти, опікувалися україномовними класами у 12 школах Москви, загалом пропагували українську культуру.

У 1989 році вийшов перший номер часопису «Украинский вопрос» за ініціативи Московського філіалу «Українська гельсінська спілка» і уже у першому номері було поставлено питання про відновлення української державності та незалежної церкви. Тому не дивно, що вийшло лише три номери, і видання «Украинского вопроса» було припинено.

І це при тому, що саме у цьому ж 1989 р. було заявлено про початок економічної кризи та системної дезінтеграції СРСР. Кризовий стан проявлявся у хронічному товарному дефіциті, з вільного продажу зникли практично всі основні товари, окрім хліба. Майже в усіх регіонах країни вводиться нормоване постачання в формі талонів. Активізується діяльність масових громадсько-політичних рухів майже у всіх республіках за вихід зі складу СРСР, а у ряді регіонів уже були проголошені національні суверенітети. Отже, у тодішнього правлячого класу Радянського Союзу виникло безліч нагальних проблем. Проте, для кремлівської верхівки одним із першочергових завдань виявилось припинення видання «Украинского вопроса». Як тут не згадати крилатий вислів «Російський демократ закінчується там, де починається українське питання».

* *Етнічна батьківщина* у даному контексті – це поняття тісно пов'язується з місцем народження конкретної особи, її вкоріненість у державну або національну спільноту. У понятті «етнічна батьківщина» можна виділити два підтипи: 1) за походженням етносу; 2) за власним укоріненням (осідлістю).

** Поняття «українська діаспора» широко використовують науковці до усіх осіб українського походження, що розселені за кордоном. Це поняття використовується поряд з такими, як: «українці в зарубіжних країнах», «зарубіжні українці», «українці на поселеннях» і т.ін. Отже, термін «українська діаспора» став нині вживатися щодо зарубіжних українців, у тому числі і тих, що живуть на українських етнічних землях, що нині належать іншим державам.

Проголошення незалежності України надало могутній імпульс становленню українських діаспорних об'єднань в Росії. Їхню появу пов'язують зі зростанням національної свідомості українців та поверненням Української держави обличчям до своїх співвітчизників за кордоном відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України з цього питання.

Політико-правове забезпечення діаспоротворення українська держава поклала на Держкомнаціміграції та відповідні підрозділи Міністерства закордонних справ України. Серед найважливіших законодавчих актів варто назвати: Конституцію України, Закон України «Про правовий статус закордонного українства» та ін.

На виконання цих та низки інших політико-правових документів державними органами України були розроблені та прийняті: Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 р.»; зокрема у програмі було передбачено надання фінансової допомоги для проведення III Конгресу українців Росії; Національна програма «Закордонне українство на період до 2005 р.»; «Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2014 р.» тощо.

Серед напрямів співпраці - забезпечення навчальною та українознавчою літературою українських товариств і навчальних центрів, допомога у фінансуванні видавничої діяльності, фінансова підтримка науково-практичних конференцій та видань української діаспори. Активну участь у реалізації програм та напрямів співпраці зі співвітчизниками за кордоном брали створені в Україні та поза її межами громадські організації українців, зокрема Українська Всесвітня координаційна рада (УВКР), товариство «Україна «Світ»» та ін.

В основу співпраці зі співвітчизниками у Росії були покладені: Договір про дружбу, співтовариство і партнерство між Україною і Російською Федерацією (травень 1997 р.); Угода між урядом України та урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі культури, науки та освіти (липень 1995 р.); Угода про співтовариство між Державним комітетом України у справах національностей та міграцій Міністерства Російської Федерації у справах національностей та Федеративних відносин (жовтень 1997 р.) та низка інших двосторонніх угод стосовно діяльності української діаспори в Росії та російської діаспори в Україні.

Наочним підтвердженням ефективної роботи української держави зі своїми співвітчизниками є, зокрема, створення низки організаційних структур української діаспори в Росії. Якщо на середину 1992 р. у РФ діяло 28 українських діаспорних організацій, то наприкінці 1993 – вже близько 40, а вже на «початок 1995 р. у 40 республіках, краях і областях Російської Федерації діяли 74 українські громадські об'єднання, 32 з яких (у 26 регіонах) були зареєстровані у встановленому законодавством РФ порядку. Решта проводили громадську діяльність без її офіційного оформлення» [5, с. 148].

Ще одним підтвердженням ефективної роботи українців щодо розбудови їхніх діаспорних установ у Росії стало відкриття у липні 1992 р. «Українського університету в Москві» (УУМ). Однак невдовзі університет зіштовхнувся з низкою труднощів не тільки фінансового, але й адміністративного характеру, що змусило спочатку відмовитись від підготовки фахівців з вищої освіти, а потім перепрофілювати університет на переважно науково-дослідний заклад. Таке перепрофілювання відбулося тоді, коли колектив УУМ побачив неспроможність Російської держави задовольняти освітній та науковий процес української діаспори в Росії.

Важливу роль в інституалізації самоорганізованих українських громадських об'єднань в Росії відіграло Об'єднання українців Росії (ОУР), яке було створене у травні 1992 р. Його організаційне становлення відбулося на I Конгресі українців в жовтні 1993 р. за участю 50-ти українських об'єднань Російської Федерації. Наразі реєстрація статуту ОУР відбулася лише березні 1994 р. Саме ж організаційне утворення національно-культурної автономії українців (ОУР) було завершено на Другому Конгресі українців у жовтні 1997 р. Головним завданням статутної діяльності ОУР було поставлено – консолідація зусиль українських громад Росії і координація їхньої діяльності та налагодження співпраці з державними органами РФ [5, с. 149].

З метою активного включення у реалізацію цього завдання керівництво ОУР за участю відомого громадсько-політичного журналіста О. Руденко-Десняка, підготувало чотири варіанти Закону Росії «Про національно-культурну автономію», один із яких після багаточисельних доповнень і змін у червні 1998 р. був прийнятий Державною Думою Росії.

Після прийняття цього федерального закону була створена ще одна всеросійська організація українців у РФ «Федеральна національно-культурна автономія "Українці Росії"» (ФНКАУР).

Найбільш представницьким заходом українців Росії, що проводились за останні роки, вважається спільне засідання цих двох всеросійських українських організацій ОУР та ФНКАУР, яке відбулося у 2002 р. Ці всеросійські організації від самого початку свого створення проводили велику роботу з багаточисельними українськими організаціями у межах своїх компетенцій, визначених законом «Про національно-культурну автономію» та іншими нормативними документами, що регламентували їхню діяльність. Проте, на рубежі XX і поч. XXI ст., особливо з приходом до влади В. Путіна (2000 р.) все відчутнішими стали переслідування з боку влади обох всеросійських організацій українців. Причому переслідування відбувалося майже за одним і тим же сценарієм та зі сфабрикованими причинами. Так, діяльність ФНК із самого початку у жовтні 2009 р. була призупинена судом внаслідок знайдених «порушень» у її Статуті та «звинувачення» її керівника В. Семененка у націоналізмі та сепаратизмі, пропаганді вищості української нації,

дискредитації політичного курсу Росії і т. ін., а у січні 2010 р. Верховний суддя Російської Федерації розпустив ФНКАУР українців Росії. Все це відбувалося за позовом Мініюсту РФ, який ґрунтувався на листі-доносі активіста фонду «Родина» Журавльова, який заявив, що ФНКАУР «...веде політичну діяльність, прославляє бандерівців і впливає негативно на Росію» [2].

Аналіз же внутрішньополітичних подій, що відбувалися у цей період у Росії, дає підстави вважати, що в основі розпуску ФНКАУР були покладені не сепаратизм, не політична діяльність всеросійської організації українців Росії, а «рука» В. Путіна, який на той час був Прем'єр-міністром Росії та який у своєму виступі на засіданні Держради Росії (січень 2010 р.) заявив: «Ми постійно повинні думати ... – ні у якому разі не допустити українізації політичного життя Росії» [8].

Заява В. Путіна свідчить, що російська влада продовжує боятися результатів Помаранчевої революції, тобто демократизації Росії. Російський політолог С. Белковський вважає, що «Слово «українізація» насправді не має відношення до України. У даному випадку «українізація» є синонімом слова «демократія» або «демократизація» ... російська влада не хоче демократії, оскільки переконана, що у Росії будь-яка демократія закінчується загибеллю влади – або політичною, або фізичною. Так було з Олександром II, Миколою II, так було з Михайлом Горбачовим – ініціатором перебудови» [9].

Українці всього світу висловили протести з приводу політично зааганжованого рішення. На них навіть змушений був відреагувати міністр закордонних справ РФ С. Лавров, який заявив: «Діяльність ФНКАУР була припинена, оскільки її керівництво розв'язувало не культурні й освітні питання, а вело загалом політичну діяльність, направлену на підризу наших двосторонніх відносин» [12].

Прикро констатувати, але відповідь на закриття ФНКАУР тогочасної української влади була неадекватною, оскільки обмежувалася лише формальною заявою про те, що «МЗС України вже працює над тим, щоб допомогти українській громаді в Росії створити нову всеросійську впливову й ефективну громадську організацію, яка б захищала культурно-освітні та інші права етнічних українців, які є громадянами РФ. Українські дипломати в Росії в тісній взаємодії з громадськими активістами, які представляють українську діаспору, опрацьовують це питання. Недоліком ліквідованої раніше Федеральної національно-культурної автономії українців Росії був низький рівень активності (!) більшості її учасників» [6].

По суті, дві найбільші всеросійські організації українців у Росії не одержали належної допомоги, яка зазвичай передбачається у подібного роду випадках у міждержавних відносинах.

Після розпуску ОУР і ФНКАУР активісти української діаспори в Росії неодноразово робили спроби зареєструвати хоч би одну всеросійську організацію українців Росії, проте їм постійно

відмовляли. За таких умов окремі функції всеросійських українських організацій, зокрема офіційні звернення від імені всієї двохмільйонної української діаспори, робить редакція сайту «Кобза – українці Росії».

За таких умов російська влада вирішила «надати братню допомогу» українській діаспорі, зареєструвавши без її згоди «нову» Федеральну українську національно-культурну автономію (ФУНКА), на чолі з маріонетковим Б. Безпалько, якого у керівних колах ОУР вважають україноненависником і провокатором.

У заяві ОУР, яку підписало 49 керівників українських організацій з усіх регіонів Росії з приводу створення ФУНКА підкреслено: «Створення за спиною ОУР та більшості національно-культурних автономій Федеральної національно-культурної автономії, до того ж без згоди цих автономій (що юридичною мовою класифікується як «фальсифікація») – є цілеспрямованою спробою внести розкол у середовище українських громадських організацій Російської Федерації, самочинно виступати від імені російського українства» [2].

Тому ця «нова» ФУНКА українськими діаспорянами Росії нині не визнається. З цього приводу свою позицію визначила Українська Всесвітня Координаційна Рада (УВКР)^{*} заявивши, що «...розпуск старої ФНКА і ОУР ... це були скоординовані й продумані дії – ліквідація справжніх українських національних об'єднань Росії з багаторічної історією й твердим переконаннями та паралельне творення псевдоукраїнської «національно-культурної автономії» українців Росії», завданням якої, так виглядає, буде не захист мовних, культурних і духовних інтересів українців Росії, а реалізація «державної політики Російської Федерації» [3].

Отже, у перші роки незалежності, до 2014 р. окупації Криму Росією та розв'язання війни на Сході України, українська держава та її відповідні органи активно включилися в організацію та надання допомоги по створенню діаспорних об'єднань Росії, відповідно підписаних міждержавних українсько-російських угод та Державних програм співпраці з співвітчизниками Росії. При цьому українські діаспорні об'єднання Росії у своїй діяльності керувалися тими нормативно-правовими документами, що були на той час чинними, розуміючи, що виходити за межі путінської «регульованої демократії» не можна. Отже, їхня

^{*} УВКР та Світовий Конгрес Українців (СКУ) – ці дві світові діаспорні організації потрапили в так званий «стоп-лист» небажаних громадських організацій на території РФ у результаті чого п'ять регіональних українських організацій Росії, що входять до структури Світового Конгресу Українців, також виявилися «поза законом».

діяльність проводилася у тісній взаємодії з місцевою владою та достатньо яскраво демонструючи етнокультурні устремління українців.

Серед напрямів їхньої діяльності була також і співпраця з «... громадськими об'єднаннями України і Російської Федерації»; сприяння збереженню і розвитку української культури, мови та освіти; видання і розповсюдження української преси і літератури, розвиток бібліотечної справи; захист інтересів та надання допомоги українцям, зокрема тим, хто хоче переселитися в Україну, турбота про репресованих радянським режимом та ін.» [5, с. 150].

Перелік напрямів діяльності української діаспори Росії наочно демонструє її переважно етнокультурну спрямованість. Проте, і про це йшлося вище, така власна аполітична спрямованість української діаспори не захистила від заборони їхньої діяльності в РФ.

Основні причини їхньої заборони пов'язані насамперед з незалежницькою політикою, якої додержувались лідери українських діаспор, їхнім «непослушанием» офіційним державним органам Росії стосовно трактування подій минулого і сьогодення, відносин України та Росії, а у разі розбіжностей застосування репресивних заходів – провокації, моральний тиск «...аж до вбивства наших краян в Росії, звільнення з роботи, обшуки в установах з вилученням матеріальних цінностей...аж до їх (діаспорних об'єднань. – М. О.) розпуску, ...чого наша діаспора не знає в жодній іншій країні світу» [3, с. 224].

Натомість багаточисельна російська діаспора в Україні свою етнокультурну діяльність тісно «вплітає» у політичну. Загальноновизнаним є той факт, що в Україні проблеми російської мови не існує. Це підтверджено усіма нормативно-правовими документами України, у яких йдеться про мови. Однак апологети русофільства, більшість яких організована у російську діаспору, намагаються заперечувати цей очевидний факт та надати російській мові статус офіційної чи навіть другої державної мови в Україні, а його ненадання розглядається ними як утиск та переслідування за мовною ознакою.

Сьогодні ж у Росії протилежне ставлення як до будь-яких українських громадських об'єднань, так і до українських громадян, особливо активістів, котрі зазнають різного роду переслідувань та утисків. Суди Росії і у цьому випадку також «не дрімають». Вони продовжують ліквідацію, правда уже регіональних громадських організацій українців в Росії за такими ж надуманими причинами.

Так, у серпні 2020 р. було ліквідоване чергове об'єднання українців у Росії – Омську регіональну громадську організацію «Сибірський центр української культури «Сірий клин»». Російський Мінюст виявив у роботі цієї організації «...низку паперових порушень – таких, як ненадану вчасно звітність «про діяльність», ... «про використання майна», не затверджені річні бухгалтерські бланки

тощо, чим і засвідчено невідповідність статуту російському законодавству [1].

Міністерство закордонних справ України, Світовий конгрес українців висловили протест з приводу ліквідації громадської організації «Сірий клин», – «... як ще один прояв системної політики утисків та залякування української громади Росії з метою знищення українського громадського життя на її терені», «як продовження репресивної політики Росії проти громадських організацій українців у Росії» [1].

За таких умов українські діаспорні організації вимушені переходити на незареєстрований статус без створення юридичних осіб і займатися етнокультурною діяльністю.

Прикро констатувати, але російська влада використовує не тільки суди, котрі покликані заборонити діяльність громадських об'єднань українців Росії, але і застосовує інші різного роду провокативні засоби стосовно українських активістів, включаючи і фізичне насилля, неприхильне «...зверхньо-агресивне ставлення російського загалу. ... У цьому середовищі українців інакше, як «хохлами», не називають, а інколи – з ненавистю – «бандьорвцями», «натовцями», глузують з нашої мови та національних символів, вважаючи, що наше призначення – служити імперським інтересам Росії» [3, с. 223].

Деякі слабкі духом українці в Росії навіть зрікаються своєї національної належності і ніяким чином не допомагають Батьківщині, а іноді стають її ворогами, затятими адептами Путіна, і навіть проклинають «українських фашистів». Так, «Дочка, яка 10 років тому виїхала з Полтавщини в РФ на заробітки, після російського вторгнення на Донбас назвала рідну маму бандерівкою. Рідна тітка з Тюмені кричала своїм племінникам із Тернополя, що «вони ще приповзуть до Росії на колінах». Троюрідний брат з Воркути обіцяв «помститися за Донбас» і розстріляти своїх родичів з України» [7].

Серед росіян українського походження зустрічаються і такі, що навіть, перебуваючи у своїх родичів в Україні не соромляться захистити агресивну політику В. Путіна в Україні. Прикладом може стати ось цей діалог: «Приїхала до мене моя тітка з Росії. Сиділи за столом і говорили про різне... То от коли мова зайшла про політику і про війну, я сказала, що бажаю Путіну провалитися в пекло...».

І тут тітка відповідає (мовою оригіналу) ... – «... што ты такое говоришь? У нас, мы все за него, как ты можешь?». Вот я перед тобой сижу, и я россиянка. Какая разница? Мы все люди». Сказати, що я була приголомшена, то не сказати нічого... Людей, як якусь деревину, вирвали, викорчувували з корінням, відвезли на чужину. Там кинули, де це дерево приросло і вижило, а от плоди на ньому чогось згіркли».

«Люди не тільки втратили Батьківщину і своє майно, вони втратили свою мову і звичаї. Втратили те, без чого перестали бути українцями» [13].

Подібних трагічних сімейних історій сьогодні в Україні десятки тисяч, адже кремлівська пропаганда для багатьох українців в РФ виявилася сильнішою за кров, родинні зв'язки та любов до Батьківщини.

У протигагу таким вкрай неприємним трагічним фактам є чимало представників української діаспори як у самій Росії, так і в інших країнах – Польщі, Італії, Канаді, Іспанії, котрі не забувають про Батьківщину, пам'ятають рідну мову і допомагають їй у важкі часи. Серед таких представників української діаспори Росії слід відзначити головного редактора сайту «Кобза – українці» Василя Коломацького, який разом зі своїм редакційним колективом не тільки активно захищають етнокультурні інтереси своїх співвітчизників у Росії, але і, як громадяни Росії, достатньо зрозуміло висловлюють свою позицію стосовно тих негативних процесів, що відбуваються в Росії та наносять шкоду сучасним українсько-російським відносинам. У відкритому листі до президента В. Путіна напередодні президентських виборів у Росії 2018 р., В. Коломацький, зокрема, писав: «Пане президенте, від імені української діаспори Росії, якщо Вам дорога українсько-російська дружба, якщо Ви бажаєте припинити кровопролиття і зупинити мільйонний потік біженців ... ми просимо Вас не висуватися на четвертий президентський термін. Давайте не нищити у братовбивчих конфліктах дві близькі нам держави – Росію і Україну. Хочеться запитати Вас... Чи була ця політика заявлена у Вашій передвиборчій програмі в 2012 р.?» [11].

Прикро констатувати, але в Росії сьогодні такого типу українських активістів, як В. Коломацький, на жаль, не багато. Загалом же нині відбувається не тільки помітний спад діяльності української діаспори у Росії, але й по суті її припинення. Серед причин такого становища є не тільки складне соціально-економічне становище українців в Росії, «переїзд багатьох діаспорних діячів в Україну», але і тотальний контроль спецслужб Росії, зокрема ФСБ, за діяльністю активних очільників української діаспори у Росії, особливо після окупації у 2014 р. українського Криму та розв'язання військової агресії на Сході України (ОРДЛО). До цього додаються системні репресії путінського режиму та антиукраїнські настрої значної кількості росіян стосовно як організацій української діаспори в Росії, так і окремих її активістів. Це все негативно позначається як на їхній організаційній діяльності, так і на збереженні та примноженні етнокультурних надбань українців у Росії, деформує їхню етнічну свідомість.

У Росії на Арбаті є Національний культурний центр України, становище якого викликає велике занепокоєння в українській діаспорі, оскільки цю установу, як заявив колишній голова ОУР, лікар-психіатр, нарколог за фахом, випускник філософського факультету Київського університету

Тарас Дудка, «...очолюють сьогодні зрадники. ...Культурний центр не має ні бібліотеки, ні української книгарні, ні читальні, ні школи. Все знищено. ...у центрі немає українського духу, це керівництво звільнило вчительку, тепер закрили театр «Еней», який працював за свої гроші. ...Сьогодні це пропутінський центр. ...Все, що стосується об'єднання українців в Росії, просування української мови – все знищується. Немає жодної школи української в Росії» [10].

І у цьому контексті ймовірно, що представник української діаспори у Польщі Валерій Майданюк, хоч дещо у категоричній формі, але все ж має підставу писати: «Українська 7-мільйонна маса (в Росії. – М. О.) залякано принишкла, боячись показати силу. Загроза репресій стала вагомим фактором, який стримує активність українців, а позиція «моя хата скраю» виявилася передумовою виживання в РФ.

Пробудження української діаспори в Росії могло б стати вагомим фактором зміни антиукраїнської політики Москви і навіть припинення воєнної агресії. Наприклад, враховуючи домінування українців у нафто- і газовидобувній галузі Тюменської області, загальний страйк українців міг би паралізувати російську економіку. Однак українцям РФ доводиться вибирати між страхом, матеріальною вигодою та гідністю. Таке мовчання східної діаспори викликає у багатьох українців питання: чи існує ще в Росії українська діаспора і чи заявить вона про себе вголос? Якщо не заявить зараз, – вважає В. Майданюк, – страх, пропаганда й асиміляційна політика Москви вже в недалекому майбутньому поставлять хрест на найбільшій українській діаспорі світу» [7].

Щоб такий хрест не був поставлений на українській громаді у Росії, зацікавлена насамперед українська держава і, звісно ж, що і ті українці діаспори Росії, яким не байдужа як доля України, так і їхня етнічна належність, а також пам'ять про своїх батьків та співвітчизників.

Російська окупація Криму та розв'язана війна на Сході України (ОРДЛО) у 2014 р. по суті унеможливили проведення системної публічної роботи української держави з українцями Росії. Та ж етнокультурна непублічна діяльність, що підтримується окремими осередками української діаспори в Росії, звісно ж, не заповнює створений російською владою вакуум етнокультурних потреб майже 2-мільйонної аудиторії українців Росії.

Актуальними залишаються і на тридцятому році незалежності України слова, виголошені на XIII ВЗУН у м. Києві 12 травня 1994 р. Головою ПУН Миколою Плав'юком: «Якщо ж зараз не подбаємо про інтереси нашої діаспори, вважаючи їх мало важливими на тлі негараздів, які маємо на сучасну пору в українській державі, то ми заплатимо дорогу ціну – втратимо в XXI столітті мільйони людей українського роду, які бажали бути частиною української спільноти, але через наше неналежне трактування їхніх бажань не отримали необхідної допомоги від нас, від Батьківщини і стали жертвою

асиміляційних чи інтеграційних процесів країн, в яких судилося їм жити» [4].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведений аналіз особливостей етнокультурної діяльності української діаспори у Росії показує, що вона ґрунтується на основі розроблених та прийнятих у РФ нормативно-правових документах, зокрема Федерального Закону «Про національно-культурну автономію», який врегульовує етнокультурну діяльність багаточисельних діаспор у цій країні, у тому числі і української. Враховуючи традиційну зневажливу політику та зверхність російської влади до українських громадських об'єднань на території Росії, наші співвітчизники при проведенні етнокультурної діяльності скрупульозно виконували не тільки «букву», але і «дух» російського законодавства. Проте російська влада знайшла привід для закриття не тільки двох найбільших всеросійських діаспорних організацій українців, але і для закриття просвітницьких та освітніх українських установ у Росії.

Натомість діяльність російських діаспорних організацій як до, так і після 2014 р. без особливих змін в Україні продовжується. За таких умов вважаю за необхідне запропонувати українській владі не тільки домогтися встановлення симетрії у проведенні етнокультурної діяльності діаспор – російської в Україні, а української в Росії, але і домогтися від російської діаспори в Україні виконання українського законодавства стосовно деполітизації їхньої етнокультурної діяльності. У свою чергу, з боку української влади необхідно розробити комплекс заходів державної підтримки української діаспори в Росії та на регулярній основі надавати їй фінансову підтримку для проведення освітньої та культурно-просвітницької діяльності.

1. Драчук Сергій. Українці Сибіру: історія заборони «Сірого клину». *Радіо Свобода*. 2 квітня 2021.

2. В Росії створюють національно-культурну автономію українців під Путіна? 02.03.2012. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2012/03/02/160129>.

3. Гнатюк В.Р. Українці Росії у XXI ст.: далі під імперським пресом. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія*. 2013, №752. С. 219-225

4. Голова ПУН Микола Плав'юк виголошує кінцеве слово на XIII-му ВЗУН. Київ. 12 травня 1994 р. *ЦДАЗУ, Ф. 75 на етапі науково-технічного опрацювання*.

5. Євтух В. Б., Трошинський В. П. та ін. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. К. : Вид-во УА ННП «Фенікс», 2003. 228 с.

6. Заява Правління Об'єднаних українців Росії та Правління Федеральної національно-культурної автономії українців Росії. *Українська правда*. 20.01.2011.

7. Майданюк Валерій. Українська діаспора в Росії – пропаганда сильніша за кров. *Газета «Наше слово»*. № 45. 5 листопада 2015 р.

8. Путин: нельзя допустить украинизацию политической жизни в России. *Газеты.ru*. 22.01.2010.

9. Российские эксперты прокомментировали высказывание Путина об украинизации. *Корреспондент.net*. 25 января 2010 г.

10. Терещук Галина. «Все українське в Росії знищується». Пам'яті Тараса Дудка, колишнього голови Об'єднання українців Росії. *Радіо Свобода*. 2. квітня 2021. 713

11. Українська діаспора в РФ просить Путіна не йти на четвертий президентський термін. *УНІАН*. 22.11.17.

12. Українців Росії закрили через політику. *Україна молода*. 14-15 січня 2011 р.

13. Olga Taronik. *Ua Post*. Поновлено 22.01.2021. Fesbook.

References

1. Drachuk Serhii (2021). *Ukrainci Sybiru: istoriia zaborony «Siroho Krymu»* [Ukrainians of Siberia: the history of the ban on "Gray Crimea"]. *Radio Svoboda*. (in Ukraine).

2. V Rosii stvoriuiut natsionalno-kulturnu avtonomiiu ukrainciv pid Putina? [Is Russia creating national and cultural autonomy for Ukrainians under Putin?]. 02.03.2012. URL : <https://portal.lviv.ua/news/2012/03/02/160129>. (in Ukraine).

3. Hnatiuk V. R. (2013). *Ukrainci Rosii u KhKhl st.: dali pid imperskim presom. Ukrainci Rosii u KhKhl st.: dali pid imperskim presom* [Ukrainians of Russia in the XXI century: further under imperial pressure. Ukrainians of Russia in the XXI century: further under imperial pressure]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Derzhava ta armii*. № 752. S. 219-225. (in Ukraine).

4. Holova PUN Mykola Plaviuk vyholoshuie kintseve slovov na KhIII-mu VZUN. Kyiv. 12 travnia 1994 r. [PUN Chairman Mykola Plavyuk delivers the final words at the XIII VZUN. Kiev. May 12, 1994]. *TsDAZU. F. 75 na etapi naukovu-tekhnichnoho opratsiuvannia*. (in Ukraine).

5. Yevtukh V. B., Troshchynskyi V. P. ta in. (2003). *Ukrainska diaspora. Sotsiologichni ta istorychni studii* [Ukrainian diaspora. Sociological and historical studies]. K. : Vyd-vo UA NNP «Feniks». 228 s. (in Ukraine).

6. Zaiava Pravlinnia Obiednanykh ukrainciv Rosii ta Pravlinnia Federalnoi natsionalno-kulturnoi avtonomii ukrainciv Rosii [Statement of the Board of United Ukrainians of Russia and the Board of the Federal National-Cultural Autonomy of Ukrainians of Russia]. *Ukrainska pravda*. 20.01.2011. (in Ukraine).

7. Maidaniuk Valerii (2015). *Ukrainska diaspora v Rosii – propahanda synishna za krov* [The Ukrainian diaspora in Russia is stronger than blood]. *Hazeta «Nashe slovo»*. № 45. 5 lystopada 2015 r. (in Ukraine).

8. Putyn: *nelzia dopustyt ukraїnyzatsiyu politycheskoi zhyzny v Rossyy* [Putin: it is impossible to allow the Ukrainianization of political life in Russia]. *Hazety.ru*. 22.01.2010. (in Russia).

9. *Rosyyskyye eksperty prokomentyrovaly vyskazyvanye Putyna ob ukraїnyzatsyy* [Russian experts have commented on Putin's statement about Ukrainianization]. *Korrespondent.net*. 25 yanvaria 2010 h. (in Russia).

10. Tereshchuk Halyna (2021). «*Vse ukrainske v Rosii znyshchuietsia*». *Pamiati Tarasa Dudka, kolyshnoho holovy Obiednannia ukraїntsv Rosii* [Russian experts have commented on Putin's statement about Ukrainianization]. *Radio Svoboda*. 2. kvitnia 2021. 713. (n Ukraine).

11. *Ukrainska diaspora v RF prosyt Putina ne yty na chetvyyi prezydentskyi termin* [The Ukrainian diaspora in Russia is asking Putin not to run for a fourth presidential term]. *UNIAN*. 22.11.17. (in Ukraine).

12. *Ukrainsiv Rosii zakryly cherez polityku* [Ukrainians in Russia have been shut down because of politics]. *Ukraina moloda*. 14-15 sichnia 2011 r. [in Ukraine].

13. Olga Taronik (2021). *Ua Post* [Ua Post]. Ponovleno 22.01.2021. Fesbook. (in Ukraine).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.14>
УДК 316.165:323.474

Борис Петруньок

кандидат філософських наук,
Головний спеціаліст Директорату захисту
конституційних прав Міністерства з питань
реінтеграції тимчасово окупованих територій України

ORCID: 0000-0003-0439-4943

Email: Borys88@ukr.net

МАРКЕРИ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНО МОТИВОВАНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНЦІВ І КРИМСЬКИХ ТАТАР НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню ролі маркерів ідентичності українців і кримських татар у контексті політично мотивованого переслідування, здійснюваного Російською Федерацією на тимчасово окупованій території Кримського півострова. Органи окупаційної адміністрації, реалізуючи відповідний політичний курс, фактично конструюють узагальненого «Іншого», який зазнає переслідувань. При цьому створюють власні маркери ідентичності, що покликані утверджувати тяглість і легітимність тимчасової окупації частини території України.*

Випадки порушень прав, переслідувань національних і релігійних спільнот на території окупованого Криму активно документують і досліджують недержавні правозахисні організації: Кримська правозахисна група, Крим SOS, Регіональний центр з прав людини, Кримськотатарський ресурсний центр та ціла низка інших. У статті запропоновано комплексний підхід до аналізу колективної ідентичності кримських татар та українців. Автор розглянує основні складові колективної ідентичності кримських татар на сучасному етапі. Розглянуто основні виклики, з якими стикається кримськотатарська та українська громада у зв'язку з окупацією Криму.

Сьогодні можна говорити про певний набір елементів політики етноциду, лінгвоциду, політичних і релігійних переслідувань на території Кримського півострова. Водночас, накопичений за роки окупації фактичний матеріал говорить, що умовна «загальна загроза» залишається для Російської Федерації недостатньо визначеною і розмитюю. Окупант, фактично, не може класифікувати і окреслити для себе тих ризиків, які стоять перед ним і які ставлять під сумнів факт незаконної окупації і спроби анексії частини території України.

Відповідно, в якості мішеней для удару обираються всі самоорганізовані активні спільноти, що не контролюються органами окупаційної влади. Наявність чи відсутність політичної програми у таких спільнот, національних, культурних чи релігійних відмінностей є важливим, однак не першочерговим чинником їхньої активності.

Російський окупаційний режим усвідомлює свою слабкість на тимчасово окупованій території Кримського півострова, діє послуговується логікою і традиціями інших авторитарних і тоталітарних режимів. Але подібне наслідування завжди завершується руйнацією диктатур.

Ключові слова: ідентичність, маркери ідентичності, кримські татари, українці, окупація Автономної республіки Крим, політично мотивоване переслідування, Україна, Російська Федерація.

Boris Petrunok

Ph.D. in philosophical sciences,
Chief Specialist of the Directorate of Defense of constitutional rights
Ministry of Affairs reintegration
of the temporarily occupied territories of Ukraine

IDENTITY MARKERS IN THE CONTEXT OF POLITICALLY MOTIVATED PERSECUTION OF UKRAINIANS AND CRIMEAN TATARS IN THE TEMPORARILY OCCUPIED CRIMEAN PENINSULA

Abstract. *This article is dedicated to the study of identity markers in the context of politically motivated persecution by the Russian Federation in the temporarily occupied Crimean Peninsula. The occupational administration, following a set political course, basically builds a generalized 'Other' that is being persecuted. They also create their own identity markers that further prove the longevity and legitimacy of the temporary occupation of Ukraine's territory.*

Cases of human rights violations, harassment of national and religious communities in the occupied Crimea are actively documented and investigated by non-governmental human rights organizations: Crimean Human Rights Group, Crimea SOS, Regional Center for Human Rights, Crimean Tatar Resource Center and a number of others. In the article proposed a comprehensive approach to the analysis of collective identity Crimean Tatars and Ukrainian. Author examined the main components of collective identity Crimean Tatars at the present stage. Considered the main challenges faced by the Crimean Tatar and Ukrainian community in connection with the occupation of the Crimea.

Today we can talk about a specific list of elements indicating the ethnocide and linguicide agenda, political and religious persecution in the Crimean Peninsula. Furthermore, the so-called 'general threat' is too blurry and undefined for the Russian Federation based on the gathered material throughout the years of occupation. The occupant cannot classify and define the risks that they face and that compromise the illegal occupation and attempt to annex a part of Ukrainian territory.

So, they target all the self-organized active communities that are not controlled by the occupational government. Whether these communities have an agenda, national, cultural, or religious differences is an important factor, but it is not in priority.

The Russian occupational regime understands its weakness on the temporarily occupied territory of the Crimean Peninsula, so it utilizes the logic and traditions of other authoritarian and totalitarian regimes. However, it will lead to the collapse of the dictatorship.

Key words: *identity, markers of identity, Crimean Tatars, Ukrainians, occupation of the Autonomous Republic of Crimea, politically motivated persecution, Ukraine, Russian Federation.*

Постановка проблеми. Дослідження соціогуманітарними науками питання ідентичності, як індивідуального психологічного феномена, так і ідентичності групи/спільноти має тривалу історію. Більшість сучасних досліджень, пов'язаних з питанням ідентичності, зазвичай зіштовхуються з цілим рядом труднощів. Часто визначення і ознаки індивідуальної ідентичності переносяться на колективний (груповий) рівень, евристична цінність термінів розмивається внаслідок некритичного використання їх у публіцистичній літературі. Тим не менш, практика використання поняття ідентичності в етнології і цілому ряді інших наук (соціології, психології, історії, регіоналістиці, релігієзнавстві і т. д.) дозволяє виокремити колективну ідентичність як набір характеристик, що досить точно описують характер і результати процесів самоотождення певної спільноти, перспективи її взаємодії з іншими подібними спільнотами.

Традиційно акценти в «кримському питанні» для України розставлялися у площині задоволення соціально-економічних потреб, але в сучасних умовах окупації Криму ми можемо констатувати, що подібний підхід себе не виправдав. За весь період незалежності для кримчан не було запропоновано конструктивної

форми позитивної лояльності до Української держави. Проукраїнською силою на півострові був і залишається Меджліс кримськотатарського народу і кримськотатарська спільнота загалом (така позиція завжди була радше реакцією на російський шовінізм), в сучасних умовах є необхідність створення передумов для її збереження і закріплення.

Аналіз наукових публікацій. Вперше поняття ідентичності, як феномен психіки, досліджувалось у рамках психоаналізу, соціальної психології (К. Ясперсом, З. Фройдом, Ч. Кулі, Ж. Лаканом). Поняття колективної ідентичності було введено Е. Еріксоном, який, зокрема, досліджував кризові психічні стани ветеранів війни. З 60-х років XX століття проблема ідентичності починає досліджуватись філософською наукою (насправді відбувається повернення до старої філософської проблематики, питання суб'єкта у філософії, яке було артикульовано ще Р. Декартом). Проблема ідентичності досліджувалась у рамках структуралізму (К. Леві-Стросс), постструктуралізму (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда). Значне місце у сфері вивчення питань ідентичності також займають теорії націоналізму і дослідження явищ етнічності (наприклад, Е. Сміт, Б. Андерсон, Е. Геллнер та ін.). На даний момент

проблематика ідентичності активно досліджується в рамках психології, соціології, культурної антропології, філософії права та цілої низки інших соціогуманітарних дисциплін.

Водночас, випадки порушень прав, переслідувань національних і релігійних спільнот на території окупованого Криму, в тому числі – з конфліктологічної перспективи, активно документують і досліджують низка недержавних правозахисних організацій. Зокрема, Кримська правозахисна група, Крим SOS, Регіональний центр з прав людини, Кримськотатарський ресурсний центр та ціла низка інших. З точки зору відстеження логіки змін соціальних процесів на тимчасово окупованій території Кримського півострова дуже важливими є теоретичні й прикладні дослідження з кримської тематики, написані, починаючи із середини 1990-х років. Зокрема, здійснювані Українським незалежним центром політичних досліджень, Центром Разумкова та іншими. Також варто врахувати академічний доробок українських вчених – В. Котигоренка, В. Крисаченка, Г. Бекірової, С. Громенка, А. Іванця, Н. Беліцер, І. Семиволоса, С. Данілова та багатьох інших.

Метою даної статті є дослідження ролі маркерів ідентичності, зокрема українців і кримських татар, у контексті політично мотивованого переслідування, здійснюваного Російською Федерацією на тимчасово окупованій території Кримського півострова.

Виклад основного матеріалу. Українські й міжнародні правозахисні організації, починаючи з 2014 року, після початку тимчасової окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, фіксують на території Кримського півострова випадки порушень базових прав і свобод людини. Зокрема, йдеться про системні порушення прав на свободу та безпеку (політично мотивовані затримання і незаконні судові вироки), права на свободу думки, совісті та релігії, права на свободу мирних зібрань тощо. Також Російська Федерація ігнорує свої зобов'язання забезпечення соціальних прав, у тому числі, права на отримання освіти рідною мовою українцями й кримськими татарами. Імовірно, найбільш повно загальний горизонт порушень прав людини на тимчасово окупованій території Кримського півострова було окреслено в тематичних доповідях моніторингової місії Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» (від 25.09.2017), «Доповідь щодо ситуації з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна) 13 вересня 2017 року – 30 червня 2018 року» (від 10.09.2018). Окрім цього, в контексті фіксації фактів порушень прав людини, порушень норм міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя, дуже важливими залишаються щомісячні моніторингові звіти Кримської

правозахисної групи, Крим SOS та інших громадських організацій. Серед іншого, моніторингові звіти фіксують порушення прав за національною ознакою щодо українців і кримських татар, що перебувають у фактичному становищі меншин.

Так звана «Конституція Республіки Крим» від 11 квітня 2014 року в статті 10 гарантує рівноправність російської, української та кримськотатарської (в тексті: «кримсько-татарської») мов, як «державних в Республіці Крим». Водночас, стаття 19 цього ж «документа» гарантує право «вільно обирати національну приналежність», право вільного вибору мови спілкування, виховання, освіти й творчості. Стаття 21 позірно гарантує право на свободу совісті.

Відповідні «гарантії» є абсолютною профанацією. За оцінкою Кримської правозахисної групи, станом на 2016 рік лише третина дітей, котрі розмовляють кримськотатарською і лише одна шоста дітей, які розмовляють українською мовою, мали можливість навчатися рідною мовою. За інформацією так званого «Міністерства освіти, науки і молоді Республіки Крим» у 2018/2019 навчальному році із 200,7 тисяч учнів на Кримському півострові 194,4 тисячі (96,7%) отримували освіту російською мовою, 6,1 тисячі – кримськотатарською мовою (3,1%). 249 учнів – українською мовою (0,2%) [5]. У подальшому ситуація лише погіршувалась. 03 серпня 2018 року Президентом РФ було підписано федеральний закон № 317-ФЗ «Про внесення змін в статті 11 і 14 Федерального закону «Про освіту в Російській Федерації», яким російську мову в процесі викладання було прирівняно до «мов народів Російської Федерації», що фактично скоротило можливості викладання кримськотатарською та українською мовами [8]. Університетське викладання української філології в Криму було повністю ліквідовано.

Також правозахисники фіксують системні переслідування українських і кримськотатарських національних та релігійних організацій. У 2015 році у м. Сімферополі Леонідом Кузьміним та Вельдаром Шукурджиевим було створено Український культурний центр. Незважаючи на те, що організація не ставила перед собою політичних цілей, на даний момент її діяльність припинена, всіх активістів змусили виїхати на материкову частину України. Системно здійснюється переслідування громади Православної церкви України (ПЦУ), що відмовилась здійснювати перереєстрацію за російським законодавством. Так званім «Міністерством майнових і земельних ресурсів Республіки Крим» незаконно відчужено приміщення Кафедрального собору святих князя Володимира і княгині Ольги, що перебував у користуванні ПЦУ. Мусульманські релігійні організації «Хізб-ут Тахрір», «Таблігі Джаамат» на території Кримського півострова визнані екстремістськими. Також до переліку громадських і релігійних організацій, які на підставі рішення суду визнані екстремістськими, включено представ-

ницький орган кримських татар – Меджліс кримськотатарського народу [4].

Всі відповідні випадки переслідувань чітко інтерпретуються як порушення норм міжнародного гуманітарного права чи міжнародного права прав людини. Наприклад, вимога «перереєстрації» чи визнання «терористичними» релігійних організацій, крім порушення прав на свободу сповідання релігії, прямо суперечать статті 64 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція 1949), яка вказує, що кримінальне законодавство окупованої території має залишатися чинним і після окупації. Водночас, рамка міжнародного гуманітарного права чи навіть прав людини, не завжди є достатнім інструментом для визначення передумов реалізації політики переслідування певних груп. Окремі випадки такої політики складно класифікувати, хоча вони, безумовно, шкодять спільнотам, проти яких спрямовані.

Так, наприклад, із 2016 року на території Російської Федерації і тимчасово окупованій території Кримського півострова активно розгортається мережа осередків «всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного громадського руху» «Юнарія». Організація формально стилістично наслідує скаутські організації. При цьому фактичним куратором «Юнарії» є Міністерство оборони Російської Федерації, а одним із програмних завдань, згідно уставу – «підвищення в суспільстві авторитету і престижу військової служби». Молодь, яка проживає на Кримському півострові, готують до служби у Збройних Силах Російської Федерації. Правозахисні організації системно звітують про мілітаризацію виховного й освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях.

Подібні «військово-патріотичні», «історичні» ініціативи активно залучають мешканців тимчасово окупованої території до російського культурного контексту (поряд із просуванням наративних конструкцій «російської весни», «возз'єднання з Росією», міфологем «великої перемоги» тощо). Водночас, зафіксувати шкоду і попередити здійснення відповідної політики Російською Федерацією досить складно. Окупаційні адміністрації РФ в Криму атакують ідентичності абсолютно різних національних, релігійних, загалом – соціальних спільнот, причому роблять це з різних боків, як силовими, так і несиловими способами.

Поняття колективної ідентичності в суспільних науках пройшло певну еволюцію і трансформацію. Негативним наслідком активного застосування відповідної термінології, у тому числі в популярній літературі, стало розмивання її смислу. Водночас, ті визначення ідентичності групи, які можна умовно назвати «базовими», є відносно «статичними». Колектив авторів «Малої енциклопедії етнології», наприклад, визначає ідентичність як «сукупність специфічних рис, які відділяють певну групу людей з кола інших груп і

служать окремій особі підставою для віднесення себе до цієї групи» [3]. Подібне визначення, фіксує факт належності («само-належності») індивіда до групи, але нічого не говорить про характер цього зв'язку. Класичне визначення нації, а фактично – національної ідентичності запропоноване Ентоні Смітом, – «сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів» [6], так само, до певної міри, залишається статичним.

Пізніші визначення ідентичності концентруються на механізмах співпричетності. Так Альберто Мелуччі називає колективною ідентичністю процес «конструювання» системи дії. В якості базових елементів колективної ідентичності він виокремлює: 1) «когнітивні визначення /елементи/ умови ідентичності» (cognitive definitions), серед яких та ж культурна, історична, релігійна спорідненість і т.д.; 2) «мережу взаємовідносин» (network of active relationships between actors); структуру, що використовується в якості ідентифікації членів спільноти і для функціонування інструментів впливу, вироблення рішень; 3) «емоційну складову/емоційний вклад» (emotional investment); відчуття спорідненості на основі плекання спільних позитивних емоцій [10]. Джеймс М. Джаспер та Франческа Полетта досліджують поняття «колективної ідентичності» з точки зору того, як ресурси ідентичності використовуються соціальними (протестними) рухами [11].

Уже така постановка питання про ідентичність все далі відводить нас від усталених жорстких основ ідентичності (спільності мови, культури, релігії, тощо) до логіки «плинної модерності», коли спільні елементи ідентичності можуть витворюватись навіть у процесі глобальних соціальних рухів, при цьому вони інкорпорують і накладаються на традиційні національні, релігійні, регіональні й інші ідентичності.

У цьому контексті ключовою характеристикою ідентичності виявляється її мобілізуюча здатність, її інтенційність. Наскільки ті характеристики, на підставі яких особа співвідносить себе зі спільнотою, мотивують і змушують її діяти в інтересах цієї спільноти? Повертаючись до Ентоні Сміта, підкреслимо, що він говорить про те, що сила національної ідентичності визначається якраз її здатністю концентрувати в собі найбільш сильні мотиви спільної дії. Ті, що характерні для етнічної, релігійної, регіональної, інших ідентичностей. Сьогодні національна ідентичність, імовірно, поступово втрачає подібне привілейоване становище.

Водночас, опираючись на подібну логіку розуміння колективної ідентичності, ми можемо прояснити мотиви політики, в тому числі – масових порушень прав і переслідувань, які здійснює Російська Федерація на тимчасово окупованій території Кримського півострова.

Від самого початку окупації Кримського півострова, одним з основних завдань Російської Федерації було створення видимості всезагальної підтримки, своєрідного «суспільного консенсусу» щодо виправданості, бажаності й невідворотності окупації і подальшої спроби анексії АР Крим та м. Севастополя (в російській версії «приєднання»). Подібний позірний «суспільний консенсус» мав би бути основою, фактичної і, можливо, юридичної легітимації і легалізації спроби анексії. Відповідно, надзвичайно жорстко переслідувались будь-які публічні вияви незгоди з окупацією. З метою придушення потенційного і реального спротиву, залякування, використовувалися парамілітарні формування (так звана «самооборона Криму», «козацькі організації»), що навіть формально не були обмежені в силових засобах, які використовували. Серед таких найбільш резонансним випадком стало викрадення і вбивство «самообороною Криму» Решата Аметова, який 03 березня 2014 року вийшов на одиночний пікет проти окупації Криму, навпроти Верховної Ради АР Крим. 15 березня 2014 року тіло Решата Аметова знайшли за 60 кілометрів від міста Сімферополя зі слідами катувань [7].

Російською Федерацією було вироблено певний набір складових ідентичності, своєрідних «ідентифікаторів», які були «бажаними» для активного вияву й утвердження. Серед таких, наприклад, визнання міфологем «російської весни», «ввічливих людей», «референдуму», «возз'єднання з Росією» і таке інше. Саме тому, демонстративне невизнання Меджлісом кримськотатарського народу так званого «референдуму про статус Криму» стало першою причиною для його переслідування. Згідно «офіційних результатів референдуму» за «входження Республіки Крим та м. Севастополя до складу Російської Федерації» проголосувало більше 96% мешканців півострова. Водночас, і факт проведення «референдуму», і його «результати» не були визнані міжнародною спільнотою, відповідно, це стало додатковим стимулом для силового тиску на будь-які вияви незгоди.

Як аналогічний ідентифікатор, можна розглядати і належність до офіційно визнаного російського православ'я РПЦ, що активно зрощується з демонстративною релігійністю кримського і донського «козацтва», своєрідним сентиментом до «православних цінностей» з боку окупаційної адміністрації й інших провідників ідеї «російського Криму». Пізніше критичність будь-якого символічного, мінімального спротиву було підтверджено криміналізацією навіть публічного висловлення незгоди з фактом окупації Кримського півострова Російською Федерацією.

Згідно з Федеральним конституційним законом Російської Федерації від 14.03.2020 р. № 1-ФКЗ «О совершенствовании регулирования отдельных вопросов организации и функционирования публичной власти» було

запропоновано низку змін до Конституції Російської Федерації. Зокрема, статтю 67 було доповнено частиною 2¹, відповідно до якої «Російська Федерація забезпечує захист свого суверенітету і територіальної цілісності. Дії (за винятком делімітації, демаркації, редемаркації державного кордону Російської Федерації із суміжними державами), спрямовані на відчуження частини території Російської Федерації, а також заклики до таких дій не допускаються». Статтю 79 Конституції було викладено в новій редакції, яка, фактично, встановила пріоритет національного законодавства Російської Федерації над міжнародними договорами. Зміни до Конституції Російської Федерації були підтримані на Всеросійському голосуванні з питання затвердження змін до Конституції Російської Федерації (24 червня – 01 липня 2020 року), і 04 липня 2020 року вступили в силу на підставі Указу Президента РФ від 03.07.2020 № 445 «Об официальном опубликовании Конституции Российской Федерации с внесенными в нее поправками». Відповідні зміни до Конституції РФ підтвердили положення статті 280.1 Кримінального кодексу РФ, якою передбачено кримінальне покарання за «публічні заклики до здійснення дій, направлених на порушення територіальної цілісності Російської Федерації, здійснені особою після її притягнення до адміністративної відповідальності за аналогічні діяння впродовж одного року» [2].

Вказана норма була додатково посилена Федеральним законом від 08.12.2020 р. № 425-ФЗ. Кримінальний кодекс РФ було доповнено статтею 280.2 «Порушення територіальної цілісності Російської Федерації», відповідно до якої «відчуження частини території Російської Федерації, або інші дії (за винятком делімітації, демаркації, редемаркації державного кордону Російської Федерації з суміжними державами), спрямовані на відчуження частини території Російської Федерації, за відсутності ознак злочинів, передбачених статтями 278, 279 і 280.1 цього Кодексу, – караються позбавленням волі на строк від шести до десяти років» [9]. Застосування відповідних норм на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя прямо суперечить тій же статті 64 IV Женевської конвенції.

Якщо намагатися сформулювати принаймні приблизний перелік формальних підстав чи випадків політично мотивованого переслідування на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя, то можна побачити, що вони не завжди безпосередньо пов'язані між собою. Зокрема, серед таких:

- Переслідування громадян України, що фактично (чи за визначенням органів окупаційної адміністрації) намагалися чинити спротив процесам окупації на її початковому етапі в 2014 році. Наприклад: так звана «справа 26 лютого», «справи українських диверсантів» та інші.

- Переслідування кримських татар як представників Меджлісу кримськотатарського народу (зокрема, незаконно відкрито кримінальні справи проти Мустафи Джемілева та Рефата Чубарова, Ахтема Чийгоза було незаконно ув'язнено у «справі 26 лютого»).

- Переслідування українців за публічну демонстрацію своєї національної ідентичності. Незалежно від того, чи така демонстрація має під собою «політичну програму» чи, навіть, без такої. Можливо найбільш відомий приклад спротиву окупації через «політичну» демонстрацію української ідентичності – справа Володимира Балуха. Натомість, аналогічний випадок затримання і пізнішого засудження Олега Приходька, примітний тим, що єдиним фактичним приводом для цього було членство Приходька в ВО «Свобода», в його будинку вилучили націоналістичну символіку. Водночас, Олег Приходько не йшов на активну конфронтацію з органами окупаційної адміністрації. Представники Українського культурного центру, взагалі «не ставили перед собою політичних цілей», що, тим не менше, не вберегло їх від переслідувань.

- Переслідування релігійних організацій, що визнані на території РФ екстремістськими. Зокрема, «Хізб ут-Тахрір», «Таблігі Джамаат», «Свідків Єгови», а також переслідування Православної церкви України.

Незважаючи на те, що формально «Хізб ут-Тахрір» і «Таблігі Джамаат», як організаціям, може бути приписана певна політична програма, фактично переслідування мусульман, кримських татар за ознакою членства в них, є абсолютно свавільним. Оцінюючи дії російських силовиків, можна сказати, що окупаційна адміністрація криміналізувала мусульманське віросповідання. Будь-яких мусульманин на території Кримського півострова може бути звинувачений у «розповсюдженні екстремістської літератури», або «в участі в екстремістській організації». Так, наприклад, у вересні 2018 року, за «поширення екстремістських матеріалів» (стаття 20.29 Кодексу про адміністративні правопорушення РФ) адміністративний штраф було накладено на завідувача урологічним відділенням лікарні м. Феодосія, хірурга-уролога вищої категорії, заслуженого лікаря України – Смаїла Теміндарова. В молитовній кімнаті, яка була облаштована в лікарняному відділенні, нібито було знайдено заборонену літературу.

Затримані у «справі Хізб ут-Тахрір» – релігійні мусульмани, батьки багатодітних родин, активні члени місцевих громад. На даний момент фактичним приводом для звинувачення у причетності до «екстремістських організацій» є участь у русі родин політ'язнів «Кримська солідарність». Рух займається виключно правозахисною діяльністю, підтримкою родин ув'язнених, організацією відвідань родинами судових засідань на території РФ, збором

гуманітарної допомоги тощо. За «екстремістськими статтями» також активно затримують активістів руху, що займаються документуванням незаконних обшуків, затримань, судових засідань. Подібні випадки фіксуються правозахисними організаціями як переслідування громадських журналістів.

Тиск на Православну церкву України пов'язаний, у першу чергу, з активністю архієпископа Сімферопольського і Кримського Климента, який принципово відмовився від перереєстрації церкви за російським законодавством і активно веде правозахисну діяльність.

Водночас, переслідування «Свідків Єгови» не може бути пояснено будь-якою з «раціональних» причин, крім формального поширення «антиекстремістського законодавства» РФ на тимчасово окуповану територію АР Крим та м. Севастополя.

Таким чином, з одного боку, ми бачимо, що РФ здійснює тиск на українські і кримськотатарські громадські, культурні й політичні структури. Паралельно окупаційна адміністрація намагається «замістити» їх лояльними контрольованими організаціями, в тому числі – створеними вже після окупації. Серед таких, наприклад, «Українська община Криму», яка, з одного боку, позірно заявляє про певні культурні потреби української громади, а з іншого – повною мірою підтримує і пропагує російський набір символів і цінностей, пов'язаних з виправданням окупації Криму, критикою «націоналістичної київської влади», пропагандою російського патріотичного виховання, мілітаризацією системи освіти тощо. Серед інших прикладів можна назвати Духовне управління мусульман Криму (ДУМК), що виконало незаконну вимогу щодо «перереєстрації» за російським законодавством і продовжує роботу в російському правовому полі. При цьому ДУМК фактично ніяк не залучено до реального захисту інтересів мусульманської громади Криму, а за деякими свідченнями – безпосередньо причетне до переслідувань єдиновірців, зокрема, у справах «Хізб ут-Тахрір».

Водночас, можна сказати, що окупаційна адміністрація РФ активно «конструює» ідентичність «узагальненого іншого», який є об'єктом переслідування. Про подібне конструювання ідентичності іншого, щоправда на дещо іншому рівні, говорить, зокрема, Адам Джонс, оцінюючи психологічні й антропологічні аспекти політик здійснення геноциду [1]. Самоідентичність групи, що є об'єктом геноцидної політики, відходить на другий план, адже приписування рис, що робить цю групу «небезпечною», «загрозливою», «небажаною», здійснюють вже ті сили, що реалізують геноцид.

Висновки. Отже, у поточній ситуації можна говорити про певний набір елементів політики етноциду, лінгвоциду, політичних і релігійних переслідувань на території Кримського півострова.

Водночас, накопичений за роки окупації фактичний матеріал свідчить, що умовна «загальна загроза» залишається для Російської Федерації недостатньо визначеною і розмитою. Окупант, фактично, не може класифікувати й окреслити для себе ті ризики, які стоять перед ним, і які ставлять під сумнів факт незаконної окупації та спроби анексії частини території України.

Відповідно, в якості мішеней для удару обираються всі самоорганізовані активні спільноти/ідентичності, що не контролюються органами окупаційної влади. Наявність чи відсутність політичної програми у таких спільнот, національних, культурних чи релігійних відмінностей, звісно, є важливим, однак імовірно, не першочерговим чинником для цього. Російський окупаційний режим усвідомлює свою слабкість на тимчасово окупованій території Кримського півострова, діє, послуговуючись логікою і традицією інших авторитарних і тоталітарних режимів. Водночас, подібне наслідування завжди завершується руйнацією диктатур.

1. Джонс Адам. Геноцид: вступ до глобальної історії / Пер. с англ. Катерина Діса; наук. ред. Ігор Винокуров, Олена Стяжкіна; Відп. за вип. Анастасія Негруцька. Київ: Дух і Літера, 2019. 673 с.

2. Закон РФ о поправке к Конституции РФ от 14.03.2020 N 1-ФКЗ «О совершенствовании регулирования отдельных вопросов организации и функционирования публичной власти» URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_346019/

3. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред., кер. авт. кол., упоряд. Ю. І. Римаренко; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К.: Генеза; К.: Довіра, 1996. 942 с.

4. Перечень общественных объединений и религиозных организаций, в отношении которых судом принято вступившее в законную силу решение о ликвидации или запрете деятельности по основаниям, предусмотренным Федеральным законом от 25.07.2002 № 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности» (07 квітня 2021 року) URL: <https://minjust.gov.ru/ru/documents/7822/>

5. Ситуація з доступом до освіти рідною мовою в Криму (22 квітня 2017 р.). URL: <https://crimeahrg.org/uk/situatsiya-z-dostupom-do-osviti-ridnoyu-movoyu-v-krimu/>

6. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. К.: Основи, 1994. 224 с. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm>

7. Томак М. Перша жертва окупації Криму і воєнний злочин Путіна (02 вересня 2019) URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/reshat-ametov-rozsliduvannya/30137885.html>

8. Федеральный закон «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона "Об образовании в Российской Федерации" от 03.08.2018 N 317-ФЗ» (03 серпня 2018 р.). URL:

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_304090/

9. Федеральный закон «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и статьи 30 и 31 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации» от 08.12.2020 N 425-ФЗ URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_370090/

10. Melucci Alberto. *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge, 1996. 441 p.

11. Polletta F., Jasper James M. Collective identity and social movements. *Annu. Rev. Sociol.* 2001. 21. P. 283–305.

References

1. Jones Adam. *Henotsyd: vstup do hlobal'noi istorii* [Genocide: an introduction to global history: trans. from English] / Transl. from eng. Kateryna Dysa; Scient. red. Ihor Vynokurov, Olena Stiazhkina; Resp. for the release Anastasiia Nehruts'ka. Kyiv: Dukh i Litera, 2019. 673 p. (in Ukrainian).

2. *Zakon RF o popravke k Konstitucii RF ot 14.03.2020 N 1-FKZ «O sovershenstvovanii regulirovaniya ot del'nykh voprosov organizacii i funkcionirovaniya publichnoy vlasti»* [Law of the Russian Federation on the amendment to the Constitution of the Russian Federation of 03/14/2020 N 1-FKZ «On improving the regulation of certain issues of the organization and functioning of public authorities»]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_346019/ (in Russian).

3. *Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva* [Small encyclopedia of ethnostate studies] / Executive editor, head of the authors team, compiler. Y. I. Rymarenko; NAS of Ukraine, Institute of State and Law. V.M. Koretsky. K.: Heneza. Kyiv: Dovira, 1996. 942 p. (in Ukrainian).

4. *Perechen' obshhestvennykh ob'edinenij i religioznykh organizacij v otnoshenii kotorykh sudom prinyato vstupivshee v zakonnyu silu reshenie o likvidacii ili zaprete deyatel'nosti po osnovaniyam, predusmotrennym Federal'nym zakonom ot 25.07.2002 № 114-FZ «O protivodejstvii ekstremistskoj deyatel'nosti»* [The list of public associations and religious organizations in respect of which the court has adopted a final decision on the liquidation or prohibition of activity on the grounds provided for by Federal Law No. 114-FZ of 25.07.2002 «On countering extremist activities»] (07 of April 2021). URL: <https://minjust.gov.ru/ru/documents/7822/> (in Russian).

5. *Sytuatsiia z dostupom do osvity ridnoiu movoiu v Krymu* [The situation with access to education in the native language in the Crimea] (22 of April 2017). URL: <https://crimeahrg.org/uk/situatsiya-z-dostupom-do-osviti-ridnoyu-movoyu-v-krimu/> (in Ukrainian).

6. Smith Anthony D. *Natsional'na identychnist'* [National Identity] / Transl. Eng. P. Taraschuk. Kyiv: Osnovy, 1994. 224 p. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm> (in Ukrainian).

7. Tomak M. *Persha zhertva okupatsii Krymu i viennyj zlochyn Putina* [The first victim of the occupation of Crimea and Putin's war crime] (02 of September 2019) URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/reshat-ametov-rozsliduvannya/30137885.html> (in Ukrainian).

8. *Federal'nyj zakon «O vnesenii izmenenij v stat'i 11 i 14 Federal'nogo zakona "Ob obrazovanii v Rossijskoj Federacii" ot 03.08.2018 N 317-FZ»* [Federal Law «On Amendments to Articles 11 and 14 of the Federal Law "On Education in the Russian Federation" of 03.08.2018 N 317-FZ»]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_304090/ (in Russian).

9. *Federal'nyj zakon «O vnesenii izmenenij v Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii i stat'i 30 i 31 Ugolovno-processual'nogo kodeksa Rossijskoj Federacii» ot 08.12.2020 N 425-FZ* [Federal Law «On Amendments to the Criminal Code of the Russian Federation and Articles 30 and 31 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation» dated 08.12.2020 N 425-FZ]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_370090/ (in Russian).

10. Melucci Alberto. *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge, 1996. 441 p.

11. Polletta F., Jasper James M. *Collective identity and social movements*. *Rev. Sociol.* 2001. 21. P. 283–305.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.15>
УДК 94(476-11)“192/193”

Ігар Пушкін

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук Білоруського державного університету харчових та хімічних технологій, докторант Інституту історії Національної академії наук Білорусі, м. Могильов, Білорусь

ORCID: 0000-0003-1845-1515
Email: ihar.pushkin.st@gmail.com

БІЛОРУСИ ТА УКРАЇНЦІ В АНТИРАДЯНСЬКИХ ЛОКАЛЬНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ НА ТЕРИТОРІЇ РАДЯНСЬКОЇ БІЛОРУСІ (1920-1930 РОКИ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню антирадянського опору в Білорусі в 1920-1930 роках. Протягом останніх двадцяти років ця тема замовчується в офіційних наукових виданнях Республіки Білорусь. Більшість документів про збройний антирадянський опір зберігаються в архівах КДБ, до яких дослідник у Республіці Білорусь має обмежений доступ. Автор аналізує участь населення Білорусі в антирадянських локальних збройних конфліктах. Переважна більшість дій більшовицької влади жорстко порушила традиційний спосіб життя, що викликало обурення білоруського населення, яке переросло у збройні форми захисту власності та гідності. На підставі архівних матеріалів розкривається діяльність повстанських загонів. У період 1919-1923, 1925-26, 1930-1931 рр. дії озброєних селян і інтелігенції в Радянській Білорусі мали чіткий політичний контекст. За своїми цілями серед повстанських загонів виділялися антирадянські, які боролися за ліквідацію Радянської влади, і білоруські національні загони, які прагнули створити незалежну білоруську державу - це організації “Білоруське братство”, “За Батьківщину”, “Зелений Дуб”. Вони мали військову структуру, взаємодіяли між собою, користувалися широкою підтримкою населення. У них брали участь не тільки білоруси, а й українці, як місцевого походження, так і ті, хто опинився в Білорусі. У статті показана доля лідерів повстанців Мефодія Короткевича, Василя Шевченко, Михайла Бакуна, Федора Шацько. З боку радянської влади основним методом боротьби з повстанським рухом було застосування сили. Автор приходиться до висновку, що досить велика частина населення Білорусі не сприймала радянську державу як свою власну і трактувала більшовицьку владу як загарбницьку і нелегітимну. Антирадянський збройний опір, що мав масовий характер, закінчився як під впливом переходу до нової економічної політики, так і примусовим знищенням найбільш свідомої та працьовитої частини білоруського населення.

Ключові слова: Белорусь, Советская Беларусь, білоруси, українці, антирадянське повстання, збройний конфлікт, повстанські загони.

Ihar Pushkin

Ph.D., Associate Professor,
Assistant Professor of Humanities
Belarusian State University of Food and
Chemical Technology, Mogilev, Belarus

BELARUSIANS AND UKRAINIANS IN ANTI-SOVIET LOCAL ARMED CONFLICTS ON THE TERRITORY OF SOVIET BELARUS (1920–1930S)

Abstract. *The article is devoted to the study of anti-Soviet resistance in Belarus in the 1920s and 1930s. For the last twenty years this topic has been silenced in the official scientific publications of the Republic of Belarus. Most documents on armed anti-Soviet resistance are kept in the KGB archives, to which a researcher in the Republic of Belarus has limited access. The author analyzes the participation of the Belarusian population in anti-Soviet local armed conflicts. The vast majority of actions of the Bolshevik government brutally violated the traditional way of life, which caused outrage among the Belarusian population, which grew into armed forms of protection of property and dignity. On the basis of archival materials the activity of insurgent detachments is revealed. In the period 1919–1923, 1925–26, 1930–1931. the actions of armed peasants and intellectuals in Soviet Belarus had a clear political context. For the purposes of the insurgent detachments, anti-Soviet units, which fought for the elimination of Soviet power, and Belarusian national units, which sought to create an independent Belarusian state, are nominated - these are the organizations “Biloruske bratstvo”, “Za Batkivshchynu”, “Zelenyy Dub”. They had a military structure, interacted with each other, enjoyed the broad support of the population. They were attended not only by Belarusians but also by Ukrainians, both of local origin and those who found themselves in Belarus. The article shows the fighting destiny of the insurgent leaders Mefodiy Karatkevich, Vasil Shevchenko, Mikhail Bakun, Fyodor Shatsko. On the part of the Soviet authorities, the main method of combating the insurgent movement was to use force. The author concludes that a fairly large part of the population of Belarus did not perceive the Soviet state as their own and interpreted the Bolshevik government as aggressive and not legitimate. The massive anti-Soviet armed resistance ended both under the influence of the transition to a new economic policy and the forced destruction of the most conscious and hard-working part of the Belarusian population.*

Keywords: *Belarus, Soviet Belarus, Belarusians, Ukrainians, anti-Soviet uprisings, armed conflict, insurgent groups.*

Постановка проблеми. Після жовтневого перевороту 1917 р. провідною галуззю економіки Білорусі залишалося сільське господарство, де працювало 85% населення. Реквізиції, конфіскації, епідемії, смерті на фронтах працездатного населення не минули білоруського села. Економічний авантюризм, примусове створення комун і радгоспів, розбій, червоний терор, данина більшовикам “крові” із селян (змушених захищати більшовицький уряд на фронтах громадянської війни), національний гніт (у Білорусі в складі Росії під керівництвом місцевого партійного та радянського керівництва переважала антибілоруські настрої) – ці причини змусили селян підняти хвилю повстань. Їхніми союзниками в боротьбі проти радянської влади були дезертири у східній частині Білорусі, загони “зелених”, які не бажали воювати за більшовицький уряд.

Антирадянський опір у Білорусі не вивчався всебічно і комплексно, саме тому він є актуальним. Протягом останніх двадцяти років ця тема замовчувалася в офіційних наукових публікаціях Республіки Білорусь, намагаючись тим самим затвердити постулат радянської історіографії про підтримку білоруського народу дій більшовицького уряду.

Аналіз наукових публікацій. У наукових публікаціях радянської епохи матеріали про події в БРСР відбирались тенденційно, всі процеси висвітлювались в односторонньому порядку і лише для приниження дій антикомуністичних сил.

Опубліковані документи не дозволили представити цілісної картини протистояння того часу, виявити, хто був головними дійовими особами, мова йшла не про повстанців, а про дії “нової” влади щодо придушення протестів білоруських селян [4; 10; 42]. Окремі білоруські радянські історики намагалися включити до джерелознавства деякі джерела збройного опору білоруського селянства. Так, професор М. Сташкевич згадав антирадянські виступи і дійшов висновку: “створити масову “зелену армію” білоруським есерам не вдалося. Восени 1920 р. на радянській території діяло лише кілька десятків загонів, що об’єднували не більше 3200 осіб” [37, с. 248]. Але це не так вже й мало, враховуючи тодішню територію БРСР. Західна Білорусь була під владою Польщі, а Вітебська, Гомельська та Могильовська області були приєднані до Радянської Росії в 1919 році.

Після здобуття незалежності та створення Республіки Білорусь історики Н. Ващіло, А. Грицкевич, М. Гудів, В. Гігін, З. Дяденко, В. Кузьмич, В. Лебедева, В. Ляховський, К. Маль, І. Пушкін, А. Сідоревич, Н. Стужінская та інші [6; 11; 12; 8; 13; 18; 19; 23; 36; 24; 29; 30; 35; 38; 40; 1; 2] у своїх дослідженнях демонстрували дії місцевих жителів на території Білорусі, знищуючи міф про загальну підтримку більшовицької влади білорусами. Серед публікацій на цю тему займають особливе місце книги: Ю. Вітбіча [7], Н. Стужинської «Білорусь непокірна» [39], «Слуцьке збройне дійство 1920 року» [36] та автора цієї статті [31]. Створення та діяльність білоруських

військових формувань у 1917–1923 рр., загонів С. Булак-Балаховича та батальйону М. Демидова ретельно вивчався польським дослідником А. Латишонком [20].

Більшість документів про збройний антирадянський опір зберігаються в архівах КДБ, до яких дослідник у Республіці Білорусь має обмежений доступ. Але дізнатись про реальне суспільно-політичне життя Білорусі 1920-1930-х років можливо через ознайомлення дослідника з інформаційними зведеннями (Бандсводкі) ДПУ Білорусі про окремі територіальні одиниці та з відповідними звітами органів ДПУ, які були складені в декількох примірниках і один з них повинен був надсилатися до місцевих органів управління КП(б) Білорусі. Зведення складаються деякий час і являють 10-15 сторінок машинописного тексту на звичайному або сигаретному папері. Багато з них мають автографи керівників карних органів ДПУ, які займались придушенням народних протестів. Зі звітів можна дізнатись не лише про дії повстанців, а й про заходи, спрямовані на покарання їх комуністичною владою. Ці документи зберігаються в Державному архіві Вітебської області, Державному архіві громадських об'єднань Гомельської та Могильовської областей. Збройні повстання білоруського народу згадуються в документах Литовського центрального державного архіву [15, арк. 1-9; 25, арк. 1].

Мета статті – висвітлити участь білорусів та українців, які проживали або опинились на території Білорусі, в антирадянських локальних збройних конфліктах на території Радянської Білорусі в 1920-1930-і роках.

Виклад основного матеріалу. У радянській історіографії та деяких сучасних виданнях антибільшовицький рух називали “бандитизмом”, “бандами”, “націоналістами” [4; 37; 42; 3]. Але банди поділялися на політичні та кримінальні. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х всі нелегальні загони стали називати партизанами чи повстанцями. Тоді набуло популярності поняття “диверсійні загони”, оскільки більшість із них формувались з одного боку кордону, а акції проводились із іншого. Їх пропонувалося називати незаконними чи незаконними формуваннями [18, с. 19-20]. Термін “бандитизм” слід використовувати для позначення тих груп, які вчинили погроми та пограбування населення для власного збагачення та споживання. В одній з останніх опублікованих монографій автор використовує такі інтерпретації, як заколот, повстання, антирадянське збройне формування, банда, рейдерство, терористичні акти, саботаж та збройні напади на стратегічно важливі об'єкти та організації, фізична ліквідація керівників урядів, залякування партійних та комсомольських активістів, антирадянська пропаганда та агітація. Він вважає, що антирадянські виступи є політичним бандитизмом, при цьому варто пам'ятати, що мова йде про антибільшовицький рух [28, с. 54-56].

На нашу думку, “бандити, диверсанти” були звичайними селянами, яким доводилося захищатися,

відстоюючи свої інтереси. Виходячи з цілей своєї діяльності, підтримки місцевого населення та ситуації в Білорусі, варто визнати, що вони були повстанцями. Окремі дослідники стверджують, що більшість виступів були спровоковані або сфабриковані радянським урядом для початку масових репресій проти населення. Ми вважаємо, що переважна більшість дій більшовицької влади жорстко порушила традиційний спосіб життя, що викликало обурення білоруського населення, яке переросло у збройні форми захисту власності та гідності. Про це свідчать масові повстання у Велижі, Гомелі, Чавусах, Горках, Орші, Прапойську (сьогодні – Славгород), в інших містах і селах. Слід зазначити, що в період 1919–1923, 1925–26, 1930–1931 рр. дії озброєних селян та інтелігенції носили чітко визначений політичний контекст, суто кримінальних злочинів майже не було [31, с. 5].

Досить значна частина населення не сприймала радянську державу як свою і трактувала більшовицьку владу як загарбницьку та нелегітимну. Навіть самі органи влади на початку 1920-х років визнавали, що вони діяли на окупованій території: “...Білорусія - важко піддавалася радянській ... Необхідно зауважити, що в цей час вся територія Білорусі була окупована військовими частинами” [5, арк. 105-109].

З вище означеної точки зору висуваються антирадянські загони, які боролися за ліквідацію радянської влади, та білоруські національні загони, які прагнули створити незалежну білоруську державу - це організації “Білоруське братство”, “За Батьківщину”, “Зелений Дуб” [39, с. 76-83, 166-170; 18, с. 19; 19, с. 59]. Вони мали військову структуру, взаємодіяли між собою, користувалися широкою підтримкою населення. Витяг із листа невідомого автора характерний для того та пізніших часів: “Хай живе боротьба проти комуністів, хай живе незалежність ...” [24, арк. 68].

У статуті Білоруської селянської партії “Зелений Дуб” говорилося, що її основною метою було звільнення Білорусі від більшовиків та відбудова її незалежного управління. В основі її діяльності лежала віра в антибільшовизм, радянський уряд вважався ворожим до селянської сутності білорусів. Партія прагнула розраховувати на відповідні військові формування – відділи та бойові частини [9, с. 190-191]. “Зелений Дуб” як політична організація мав певну кількість сил, керівників, структурний підрозділ і остаточно сформувався восени 1920 р. [40, с. 57-64]. Саме в цей час радянські газети почали багато писати про неї. А. Латишонак підкреслює, що немає даних про існування організації до кінця 1920 р. [20, с. 208]. В 1921 році його військові структури налічували близько 5000 чоловік.

Дослідник Н. Стужинська називає збройні виступи населення Білорусі в 1920-1930-х роках проти більшовицьких порядків у суспільно-політичному та соціально-економічному житті – “мала війна” [39]. Справді, архівні документи дають змогу відзначити низку ознак цього. Слід підкреслити такі особливості збройного опору

білоруського населення: а) охоплення значної території; б) міцність збройного руху; в) періодичність, яка безумовно залежала від багатьох факторів; г) організація, про що свідчить наявність керівництва (військових, досвідчених революціонерів), штабів, термін “повстання” використовується навіть керівництвом радянської влади, наявність одягу, поведінка повстанців, зв'язок між районами; д) певні успіхи повстанців - полон командирів, пароплавів, розгром військових частин Червоної Армії, підрозділів ДПУ; е) нетерпимість до будь-яких форм нового “соціалістичного життя” (комуни, колгоспи, кооперативи, сільські ради); ж) діяльність “чорної чеки”; в) підтримка місцевого населення; і) жорстокість у придушенні повстань (страсти без суду, тілесні покарання, арешти, штрафи, спалення сіл); к) загони, сформовані не з білоруського населення, наприклад, китайці, “москвини” використовувались для придушення збройних повстань; л) значна кількість [31, с. 12-15, 25-37, 38-40, 56-57, 63-71, 88, 95-97, 134, 145-151; 26, арк. 75].

Найбільший підйом активності антирадянських збройних формувань відбувся у 1921–1922 рр., подекуди до 1923–1926 рр. Надалі спостерігається поступовий спад, з 1927 р. фіксуються лише поодинокі прояви своєї діяльності. Це було зумовлено кількома причинами: перехід до нової економічної політики, зміцнення радянської влади, жорстокі методи боротьби проти повстанців, реорганізація системи прикордонної охорони. Черговий підйом у збройній боротьбі був викликаний “колективізацією”.

Повстанський рух у Білорусі очолювали представники есерів і частково соціал-демократи (меншовики). На території БРСР і білоруських районів, які перебували в складі Радянської Росії, діяли десятки повстанських загонів під командуванням Квітінського, Клященко, Козловського, Короткевича, Кузнєцова, Крука, Деркача, Федоцені, Монича, Рябцевіча, Семянюка, Шевченка, Кожем'якіна, Бенашевіча, Іванова, Новикова, Казановіч, Рижикова-Бестужева, Ступакова, Прудникова, Прохорова, Богданова, Онуфрієва, Зайцева, Цибулькин, Малиновського, Протасова, Степанова, Батура, Огороднікова та інших.

У минулому багато з них воювали під прапорами Білоруської Народної Республіки. Пізніше, втрачаючи надію на здобуття незалежності для всієї Білорусі, вони встановили свою владу на підконтрольній території за підтримки місцевого населення. У 1925 р. радянські газети визнали, що через шість років після проголошення БРСР поблизу Мінська в Борисовській волості радянська влада була надзвичайно слабкою. Справжньою владою був лісовий отаман – командир місцевого повстанського загону.

Потрібно мати на увазі, що точна кількість антирадянських збройних формувань, що діяли в той час, назвати і підрахувати складно. У зв'язку з постійною зміною ними місць своєї діяльності, постійного переміщення з одного регіону в інший,

тимчасово спеціально або вимушено припиняючи свою діяльність, постійно варіює чисельність, труднощі ідентифікації та приналежності до того чи іншого загону. Окремі діяли тривалий період часу, деякі не так довго. Підрахунок і класифікація ускладнені суперечливістю архівних відомостей та інформації, що міститься в роботах дослідників, а також самим трактуванням працівниками міліції цілей того чи іншого формування. Одне можна відзначити точно – була їх значна кількість. Тільки на території Могилівського повіту і округу в 1920-і рр. їх налічувалося кілька десятків.

Ось один із прикладів. Улітку 1924 р. під керівництвом колишнього студента військово-медичної академії Ленінграда Рижикова в Луполовському районі діяв організований повстанський загін, який ставив перед собою мету підняти повстання селян проти радянської влади. Під псевдонімом «Рижиков» переховувався Стефан Алейников, який був уродженцем села Іванов Палац Чауського повіту і походив із селян. Активна частина загону складалася з: учнів Могилевської фельдшерської школи, педагогічного технікуму, Чауської вчительської семінарії та інших представників учнівської молоді та інтелігенції, до складу входили навіть комсомольці і члени комуністичної партії. Наприкінці 1924р. загін був ліквідований відділом ОГПУ. З 72 осіб, викритих у справі в активних діях або в пособництві Рижикову, 22 було розстріляно, а решта засуджені до ув'язнення в концтабір від 1 до 10 років [26, арк. 31; 17, арк. 260, 262-264; 28, с. 63-67].

Серед збройних антирадянських, антибільшовицьких повстань населення насамперед слід виділити національно-визвольні повстання. У них брали участь не лише білоруси, а й українці, як місцевого походження, так і ті, хто опинився в Білорусі. Наприклад, у Речицькому районі в 1920 р. був загін із 50 осіб на чолі з полковником Струком (з березня 1918 р. по жовтень 1922 р. одним із керівників антирадянського збройного опору в Україні) та Панасюком [14, арк. 10–14]. Влітку 1927 року в Могилівському районі ГПУ ліквідувала організаторів повстанського загону, які прибули з України [17, арк. 260, 262-264; 31, с. 151-153; 28, с. 71-73]. У 1929 р. у Стародорожському районі Бобруйського округу знаходився загін близько 15 чоловік на чолі з українцем на ім'я Міша [34, арк. 39-40].

Як красномовний приклад давайте проаналізуємо діяльність найвідоміших керівників повстанців – Мефодія Караткевича та Василя Шевченка, Михайла Бакуна та Федора Шацько.

Штаб-квартира організації “Зелений Дуб” знаходилась у Лунінці. Навколо нього зібралися окремі антирадянські партизанські загони. Після диверсійних акцій у Бобруйському районі сюди повернувся зі своїм загonom соратник С. Булак-Балаховича Мяфодій Караткевич. Загін нараховував 800 піших та 300 кіннотних партизанів і майже повністю складався з селян Бобруйського повіту. Брати Караткевичі походили з родини селянина середнього класу з села

Глібове Рудня Брожської волості Бобруйського повіту. На фронтах Першої світової війни обидва піднялися до звання капітана. Новий уряд був зустрінутий вороже, зі зброєю в руках.

Один із більшовицьких лідерів у Білорусі В. Кнорін вважав Караткевича головним лідером “Зеленого Дуба”, але дослідники Н. Стужинська та А. Латишонак стверджують, що брати Караткевичі не входили до керівництва цієї організації [40, с. 57-64; 20, с. 209-210]. Мефодзій Караткевич та двадцять його партизанів були вбиті в ніч на 28.07.1921 року під час зіткнення з червоними біля села Бабровичі Ляскавичської волості. Його брат Петро керував одним із загонів «Зеленого Дуба» протягом 1924-1926 років.

Восени 1926 р. П. Караткевич перебував у в'язниці разом з іншими повстанцями. Було розслідування. Десь на початку 1927 року відбувся суд, і його засудили до смертної кари. Але він не скорився. Караткевич прагнув продовжити боротьбу. Про це свідчить архівний документ: “20.03.1927 р. о 8 годині вечора під час доставки чаю бандитам Горшкові, Караткевичу, Шацько, Санаценку, яких засудили до смертної кари та затримали у приміщенні Бобруйського ДПУ, Караткевич та інші арештанти, напавши на 2 охоронців та обеззброївши одного, кинувся тікати. В результаті переслідування втікачів Санаценка було негайно вбито, Караткевич застрелився з револьвера, який забрав у охоронця; Горшков, важко поранений, помер через 30 хвилин, а бандиту Шацько вдалося врятуватися” [33, арк. 50].

Міхал Бакун був командиром одного із повстанських загонів, який успішно воював проти більшовиків протягом 1925 р. Деякий час вони були невловимі для ДПУ. Його загін був розбитий на частини та ліквідований в результаті оперативної роботи Бобруйської окружної міліції. Увечері 25.02.1926 року на хуторах Березовки Червенського району Мінського округу було заарештовано 15 осіб, яких звинуватили в укрітті загону М. Бакуна. Серед арештованих був і брат Михайла Бакуна – Микола. На момент арешту командир повстанців був у будинку брата. В результаті перестрілки з міліцією пораненому Михайлу вдалося прорватися через завісу і сховатися в лісі. За даними міліції, вони поранили його. 18.03.1926 року о 3 годині дня Михайла Бакуна на хуторі Березовка Червінського району Мінської округи вбили міліціонери Бобруйської окружної міліції [32, арк. 152, 174].

Шацько Федір успішно переховувався від каральних загонів ДПУ і міліції до осені 1927 р. Збереглися архівні документи з повідомленнями про численні невдалі міліцейські засідки на повстанців на хуторі Роздово Клічевського району, де мешкали його дружина та син. 07.10.1927 р. Ф. Шацько був оточений міліцейським загonom на фермі в Свіслацькому районі і після стрілянини змушений був здатися владі [33, арк. 149, 152].

Діяльність Василя Шевченка добре вивчена Н. Стужинською [41]. Він та його брат у 1919 році приєдналися до повстанського руху. У 1921 р. їх, обох колишніх офіцерів царської армії, заарештували та засудили до смертної кари. Але вирок залишився на папері. Брати втекли з в'язниці, щоб за три роки стати “господарями” Могильовського округу. Керівництво Могилевського округу в 1924 р. вважало, що “в тих районах, де є Шевченко, міліція не може працювати і вся влада тероризується”, “він заборонив грабувати селян, користується їх симпатією і авторитетом”. Насправді Шевченко на Могилевщині був “паралельною владою” [31, с. 152, 145; 26, арк. 31]. Труднощі захоплення Шевченка керівник окружної міліції Симон Фейнштейн у вересні 1924 р. пояснив так: “популярний серед селян” [28, с. 55-57].

В. Шевченко дотримувався тактики, яка дозволила йому протягом 1919-1924 років успішно працювати і уникати пасток ДПУ. Зазвичай у нього було не більше 3-7 людей. Але його невеличка група за сигналом за одну ніч виростала до сотні. Протягом 1924 року спроби знищити отамана були не раз. Для вбивства отамана до загону Шевченка були направлені озброєні агенти. Але це не вдалося. Спробували заколисувати його морфієм і схопити. Це також не спрацювало. Шевченко мав до ста притулків у селах [27, арк. 206].

В операції з ліквідації загону Шевченка брала участь навіть група з Мінська на чолі з головним керівником безпеки Білорусі Яухімом Мойсейовичем Кролем, який був спочатку головою трибуналу, потім начальником Мінської міської міліції та міського відділу кримінального розшуку, в 1921 році головою Верховного суду і заступником наркома юстиції та внутрішніх справ, членом Центрального виконавчого комітету Білорусі. У ювілейному збірнику, присвяченому 10-річчю білоруської міліції, він писав про Шевченка: “Широкоплечий, релігійний, чудовий стрілець”, радянські робітники “не наважувались з'являтися на його території”. Люди “вклонялись йому, як ідолу”, начальник міліції згадував ті дні з подивом і повагою до знищеного ворога. Як нагадав Крол, план операції з ліквідації Шевченка передбачав участь трьох великих відділів міліції та загону з Мінська на чолі з Кролем. Шевченко був убитий під час перестрілки з одним із каральних загонів. Де і як саме невідомо. Тіло його, вкрите сіном, лежало на подвір'ї міліції у Бялиничках. У ювілейному збірнику є фотографія вбитого керівника повстанців [41; 28, с. 66-68].

Про ліквідацію “бандита” повідомляється в зведенні донесень Могильовського кримінального розшуку від 25.12.1924 р. У справі Шевченка було заарештовано до 45 селян та 4 працівники шкіл [27, арк. 206]. Але навіть без Шевченка повстанці продовжували діяти. Більша частина загону була ліквідована лише в 1927 р. Так, згідно з інформаційним зведенням ДПУ за 21.07.1927 р., у Могильовському округу діяли “колишні члени банди Шевченка” [16, арк. 270]. Залишки загону

продовжували боротьбу до 1934 р. [26, арк. 31].

З боку радянської влади основним методом боротьби з повстанським рухом було застосування сили (бойові дії, арешти, захоплення заручників та опис майна). Як додаткові методи використовували перевірку документів, обшуки та рейди. З метою залякування повстанців та їхніх помічників проводились виїзні засідання революційних трибуналів, які мали “урочисто і публічно проводити судовий процес, виносити суворі вироки аж до страти, якщо того вимагають обставини справи”. Згідно з документами, що збереглися в архівах, повстанців передбачалося розстрілювати, а їхні села та села, що їх підтримують, спалювати “в ім'я збереження червоного революційного селянського села” [31, с. 52-56, 64-65]. Такі заходи дали певні результати. На думку дослідниці В. Кузьмич: “Радянська влада діяла більш жорстко і рішуче, застосовувала репресивні методи, тому занепад нелегального руху був швидким, і певна стабільність була досягнута в 1923 р., а до 1926 р. знищені залишки формувань, які створили загроза радянській владі” [18, с. 25]. Антирадянський опір почав стихати, коли більшовицькій владі вдалося примусово знищити найкращу, свідому частину білоруського селянства та інтелігенції.

Висновки. Збройні повстання в Білорусі в 1920-1930-і рр. можна розділити на кілька груп. Повстання та виступи з визначеною політичною програмою: відновити дореволюційну систему; відновлення буржуазно-демократичних свобод, здобутих під час Лютневої революції, із закликом до передачі влади Установчим зборам; національно-визвольні повстання та заклики до незалежності Білорусі. Були повстання без визначеної політичної програми, спричинені економічною політикою більшовиків. Усіх їх об'єднували антибільшовицькі настрої. Крім того існували загони, які не мали певного політичного обличчя і займалися грабежем.

Антирадянський збройний опір, що мав масовий характер, закінчився як під впливом переходу до нової економічної політики, так і примусовим знищенням найбільш свідомої та працьовитої частини білоруського населення. Існуючі публікації розглядають лише частину документів із числа тих, що знаходяться в архівах, протягом короткого періоду часу. Публікація всіх документів про антирадянський збройний опір у Білорусі усуне чергову “білу пляму” в історії білоруського та українського народів.

1. Агеев А. Р., Марзалюк І. А., Пушкін І. А. Магілёўская даўніна ў пытаннях і адказах. 2-е выд. Магілёў: Абласная друкарня, 1999. 204 с.

2. Агеев А. Р., Пушкін І. А. Фарміраванне і дзейнасць Магілёўскага Беларускага Камітэта (1917–1918): манаграфія. Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. 292 с.

3. Анисьяев М. А. Организация борьбы с дезертирством на Западном фронте в 1919–1920 гг. *Віцебскі край: матэрыялы II Міжнароднай навукова-*

практычнай канферэнцыі, 24 лістапада 2016 г., г. Віцебск. Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2017. С. 8–13.

4. Борьба за Советскую власть в Белоруссии 1918–1920 гг. / Сб. дакум. и матер. В 2-х т. Минск: Беларусь, 1968. Т. 1. 602 с.; 1971. Т. 2. 631 с.

5. Борьба с бандой Короткевича. *Державний архів грамадських аб'єднань Могильовської області (ДАГОМог).* Ф. 6575. Оп. 1. Спр. 487.

6. Ващило Н. Н. Проблема антисоветского вооруженного сопротивления на Беларуси во второй половине 1920-х годов в отечественной и зарубежной историографии. *Романовские чтения – 5: сб. трудов Международной науч. конференции.* Могилёв: УО “МГУ им. А.А.Кулешова”, 2009. С. 59–60.

7. Віцьбіч Ю. Антыбальшавіцкія паўстанні і партызанская барацьба на Беларусі. Нью-Ёрк: БІНІМ, 1996. 398 с.

8. Гігін В. “Леваэсэраўскія” паўстанні ў Оршы і Сянно ў 1919 г. *Беларускі гістарычны часопіс.* 2002. № 5. С. 47–52.

9. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. / рэдкал. М. Касцюк (гал.рэдактар) і інш. Мінск: Экаперспектыва, 2006. 613 с.

10. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / Гл. ред. С. С. Хромов. Москва: Сов. Энциклопедия, 1987. 720 с.

11. Грыцкевіч А. П. Слуцкае паўстанне 1920 г. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 6 / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (галоўны рэд.) і інш. Мінск: БелЭн, 2001. С. 347–348.*

12. Гудаў М. В. Узброеная барацьба на Беларусі ў 1921 г. *Беларускі гістарычны часопіс.* 1997. № 3. С. 20–24.

13. Дзядзенка З. Аршанскае й Сеньненскае паўстанні. *Спадчына.* 1999. № 4. С. 108–117.

14. Доклад Гомельской ЧК от 13.11.1920 г. *Державний архів грамадських аб'єднань Гомельської області (ДАГОГом).* Ф. 1. Оп. 1. Спр. 170.

15. Доклад Литовскому правительству о политической состоянии Беларуси, 29.03.1921 г. *Литовський центральний державний архів (ЛЦДА).* Ф. 582. Оп. 1. Спр. 18.

16. Информационная сводка ГПУ за 21.07.1927 г. *ДАГОМог.* Ф. 6577. Оп. 1. Спр. 350.

17. Краткий политический обзор Могилёвского округа за 1925–1926 гг. *ДАГОМог.* Ф. 6577. Оп. 1. Спр. 513.

18. Кузьміч В. Барацьба з нелегальнымі ўзброенымі фарміраваннямі на беларускім участку савецка-польскага памежжа (1921-1926 гг.). *Беларускі гістарычны часопіс.* 2008. № 5. С. 18–26.

19. Кузьміч В. М. Нелегальная дзейнасць на беларускім участку савецка-польскага памежжа (1921-1939 гг.). *Весті НАНБ. Серыя гуманітарных навук.* 2008. № 1. С. 53–61.

20. Латышонак А. Жаўнеры БНР. Беласток: БГТ, 2009. 366 с.

21. Лебедева В. М. Эпизод антибольшевистского сопротивления: Стрелокитовское восстание в Гомеле в

марте 1919 г. *Studia internationalia: Mater. mehdun. науч. конф. «Западный регион России в международных отношениях X–XX вв.» (22–24 июня 2011 г.)*. Брянск: РИО БрГУ, 2011. С. 184–189.

22. Маль К. Антыбальшавіцкі рух у Беларусі ў 1919–1921 гг. *Беларускі гістарычны агляд*. 1999. Т. 6. сш. 1–2. С. 49–71.

23. Общая сводка преступлений. *Національний архів Рэспублікі Білорусь (НАРБ)*. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 285.

24. Письмо неизвестного. *ДАГОМог. Ф. 6577. Оп. 1. Спр. 891*.

25. Письмо Центральной Рады Виленщины и Гродненщины. *ЛЦДА. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 1*.

26. Политико-экономическое развитие Могилеского района на 1935 г. *ДАГОМог. Ф. 6580. Оп. 1. Спр. 1171*.

27. Политическое и экономическое состояние Белынического района Могилевской округи. *ДАГОМог. Ф. 6577. Оп. 1. Спр. 193*.

28. Понуждаев Д. Н. Могилевская милиция в довоенный период (1917–первая половина 1941 г.): монография. Могилев: Могилевский институт МВД, 2019. 172 с.

29. Пушкін І. А. Антысавецкі ўзброены супраціў ва Усходняй Беларусі (20–30–я гады XX ст.). *Проблемы славяноведения: Сб. научных статей и материалов*. Вып. 5. Брянск: Изд-во БрГУ, 2003. С. 203–219.

30. Пушкін І. А. Новая архіўныя крыніцы па гісторыі паўстанцкага руху на Беларусі (1920-я гг.). *Романовские чтения – 6: сб. статей Международной науч. конференции*. Могилёв: МГУ им. А.А.Кулешова, 2010. С. 62–63.

31. Пушкін І. А. Узброены супраціў ва Усходняй Беларусі (20–30–я гады XX ст.): дакументы і матэрыялы. Мінск: Медысон, 2009. 192 с.

32. Сводка “О проишествиях и деятельности Бобруйской окрмилиции и уголовного розыска”. *ДАГОМог. Ф. 6575. Оп. 1. Спр. 209*.

33. Сводка “О проишествиях и деятельности Бобруйской окрмилиции и уголовного розыска”. *ДАГОМог. Ф. 6575. Оп. 1. Спр. 549*.

34. Сводка административного отдела Бобруйского ОИК от 17.08.1929 г. *ДАГОМог. Ф. 6575. Оп. 1. Спр. 732*.

35. Сідарэвіч А. М. Беларуская Народная Рэспубліка. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 1 / Рэдкал.: В. М. Біч і інш. Мінск: БелЭн, 1993. С. 384–390*.

36. Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакументах і ўспамінах / Ул. Ляхоўскі, Ул. Міхнік, А. Гесь. Мінск: “Энцыклапедыкс”, 2001. 274 с.

37. Шашкевич Н. С. Приговор революции: Крушение антисоветского движения в Белоруссии (1917–1925). Минск: Университетское, 1985. 304 с.

38. Стужинская Н. Из истории белорусской конспирации: “Зелёный Дуб”. *Партизанская и повстанческая борьба: опыт и уроки XX ст.: Доклады академии военных наук: Военная история*. Саратов, 2009. № 3. С. 59–63.

39. Стужинская Н. Беларусь мяцежная. 3 гісторыі ўзброенага антысавецкага супраціўу ў 20-я гады XX ст. Мінск: Варахін А. М., 2012. 362 с.

40. Стужинская Н. І. “Зялёны Дуб”. *Беларускі гістарычны часопіс*. 1995. № 1. С. 57–64.

41. Стужинская Н. Тэрыторыя атамана Шаўчэнкі: пра магилёўскага паўстанца, якому сяляне «кланяліся як куміру». URL: <http://nn.by/?c=ar&i=133013>

42. Хохлов А. Г. Крах антисоветского бандитизма в Белоруссии в 1918–1925 гг. Минск: Беларусь, 1981. 173 с.

References

1. Aheeu A. R., Marzaliuk I. A., Pushkin I. A. (1999). *Mahilioúskaja daúnina ú pytanniakh i adkazakh* [Mogilev antiquity in questions and answers]. 2–e vyd. Mahilioú: Ablasnaia drukarnia. 204 p. (in Belarusian).

2. Aheeu A. R., Pushkin I. A. (2017). *Farmiravanne i dzejnasts' Mahilioúskaha Belaruskaha Kamiteta (1917–1918): manahrafiia* [Formation and activity of the Mogilev Belarusian Committee (1917–1918): monograph]. Mahilioú : MDU imia A. A. Kuliashova. 292 p. (in Belarusian).

3. Anysiaev M. A. (2017). *Orhanyzatsyia bor'by s dezertyrstvom na Zapadnom fronte v 1919–1920 hh.* [Organization of the fight against desertion on the Western Front in 1919–1920]. *Vitsebski kraj: materyialy II Mizhnarodnaj navukova-praktychnaj kanferentsyi, 24 listapada 2016 h., h. Vitsebsk*. Minsk: Natsyional'naia bibliiateka Belarusi. P. 8–13. (in Russian).

4. Sb. dakum. i mater. *Bor'ba za Sovetskuiu vlast' v Belorussyy 1918–1920 hh. V 2 t.* [Struggle for Soviet power in Belarus 1918–1920. / Sat. dakum. and mater. In 2 volumes]. Minsk: Belarus'. (1968). T. 1. 602 s. (1971). T. 2. 631 p. (in Russian).

5. *Bor'ba s bandoj Korotkevicha* [Fight against Korotkevich's gang]. (F. 6575. Op. 1. Spr. 487). State Archive of Public Associations of the Mogilev Region (SAPAMR). (in Russian).

6. Vaschylo N. N. (2009). *Problema antysovetskoho vooruzhennoho soprotivleniya na Belarusy vo votoroj polovynе 1920-kh hodov v otechestvennoj y zarubezhnoj istoryohrafiі* [The problem of anti-Soviet armed resistance in Belarus in the second half of the 1920s in domestic and foreign historiography]. *Romanovskie chtenya – 5: sb. trudov Mezhdunarodnoj nauch. konferentsii*. Mohilev: UO “MHU ym. A.A.Kuleshova”. P. 59–60. (in Russian).

7. Vits'bich Yu. (1996). *Antybal'shavit'skiia paústanni i partyzanskaia barats'ba na Belarusi* [Anti-Bolshevik uprisings and guerrilla struggle in Belarus]. N'iu-York: BINIM. 398 p. (in Belarusian).

8. Hihin V. (2002). “Levaeserawskija” paústanni ú Orshy i Sianno ú 1919 h. [“Left Socialist Uprising” in Orsha and Syanno in 1919]. *Belaruski histarychny chasopis*. № 5. P. 47–52. (in Belarusian).

9. Kastsiuk M. (2006). *Historyia Belarusi: U 6 t. T. 5. Belarus' u 1917-1945 hh. / redkal. M. Kastsiuk (hal.redaktar) i insh.* [History of Belarus: In 6 vols. Vol. 5. Belarus in 1917–1945. / ed. M. Kastsiuk (editor-in-chief) and others]. Minsk: Ekaperspektyva. 613 p. (in Belarusian).

10. Khromov S. S. (1987). *Hrazhdanskaia vojna i voennaia interventsia v SSSR: Entsiklopediia / Hl. red. S. S. Khromov* [Civil war and military intervention in the USSR: Encyclopedia / Ch. ed. S. S. Khromov]. Moskva: Sov. Entsiklopediia. 720 p. (in Russian).
11. Hrytskevich A. P. (2001). *Slutskae paústanne 1920 h.* [Slutsk uprising of 1920]. *Entsyklopediia historyi Belarusi. U 6 t. T. 6 / Redkal.: H. P. Pashkow (halowny red.) i insh.* Minsk: BelEn. P. 347–348. (in Belarusian).
12. Hudaw M. V. (1997). *Uzbroenaia barats'ba na Belarusi ú 1921 h.* [Armed struggle in Belarus in 1921]. *Belaruski historychny chasopis.* № 3. P. 20–24. (in Belarusian).
13. Dziadzenka Z. (1999). *Arshanskae i Sen'nenskae paústanni* [Orsha and Senno uprisings]. *Spadchyna.* № 4. P. 108–117. (in Belarusian).
14. *Doklad Homel'skoj ChK ot 13.11.1920 h.* [Report of the Gomel Cheka dated 13.11.1920]. (F. 1. Op. 1. Spr. 170). State Archive of Public Associations of Gomel Region. (in Russian).
15. *Doklad Litovskomu pravitel'stvu o polytycheskom sostoianii Belarusy, 29.03.1921 h.* [Report to the Lithuanian government on the political state of Belarus, March 29, 1921]. (F. 582. Op. 1. Spr. 18). Lithuanian Central State Archives (LCSA). (in Russian).
16. *Informatsyonnaia svodka GPU za 21.07.1927 h.* [Information summary of the GPU for 21.07.1927]. (F. 6577. Op. 1. Spr. 350). SAPAMR. (in Russian).
17. *Kratkij polytycheskij obzor Mohyliovskoho okruha za 1925–1926 hh.* [Brief political overview of the Mogilev district in 1925–1926]. (F. 6577. Op. 1. Spr. 513). SAPAMR. (in Russian).
18. Kuz'mich V. (2008). *Barats'ba z nelehal'nymi ú zbroenymi farmiravanniami na belaruskim uchastku savetska-pol'skaha pamezhzha (1921-1926 hh.)* [Fight against illegal armed formations on the Belarusian section of the Soviet-Polish border (1921–1926)]. *Belaruski historychny chasopis.* № 5. P. 18–26. (in Belarusian).
19. Kuz'mich V. M. (2008). *Nelehal'naia dzejnasts' na belaruskim uchastku savetska-pol'skaha pamezhzha (1921-1939 hh.)* [Illegal activities on the Belarusian section of the Soviet-Polish border (1921–1939)]. *Vestsi NANB. Seryia humanitarnykh navuk.* № 1. P. 53–61. (in Belarusian).
20. Latyshonak A. (2009). *Zhawneri BNR* [Soldiers of the BNR]. Belastok: BHT. 366 p. (in Belarusian).
21. Lebedeva V. M. (2011). *Epyzod antybol'shevystskoho soprotivleniia: Strekopytovskoe vosstanye v Homele v marte 1919 h.* [Episode of anti-Bolshevik resistance: Strekopytovskaya uprising in Gomel in March 1919]. *Studia internationalia: Mater. mezhdun. nauch. konf. «Zapadnyj rehion Rossyi v mezhdunarodnykh otnosheniakh X–XX vv.» (22–24 yiunia 2011 h.)*. Briansk: RYO BrHU. P. 184–189. (in Russian).
22. Mal' K. (1999). *Antybal'shavitski rukh u Belarusi ú 1919–1921 hh.* [The anti-Bolshevik movement in Belarus in 1919–1921]. *Belaruski historychny ahliad.* T. 6. ssh. 1–2. P. 49–71. (in Belarusian).
23. *Obschaia svodka prestuplenij* [General report crimes]. (F. 6. Op. 1. Spr. 285). National Archives of the Republic of Belarus. (in Russian).
24. *Pys'mo neyzvestnogo* [Letter from an unknown]. (F. 6577. Op. 1. Spr. 891). SAPAMR. (in Russian).
25. *Pys'mo Tsentral'noj Rady Vilenschiny i Hrodnenschiny* [Letter from the Central Rada of Vilnius and Grodno regions]. (F. 306. Op. 1. Spr. 1). LCSA. (in Russian).
26. *Polityko-ekonomycheskoe razvitie Mohilevskoho rajona na 1935 h.* [Political and economic development of the Mogilev district in 1935]. (F. 6580. Op. 1. Spr. 1171). SAPAMR. (in Russian).
27. *Polytycheskoe i ekonomycheskoe sostoianie Belynycheskoho rajona Mohilevskoj okruhi* [The political and economic state of the Belynichesky district of the Mogilev region]. (F. 6577. Op. 1. Spr. 193). SAPAMR. (in Russian).
28. Ponuzhdaev D. N. (2019). *Mohilevskaja militsiia v dovoennyj peryod (1917–pervaia polovina 1941 h.): monografija* [Mogilev police in the pre-war period (1917–first half of 1941): a monograph]. Mohilev: Mohilevskij instytut MVD. 172 p. (in Russian).
29. Pushkin I. A. (2003). *Antysavetski úzbroeny supratsiú va Uskhodniaj Belarusi (20–30-ia hady XX st.)* [Anti-Soviet armed resistance in Eastern Belarus (1920s – 1930s)]. *Problemy slavianovedeniia: Sb. nauchnykh statej i materjalov. Vyp. 5.* Briansk: Yzd-vo BrHU. P. 203–219. (in Belarusian).
30. Pushkin I. A. (2010). *Novyia arkhivnyia krynitsy pa historyi paústantskaha rukhu na Belarusi (1920-ia hh.)* [New archival sources on the history of the insurgent movement in Belarus (1920s)]. *Romanovskie chteniia – 6: sb. statej Mezhdunarodnoj nauch. konferentsii.* Mohilev: MHU ym. A.A. Kuleshova, 2010. P. 62–63. (in Belarusian).
31. Pushkin I. A. (2009). *Uzbroeny supratsiú va Uskhodniaj Belarusi (20–30-ia hady XX st.): dokumenty i materijaly* [Armed resistance in Eastern Belarus (1920s – 1930s): documents and materials]. Minsk: Medysont. 192 p. (in Belarusian).
32. *Svodka “O proishestviakh i deiatel'nosti Bobrujskoj okrmilitsyi i uholovnoho rozyska”* [Summary "About incidents and activities Bobruisk env police and Criminal Investigation"]. (F. 6575. Op. 1. Spr. 209). SAPAMR. (in Russian).
33. *Svodka “O proishestviakh i deiatel'nosti Bobrujskoj okrmilitsyi i uholovnoho rozyska”* [Summary "About incidents and activities Bobruisk env police and Criminal Investigation"]. (F. 6575. Op. 1. Spr. 549). SAPAMR. (in Russian).
34. *Svodka admynstratyvnoho otdela Bobrujskoho OYK ot 17.08.1929 h.* [A summary of the administrative department of the Bobruisk DEC on 17.08.1929]. (F. 6575. Op. 1. Spr. 732). SAPAMR. (in Russian).
35. Sidarevich A. M. (1993). *Belaruskaia Narodnaia Respublika* [Belarusian People's Republic]. *Entsyklopediia historyi Belarusi. U 6 t. T. 1 / Redkal.: V. M. Bich i insh.* [Encyclopedia of the History of Belarus. In 6 vols. Vol. 1 / Ed.: V. M. Beach and others]. Minsk: BelEn. P. 384–390. (in Belarusian).

36. Liakhoŭski Ul., Mikhnik Ul., Hes' A. (2001). *Slutski zbroyny chyn 1920 h. u dokumentakh i ūspaminakh* [Slutsk uprising in 1920 in the documents and memoirs]. Minsk: "Entsyklapedyks". 274 p. (in Belarusian).

37. Stashkevich N. S. (1985). *Pryhovor revoliutsyy: Krushenie antysovetskoho dvizhenyia v Belorussii (1917–1925)* [The verdict of the revolution: The collapse of the anti-Soviet movement in Belarus (1917-1925)]. Minsk: Unyversytetskoe. 304 p. (in Russian).

38. Stuzhynskaia N. (2009). *Iz istoryi belorusskoj konspyratsyi: "Zelionyj Dub"* [From the history of the Belarusian conspiracy: "Green Oak"]. *Partyzanskaia i povstancheskaia bor'ba: opyt i uroky XX st.: Doklady akademii voennykh nauk: Voennaia istoriia*. Saratov. № 3. P. 59–63. (in Russian).

39. Stuzhynskaia N. (2012). *Belarus' miatsezhnaia. Z historyi ūzbroenaha antysavetskaha supratsivu w 20-ia hady XX st.* [Belarus is rebellious. From the history of armed anti-Soviet resistance in the 1920s.]. Minsk: Varaksin A. M. 362 p. (in Belarusian).

40. Stuzhynskaia N. I. (1995). "Zialiony Dub" ["Green Oak"]. *Belaruskii historychny chasopis* [Belarusian Historical Journal]. № 1. P. 57–64. (in Belarusian).

41. Stuzhynskaia N. (2014). *Terytoryia atamana Shawchenki: pra mahilioŭskaha paŭstantsa, iakomu sialiane «klanialisia iak kumiru»* [Ataman Shevchenko's territory: about the Mogilev insurgent to whom peasants "bowed as an idol"]. URL: <http://nn.by/?c=ar&i=133013> (in Belarusian).

42. Khokhlov A. H. (1981). *Krakh antysovetskoho bandytyzma v Belorussyi v 1918–1925 hh.* [The collapse of anti-Soviet banditry in Belarus in 1918-1925]. Minsk: Belarus'. 173 p. (in Russian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.16>

УДК 811. 161.2 (92) «19» Рудницький Я.

Наталія Солонська

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;

ORCID: 0000-003-1444-9354

Email: solonska.n@ukr.net,

Галина Борисович

провідний бібліотекар
Відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Email: vzunbuv@ukr.net

ПОЗИЦІЯ КАНАДСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО У ВИРІШЕННІ МОВНОГО КОНФЛІКТУ В ІМІГРАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано одну з проблем відносин особистості, що належить до етнічної меншості, до імміграційної спільноти, й англо- та франкомовної більшості країни нового проживання переселенців. Висвітлено проблему збереження національної ідентичності українців канадської діаспори через призму наполегливих, послідовних і толерантних кроків, здійснених відомим канадсько-українським мовознавцем, фольклористом, славістом, бібліотекознавцем, організатором науки, педагогом, громадським діячем, професором Я. Рудницьким у протистоянні мовній асиміляції власного народу; принциповість ученого у розв'язанні лінгвістичного конфлікту, що дало позитивне вирішення для обох сторін – Канади та української діаспори. Відбито вагомість громадянської позиції й значні потенційні можливості впливу на офіційні кола країни, урядові комісії, комітети, міжнародні організації та суспільну думку авторитетної в суспільстві та наукових колах людини розумової праці, яка, залучаючи історично обґрунтовані докази, доводить об'єктивність власної точки зору і в такий спосіб захищає національне достоїнство свого народу, його давню та багату культуру й відстоює свої моральні принципи і переконання. Здійснено бібліографічний огляд мовознавчих праць Я. Рудницького, де ним на підставі історично виважених фактів, історико-політологічного, мовного аналізу досліджено сутність мовної асиміляції, що дорівнює знищенню національної окремішності. Показано, що лексикографічні роботи, висновки з них дали вченому підґрунтя перемогти в боротьбі за Конституційне визнання української мови в Канаді, чим було підтримано політику офіційних мов і багатокультурності в країні. Підкреслено, що науковці

висновки дали можливість ученому узагальнити та підсумувати дослідження і стало підставою для введення у широкий суспільний обіг місткої дефініції – лінгвоцид (мововбивство), яка нині повсюдно застосовується в наукових працях.

Ключові слова: мовний конфлікт, мовна асиміляція; лінгвоцид (мововбивство); українці канадської діаспори, національна ідентичність.

Natalia Solonska

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow,
Department of Foreign Ukraine, Institute of Bibliology
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine;

Galina Borysovych

Leading Librarian of the Department of Foreign Ukrainian,
Institute of Bibliology of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky

POSITION OF THE UKRAINIAN-CANADIAN SCIENTIST JAROSLAV RUDNYTSKYJ IN THE SETTLEMENT OF THE LANGUAGE CONFLICT OF IMMIGRANTS

Abstract. The article analyzes one of the problems of personal relations belonging to the ethnic minority of the immigration community and the English- and French-speaking majority of the elite nation of the country of new immigrants, highlights the problem of preserving the national identity of Ukrainians in the Canadian diaspora through persistent, consistent and tolerant steps. Ukrainian linguist, folklorist, Slavist, librarian, organizer of science, teacher, public figure, Professor J. Rudnytsky in opposition to the linguistic assimilation of his own people; the principledness of the scientist in resolving the linguistic conflict, which gave a positive solution for both parties - Canada and the Ukrainian diaspora. The importance of the civic position and significant potential opportunities to influence the official circles of the country, government commissions, committees, international organizations and public opinion of authoritative intellectual work in society and academia, which, using historically sound evidence, proves the objectivity of his point of view. In this way he protects the national dignity of his people, their ancient and rich culture and defends his moral principles and beliefs. A bibliographic review of J. Rudnytsky's scientific work was carried out, where on the basis of historically balanced facts, historical-political, linguistic analysis he investigated the essence of language assimilation, which is equal to the destruction of national identity. It is shown that lexicographical works, conclusions from them gave the scientist a basis to win the struggle for the Constitutional recognition of the Ukrainian language in Canada, which supported the policy of official languages and multiculturalism in the country. It is emphasized that scientific conclusions gave the scientist the opportunity to summarize and summarize the research and became the basis for the introduction into public circulation of a capacious definition - linguocide (language murder), which is now widely used in scientific works.

Keywords: ethno-linguistic conflict, language assimilation; linguocide (language murder); Ukrainians of the Canadian Diaspora, national identity.

Постановка проблеми. Сьогоднішній світ характеризується явищем неспинного переміщення із країни в країну людей, які з різних причин шукають іншої долі на чужій землі. Імміграція вже має свою історію та достеменно вивчається цілим рядом наукових дисциплін. Історіографія цієї загальноцивілізаційної проблеми колосальна. Основоположними працями історії канадських українців та імміграції українців у Канаді є науковий доробок М. Боровика, Р. Климаша, М. Марунчака, Я. Рудницького та ін. Зріс відсоток праць, де аналізується проблема мовної асиміляції українців Канади.

Мета пропонованої статті – висвітлити проблему протистояння мовної асиміляції діаспори через призму наполегливих, послідовних і толерантних, науково обґрунтованих зусиль, здійснених визначним канадсько-українським ученим і громадським діячем Я. Рудницьким, розв'язання ним об'єктивно неминучого конфлікту, типового для будь-якої країни нового проживання переселенців, конфлікту між ними й суспільством, ними й урядом; позитивне вирішення

боротьби для обох сторін, як приклад можливості цивілізованого розв'язання актуального питання, – Канади та української діаспори як національної меншини; відбити й важливість та авторитетність громадянської позиції науковця, який відстоює принципи та інтереси власного народу, доводить свою етнічну невід'ємність від нього.

Викладення основного матеріалу.

Пропонована стаття потребувала застосування таких наукових підходів, як: історико-порівняльний, системний, діяльнісний, діалоговий тощо. Так, системний підхід дозволив простежити взаємозв'язок явищ, спричинених тенденцією українців-переселенців до мовної асиміляції і суспільних процесів в оточуючому діаспору англomовному середовищі Канади; вплив соціального середовища на образ мовної особистості іммігранта.

У контексті проблем конфліктизації, які притаманні поліетнічному середовищу будь-якої країни, мовний конфлікт між діаспорою та оточуючою мовною більшістю є одним із соціальних конфліктів. Він є

принциповим, оскільки від його розв'язання залежить збереження національної ідентичності, культури, мови імміграційної спільноти як гілки своєї історичної батьківщини. «Адже культурний світ українців є визначальним чинником вираження ментальності й формуванню національної свідомості. Особливо це виявляється у людей, які з тих чи інших причин та через різні життєві ситуації опинилися за межами своєї батьківщини-емігрували до інших країн» [17, с. 253].

Проблеми етнічності діаспори розглянуто в працях таких дослідників різних поколінь, як: Б. Ажнюк, Л. Аза, О. Антонюк, М. Биховець, І. Варзар, С. Вдовенко, В. Євтух, Ю. Жлуктенко, О. Майборода, В. Макар, Л. Масенко, В. Наулко, О. Нельга, А. Попок, Р. Сіромський, Д. Струк, В. Трощинський, А. Шлепаков, П. Юзик та ін.

До дисциплін, в яких вивчається конфлікт (конфліктологія, соціальна психологія, етносоціологія, комунікативістика, цивілізаціологія, українознавство, психолінгвістика, етолінгвістика і т. д.) додамо соціолінгвоукраїністику, соціолінгвістику, мовознавство, оскільки розглядатимемо конфлікт лінгвістичної меншості та титульної англомовної більшості Канади через призму збереження мови української спільноти у цій країні. А це – понад 125 років, позначених боротьбою діаспори за свою національну ідентичність, складником чого є мова [16].

В історії української еміграції до Канади в науковій літературі виділяють чотири хвилі: перша – з кінця XIX ст. до Першої світової війни (піонерський період); друга – між двома світовими війнами; третя – після Другої світової війни і четверта після здобуття Україною незалежності. Політологи порушують питання і про нову (п'яту) хвилю української еміграції У 1916–1970 рр. – українське шкільництво переживає період скасування двомовного навчання в державних освітніх закладах; третій – від 1971 р. – відновлюється двомовне навчання в системі державної освіти (вивчення української мови як навчальної дисципліни і викладання української мовою окремих шкільних предметів. Так, до 1897 р. українська мова в провінції Манітобі мала такі ж права, як і французька. Однак у 1897 р. її урядом було запроваджено акт-договір, що надавав привілеї двомовним школам (англо-французьким та англійським), а в 1916 р. було скасовано двомовні школи. Як мову викладання запроваджено англійську. Цей приховано лінгвіцидний період тривав у Манітобі майже півстоліття [16].

У піонерський період перебування перших українських поселенців у Канаді в майже неписьменного, малограмотного загалу трудової імміграції, спрацьовує феномен генної пам'яті. Відомий своїми новаторськими педагогічними підходами вчитель і громадський діяч Д. Прокоп узагальнював (прожив у Канаді майже 76 років): «То ж «чи не чудом треба уважати той факт, що велика частина нашого народу, приїхавши сюди без власного політичного обличчя, аж тут, на чужій землі, у дуже несприятливих умовах, знайшла свою політичну ідентичність. Коли інші народи асимілювалися, поривали зв'язки з своєю

мовою, культурою, а інколи навіть із своїми рідними, наш народ не тільки не цурався себе, своєї мови, своєї культури, своєї церкви і своїх традицій, він, наче по східцях, підіймався угору, до нової національної свідомості, навіть більше, він активно включився в боротьбу за права свого народу на рідних землях» [13, с. 19–20]».

Попри складнощі (брак учителів, узагалі інтелігенції, грамотних людей, підручників українською мовою для навчання дітей і т. д.), українською мовою за десятиліття будуються школи, бібліотеки, церкви, Народні доми. Постають видавництва, відкриваються книгарні; працюють недільні школи, активізуються тисячі творчих аматорських колективів. Невтомні зусилля до цього докладають комітети, спілки, союзи, благодійні фонди української діаспори. За цим стоять – тисячі ентузіастів, активістів, благодійників із простих сімей.

Другий період позначений тим, що в 1944–1945 рр. в Саскачеванському університеті було введено перший некредитований курс української мови, вечірня зміна. Восени 1945 р. – почали роботу кредитовані курси української мови, перші у канадському університеті, перші курси слов'янської мови у вищих школах країни.

Я. Рудницький переїхав до Канади в 1949 р. з Німеччини, тобто, під час другого періоду відстоювання українською діаспорою рідної мови. Це – третя хвиля української імміграції до Канади, що сталася після Другої світової війни, коли сюди переїхала значна кількість української інтелігенції, зокрема, науковців. Ярослав Богдан Рудницький (1910–1995) – видатний вчений, мовознавець, славіст, фольклорист, бібліограф, бібліотекознавець, меценат, організатор української науки XX ст.; один із фундаторів Інституту славістики УВАН в Аугсбурзі (Німеччина, 1948 р.); професор і голова відділу славістики у Манітобському університеті (Вінніпег, Канада, 1949–1977); видавець наукових серій “Славістика” (1949–1973 рр.); президент УВАН (1955–1969), член Канадської федеральної Королівської комісії для справ двомовності й двокультурності (1968–1971 рр.). Він автор майже 3000 наукових праць. Одна з лексикографічних, обсягом приблизно дві тисячі сторінок, – “Етимологічний словник української мови” (1962–1982) – належить до золотого фонду світової україністики [15; 1; 2; 4; 3].

Уже за час проживання і роботи Я. Рудницького в Канаді в 1958–1959 рр. в Саскачеванському університеті запроваджується заочний курс української мови. Навчання української мови вводиться на четвертому курсі філософського відділу Університету Британської Колумбії (1965). Курс української мови в Манітобському університеті – в 1965 р. У 70-х роках у місцях найгустішого поселення українців було введено факультативне навчання української мови: в середніх, пізніше – в початкових школах.

З точки зору дотримання демократичності, – ніби все відрегульовано в країні й мовні права української спільноти не було порушено. Втім, до 1971 р. українська мова в Канаді не мала конституційних прав (у Канаді діє

писана не кодифікована Конституція, тобто Основний закон країни складається не з одного, а з цілої серії актів, прийнятих у період з 1867 по 1982 р.). Законодавчо і нормативно права української мови в країні не було закріплено. Тобто, мовний конфлікт, проблема самовизначення нації в соціальному просторі (соціальна категоризація) залишалися нерозв'язаними.

Однак у відстоюванні національної культури українців знаний учений не був «одним у полі війном», як дехто визначав його власну політику [9]. Зокрема, письменник, журналіст, громадський діяч, автор шкільних підручників, відомий у Канаді своїми педагогічними ідеями вчитель Іван Боднарук визначав ситуацію з обмеженням уживання української мови і застосовував термін винародовлення (тобто, втрату ознак нації), вбачаючи у цьому загрозу мовної асиміляції [1]. Як настанови супроти мовного винародовлення українства розтлумачував біблійні заповіді митрополит Іларіон (Іван Огієнко), теж послуговуючися цим терміном, неодноразово і наполегливо публікуючи свої наукові та науково-публіцистичні статті з цього питання [7].

Етнолінгвістичний конфлікт ми пропонуємо розглянути не тільки як позицію вченого й особистості, в даному разі Я. Рудницького, а й як протистояння обґрунтованої наукової позиції суспільній ситуації, думці громадськості титульної нації.

Я. Рудницький був піонером у вивченні міських українських діалектів у Канаді; в їх аналізі на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, структурних рівнях, у дослідженні мовно-правописної дійсності тощо; вивчав стан української мови й мовне питання в Манітобі, «канадизми» в поезії та інших художніх творах українських письменників Канади та ін. Отже, як учений-мовознавець він мав підстави й аргументи, оскільки вони були науково обґрунтовані, на протистояння офіційній позиції уряду щодо стану, збереження і майбутнього розвитку української мови в Канаді. Дивимосся, наприклад, його праці: Матеріали до українсько-канадської фольклористики й діалектології. Т. 1 (Вінніпег: УВАН, 1956 (Збірник заходознавства; т. 3); Студії з назвознавства і слов'янський назвничий фольклор / УВАН (Onomastica. 1956. С. 1–31); Правописний словник української мови / Укр. Могіяно-Мазеп. Акад. Наук; Науково-дослід. т-во укр. термінології ; за ред. Я. Рудницького і К. Церкевич. Монреаль: [б. в.], 1979 (Обсяг «Словника» – близько 65 тис. слів); Studies in onomastics. Vol. 2. Топоніму (Winnipeg: Publ. by Ukrainian Free Acad. of Sciences, 1958. (Onomastica ; №15 До 100-річчя української мови в Манітобі (Західноканадський збірник. Ч. 2 / Канад. НТШ (Едмонтон: Гомін України, 1975 / Канад. НТШ, Осередок на Західну Канаду; т. 17.)) До історії української меншості в Канаді. 1967–1987 // Укр. історик. – 1987. – №1/4. – С. 119–124 і т. д. У 1990 р. на Міжнародному конгресі мовознавства було оприлюднено зміст доповіді Я. Рудницького "Еволюція слов'янської двомовної лексикографії: українські двомовні словники від 1596

року", що мала значний розголос у фахівців з мовознавства, лексикографії та українознавства [10].

Хоча українська мова в Канаді урядами провінцій країни не переслідувалася, не заборонялася, справа її збереження була і залишається справою української спільноти. Я. Рудницький як науковець усвідомлював загрозу втрати нею в Канаді власної мови як складника національної ідентичності, а, отже, й розчинення етносу в англомовному середовищі та поповнення його обсягу.

Перед нами дві сторони соціального конфлікту – зацікавлений у залученні нових громадян до своєї країни канадський уряд, з іншого боку – солідний учений-українець, який має високий суспільний і науковий імідж, сотні праць і ризикує через своє протистояння офіційній точці зору і принципову громадянську позицію втратити цей імідж. Мовний конфлікт національної меншості, лінгвістичної меншості, піднімався до категорії соціальної проблеми.

Королівською комісією з двомовності (Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism) (1963–1970 рр.) було започатковано політику офіційних мов і багатокультурності [9].

П'єр Еліот Трюдо, в 1968 р. прем'єр-міністр країни, подав до парламенту Закон про офіційні мови (Official Languages Act), який було схвалено в 1969 р. у парламенті Канади (уточнення робилися в 1982 р. та в 1988 р.). У 1969 р. було оприлюднено рекомендації до "Мовного Акту" Королівської комісії двомовності та двокультурності, який проголошував англійську і французьку мови офіційними по всій території Канади, що сприяло уникненню національних суперечок між етнічними групами в країні. Акт встановлював рівність англійської та французької мов як у парламенті та уряді, так і в канадському суспільстві. 7 вересня 1969 р. вступив у силу Закон про офіційні мови в Канаді. Створюється Комісія з двокультурності і двомовності. Згідно з Конституцією Канади 1980 р. у країні мала бути дотримана офіційна рівність між англійською та французькою мовами. За дотримання Акту про офіційні мови відповідальність було покладено на федеральні органи виконавчої та законодавчої влади [12]. Провінційні акти визначають можливість вивчення другої мови в Канаді. Найвищий орган управління – Рада Міністрів освіти Канади. Діє децентралізована система освіти. На урядовому рівні – Програма розвитку офіційних мов меншин Development of Official-Language Communities Program. У 1971 р. було запроваджено Програму багатокультурності [24]. Це був розважливий крок канадського уряду. Йдеться про спеціальний режим захисту мов, під чим розуміється надання меншинам додаткових прав. Канадський Акт «Про багатокультурність» увібрав у себе ряд соціокультурних і етносоціологічних пунктів. У «Преамбулі» до Акту «Про багатокультурність» відбито громадські, політичні, соціальні, мовні права, закріплені Конституцією Канади [14]. Багатокультурність відіграє роль соціальної інтеграції держави, головним завданням якої є розвиток культурних систем, достойний розвиток культур національних меншин.

Утім, залишалися деякі проблеми стосовно цих

іммігрантських спільнот, зокрема, української. Тому Я. Рудницький продовжує відстоювати конституційне визнання рідної мови в Канаді [5]. Насамперед, з позицій лінгвістики, мовознавчих дисциплін підходив він до розв'язання конфліктної проблеми. Саме ним запроваджено у науковий і широкий суспільний обіг дефініцію – лінгвоцид (від лат. *lingua* – мова, *caedere* – знищення; «*linguicide*» (кальк. «лінгвіцид»)) [19; 21; 23; 20] – лінгвоцид (мововбивство), що є проекцією конфлікту латентного, але цілеспрямованого поглинання одного народу іншим, національного нівелювання та збіднення культур і призводить до деградації світової цивілізації взагалі, розриву національних зв'язків з історичною батьківщиною, мовної асиміляції.

Лінгвоцид – це боротьба між загарбницькими імперськими поглядами й якимсь конкретним народом, який підлягає, з точки зору загарбника, не фізичному знищенню, а поступовому поповненню статистичних показників зростання населення імперії; це – конфлікт культур, ментальностей і т. д., гострота чого має тенденцію набути критичної маси й може сягнути відкритих воєнних дій, чому є приклади в світовій історії.

Лінгвоцид у країнах нового проживання переселенців має інші причини й іншу природу, але є небезпечним для збереження рідної мови й національної ідентичності переселенців. Його жодним чином не можна плутати з інтерференцією мов, об'єктивним явищем впливу однієї мови на іншу. І хоч як би там не було, мовна інтерференція не повинна набути форм лінгвоциду. Я. Рудницький як мовознавець, фольклорист усвідомлював проблемність ситуації, яка для української діаспори Канади дедалі набувала форми конфлікту. Вчений містким, узагальнюваним терміном – лінгвоцид уперше в науці позначив будь-які спроби суспільства чи державних інституцій, офіційної влади обмежити або підтримати використання однієї мови за рахунок іншої і тим самим знищити націю як окремішність культури в цивілізаційному просторі. Пізніше про жорстокість, відвертість, закамуфльованість і різноманіття форм лінгвоциду напише П. Кононенко [8].

У 1968 р. Я. Рудницький висуває пропозицію прогошення Організацією Об'єднаних Націй п'ятої свободи, а саме свободи від усіх проявів мовного поневолення й лінгвоциду та встановлення перманентної інституції при ООН для протидії всім заходам у справі лінгвоциду [18]. У тому ж році Я. Рудницький подає рапорт й окремі рекомендації Королівській комісії двомовності та двокультурності [5].

Свої висновки Я. Рудницький узагальнює в праці, що є третім переробленим виданням: «*Linguicide*. Third Revised Edition Ukrainian Technological Univ. (Winnipeg; Munich: [б. в.], 1976), де проаналізує лінгвоцидні акції та модифікації лінгвоциду і виробляє рекомендації з їх запобігання та усунення цих проявів нецивілізованості. Учений розглядає канадські урядові постанови й документи щодо двомовності, здійснює їх історико-політологічний аналіз з точки зору подальшого вільного розвитку української мови. Він досліджує

природу багатомовності, відпрацьовує концепцію двомовності в її широкому застосуванні (тобто, включаючи колоніальний аспект) [24].

Свою позицію професор виклав і в статті «*Cultures in Contact*» («Культури в контакті») [22]. Він пішов на конфлікт з урядом і зумів розв'язати його мудро, позитивно, толерантно, від чого виграли обидві сторони суперечки: й українська діаспора, й Канада. Більше того, концептуальне узагальнення канадсько-українського вченого було підтримано його колегами і однодумцями з історичної батьківщини, які визначили цим терміном кількостолітній імперський тиск, спрямований на знищення української мови.

Л. Гапон у кандидатській дисертації «Лінгвістина спадщина Ярослава-Богдана Рудницького (Тернопіль, 2017) справедливо зауважує, що вивчення внеску Я. Рудницького в українську лінгвістику тільки починається. Ми наголосимо, що потребує спеціального дослідження внесок цього видатного вченого і в канадсько-українську соціолінгвістику та етнолінгвістику.

У передмові до монографії «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. Київ: Вид. дім Києво-Могилянська академія. 2005» проф. Л. Т. Масенко відбиває історію лінгвоциду в УРСР. Н. В. Тумай розглядає лінгвоцид як політику нищення мов у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Лінгвоцид української мови та шляхи його подолання українством у ХІХ – на початку ХХ ст.» (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006). Явище лінгвоциду в історії української літературної мови (ХVII– ХІХ ст.) досліджують Л. Мацько та В. Христенко (Укр. мова. К. 2003. №2. С. 58) та ін., Радевич-Вінницький розглядає лінгвоцид як форму геноциду (Київ : Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи, 2011) та ін.

Якщо ми перегорнемо сторінки української історії та науки, то переконаємося, що Я. Рудницький був не єдиним ученим, який відстоював свої громадянські та наукові принципи, вступаючи в соціальний конфлікт з офіційною владою. В. І. Вернадський поїхав у розташування ставки Денікіна, щоб захистити ідею фундації Української академії наук. Сотні українських науковців за часів радянської влади залишилися без роботи, без можливості друкувати свої наукові праці, часто, й без засобів до існування: М. Брайчевський, Олена Апанович, Олена Компанець, Я. Дашкевич, Я. Дзира, І. Дзюба, І. Шовкопляс та ін.; сотні представників української інтелігенції змушені були з причини несприйняття імперської політики і, зокрема, мовної, радянського уряду на знак протесту проти неї іммігрувати за кордон, шукати прихистку в інших землях.

Висновок. Наукове пізнання, а його предметом була мовна ситуація, в якій перебувала українська діаспора, дало результат: розв'язання лінгвістичного конфлікту в Канаді. Аналіз суспільної діяльності вченого Я. Рудницького стимулює переосмислення проблеми етнолінгвістичної інтеграції представників української діаспори, якій удалося зберегти свою національну інтеграцію у канадський етнопростір, проблеми

формування мовної особистості і мовного образу особистості українського іммігранта в Канаді; доводить важливість позиції авторитетного вченого, який може і має можливість донести свою думку до офіційних кіл, що змушені рахуватися з нею, дослухатися її, оскільки мають справу з відомим ученим. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що дії Я. Б. Рудницького з метою надання конституційних прав українській мові в Канаді, по суті, є моделлю одержання етнолінгвістичного компромісу.

1. Боднарук І. Наша молодь під загрозою винародовлення. *Життя і школа*. 1962. Частина 1/3. С. 1–4.

2. Дзира Я. Пошануймо свою славу: Ярослав-Богдан Рудницький – учений, патріот. *Пам'ятки України: історія й культура*. 1999. №1. С. 145–157.

3. Дегтяренко Л. Міжнародний науковий симпозиум: «Ярослав Богдан Рудницький – видатний український мовознавець, славіст, педагог, видавець» (17 серп. 2001 р.). *Бібліотечний вісник*. 2001. №6. С. 7–11.

4. Домбровський О. Ярослав Богдан Рудницький. *Український історик*. 1995. №1/4. С. 321–324.

5. За Конституційне визнання української мови в Канаді: рапорт Королівської комісії для справ двомовності й двокультурності в Канаді й окремі рекомендації проф. Я. Рудницького. *Жіночий світ*. Вінніпег, 1968. №1. 7с.

6. І один у полі воїн. *Rudnyckiana*. №4 / *Ukrainian Language Association*. Ottawa: [б. в.], 1988. Р. 21–36.

7. Іларіон. Десять рідномовних заповідей для емігранта. *Життя і школа*. 1991. №3. 13 с.

8. Кононенко П. Десять років шляхом розвитку українознавства як цілісної науки і освітньої дисципліни. *Українознавство – наука самопізнання українського народу: матеріали X-ї щорічної Міжнародної науково-практичної конференції 18–20 жовт. 2001 р.* Київ: НДІУ, 2001. 7 с.

9. Мета політики Канадського уряду щодо багатокультурності. *Жіночий світ*. Торонто, 1973. Ч. 3. 17 с.

10. Носко-Оборонів Т. На Міжнародному конгресі мовознавства. *Око світу*. 1990. Частина 5. 41 с.

11. Носко-Оборонів Т. Ярослав-Богдан Рудницький. Ottawa: Ukrainian Language Association, 1984. 48 с. (Бібліобліогр. / Українська Могилянсько-Мазепинська академія наук; частина 5).

12. Офіційний мовний акт (The Official Languages Act), Канадський Статут Прав і Свобод / *Department of Justice Canada*. *Way of access*. URL: <http://laws.justice.gc.ca/en/O-3/01/>

13. Прокоп Д. Українці в Західній Канаді. До історії їхнього поселення та поступу. Едмонтон. Вінніпег Print. by Trident Press Ltd, 1983. 547 с.

14. Сіромський Р. Питання багатокультурності та збереження національної ідентичності канадських українців у дослідженнях Ярослава Рудницького. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12994/24-Siromsky.pdf?sequence=1>.

15. Славутич Я. Творець української науки в Канаді та інші статті й матеріали з приводу 60-річчя

проф. Я. Рудницького. Вінніпег: Фондація ім. Д. ЛОБАЯ, 1971. 96 с.

16. Солонська Н., Борисович Г. Українська канадіана: анотований покажчик видань з фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / наук. ред. Г. Ковальчук; К. Лобузін (комп'ютерна технологія; НАН України, НБУВ. Київ: НБУВ, 2017. 171 с.

17. Сорочук Л. Етнокультурна традиція українства у контексті світового культурного простору. *Українознавчий альманах*, 2015. Випуск 18. С. 252–257.

18. Рудницький Я. До проблеми мововбивства (лінгвоциду). *Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха, президента Головної Ради Наукового товариства імені Шевченка і Голови Канадського НТШ з нагоди 70-річчя його життя*, 1972. С. 95–100.

19. Рудницький Я. Лінгвіцид. Вінніпег; Мюнхен, 1976. 31 с.

20. Rudnycky J. V. An Etymological dictionary of the Ukrainian Language. Chap. 2. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences, 1963. 192 p.

21. Rudnycky J. V. Classification of Canadian place-names. *Quatrième congrès international de sciences onomastiques*. Uppsala: [б. в.], 1952. P. 453–457.

22. Rudnycky J. V. Cultures in Contact. *Slavic Studies*. Випуск 25. 1949–1974. Winnipeg: [б. в.], 1974. С. 211–213.

23. Rudnycky J. Languages of Canada. Ottawa; Montreal: [б. в.], 1987. 86 p.

24. Rudnycky J. V. Multiculturalism and multilingualism in Canada. Ottawa, Ontario: Ukrainian Language Association, 1983. 84 p.

Reference

1. Bodnaruk I. (1962). *Nasha molod pid zahrozoiu vynarodovlennia* [Our youth is under threat of denationalization] *Zhyttia i shkola*. Chastyna 1/3. P. 1–4. (in Ukrainian).

2. Dzyra Ya. (1999). *Poshanuimo svoiu slavu: Yaroslav-Bohdan Rudnytskyi – uchenyi, patriot* [Let's honor our glory: Yaroslav-Bohdan Rudnytsky is a scientist, a patriot] *Pamiatky Ukrainy: istoriia y kultura*. №1. P. 145–157. (in Ukrainian).

3. Dehtiarenko L. (2001). *Mizhnarodnyi naukovyi symposium: «Iaroslav Bohdan Rudnytskyi – vydatnyi ukraïnskyi movoznavets, slavist, pedahoh, vydavets» (17 serp. 2001 r.)* [International Scientific Symposium: "Yaroslav Bohdan Rudnytsky – an outstanding Ukrainian linguist, Slavic scholar, teacher, publisher"(Aug. 17, 2001).] *Biblioteknyi visnyk*. №6. P. 7–11. (in Ukrainian).

4. Dombrovskyi O. (1995). *Yaroslav Bohdan Rudnytskyi* [Yaroslav Bohdan Rudnytsky] *Ukrainskyi istoryk*. №1/4. P. 321–324. (in Ukrainian).

5. *Za Konstytutsiine vyznannia ukraïnskoi movy v Kanadi: raport Korolivskoi komisii dlia sprav dvomovnosti y dvokulturnosti v Kanadi y okremi rekomendatsii prof. Ya. Rudnytskoho. Zhinochyi svit*. (1968). [For the Constitutional Recognition of the Ukrainian Language in Canada: Report of the Royal Commission for Bilingualism and Biculturalism in Canada and Selected Recommendations of Prof. J. Rudnytsky] *Vinnipeh*. №1. P. 7. (in Ukrainian).

6. *I odyn u poli vojn.* (1988). [And one warrior in the field] Rudnyckiana. №4 / Ukrainian Language Association. Ottawa: [b. v.]. P. 21–36. (in Ukrainian).
7. Ilarion. (1991). *Desiat ridnomovnykh zapovidei dlia emihranta* [Ten native commandments for the emigrant]. *Zhyttia i shkola*. №3. P. 13. (in Ukrainian).
8. Kononenko P. (2001). *Desiat rokiv shliakhom rozvytku ukrainoznavstva yak tsilisnoi nauky i osvithoi dystsypliny* [Ten years through the development of Ukrainian studies as a holistic science and educational discipline]. *Ukrainoznavstvo – nauka samopiznannia ukraïnskoho narodu: materialy X-yi shchorichnoi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 18–20 zhovt. 2001 r.* Kyiv: NDIU. P. 7 (in Ukrainian).
9. *Meta polityky Kanadskoho uriadu shchodo bahatokulturnosti* [The purpose of the Canadian government's policy on multiculturalism. Women's world.]. (1973). *Zhinochyi svit*. Toronto. Ch. 3. P. 17. (in Ukrainian).
10. Nosko-Oboroniv T. (1990). *Na Mizhnarodnomu konhresi movoznavstva* [At the International Congress of Linguistics]. *Oko svitu*. Chastyna 5. P. 41. (in Ukrainian).
11. Nosko-Oboroniv T. (1984). *Yaroslav-Bohdan Rudnytskyi* [Yaroslav-Bohdan Rudnytsky]. Ottawa: Ukrainian Language Association. 48 p. (Biobibliohr. / Ukrainska Mohyliansko-Mazepynska akademiia nauk; chastyna 5). (in Ukrainian).
12. *Ofitsiinyi movnyi akt* [The Official Languages Act], *Kanadskiy Statut Prav i Svobod* [Canadian Charter of Rights and Freedoms] / Departament of Yustice Canada. Way of access. URL: <http://laws.justice.gc.ca/en/O-3/01/> (in Ukrainian).
13. Prokop D. (1983). *Ukrainci v Zakhidnii Kanadi. Do istorii yikhnoho poselennia ta postupu* [Ukrainians in Western Canada. To the history of their settlement and progress]. Edmonton. Vinnipeg Print. by Trident Press Ltd. 547 p. (in Ukrainian).
14. Siromskyi R. *Pytannia bahatokulturnosti ta zberezhennia natsionalnoi identychnosti kanadskykh ukrainciv u doslidzhenniakh Yaroslava Rudnytskoho* [Issues of multiculturalism and preservation of the national identity of Canadian Ukrainians in Yaroslav Rudnytsky's research]. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12994/24-Siromsky.pdf?sequence=1>. (in Ukrainian).
15. Slavutych Ya. (1971). *Tvorets ukraïnskoi nauky v Kanadi ta inshi statii y materialy z pryvodu 60-richchia prof. Ya. Rudnytskoho* [The creator of Ukrainian science in Canada and other articles and materials on the occasion of the 60th anniversary of Prof. J. Rudnytsky]. Vinnipeg: Fundatsiia im. D. LOBALa. 96 p. (in Ukrainian).
16. Solonska N., Borysovyh H. (2017). *Ukrainska kanadiana: anot. pokazh. vydan z fondu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho* [Ukrainian Canadian: annotated index of publications from the collection of the National Library of Ukraine. V. I. Vernadsky] / nauk. red. H. Kovalchuk; K. Lobuzina (komp`iuterna tekhnolohiia; NAN Ukrainy, NBUV. Kyiv: NBUV. 171 p. (in Ukrainian).
17. Sorochuk L. (2015). *Etnokulturna tradytsiia ukraïnstva u konteksti svitovoho kulturnoho prostoru*. [Ethnocultural tradition of Ukrainians in the context of the world cultural space]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 18. P. 252–257. (in Ukrainian).
18. Rudnytskyi Ya. (1972). *Do problemy movovbyvstva (linhvotsydu)* [To the problem of language murder (linguocide)]. *Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Yevhena Vertyporokha, prezidenta Holovnoi Rady Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka i Holovy Kanadskoho NTSh z nahody 70-richchia yoho zhyttia*. P. 95–100. (in Ukrainian).
19. Rudnytskyi Ya. (1976). *Linhvitsyd* [Linguisticide]. Vinnipeg; Miunkhen. 31 p. (in Ukrainian).
20. Rudnycky J. B. (1963). *An Etymological dictionary of the Ukrainian Language*. Chap. 2. Winnipeg: Ukrainian Free Academy of Sciences. 192 p.
21. Rudnycky J. B. (1952). *Classification of Canadian place-names. Quatrieme congrès international de sciences onomastiques*. Uppsala: [b. v.]. P. 453–457.
22. Rudnycky J. B. (1974). *Cultures in Contact. Slavic Studies*. Vypusk 25. 1949–1974. Winnipeg: [b. v.]. P. 211–213.
23. Rudnycky J. (1987). *Languages of Canada*. Ottawa; Montreal: [b. v.]. 86 p.
24. Rudnycky J. B. (1983). *Multiculturalism and multilingualism in Canada*. Ottawa, Ontario: Ukrainian Language Association. 84 p.

Людмила Сорочук
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник Центру українознавства
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID:0000-0003-0478-356X
Email: LVS1166@ukr.net

УКРАЇНОЗНАВЧІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ІВАНА ОГІЄНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО НАУКОВОЇ ПОЗИЦІЇ В ЕМІГРАЦІЇ

Анотація. У статті порушується питання вагомості українознавчих досліджень Івана Огієнка, як представника української інтелектуальної еліти в еміграції, адже його праці впливали на поступ культурного, освітнього й духовного життя українців як в нашій державі, так і за її межами. Відомо, що він є одним з фундаторів української науки й освіти та видатним українським просвітителем ХХ століття.

Підкреслюється роль збереження національної ідентичності, духовних цінностей, патріотизму видатного вченого, педагога, мовознавця, культуролога, громадського й церковного діяча, Івана Огієнка, кризь призму наполегливої роботи, неймовірної працьовитості, стійкості й послідовності у наукових пошуках. Акцентується увага на тому, що вчений-українознавець був носієм національно-культурницьких ідей та духовних цінностей свого народу. Підтверджується думка про те, що світове визнання І. Огієнку/митрополиту Іларіону принесли фундаментальні праці з історії української культури, мови, історії церкви, які й нині не втратили свого наукового значення. Вчений-дослідник складав словники, керував міністерством освіти УНР, а перебуваючи в еміграції-очолював Українську автокефальну православну церкву. Варто згадати найбільш поширений і вживаний переклад Біблії українською мовою, над яким Іван Огієнко працював більш як 45 років.

У статті проаналізовано науковий доробок І. Огієнка в еміграції, що суттєво підсилив українознавчі студії, а також розглянуто праці «Дохристиянські вірування українського народу», «Українська культура», «Служити народові – то служити Богові : богословська студія» та ін. Заслуговеє на увагу і праця «Книга нашого буття на чужині : ідеологічно-історичні нариси» Івана Огієнка, надрукована у Вінніпезі (Канада), де автор розповідає про нелегке життя українських емігрантів на чужині. І. Огієнко описує, як важко в чужій країні зберегти свою національну ідентичність, свою культуру й рідну мову.

Зроблено висновок, що національна культура має великий потенціал в утвердженні України в світовому культурному просторі, а життя й науково-просвітницька праця Івана Огієнка стали прикладом для багатьох дослідників у вивченні соціокультурних надбань представників української діаспори.

Ключові слова: українська культура, українознавець, самоствердження українців в еміграції, культурний простір.

Liudmyla Sorochuk
Ph.D. in Philology, Research Associate
Center of Ukrainian Studies of Faculty of Philosophy
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

RESEARCHES OF IVAN OHIJENKO IN UKRAINIAN STUDIES FROM THE POINT OF VIEW OF HIS SCIENTIFIC POSITION IN EMIGRATION

Abstract. The article raises the issue of the importance of Ukrainian studies by Ivan Ogienko, as a representative of the Ukrainian intellectual elite in emigration, because his works influenced the progress of cultural, educational and spiritual life of Ukrainians both in our country and abroad. It is known that he is one of the founders of Ukrainian science and education and an outstanding Ukrainian educator of the twentieth century.

The role of preserving national identity, spiritual values, patriotism of the outstanding scientist, teacher, linguist, culturologist, public and church figure, Ivan Ogienko, through the prism of hard work, incredible diligence, stability and consistency in scientific research is emphasized. Attention is focused on the fact that the Ukrainian scientist was the bearer of national and cultural ideas and spiritual values of his people. The opinion is confirmed that the world

recognition of I. Ogienko / Metropolitan Ilarion was brought by fundamental works on the history of Ukrainian culture, language, history of the church, which have not lost their scientific significance even today. The scientist-researcher made dictionaries, headed the Ministry of Education of the Ukrainian People's Republic, and being in emigration – headed the Ukrainian autocephalous Orthodox Church. It is worth mentioning the most common and used translation of the Bible into Ukrainian, on which Ivan Ogienko worked for more than 45 years.

The article analyzes I. Ogienko's scientific achievements during the emigration, which significantly strengthened Ukrainian studies, and also considers the works "Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People", "Ukrainian Culture", "Serve the People - Serve God: Theological Studio" and others. The book "Our Life Abroad: Ideological and Historical Essays" by Ivan Ogienko, published in Winnipeg (Canada), where the author spoke about the difficult life of Ukrainian emigrants abroad, deserves attention and listening. I. Ogienko describes how important it is to preserve one's national identity, culture and native language in a foreign country.

It is concluded that national culture has great potential for the establishment of Ukraine in the world cultural space, and the life and scientific and educational work of Ivan Ogienko became an example for many researchers in studying the socio-cultural heritage of the Ukrainian diaspora.

Key words: Ukrainian culture, Ukrainian studies, self-affirmation of Ukrainians in emigration, cultural space.

Постановка проблеми. У плеяді видатних українських вчених, державних і церковних діячів, сучасним науковцям і дослідникам у сфері соціогуманітаристики, Іван Огієнко (Іларіон) відомий як релігійний та громадський діяч, мовознавець, журналіст і перекладач, літературознавець, дослідник культури й історії церкви та активний діяч української еміграції.

Усе своє життя І. Огієнко (митрополит Іларіон) мав стержень національного духу і творив заради служінню Україні та Богові. Він був великим подвижником української справи за межами України, заклав підвалини організаційного оформлення української православної автокефалії та національно-мовної єдності українців України і діаспори. Державницьку політику щодо освіти і навчання І. Огієнко почав ще у 1919 р., працюючи міністром народної освіти і міністром віросповідань Української Народної Республіки. У 1918–1920 рр. був ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету. За волею долі, пере-слідований радянською системою, емігрував до Польщі, пізніше до Канади. У 1933 р. заснував у Варшаві щомісячний журнал «Рідна мова», який виходив до 1939 р. і мав великий вплив на утвердження норм єдиної літературної мови і формування національної свідомості українців поза межами тодішньої України. Обраний першоєрархом Української Православної Церкви в Канаді він розгорнув активну науково-дослідну роботу, опублікувавши понад сорок досліджень з історії культури, церкви, мови, етнографії. Митрополит Іларіон упорядкував вищу богословську освіту для православних канадських українців, розбудував богословський факультет Манітобського університету, перетворивши його в Колегію імені св. апостола Андрія, у якому, налагодив видавничу діяльність. Митрополит Іларіон плідно працював у парафії Св. Покрови у Вінніпезі й тривалий період був засновником, видавцем і редактором журналів «Слово істини» (1947-1951 рр.), «Наша культура» (1951-1953 рр.), «Віра й культура» (1953-1967 рр.).

Мета пропонованої статті – є аналіз праць видатного українського вченого Івана Огієнка з позиції дослідника-українознавця, які значно

розширили доробок досліджень про Україну й українство в еміграції. Акцентувати увагу на важливості та непохитності громадянської позиції науковця, який відстоював принципи та інтереси українців, а також науково обґрунтовував у своїх працях оригінальність й унікальність української культури та мови.

Аналіз наукових публікацій. Життєвий шлях та багатогранну творчу спадщину Івана Івановича Огієнка (митрополита Іларіона) вивчали чимало дослідників. Активно почалося студювання наукового доробку Івана Огієнка науковцями після здобуття незалежності України (1991 р.) як в нашій державі, так і за її межами. Варто назвати цілу низку наукових праць М. Тимошика, присвячених життєдіяльності Івана Огієнка та його науковому доробку [10, 11, 12]. Заслуговує на увагу дисертаційне дослідження І. Заїчківської «Етнорелігійні виміри творчої спадщини І. Огієнка» (2020 р.); наукова розвідка Н. Шеремети «Українознавча синергетика наукового набутку Олександра Потебні й Івана Огієнка»; праця І. Діяковича «Український мовний важіль Івана Огієнка у палітрі філософів мови»; наукове дослідження О. Почанської «Концепція національної освіти Івана Огієнка», у яких аналізуються наукові підходи та концепції Івана Огієнка в сфері української культури, освіти, мови та духовності. Не можемо оминати велику когорту науковців, які друкують свої розвідки щодо творчої спадщини видатного вченого у щорічному виданні Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта». Науковий збірник. Серія історична та філологічна [7]. Автори наукового видання репрезентують феномен наукової, державницької, духовно-культурної й педагогічної діяльності українознавця – Івана Огієнка. Заслуговує на увагу і дослідження О. Кучерук ««Дохристиянські вірування українського народу» І. Огієнка як джерело вивчення духовної культури українців» [6]. Ми переконані в тому, що не одне покоління науковців ще будуть відкривати цікаві сторінки в творчому доробку видатного вченого й просвітителя, оскільки з кожним роком все більше перевидається наукових праць Івана Огієнка, які посідають достойне місце в гуманітарній сфері й залучаються до освітніх

програм. Водночас більш детального вивчення ще потребують українознавчі студії вченого в еміграції.

Виклад основного матеріалу. Іван Іванович Огієнко знаний як видавець, поет (відомий його вірш «Не питає, чого в мене заплакані очі»), педагог, редактор, автор повного канонічного перекладу українською мовою Біблії. Тому, можна впевнено назвати Івана Огієнка одним з фундаторів української науки, освіти й видатним українським просвітителем ХХ століття [2, с. 5]. Світове визнання Івану Івановичу Огієнку принесли фундаментальні праці з історії української культури, мови, історії церкви, які й нині не втратили свого наукового значення. Варто назвати такі його праці: «Українська культура» (1918), «Історія українського друкарства» (1924), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958), «Українська церква за часів Богдана Хмельницького» (1956), «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560 р.» (у 2-х т., 1930), «Візантія і Україна» (1954), «Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія» (у 2-х т., 1927–1928), «Слово о полку Ігоревім» (1949, 1967), «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян» (у 2-х т., 1937), «Дохристиянські вірування українського народу» (1965) та ін.

Не можемо оминати титанічну працю Івана Огієнка над перекладом Біблії та укладання багатьох словників, більшість яких присвячена унормуванню української мови. Частина словників І. Огієнко встиг надрукувати у Києві та Львові. Значну кількість словників, менших за обсягом, вчений, не маючи коштів видати окремо, друкував упродовж багатьох років у редагованих ним часописах «Рідна Мова», «Наша культура», «Віра й культура».

Завдяки працьовитості та багатогранності наукових пошуків талановитий учений, професор і одночасно релігійний діяч залишив нащадкам спадщину цікавих напрацювань й у царині української культури. Варто зазначити, що в сфері українознавства є такі теми, які мало досліджувались допоки їх не відкрив Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Нині вони існують завдяки ґрунтовним українознавчим студіям І. Огієнка та його великим зусиллям у видавничій справі. Дуже слушними є слова В. Качкана про вченого. Іван Огієнко **«носій і творець невсипущого національного духу»** [4, с. 281].

Ще в дитинстві Огієнко почав цікавитися культурою й українськими традиціями, зростаючи в селянській родині, що мешкала у містечку Брусилів, Радомишльського повіту, Київської губернії. Р. Кирчів зазначає: «Сільська тема домінує у більшості нарисів, віршів, публіцистичних і науково-популярних статей І. Огієнка, надрукованих у пресі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Немає сумніву, що уважне прочитання цих публікацій дослідником виявило б і чимало відомостей народознавчого характеру і, властиво, фактів причетності їх автора до цього предмета» [5, с. 9]. Знання етнокультурних реалій, мови різних

регіонів України спостерігаємо і в інших працях І. Огієнка з проблематики української культури й правопису української мови.

Однією з найважливіших праць І. Огієнка в царині етнографії та фольклору є курс лекцій «Українська культура» [9]. Ця історично-публіцистична книга налічує чотири розділи: «Українська культура за давні віки», «Вплив української культури на московську», «Українська культура ХІХ-го віку», «Тернистим шляхом (про кривди народів українському)». У зазначеній роботі автор наголошує, що українська культура – це «все те, що утворив народ український за довгі віки свого існування» [9, с. 9]. Вчений зазначав, що народ, усупереч складним історичним перешкодам і негараздам, утворив власне життя, велику своєрідну культуру. Попри складний історичний розвиток, війни, поневолення народна культура збереглася, збагатилась й витворилась як неповторна, оригінальна та самобутня. І. Огієнко наголошував: «Це система багатівікових культурних здобутків простого народу, тобто традиційно-побутової культури, і надбань матеріальної та духовної професійної культури» [1, с. 102].

Побудову нарисів історії української культури, осмислення її сутності Іван Огієнко виводив з народних пісеньних джерел. Він говорив про феномен української народної пісні, в яку українці вклали свою самобутність, талановитість й багатство культури. Про унікальність народних дум як культурного явища у світовій практиці та яке враження справляли ці народні пісні на чужинців. У зазначеній праці дослідник, крім усної словесності, охарактеризував розмаїття народного орнаменту зазначаючи, що обов'язковими для селянина є вироби з глини, вишивка, декорування вбрання, плетіння з лози, ткацтво, різьба по дереву, писанкарство. Вчений звертав увагу ще і на «культурність української мови, в якій відбився дух рідного народу» [6]. Автор наголошував і на самобутності народних звичаїв та обрядів, також на особливостях звичаєвого права. Цікавим є його судження про вплив народної пісні на український церковний спів, як відгомін мотивів «наших народних пісень і наших старих козачих дум і взагалі – про участь народного елемента у створенні своєрідної української церковної культури, що вирізняє українське православ'я з-поміж інших православних церков» [9, с. 6]. Цій проблемі Іван Огієнко приділив багато уваги і в інших працях, зокрема, в період його церковної діяльності в статусі архієпископа Холмсько-Підляської єпархії і митрополита Української православної церкви, перебуваючи в еміграції.

Вагомою науковою позицією І. Огієнка є думка про зв'язок українського християнства з народними традиціями й народною культурою, яка відобразилась у монографії «Дохристиянські вірування українського народу» з підзаголовком «Історично-релігійна монографія». Написана в 1946 р. у Швейцарії, згодом доповнена автором як частина курсу лекцій з історії

української церкви і тільки в 1965 р. – вперше опублікована. У науковій розвідці, як зазначає П. Ювченко: «Описано й проаналізовано дохристиянські вірування, слов'янську міфологію, головних дохристиянських богів, українську демонологію, дохристиянську богослужбу, відунство і повір'я, життя людини в обрядах і повір'ях, смерть, похорон і загробне життя, стародавні народні свята, двовір'я, вдачу і суспільне життя наших прадавніх предків» [13, с. 157]. Р. Кирчів, аналізуючи «Дохристиянські вірування українського народу», сказав: «Незвичайності цій праці надає передусім те, що вийшла вона з-під пера вченого уже в сані верховного ієрарха Української православної церкви – Митрополита Іларіона. Під цією назвою вона з'явилася і в друку. Християнська церква впродовж багатьох століть різко відмежовувала себе від язичництва і всіляко поборювала його залишки. В Україні дохристиянські вірування і збережені їх традиційні елементи іменувалися поганством, що однозначно виводилося від слова «поганій»» [5, с. 12]. У передмові автор праці пояснив поняття «поганський», зазначаючи, що воно є похідним не від українського «поганій», а від латинського «*pagus*» – село, «рада» – сільський, «радані» – селяни. Він наголошує, що дохристиянські вірування найбільше і найстійкіше зберігалися в селах. Крім того, поміж ортодоксальне розмежування між християнством і дохристиянськими віруваннями. Далі, у праці митрополит Іларіон розвиває думку, що релігійні вірування як складова духовного життя людини дуже повільно піддаються змінам і з введенням християнства попередні вірування не зникли, а співіснували з ним, особливо в селянському середовищі. На основі цього співіснування постав синкретизм – двовір'я: поєднання дохристиянських вірувань з вірою новою – Християнством.

Вказуючи на тісний зв'язок релігійних вірувань із культурою, І. Огієнко пише: «Віра народу лежить в основі його культури, і цієї культури годі нам зрозуміти без вивчення народної віри. А в основі цієї народної віри – більше чи менше – лежить таки його віра дохристиянська. У цьому вага дохристиянських вірувань. І хоч церква осуджувала їх тисячі раз, дохристиянські вірування («поганство») ясно знати по всіх християнських землях ще й тепер, і скрізь вони живі й активні» [3, с. 6–7]. У праці наголошується на важливості вивчення дохристиянських вірувань українського народу.

Щодо структури роботи Р. Кирчів зауважує: «Праця І. Огієнка має добре продуману, просту, логічну й чітку побудову, ясний і зрозумілий навіть для найширшого читача виклад. Опираючись на широку літературу з проблематики дохристиянських вірувань різних народів, на матеріалі українських та інших дослідників, наш учений так групує наявні відомості, щоб показати спочатку характерні особливості анімістичного світогляду, себто одухотворення, одушевлення давньою людиною свого довкілля, на якому основувалася первісна віра» [5, с. 15].

У результаті творчого пошуку Іван Огієнко простежив історію формування наших вірувань і зробив висновок, що найдавніша доба життя європейських народів, а відтак і вироблення їхньої мови, духовної культури, припадає на індоєвропейський період. Автор намагався максимально охопити досліджувану проблему. Його монографія вміщує 13 розділів, останній з яких присвячено питанням християнізації України. Звужене розуміння самого поняття «дохристиянські вірування» часто приводить до спрощеного вивчення духовної культури нашого народу. З цього приводу слушним є застереження І. Огієнка: «Зводити дохристиянські вірування до самого тільки фольклору, календаря, медицини, до самої етнографії, як це в нас часто робили й роблять, ніяк не можна, бо реальні факти говорять про зовсім інше: дохристиянські вірування були й зосталися як істотні вірування. Старі вірування, крім цього, часто перетворювалися в найрізніші повір'я, міфи та в легенди, але все в такі, в яких ці вірування виходять занадто видними. Взагалі, маємо багато різних стародавніх оповідань, які просто вияснюють довколишній світ і природні явища» [3, с. 16]. Так, наведені автором цитати з літописних оповідань про Кия, Щека й Хорива, про полян тощо, дають чіткі уявлення про поклоніння силам природи як основу давніх вірувань наших пращурів. Давня культура праукраїнців відображається і в народних обрядах. Цікавим є опис народної символіки, широко представлений І. Огієнком із відповідними прикладами, коментарями й поясненнями. Наприклад: ведмідь – символ недотепи («Зробити ведмежу послугу»), заєць – символ боягузтва, переляку («Такий відважний, як заєць»), собака – символ вірності («Вірний, як собака»), бджола – символ працьовитості («Будь робоча, як бджола»), віл – символ працьовитості та ін. Чоловіка часто порівнювали з волем, а жінку з коровою («Горе тобі, воле, коли тебе корова коле»). У такий спосіб вимальовується ціла система народних символів, які розкривають світобачення, ментальну особливість українців без яких важко осмислити і сприйняти образи в художній літературі. Не менш важливими для вивчення духовної культури нашого народу є розповіді І. Огієнка про зародження первісної релігії, заснованої переважно на міфічних звичаях та обрядах. Особливий інтерес становить інформація про стародавні народні свята. І. Огієнко зазначає, що ці свята – то наші хліборобські обряди, які склали річний ритуальний календар. Календарна обрядовість була дуже насиченою й свідченням цього є залишки обрядових пісень (веснянки, гаївки, купальські й жнивварські пісні, колядки та щедрівки).

Аналізуючи наукову розвідку І. Огієнка, Р. Кирчів дуже влучно зауважує: «Монографія «Дохристиянські вірування українського народу» засвідчує широку обізнаність її автора з українськими етнографічним і фольклорним матеріалом та глибоке його історико-культурологічне осмислення. Як

учений-релігієзнавець й історик української церкви, І. Огієнко проникливо побачив у проаналізованому матеріалі чимало нюансів давніх вірувань наших предків, які до нього залишалися непоміченими чи недостатньо описаними. Зрештою, як спроба узагальнюючого нариса системи дохристиянських вірувань українського народу з реконструкцією широкого спектру їх проявів і збережених пережитків у народній традиційно-побутовій культурі, ця праця і досі не має в українській науці рівних» [5, с. 16]. Отже наукова розвідка І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» допомагає показати духовну багатогранність етнокультури українців.

Українознавчий підхід присутній і в багатьох інших працях І. Огієнка. Він кваліфіковано прорецензував працю Ф. Колесси «Народні пісні з південного Підкарпаття», написану на основі зібраного вченим матеріалу на Закарпатті. Огієнко зробив слушні зауваження щодо спільної основи ритміки народних пісень у всіх слов'ян і вказує на потребу вивчення чужоземних впливів на нашу пісенність, зокрема, в етнічно змішаних зонах і пограниччях із використанням відповідних даних мовного матеріалу [8, с. 86]. Варто звернути увагу і на журнали «Наша культура» (варшавського – 1935–1937 рр. і вінніпезького – 1961–1963 рр. періодів), «Слово істини» (Вінніпег, 1947–1951 рр.) та «Віра й культура» (Вінніпег, з 1953 р.), які містять численні статті, розвідки, дослідження самого їх видавця і керівника І. Огієнка та інших авторів, де питання і матеріали з предметної сфери українського народознавства часто розглядаються чи порушуються в широкому контексті історичної, культурологічної, мовної, релігійної проблематики українського національного буття [10, с. 70]. Особливо часто в еміграційний час звертається І. Огієнко до рідних етнокультурних джерел у зв'язку з постійною громадянською (патріотичною) турботою та невтомною працею над збереженням національної ідентичності, мови, віри, народних традицій українців далеко за межами України. Він нагадує про красу і самобутність українського народного одягу, багатство і гуманістичну сутність народних календарних і родинних звичаїв та обрядів, досвіду сімейного виховання, закликає до збереження народних традицій у сімейному і громадському побуті українців в середовищі «чужого» світу. Прикладом є праця «Книга нашого буття на чужині : ідеологічно-історичні нариси», надрукована у Вінніпезі (Канада), де автор розповідає про нелегке життя українських емігрантів на чужині. Варто згадати найбільш поширений і вживаний переклад Біблії українською мовою, над яким Іван Огієнко працював більш як 45 років.

Проаналізувавши праці Івана Огієнка бачимо, що ці роботи є науково обґрунтованими дослідженнями, де зосереджена увага вченого на етнокультурних процесах і стану духовності українського народу. Вони містять чимало спостережень, зауважень, думок, та ідей, що

спонукають до подальших українознавчих студій, а праця «Дохристиянські вірування українського народу», як зазначила О. Кучерук: « ... сьогодні повертається до нас як взірець служіння національній ідеї» [6].

Висновки та пропозиції. У працях І. Огієнка, саме в еміграційний період, простежується подальший розвиток і поглиблення його попередніх суджень і положень про важливу сутність народної традиційно-побутової культури в загальному контексті культурних здобутків нації, її духовного розвитку, великої ролі й значенні народної культури, мови, релігії як етновизначального й етноінтегруючого чинника.

Отже, опрацьовуючи спадщину Івана Огієнка, як представника української інтелектуальної еліти в еміграції, ми ще більше переконуємось в тому, що його дослідницькі здобутки є гарним прикладом наукової обґрунтованості, виваженості підходів, глибокого енциклопедизму та об'єктивності. Велика подвижницька праця, наукова діяльність, громадянська позиція Івана Огієнка засвідчили духовну міць справжнього українця, який жив і працював для розвитку й утвердження національної свідомості українців в еміграції та попри життєві негаразди – не схибив своїм принципам й любові до України. Його праці впливали на поступ культурного, освітнього й духовного життя українців як в нашій державі, так і за її межами.

1. Бацевич Ф.С. Духовний, етно- і культуротвірний потенціал рідної мови в концепції І. Огієнка. *Духовна синергетика рідної мови: ліневофілософські нариси: монографія*. Київ, 2009. С. 99–120.

2. Зайченко І.В. Іван Огієнко – видатний український державний, освітній діяч, педагог, просвітитель. *Іван Огієнко – видатний український просвітитель ХХ століття: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народж. укр. вчен., держ.-громад. діяча і просвітителя (Чернігів, 27 лют. 2007 р.)* / За ред. І.В. Зайченка. Чернігів, 2007. С. 5–9.

3. Іларіон митрополит. *Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг.: моногр.* Видання друге. Київ: АТ «Обереги», 1994. 424 с.

4. Качкан В. Етнокультурний пласт Івана Огієнка. *Українське народознавство в іменах: У 2 ч. Ч.1.* Київ: Либідь, 1994. С. 281.

5. Кирчів Р. Внесок Івана Огієнка в українську етнографію і фольклористику. *Народна творчість та етнографія*. 1995. № 4–6. С. 9–18.

6. Кучерук О. А. «Дохристиянські вірування українського народу» І. Огієнка як джерело вивчення духовної культури українців. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7912/97>.

7. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. *Науковий збірник. Серія Філологічна*. Випуск 17. Камянець-Подільський. 2020. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cach e:v9xpToyfvdAJ:elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/110+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>

8. Огієнко І., Колесса Ф. Народні пісні з південного Підкарпаття. Тексти і мелодії із вступною розвідкою. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1924. Т. 83. Кн. 5. С. 89–91.

9. Огієнко Іван. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. К.: Центр навчальної літератури. 2019. 142 с.

10. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Монографія. Передмова М.Г. Жулинського. К.: Заповіт, 1997. 231 с.

11. Тимошик М. С. «Лишуся навіки з чужиною--»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Монографія. Київ-Вінніпег (Канада). 2000. 548 с.

12. Тимошик М. Передне слово. Іван Огієнко. Історія української літературної мови. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu01.htm>

13. Ювченко П. Дослідження митрополитом Іларіоном (Іваном Огієнком) дохристиянських вірувань українського народу. *Ювілейна книга* / Ред. А. А. Марушкевич. Київ, 2002. Ч. 1–2. С. 157–159.

References

1. Batsevych F.S. (2009). *Dukhovnyy, etno- i kul'turotvirnyy potentsial ridnoyi movy v kontseptsiyi I. Ogiienka* [Spiritual, ethno- and cultural potential of the native language in the concept of I. Ogiienko]. *Dukhovna synerhetyka ridnoyi movy: linhvofilosofs'ki narysy: monohrafiya*. Kyiv. P. 99–120. (In Ukrainian).

2. Zaychenko I.V. (2007). Ivan Ogiienko – vydatnyy ukrayins'kyy derzhavnyy, osvitiy diyach, pedahoh, prosvitytel' [Ivan Ogiienko - a prominent Ukrainian statesman, educator, teacher, educator]. Ivan Ogiienko – vydatnyy ukrayins'kyy prosvitytel' XX stolittya: materialy mizhvuz. nauk.-prakt. konf., prysvyach. 125-richchyu vid dnya narodzh. ukr. vchen., derzh.-hromad. diyacha i prosvitytelya. Za red. I.V. Zaychenka. Chernihiv. P. 5–9. (In Ukrainian).

3. Ilarion mytropolyt (1994). *Dokhrystyyans'ki viruvannya ukrayins'koho narodu: Ist.-relih.: monohr. Vydannya druhe* [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: Historical-religion monograph. Second edition]. Kyiv: AT «Oberehy». 424 p. (In Ukrainian).

4. Kachkan V. (1994). *Etnokul'turnyy plast Ivana Ogiienka* [Ethnocultural layer of Ivan Ogiienko]. *Ukrayins'ke narodoznavstvo v imenakh: U 2 ch. CH.1*. Kyiv: Lybid', 281 p. (In Ukrainian).

5. Kyrchiv R. (1995). *Vnesok Ivana Ogiienka v ukrayins'ku etnohrafyiu i fol'klorystyku* [Ivan Ogiienko's

contribution to Ukrainian ethnography and folklore]. *Narodna tvorchist' ta etnohrafiya*. № 4–6. P. 9–18. (In Ukrainian).

6. Kucheruk O.A. «Dokhrystyyans'ki viruvannya ukrayins'koho narodu» I. Ogiienka yak dzherelo yvychennya dukhovnoyi kul'tury ukrayintsiv ["Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people" I. Ogiienko as a source of studying the spiritual culture of Ukrainians] URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7912/97>. (In Ukrainian).

7. Ivan Ogiienko i suchasna nauka ta osvita [Ivan Ogiienko and modern science and education].(2020). *Naukovyy zbirnyk. Seriya Filolohichna*. Vypusk 17. Kamyanets'-Podil's'kyy.

URL:<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:v9xpToyfvdAJ:elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/110+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>. (In Ukrainian).

8. Ogiienko I., Kolessa F. (1924). *Narodni pisni z pivdennoho Pidkarpattya. Teksty i melodiyyi iz vstupnoy rozvidkoyu* [Folk songs from the southern Subcarpathia. Lyrics and melodies with introductory exploration]. *Literaturno-naukovyy vistnyk*. L'viv. T. 83. Кн. 5. P. 89–91. (In Ukrainian).

9. Ogiienko Ivan. (2019). *Ukrayins'ka kul'tura: korotka istoriya kul'turnoho zhyttya ukrayins'koho narodu* [Ukrainian culture: a brief history of the cultural life of the Ukrainian people]. K.: Tsentr navchal'noyi literatury. 142 p. (In Ukrainian).

10. Tymoshyk M.S. (1997). *Holhofa Ivana Ogiienka* [Golgotha of Ivan Ogiienko]. *Monohrafiya. Peredmov* M.H. Zhulyns'koho. K.: Zapovit. 231 p. (In Ukrainian).

11. Tymoshyk M.S. (2000). *Lyshusya naviky z chuzhynoyu-->* [I will stay with a foreign country forever--"]. *Mytropolyt Ilarion (Ivan Ogiienko) i ukrayins'ke vidrodzhennya. Monohrafiya*. Kyiv-Vinnipeh(Kanada). 548 p. (In Ukrainian).

12. Tymoshyk M. *Perednye slovo. Ivan Ogiienko. Istoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movy* [Foreword. Ivan Ogiienko. History of the Ukrainian literary language]. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu01.htm> (In Ukrainian).

13. Yuvchenko P. (2002). *Doslidzhennya mytropolytom Ilarionom (Ivanom Ogiienkom) dokhrystyyans'kykh viruvan' ukrayins'koho narodu* [Research by Metropolitan Ilarion (Ivan Ogiienko) of pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. *Yuvileyna knyha* / Red. A. A. Marushkevych. Kyiv. CH. 1–2. Pp. 157–159. (In Ukrainian).

Тетяна Цимбал

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії і соціальних наук,
Криворізький національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8077-3238>
E-mail: ttsymbal07@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕТЕРБУРГ У НАУКОВІЙ ТА ПОДВИЖНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕТЯНИ ЛЕБЕДИНСЬКОЇ

Анотація. У статті представлено результати дослідження наукової, просвітницької та подвижницької діяльності однієї з найяскравіших представниць сучасної української діаспори в Росії – Тетяни Миколаївни Лебединської, доньки українського письменника Миколи Шпака. Т.М. Лебединська – кандидат філософських наук, перекладачка, письменниця, член Спілки письменників України, авторка виставок, присвячених Українському Петербургу, кавалер ордену княгині Ольги III ступеня.

Розглядається багатогранна наукова та просвітницька діяльність Тетяни Миколаївни. Підкреслюється, що саме вона ініціювала та організувала проведення Міжнародного наукового семінару «Санкт-Петербург – Україна», за результатами якого з 2000 до 2020 р. вийшло друком двадцять збірок статей. Т.М. Лебединська – авторка унікальних видань: «Шевченківські місця Санкт-Петербурга», «Санкт-Петербург і Україна», «М.П. Гребінка – градобудівничий Санкт-Петербурга», «Український некрополь Санкт-Петербурга», «І. Мазепа – кавалер ордену Андрія Первозванного», історико-біографічного словника «Санкт-Петербург і Україна. XVIII-XX ст.» та ін. Т.М. Лебединська друкувалась у виданнях Західної Європи, США, арабських країн.

Наголошується, що пріоритетним напрямком досліджень героїні нашої розвідки є життя і діяльність Великого Кобзаря, якого з Петербургом пов'язує багато життєвих подій: тут він навчався і працював, отримав свободу і спілкувався з багатьма видатними діячами культури, писав вірші та картини і став академіком Академії мистецтв. Саме Тетяна Миколаївна була однією з ініціаторок встановлення у Петербурзі пам'ятника Т. Шевченка канадського скульптора Лео Мола (Леоніда Молодожаніна), збирала підписи проти перенесення місця встановлення з центру міста біля університету на околиці, ініціювала і брала участь у встановленні пам'ятного знака Кобзареві на Смоленському кладовищі. Подвижницька діяльність Тетяни Лебединської представлена, у тому числі, дослідженням Українського некрополя Санкт-Петербурга, адже більшість могил та надгробних пам'ятників знаходиться у стані руйнування і без реставраційних робіт може зникнути для майбутнього. А разом з ними буде знищено пам'ять про наших співвітчизників, які знайшли вічний спокій у землі Північної Пальміри.

У статті стверджується, що сьогодні, коли анексовано Крим і триває російська окупація Донбасу, надто важливо вивчати досвід наших сучасників – українців у Росії, які в умовах потужного інформаційного, ідеологічного та мовного тиску щодо українства, не втрачають самобутність, залишаються активними учасниками культурного процесу.

Ключові слова: Тетяна Лебединська, подвижництво, українська діаспора, Український Петербург.

Tetiana Tsymbal

PhD hab. (Philosophy), Professor
Professor of Department of Philosophy and Social Sciences
Kryvyi Rih National University

UKRAINIANS IN St. PETERSBURG IN SCIENTIFIC AND PUBLIC ACTIVITY OF TETIANA LEBEDYNSKA

Abstract. The article presents the results of a study of scientific, educational and ascetic activities of one of the brightest representatives of the modern Ukrainian diaspora in Russia - Tetiana Lebedynska, a daughter of Ukrainian writer Mykola Shpak. T.M. Lebedynska is PhD in Philosophy, translator, writer, member of the Ukrainian Union of Writers, author of exhibitions dedicated to Ukrainian St. Petersburg, holder of the Order of Princess Olga III degree.

The multifaceted scientific and educational activity of Tetiana Mykolajivna is considered. It is emphasized that she initiated and organized the International Scientific Seminar «St. Petersburg – Ukraine», which resulted in the publication of twenty collections of articles from 2000 to 2020. T.M. Lebedynska is the author of more than 200 scientific works, including unique publications: «Shevchenko's places of St. Petersburg», «St. Petersburg and Ukraine», «M.P. Hrebinka - town-planning of St. Petersburg», «Ukrainian necropolis of St. Petersburg», «I. Mazepa - Commander of the Order of St. Andrew the First-Called», dictionary «Outstanding figures of science and culture of Russia who came from Ukraine», etc.. T.M. Lebedynska was published in Western Europe, the United States, and Arab countries.

It is noted that the heroine of our intelligence pays most attention to the study of the life and work of the Great Kobzar, who had many life events in St. Petersburg: here he studied and worked, gained freedom and communicated with many prominent cultural figures, wrote poems and paintings and became an academician of arts. It was Tetiana Mykolajivna who was one of the initiators of the installation in St. Petersburg of the monument to Taras Shevchenko by Canadian sculptor Leo Mol (Leonid Molodozhanin), she collected signatures against the relocation of the site from the city center near the university to the outskirts, also she initiated and participated in the installation of a memorial to Kobzar at the Smolensk cemetery. Among other things Tetiana Lebedynska's ascetic activity is represented, by a study of the Ukrainian necropolis of St. Petersburg, as most graves and tombstones are in a state of destruction and may disappear for the future without restoration. And with them the memory of our compatriots who found eternal peace in the land of North Palmira will be destroyed.

The article states that today, when Crimea is annexed and the Russian occupation of Donbass continues, it is very important to study the experience of our contemporaries - Ukrainians in Russia, who do not lose their identity in conditions of strong informational, ideological and linguistic pressure.

Keywords: Tetiana Lebedynska, asceticism, Ukrainian diaspora, Ukrainian Petersburg.

Постановка проблеми. Українська діаспора, як у минулих століттях, так і сьогодні, не дивлячись на зміну векторів еміграції та якісного складу мігрантів, багата на представників наукової, культурної, мистецької еліти. Серед останніх чільне місце займає Тетяна Миколаївна Лебединська – член Спілки письменників України, кандидат філософських наук, авторка понад 200 наукових праць, яка за подвижницьку працю нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2007 р.), медаллю Малої академії наук України «За особистий внесок у розвиток освіти, науки й культури» і ювілейною медаллю «До 200-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка» (2014 р.). З 1958 р. Тетяна Лебединська живе у Санкт-Петербурзі, постійно піклуючись про відновлення і збереження пам'яті щодо значення діяльності українців в історії Росії. Життя і творчий шлях Т. М. Лебединської насичені подіями та наполегливою працею: це і викладацька робота, і робота перекладача, і просвітництво. Але в даній статті ми зосередимося саме на подвижницькій і науковій роботі, пов'язаній зі збереженням культурного коду України у Північній Пальмірі, що і є **метою дослідження**.

Аналіз наукових публікацій. Зауважимо, що наукових праць, присвячених Тетяні Лебединській, дуже мало і представлені вони, як правило, невеличкими замітками в енциклопедіях, журнальними рецензіями на книги Тетяни Миколаївни [2; 10; 11; 13, с. 345; 14-16]. Саме цим обумовлена актуальність нашої розвідки. Провідними методами дослідження стали, окрім загальнонаукових та загальнофілософських, метод філософської рефлексії, що дозволяє осягнути сутнісні характеристики предмету вивчення на рівні розуміння, а також біографічний метод, що допомагає усвідомити мотиви та цілі діяльності особи на різних етапах життя. Крім того, використані матеріали усно-історичних студій, які ми мали честь організувати під час тривалого особистого спілкування з Т.М. Лебединською.

Виклад основного матеріалу. Тетяна Миколаївна Лебединська народилася 23 лютого 1937 р. у Києві в родині українського письменника Миколи Шпака. Дитинство Тетяни, як і двох її сестер, пройшло у знаменитому будинку РОЛІТ (вул. Богдана Хмельницького, 68), де свого часу жили М. Рильський, О. Корнійчук, А. Малишко, В. Сосюра, М. Бажан та інші митці. Батько Тетяни Миколаївни добровольцем пішов на фронт, потрапив у полон і у 1942 р. загинув. Звичайно, батька Тетяна Лебединська не пам'ятає. Залишились тільки його книги, фотографії та розповіді близьких.

Після закінчення школи Тетяна Миколаївна навчалася на курсах іноземних мов, вступила на історичний факультет Львівського університету, а за два роки, після одруження, переїхала до чоловіка у Санкт-Петербург (тоді – Ленінград), де і завершила навчання в університеті, вступила до аспірантури, захистила дисертацію «Народницький рух на Україні у 70-90-х роках XIX ст.» і, отримавши науковий ступінь кандидата філософських наук, близько 40 років працювала у вищих навчальних закладах, а з 2005 року – у відділі сходознавства Санкт-Петербурзької бібліотеки РАН.

Цікавою сторінкою творчого наукового життя Т. Лебединської є її перекладацька діяльність. Вивчивши арабську мову на сходознавчому факультеті Ленінградського університету, Тетяна Миколаївна разом з чоловіком – професором Ігорем Лебединським – переклала українською мовою твори арабських письменників І. Абд аль-Куддуса, Дж. Зейдана, Ю. ас-Сібаї, Т. Хусейна та багатьох інших, стала упорядницею та співперекладачкою збірки «Арабські прислів'я та приказки» [1], авторкою робіт, присвячених українсько-близькосхідним культурним зв'язкам.

Однак головний вектор досліджень Тетяни Лебединської – все ж українознавчі студії. Поїхавши у молодому віці з Батьківщини, Тетяна Миколаївна завжди відчувала тугу, ностальгію, що й спонукало її

займатися українською історією. Взаємовпливи, взаємопроникнення культур завжди спостерігаються у сусідніх народів, тим більше, якщо історія цих народів пов'язана так тісно, як у Росії й України. Особливо це характерно для Санкт-Петербурга, де здавна творили й жили видатні діячі української культури та науки. Так у шевченківські часи українська діаспора за чисельністю поступалася лише німецькій, з одного тільки Ніжинського ліцею до Петербургу приїхало 150 випускників, що здійснили значний внесок у культуру Північної Пальміри.

У 2000 р. Т.М. Лебединська започаткувала і щорічно проводить Міжнародний науковий семінар «Санкт-Петербург і Україна». Минулого року відбувся ювілейний двадцятий семінар присвячений осягненню імагологічного розвитку міжкультурного взаєморозуміння [12]. Упродовж двох десятиліть у семінарах брали участь науковці з України, Росії, Білорусі та багатьох країн далекого зарубіжжя. Загальна кількість перевищує 700 учасників, з яких більше 130 докторів наук, більше 200 – кандидатів. У семінарі брали участі не тільки філологи, історики і філософи, а й військові, математики, медики, психологи, соціологи, співробітники музеїв, а також студенти і школярі, залучення яких сприяє формуванню спадкоємності традицій. Матеріали усіх семінарів видані під редакцією Тетяни Лебединської. Програми семінарів, тематика доповідей учасників містяться в останньому збірнику «Санкт-Петербург і Україна як імагологічний розвиток міжкультурного взаєморозуміння (XVIII-початок XX ст.)» [12, с. 609-708].

Колосальна робота щодо організації заходів та видання матеріалів проведена самою Тетяною Миколаївною. Особливої уваги потребує вибір тематики семінарів, у яких конкретизувався певний аспект загальної проблеми – «Санкт-Петербург і Україна». Наприклад, «Внесок українців в російську культуру» (2005 р.), «Т.Г. Шевченко і світова культура» (2006 р.), «Діячі науки і культури Росії родом з України» (2007 р.), «Українськими стежками Санкт-Петербурга» (2013 р.) тощо. Ще більш різноманітною є тематика представлених на семінарах наукових розвідок, але всі вони так чи інакше пов'язані з українським Петербургом.

Особливо необхідно виділити семінар, присвячений 200-літтю війни з Наполеоном (2012 р.). В Україні ця дата пройшла майже непомітно. Але треба пам'ятати, що саме на території України були сформовані добровольчі військові об'єднання загальною кількістю більше 500 тисяч солдат. Це Ніжинський, Київський, Закарпатський, Одеський та інші полки, а Полтавський полк формували особисто Іван Котляревський. Доповіді представлені на тогорічному семінарі відрізнялися багатством вперше представленого матеріалу та висвітленням цікавих культурологічних аспектів [12, с. 649-652].

Не можна не згадати і семінар, присвячений 200-річчю Великому Кобзарю – «Тарас Шевченко та його петербурзьке оточення» (2014 р.). Він відбувався у трагічний для України час, і В. Леонов (українець за походженням), директор Бібліотеки РАН у Санкт-Петербурзі, де традиційно проводився семінар, підкреслив, що приїзд частини українських вчених-

учасників заходу до міста, де Шевченко сформувався як митець, саме у 2014 році є моральним подвигом. Інші учасники з України зустрілися для проведення семінару у Києві в Національному музеї Т.Г. Шевченко. На тогорічному семінарі були представлені не тільки наукові доповіді, а й презентовані полотна петербурзького художника В. Братанюка з циклу «Шевченківський Петербург».

У проведенні семінарів, підготовці та виданні матеріалів Тетяна Миколаївна виконує не тільки роль ініціатора та організатора, а й наукового консультанта, допомагаючи учасникам у пошуках матеріалів, спрямовуючи їх увагу до «білих плям» в історії культури і взаємовідносин двох народів.

Підкреслимо, що організація семінарів відбувалася виключно з ініціативи Тетяни Лебединської та кількох ентузіастів-помічників. Роль українського консульства з'ясувати неможливо. Жодного разу учасників семінару (а до 2014 року вони відбувалися в очному форматі у Санкт-Петербурзі) не запросили до консульства, а після формальних привітань консули, як правило, покидали захід. Залишається незацікавленим у проведенні Міжнародного семінару і Міністерство освіти і науки, і Міністерство культури України.

Однак саме такі зустрічі науковців, які уможливиле Міжнародний семінар, започаткований Тетяною Лебединською є практичною формою імагологічних досліджень – специфічної сфери гуманітарних студій, предметом яких є вивчення образу «чужого», виявлення стереотипів, з якими представники однієї культури ставляться до представників інших культур. Сьогодні ці дослідження є надто актуальними, адже дозволяють зробити певні кроки до вирішення болючих, трагічних ситуацій у відносинах між країнами.

За роки проведення семінарів Т. Лебединська продемонструвала студентам та вже освіченим науковцям приклад незаангажованих толерантних українсько-російських відносин у культурній сфері. Після розв'язаної Російською Федерацією агресії проти України, анексії Криму та окупації частини територій Луганської та Донецької областей, Міжнародний семінар проводиться у змішаному форматі: частина учасників, що проживають у Санкт-Петербурзі, виступають очно, а учасники з України в он-лайн режимі або зустрічаються для проведення наукового заходу в Києві.

Крім того, Тетяна Лебединська є автором декількох унікальних книг: «Санкт-Петербург и Украина. XVIII-XX вв. Историко-биографический словарь» [5], «Памятные места Т.Г. Шевченко в Санкт-Петербурге» [4], «Український некрополь Санкт-Петербурга» [7], календаря «І. Мазепа – кавалер ордена Святого апостола Андрія Первозаванного» [3] та багатьох інших наукових та просвітницьких праць.

Ідея написання та видання однієї з книг Т. Лебединської «Санкт-Петербург и Украина. XVIII-XX вв. Историко-биографический словарь» [5] народилася набагато раніше, ніж вона була завершена та видана. Адже одноосібне збирання матеріалів про понад тисячу петербурзьких діячів науки і культури, юриспруденції та будівництва, що мають у своєму

родоводі українське коріння, потребувало багато часу та сил.

Зауважимо, що в Україні подібне історико-біографічне дослідження виконувалось великим колективом авторів і книга «Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда...» за редакцією В. Сергійчука була видана на одинадцять років пізніше (у 2013 р.). Посилання на «Історико-бібліографічний словник» Тетяни Лебединської в книзі немає. Проте є дуже стисла інформація про саму Тетяну Миколаївну [13, с. 345]. На жаль, авторка замітки – І. Пасько – помилилася у даті народження (не 22, а 23 лютого народилася Т. Лебединська), подала інформацію всього лише про два твори Тетяни Миколаївни, з яких один – стаття у журналі, не включила у перелік ні книгу «Український некрополь Санкт-Петербургу», ні книгу-путівник «Пам'ятні місця Т.Г.Шевченка у Санкт-Петербурзі» (хоча вони були видані відповідно на 6 та 9 років раніше написання замітки), ні інші твори Т. Лебединської, не згадала про організацію Міжнародного наукового семінару «Санкт-Петербург і Україна» та видання на той час вже дванадцяти томів Матеріалів за редакцією Т.М. Лебединської. Не зазначена у тексті і значна за обсягом перекладацька спадщина Тетяни Миколаївни. У нас немає на меті давати оцінку цій прикрий помилці, але залишити її поза увагою неможна.

Презентація книги Т. Лебединської «Санкт-Петербург и Украина. XVIII-XX вв. Историко-биографический словарь» проходила одночасно з відкриттям фотовиставки «Пам'ятні місця Т.Г. Шевченка у Санкт-Петербурзі» в Національному музеї Тараса Шевченка і викликала неабиякий резонанс. Серед іншого привертає увагу рецензія на книгу, опублікована у журналі «Українська культура» [2, с. 32]. Автор статті підкреслює декілька важливих моментів, які характеризують значення цих подій. По-перше, увагу громадськості та представників офіційних установ до презентації та фотовиставки. Зокрема, на заході виступили тодішній директор музею С. Гальченко, письменник В. Шевчук, представниця посольства США в Україні М. Перейма, перший секретар посольства Росії в Україні А. Гасюк, тележурналіст Ю. Макаров, які підкреслили велике значення роботи Тетяни Миколаївни для відродження та повернення пам'яті про українців Північної Пальміри. По-друге, подвижницький, безкорисливий характер діяльності Т. Лебединської та автора фотографій Петра Тарасенка, який, працюючи в трамвайному депо, виконував свою частину проекту також на безоплатній основі. Фотограф і художник, автор трьох фотовиставок, присвячених Українському Петербургу, співавтор календарів зробив за темою досліджень більше 500 фотознімків. Зауважимо, що видання книжок та календарів не було профінансовано українською стороною.

Необхідно звернути увагу на послідовність та ретельність реалізації дослідницьких планів Тетяни Лебединської. Так у першій книзі з серії «Українці в Петербурге» автор анонсує продовження серії виданням таких публікацій, як «Памятные места Т.Г.Шевченко в Санкт-Петербурге» та «Український некрополь Санкт-Петербурга» [5, с. 280]. Ці плани були реалізовані відповідно у 2004 та 2007 роках [4; 7].

У книзі-путівнику «Памятные места Т.Г.Шевченко в Санкт-Петербурге» автором представлено фотографії більше ніж ста місць північної Пальміри, так чи інакше пов'язані з ім'ям Кобзаря, з подіями його життя. Адже, як підкреслює Т.М. Лебединська, «Тарас Григорович приїхав до Санкт-Петербургу ще юнаком. Тут він жив, вчився та працював. Зблизився з багатьма видатними діячами літератури та науки середини XIX століття – поетами, прозаїками, журналістами, музикантами, артистами та вченими» [4]. Дійсно Шевченко був пов'язаний з Санкт-Петербургом більше сімнадцяти років. Саме там він отримав свободу і академічну освіту, там сформувались його філософські погляди і літературний талант. У місті на Неві він пережив багато драматичних подій, звідси його повезли на заслання у 1847 р. і сюди ж він повернувся у 1857, став академіком, багато писав і помер у кімнаті Академії Мистецтв у 1861 р. Перше поховання Тараса Шевченка відбулося на Смоленському кладовищі. Не випадково у творах Великого Кобзаря образ Північної Пальміри є наскрізним: він зустрічається і в багатьох поетичних творах, зокрема у поемі «Сон», і у прозових творах (повість «Художник»), у «Щоденнику», в листах та автобіографії. Пам'ятник на місці першого поховання Т.Г. Шевченка втрачено, але у 1989 р. перед церквою, біля центрального входу до Смоленського кладовища встановили меморіальний камінь. На жаль, сьогодні вирішено перенести його вглиб кладовища, де нібито знайдено місце поховання Тараса Григоровича. Насправді це не має жодних історичних наукових підстав. На ситуацію намагалася вплинути Тетяна Миколаївна, але, перебуваючи у Києві через пандемію, зробити це не змогла.

Для книги-путівника Тетяна Лебединська збирала не тільки фотографії тих місць у Санкт-Петербурзі, які пов'язані з життям Кобзаря, але й надала короткі відомості про кожне з них, починаючи з будинку на Моховій, 26, де Маленький Тарас був козачком у Енгельгардта. Ще одна особлива адреса – Загородній проспект, 6/8, де була розташована майстерня Ширяєва, в якій Шевченко прожив майже 6 років і тут отримав повідомлення про волю. Декілька років тому у цьому будинку продавалася квартира, яку Т.М. Лебединська хотіла викупити, щоб створити квартиру-музей Шевченка, український куточок у Санкт-Петербурзі. Проте звернення до влади міста і до українських вищих інстанцій не дали результату. Квартира була продана приватній особі. Як наголошує Тетяна Лебединська, «Якби не було Санкт-Петербурга, то не було б і Шевченка. Мені не треба приходити з простягнутою рукою, бо він заробив собі на цей будинок. Сьогодні він (Т.Г. Шевченко – Т.Ц.) годує не тільки вчених з України, а й Росії, інших країн: хтось написав дисертацію, хтось отримав премію. Треба завдячити такому велетові, який залишив у спадок справжнє багатство» [11].

У путівнику міститься й унікальне фото з відкриття пам'ятника Т.Г. Шевченку в листопаді 2000 р. До організації цієї урочистої події безпосередньо долучилася Т.М. Лебединська, яка ініціювала створення пам'ятника канадським скульптором українського

походження Леонідом Молодожаніним (Лео Молом) і доклала чимало зусиль до того, щоб пам'ятник було встановлено біля Університету. Проте спротив міської влади був потужним і на місці, де було закладено капсулу і повинен був стояти пам'ятник Кобзареві, тепер стоїть пам'ятник А. Сахарову. Тим не менше про значущість цієї події свідчить те, що на відкритті пам'ятника, крім автора скульптури та великої кількості громадськості, були присутні президент України Леонід Кучма та президент Росії В. Путін, а також київський міський голова О. Омельченко. Звичайно, детальний опис Шевченківських місць потребував би кількатомного видання. Але, як і планувала авторка, книга «Памятные места Т.Г. Шевченко в Санкт-Петербурге» стала «корисною і пізнавальною для вчених, вчителів, студентів та школярів. Вона проводить читача пам'ятними шевченківськими місцями, розповідає про життя та діяльність поета та художника в Петербурзі, де народилися його Слава та Безсмертя» [4, с. 2].

Дійсно унікальною працею Тетяни Лебединської є видання «Український некрополь Санкт-Петербурга», в якому зібрано фотографії надгробків і відомості майже про 270 державних та політичних діячів, діячів культури і науки українського походження, чия діяльність так чи інакше пов'язана з Санкт-Петербургом. У цьому місті назавжди залишилися скульптор І. Мартос, письменник та історик О. Афанас'єв-Чужбинський, мореплавець Ю. Лисянський, історик, письменник та етнограф М. Костомаров, диригент О. Архангельський та ін.

Стан українського некрополя у колишній столиці Російської імперії турбував Тетяну Миколаївну зі студентських часів. Вона знала, що впродовж кількох століть у Петербург приїжджали українці, працювали тут, навчалися, творили і багато з них поховані у цій землі. Однак більшість могил і надгробків знаходяться у неналежному стані, деякі вщент зруйновані, деякі знаходились на вже знищених кладовищах, деякі неможливо відшукати. Т. Лебединська не тільки знаходить, але й відновлює деякі надгробки. Так нещодавно відновлено надгробок на могилі видатного українського скульптора Леоніда Позена на Смоленському кладовищі. Л. Позен родом з Полтавщини, був членом Товариства Передвижників, дійсним членом Петербурзької академії мистецтв, автором численних скульптур, серед яких пам'ятники Гоголю та Котляревському в Полтаві.

Більше 400 фотографій зроблено для видання вже згаданим вище Петром Тарасенком. Він разом з Т. Лебединською розшукував і впорядковував надгробки та місця поховання українців на трьох найбільших цвинтарях Санкт-Петербурга (Смоленському, цвинтарях Олександрівсько-Невської Лаври, цвинтар Новодівичого монастиря та ін.). У книзі подано інформацію про роки народження і смерті, професію похованого, фотографії, стислі відомості про пам'ятник чи надгробну плиту, місце поховання. Автори змогли врятувати чимало могил. Позаяк за правилами, якщо могила занедбана, впродовж тривалого часу не доглядається, адміністрація кладовища має право її знищити.

Під час спілкування з Тетяною Миколаївною складається враження, що вона знає про український Санкт-Петербург все, але в неї ще багато дослідницьких ідей і планів. Тетяна Лебединська мріє про відкриття філії НДІ українознавства у Санкт-Петербурзі, про створення альбому «Український Санкт-Петербург за 300 років», про туристичний тур для студентів, освітян і науковців, про те, щоб український Петербург, і, перш за все, шевченківський Петербург відчув піклування з боку Батьківщини.

Перебуваючи під час пандемії у Києві, Тетяна Миколаївна не може бути байдужою і до культурного життя Батьківщини, наприклад, до майбутнього будинку, в якому вона зростала, знаменитого РОЛІТу – будинку «Робітників літератури», адже сьогодні продане двоповерхове приміщення у дворі, де жили люди, що обслуговували будинок письменників. Перед ним – два 85-річні каштани, ровесники РОЛІТу. Саме під цими деревами написані слова «Київського вальсу»: «Знову цвітуть каштани...». Ці дерева пережили війну, під ними відпочивали митці – жителі будинку, гралися діти. Але чи переживуть каштани ту реставрацію та реконструкцію, яку задумали нові власники? Тетяна Миколаївна звернулася до влади Києва з пропозицією створити тут філію Музею літератури, або, якщо й кафе, то літературне, інтелектуальне, зі старими фотографіями, що зафіксували моменти історії РОЛІТу. Біля будинку з 29 меморіальними дошками можна, на думку Т. Лебединської, проводити кількогодінні екскурсії «Літературний Київ», а у відремонтованому будинку організувати виставки до ювілеїв письменників. Саме з такими ідеями звертається Тетяна Миколаївна до можновладців через газету «Слово Просвіти» [9, с. 16].

І це тільки частина вже реалізованого і задуманого цією мудрою, інтелігентною, енергійною жінкою.

Наукова і просвітницька робота Тетяни Лебединської стала справжнім подвижництвом. Це більша частина її життя і простір для виявлення найкращих якостей – патріотизму, високої моральності, шляхетності, наукової етики. Особливо уважна Тетяна Миколаївна до останньої, адже сьогодні «окремі науковці і політики, аби ствердити свої позиції, дозволяють собі перекручувати певні історичні факти, не володіючи достовірною інформацією і не спираючись на джерела. ...Але хіба можна гратися з минулим?» [11].

Висновки. Своїм прикладом Тетяна Миколаївна демонструє, що творча діяльність видатної особи є не адаптивною, а перетворюючою, і характеризує здатність особистості «бути причиною змін у бутті» (С. Кримський), вона надихає інших представників діаспори та вчених України на нові наукові розвідки, а головне – на практичну культуротворчу діяльність. Власне діяльність Тетяни Лебединської – це і є практична філософія любові до Батьківщини. Завдяки подвижницькій інтелектуальній діяльності Т.М. Лебединської та кількох інших ентузіастів, утворилася сполучна ланка між Петербургом і Києвом, зберігається український культурний код у Північній Пальмірі.

1. Арабські прислів'я та приказки: у перекладі Тетяни Лебединської, Юрія Кругльяка. К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1981. 166 с.

2. Білан А. Там України дух. *Українська культура*. 2003. № 1. С. 32.

3. Лебединская Т.Н. И.С. Мазепа – кавалер ордена Святого апостола Андрея Первозванного. СПб., 2008. 28 с.

4. Лебединская Т.Н. Памятные места Т.Г. Шевченко в Санкт-Петербурге. СПб.: ООО «Биль-Бо», 2004. 94 с.

5. Лебединская Т.Н. Санкт-Петербург и Украина. XVIII-XX вв. *Историко-биографический словарь*. СПб.: ИОВ РАО, 2002. 284 с.

6. Лебединська Т. Українці Канади та Санкт-Петербурга. *Українська культура*. 1997. №7. С. 34–35.

7. Лебединська Т.М. Український некрополь Санкт-Петербурга / Т.М. Лебединська, П.М. Тарасенко. К.: Видавничий дім «Стилос», 2007. 136 с.

8. Лебединська Т.М. Шевченківський Петербург: кишеньковий путівник. К.: Видавничий дім «Стилос», 2015. 176 с.

9. Лебединська Тетяна. Пам'ятка архітектури, культури і історії продається. *Слово Просвіти*. 2018. № 35 (983) 30 серпня–5 вересня.

10. Лебединська Тетяна Миколаївна. Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості / Упор. В.А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.

11. Пономаренко Л. «Мені Україна, як рана у серці, болють...». URL: <http://archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1905>

12. «Санкт-Петербург и Украина как имагологическое развитие межкультурного взаимопонимания (XVIII-начало XX веков)»: *Материалы XX Международного научного семинара, октябрь 2020* / Под общей редакцией Т.Н. Лебединской, В.П. Леонова. Санкт-Петербург – Нежин: ЧП Лысенко Н.М., 2020. 720 с.

13. Сергійчук В. Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда... Вишгород: ПП Сергійчук М.І. 2013. 710с.

14. Сулима М.М. Лебединська Тетяна Миколаївна. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=53565

15. Тетяна Лебединська. Українського цвіту по всьому світу / Авт.-упоряд. Н. Бурець-Струк, О. Матвійчук; ред. І. Войцехівська [та ін.]. К.: Світ Успіху, 2008. С.140–141.

16. Ткаченко В.І. Лебединська Тетяна Миколаївна. *Українська літературна енциклопедія: У 5 т.* К.: УРЕ ім. М.П.Бажана, 1995. Т.3. С.142–143.

References

1. *Arabs'ki prysliv'ia ta prykazky: u perekladi Tetiany Lebedyns'koi, Yurii Kruhliaka*. (1981). [Arabic proverbs and sayings: translated by Tatiana Lebedynska, Yuri Kruglyak]. Kyiv: Vydavnytstvo khudozhn'oi literatury «Dnipro». 166 s. (in Ukrainian).

2. Bilan A. (2003). *Tam Ukrainy dukh* [There is the spirit of Ukraine]. *Ukrains'ka kul'tura*. № 1. S. 32. (in Ukrainian).

3. Lebedinskaya T.N. (2008). *I.S. Mazepa – kavaler ordena Svyatogo apostola Andrey a Pervozvannogo* [I.S. Mazepa is a Chevalier of the Order of the Holy Apostle Andrew the First-Called]. SPb. 28 s. (in Russian).

4. Lebedinskaya T.N. (2004). *Pamyatnye mesta T.G. Shevchenko v Sankt-Peterburge* [Memorable places of T.G. Shevchenko in St. Petersburg]. SPb.: ООО «Bil'-Bo». 94 s. (in Russian).

5. Lebedinskaya T.N. (2002). *Sankt-Peterburg i Ukraina. XVIII-XX vv. Istoriko-biograficheskij slovar'* [Saint Petersburg and Ukraine. XVIII-XX centuries. Historical and Biographical Dictionary]. SPb.: IOV RAO. 284 s. (in Russian).

6. Lebedinska T. (1997). *Ukrainci Kanady ta Sankt-Peterburha* [Ukrainians of Canada and St. Petersburg]. *Ukrains'ka kul'tura*. №7. S. 34-35. (in Ukrainian).

7. Lebedinska T.M. (2007). *Ukrains'kyj nekropol' Sankt-Peterburha* / T.M. Lebedyns'ka, P.M. Tarasenko. [Ukrainian necropolis of St. Petersburg] Kyiv: Vydavnychij dim «Stylos». 136 s. (in Ukrainian).

8. Lebedinska T.M. (2015). *Shevchenkivsk'kyj Peterburh : kyshen'kovyj putivnyk* [Shevchenko's Petersburg: a pocket guide]. Kyiv: Vydavnychij dim «Stylos». 176 s. (in Ukrainian).

9. Lebedinska Tetiana. (2018). *Pam'iatka arkhitektury, kul'tury i istorii prodaiet'sia* [Architectural, cultural and historical monument for sale]. *Slovo Prosvity*. 2018. № 35 (983) 30 serpnia–5 veresnia. S. 16. (in Ukrainian).

10. *Lebedyns'ka Tetiana Mykolaivna*. [Lebedynska Tetyana Mykolayivna]. *Ukrains'ka diaspora: literaturni postati, tvory, bibliografichni vidomosti* (2012). Upor. V.A. Prosalovoi. Donets'k: Skhidnyj vydavnychij dim. 516 s. S. 272. (in Ukrainian).

11. Ponomarenko L. «*Meni Ukraina, iak rana u sertsy, bolyt'...*» ["Ukraine hurts like a wound in my heart..."]. URL: <http://archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1905> (in Ukrainian).

12. «*Sankt-Peterburg i Ukraina kak imagologicheskoe razvitie mezhkul'turnogo vzaimoponimaniya (XVIII-nachalo XX vekov)*»: *Materialy XX Mezhdunarodnogo nauchnogo seminara, oktyabr' 2020* ["St. Petersburg and Ukraine as the imagological development of intercultural understanding (XVIII - early XX centuries)]: *Materials of the XX International Scientific Seminar, October, 2020*]. Sankt-Peterburg – Nezhin: ChP Lysenko N.M. 720 s. (in Russian, in Ukrainian).

13. Serhijchuk V. (2013). *Ukrainci Sankt-Peterburha, Petrohrada, Leninhrada...* [Ukrainians of St. Petersburg, Petrograd, Leningrad...]. Vyshhorod: PP Serhijchuk M I. 710 c. (in Ukrainian).

14. Sulyma M.M. (2001). *Lebedyns'ka Tetiana Mykolaivna* [Lebedynska Tetyana Mykolayivna]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=53565 (in Ukrainian).

15. Tetiana Lebedynska. *Ukrains'koho tsvitu po vs'omu svitu*. (2008). [Tatiana Lebedynska. Ukrainian color around the world]. Avt.-uporiad. N. Burets'-Struk, O. Matvijchuk; red. I. Vojtsekhivs'ka [ta in.]. K.: Svit Uspikhu. 272 s. S.140-141. (in Ukrainian).

16. Tkachenko V.I. (1995). *Lebedyns'ka Tetiana Mykolaivna* [Lebedynska Tetyana Mykolayivna].

Ukrains'ka literaturna entsyklopediia. U 5 t. Kyiv: URE im. M.P. Bazhana. T. 3. S.142-143. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.19>
УДК 304(477)

Михайло Цюрупа

доктор філософських наук,
професор кафедри військової підготовки,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ

ORCID: 0000-0003-0464-7939

Email: mvz999@ukr.net

ЗМІНА ПАРАДИГМ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ДОКТРИНАХ ТА СТРАТЕГІЯХ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Анотація. Часові межі життя одного покоління складають приблизно 25-30 років, тому прожитий у боротьбі за розбудову власної держави та її збройний захист цей час для України відходить в історію першого покоління створення та спроб дотримання чотирьох Воєнних доктрин (1993-2004-2012-2015), у яких проголошувався власний оборонний курс нашої країни.

Теоретичною базою цих офіційних документів були певні парадигми воєнно-політичного мислення, згідно яких Україна не вважала війну продовженням політики. Спрямованість та принципові положення воєнної політики (оборонної або політики в галузі безпеки згідно європейської термінології) для сучасної України з середини 20-х років ХІХ століття, як і 100 років тому, знову вийшли на перший план у зв'язку із реалізацією раніше абстрактних понять «анексія», «окупація», «війна», яких начебто не існувало для нашої країни у новітній історії. Але сьогодні сталося їхнє втілення чи, за образом Франца Кафки, «перевтілення» у загрозливі форми мілітарної практики Росії супроти нашої держави, кінця якої поки що не видно у найближчій перспективі. Воєнно-теоретичною і політичною відповіддю стала «Воєнна стратегія України» 2021 р., яка «відкрила» нове покоління парадигм воєнно-політичного мислення. Головною тезою стає переконання, що захист суверенітету та зміцнення воєнної безпеки є створення «всеохоплюючої системи оборони» з інтеграцією всіх сил держави та громадянського суспільства, силових структур і добровольців, адміністративних регіонів та територіальних громад. Ми будемо доводити, що це філософія воєнної безпеки замість раніше висловлених доктринальних воєнно-політичних ідей покладання справи загальнодержавного значення на сили сектору оборони. Нове покоління суспільного життя Україна починатиме з новою парадигмою воєнно-політичного мислення, центральною ідеєю якого є перехід від сподівань на політичні важелі забезпечення оборони міжнародним співробітництвом до створення системи всеохоплюючої національної безпеки із синергетичним потенціалом українства.

Ключові слова: Воєнна доктрина України, парадигми воєнно-політичного мислення, система всеохоплюючої (тотальної) безпеки.

Mykhailo Tsiurupa

Professor Dr. in philosophical sciences,
Professor of the Department of Military training,
National University defense of Ukraine

CHANGING OF PARADIGM IN MILITARY-POLITICAL THINKING IN THE DOCTRINES AND STRATEGIES OF MILITARY SECURITY OF UKRAINE OF THE 20th AND 21st CENTURIES

Abstract: The time limits of the life of one generation are about 25-30 years, so lived in the struggle for building its own state and its armed defence, this time for Ukraine goes down in the history of the first generation of creation and attempts to comply with four military doctrines (1993-2004-2012-2015), in which our own defence course was proclaimed.

The theoretical basis of these official documents of significance were certain paradigms of military-political thinking, according to which Ukraine did not consider it a continuation of politics. The direction and principles of military policy (defence or security policy in European terminology) for modern Ukraine from the mid-20s of the XIX century, as well as 100 years ago, again came to the fore in connection with the implementation of previously abstract concepts "annexation", "occupation", "war", which allegedly did not exist for our country in recent history. But today they have been embodied or, in the image of Franz Kafka, "reincarnated" into threatening forms of Russia's military practice against our state, the end of which is not yet visible in the near future. The military-theoretical and political response was the "Military Strategy of Ukraine" in 2021, which "opened" a new generation of paradigms of military-political thinking. The main thesis is the belief that the protection of sovereignty and strengthening of military security is the military-theoretical and political response was the "Military Strategy of Ukraine" in 2021, which "opened" a new generation of paradigms of military-political thinking. The main thesis is the belief that the protection of sovereignty and strengthening of military security is the creation of a "comprehensive defence system" with the integration of all forces of the state and civil society, law enforcement agencies and volunteers, administrative regions and territorial communities.

The military-theoretical and political response was the "Military Strategy of Ukraine" in 2021, which "opened" a new generation of paradigms of military-political thinking. We will prove that this is a philosophy of military security instead of the previously expressed doctrinal military-political ideas of entrusting a matter of national importance to the forces of the defence sector. The new generation of public life Ukraine will begin with a new paradigm of military-political thinking, the central idea of which is the transition from hopes for the political levers of defence for international cooperation to the creation of a system of comprehensive national security with the synergistic potential of Ukrainianness.

Keywords: Military doctrine of Ukraine, paradigms of military-political thinking, system of all-encompassing (total) security.

Постановка проблеми. Незабаром Україна та її союзники у боротьбі з російською агресією, друзі та товариші по розвитку демократичних європейських стандартів життя будуть святкувати 30-річний ювілей незалежності – час життя одного покоління. За цей період у оборонній сфері були розроблені Воєнні доктрини та основи різних парадигм воєнно-політичного мислення, коли воєнна безпека покладалась на сектор безпеки і оборони, власні сили чи разом із союзниками. Новий етап розпочався із прийняттям принципово нової Стратегії «Воєнної безпеки України» 2021 року, яка заснована на новій філософії оборони, яка викликає як критику, так і незрозуміння сутності цієї філософії – інтегрувати всі сили суспільства: держави і громадянського суспільства, адміністративних одиниць і територіальних громад, професіоналів у військовій сфері та добровольців-волонтерів. Це, на наш погляд, повернення до витоків української воєнно-теоретичної думки, певна «реактивація» передбачень теоретиків «тотальної системи оборони українського суспільства», а не сподівань на зовнішню допомогу тих, чий інтереси можуть бути «спекулятивними».

Ступінь розробки проблеми. Незважаючи на незначний інтерес громадськості та наукових кіл сучасної України стосовно воєнно-доктринальних ідей у порівнянні з початком ХХ ст., коли у дискусію щодо національної воєнної доктрини воєнних теоретиків включились представники «Общества ревнителей воєнних знаній» Київського, Харківського, Чугувського відділів, склався певний пласт літератури щодо ідей М. Колодзінського створення національної воєнної доктрини та змісту сучасних стратегій. Це роботи Г. Костенка, О. Погірко, С. Лісної, О. Зайцева, представлені у списку літератури, а також коментарі до Воєнних доктрин незалежної України [9].

Виклад основного матеріалу. Якщо піти «від супротивного», як прийнято серед доказів елементарної

логіки, то слід визнати два «знакових» показники слідування нашим противником, державою-агресором, проголошених «доктринами Герасимова» 2013 р. та 2019 р. віх войовничого курсу. Мова йде щодо ведення різних модусів війн, які допомагають намірам Росії реалізувати імперські амбіції. Правда, нещодавнє оголошення частини території Північного полюсу Росією своєю власністю вже не вписується у логіку взаємин між державами, навіть елементарну.

Спершу у грудні 2013 р. у розпал «Революції гідності» у Москві було заявлено про встановлення визначених свавільно, як і положень інших доктрин РФ, пропорцій 1:4 військових і невоєнних насильницьких дій на противника (малось на увазі Україну) і цей «науковий» сценарій був реалізований при захопленні АР Крим та м. Севастополь. Ми залишаємо поза увагою болюче і дискусійне питання відносно адекватної відповіді-оборони територіальної цілісності України, обов'язок якої Конституцією 1996 р. було покладено на весь народ (ст.17.), а гарантувати цілісність держави мав Президент (ст.102).

Сьогодні, окрім важливих практичних заходів створення системи всеохоплюючої оборони, постало питання відповідних системних реакцій на екзистенційні загрози країні. Вони виразно виявились внаслідок тривалого військового конфлікту на південних і східних кордонах, ще не визначеного достеменно у міжнародно-правовому відношенні, «гібридному» у воєнно-технічному плані. Тому актуальним є завдання теоретичного осмислення цих ризиків, концептуалізація планів, намірів, стратегій в галузі оборонного будівництва.

Для розуміння логіки зміни доктринальних воєнно-політичних поглядів в Україні, обумовлених кардинальними змінами у безпековому середовищі та появою нових системних загроз, ми обрали запропоновану Томасом Куном теоретичну конструкцію,

названу ним «парадигма» та підтриману у соціально-політичних дослідженнях Р. Мертона, Е. Хамагуті, Ф. Рудича. Узагальнення підходів до теоретичних конструктів типу «парадигма», «модель», «доктрина» вдало здійснено японським мислителем Е. Хамагуті, в результаті чого ми маємо «модель запитань до фахівців і відповідей на запитання в даний історичний період».

Звернення до парадигми дає можливість охоплення у єдиній теоретичній конструкції конкретних гіпотез-відповідей на проблемні питання соціального знання, тобто мати надійний інструмент історично-наукового дослідження актуальних завдань, де важить поза особистісний характер наукового знання, колективізм груп вчених, організований скептицизм стосовно «легких шляхів» вирішення дослідницьких завдань і певна усталеність, висловлених положень.

Терміном «доктрина» ми додатково засвідчуємо усталену значущість, авторитетність фундаментальних ідей, як правило висловлених у формі документа, тому це поняття здебільшого використовується у правничих, політичних і воєнних науках.

Історизм системи поглядів, концептуальна всеохопленість підходів до оборонних питань держави та спільність науковців є принциповими засадами розуміння парадигми воєнно-політичного мислення. Зважаючи, що Воєнні доктрини України безумовно розроблялись групами вчених-аналітиків за участі представників правлячого класу, які повинні були б, окрім істини, не мати, за пропозицією Мертона, корисливих інтересів, інструментальність використання логіки змін воєнно-політичної парадигми стає очевидною.

Аналіз не багатьох робіт у цій ділянці дослідження показують кричущу некомпетентність у «компетентних аналітиків». Так, на урядовому порталі вказано, що Воєнна доктрина 2004 р., затверджена Законом України 2003 р. ???, інше джерело вказує на «Воєнну доктрину 2020 р.», хоча це були лише пропозиції Міністерства оборони. Валентин Бадрак, директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння пише: «за часів президентства Януковича Україна мала дуже пристойні і правильні документи в галузі оборонного планування, а деякі позиції в них були *вписані ідеально*» (курсив наш) [2]. Натомість, при зверненні до тексту Воєнної доктрини тих часів, а саме до офіційного документу 2012 р., знаходимо положення, що розв'язання війни на кордонах України є «малоймовірним» (?). «Малоймовірна» війна почалась вже за 1,5 роки, тому «ідеальність» можна тлумачити як протилежність матеріальному: у правників поняття «матеріальної істини» означає її правильність, те, що підтверджено. Крім того, у доктрині часів керування біглим президентом (2010-2013 рр.) небезпеки відшукувались у «внутрішніх» загрозах режиму, що нагадує сьгоднішній білоруський варіант воєнно-політичного мислення. До речі, у пропозиціях ще 2009 р. щодо прийняття воєнної доктрини Білорусі серед загроз вказувались ще й «наркотрафік, обіг наркотиків», який є явно актуальним для Колумбії, Афганістану тощо.

У попередніх публікаціях [14] ми виходили з того, що існують три принципи парадигми у сфері воєнно-політичного мислення, названих згідно імен їхніх засновників К. Клаузевіца, Гельмута Мольтке Старшого та Сунь Цзи. Перший у роботі «Про війну» в діалектичному зв'язку: політика – збройне насильство, віддавав пальму першості першому чиннику, тоді як другий (Г. Мольтке – Старший) вирішальним фактором покладав військову потугу, що сама по собі є фактором, який формує (чи «деформує») політичну лінію, поведінку держави. А 2,5 тис. років тому Сунь Цзи визнавав необхідність обережного поводження із небезпечною для обох сторін «воєнною» зброєю політики насильства та розпочав формування «стратегії не прямих дій».

Всі чотири Воєнних доктрини незалежної України об'єднувала центральна політична теза: «наша країна не вважає війну продовженням політики» при ігноруванні того, що на міжнародній арені відбувається «змагання», а політика сусідніх держав могла мати великий діапазон хитань: від «розумної» у своїй основі та добросусідської до «самогубної» чи «божевільної».

Нещодавно на економічному форумі в Європі аналітик Центру досліджень безпеки Іспанії Федеріко Азнар Фернандес-Могтесинос влучно відмітив, що глобалізація призвела до зниження рівня всезагальної безпеки, він парадоксальним чином для творців воєнних доктрин України цього століття заявив, що «війна є сфера розумного, тому політики використовують її цілераціонально [1, с. 33].

Швидше за все, вищезгадана заява України була зроблена для своєї громадськості та сусідів як гасло, а не як науковий висновок, бо війна завжди продовжує політику попередніх станів суспільства, будь то «озброєний мир», «перемир'я» чи очікування реваншу за поразку країни у попередніх збройних змаганнях.

При єдності спрямованості воєнно-політичного мислення стосовно центрального стрижня – оборонного характеру всієї мілітарної сфери із щирим бажанням уникнути звинувачень до підготовки збройних змагань із сусідніми країнами – українські воєнні доктрини проголошували мирну спрямованість, відсутність тих, хто розглядається конкретно у якості ворога, встановлювали межі оборонної достатності, за які країна ніколи не переступить, сучасною мовою висловлені сполученням «червона лінія». В цілому, ця фраза нагадує назву твору Джеймса Джонса «Тонка червона лінія» про небезпеки для людства переходу від «розумного» миру до безумства війни.

На першому етапі нашого дослідження виявлено значне коливання генеральної лінії принципів позицій українського бачення системи безпеки: від позаблокової (2012 р.) стратегії до чітко зорієнтованій на євроінтеграцію та воєнно-політичне співробітництво з НАТО (2015 р.). У політичній теорії метанукового рівня «political science» такі зміни можна пояснити терміном «лімітрофф». Тобто політична лінія визначена прикордонним станом нашої країни на перетині комунікацій Схід – Захід, Південь – Північ, де безпекові

загрози можна очікувати із різних сторін, але гнучкість доходила до межі безпринципності.

У пошуках автентичної місцю незалежній Україні у конфліктогенному світі потрібної доктрини (стратегії) воєнної безпеки потрібно звернутись до смислового поля терміну «витоки» національної воєнно-політичної думки. Він у цій сфері означає пошук власних, притаманних історії становленню нашої держави духовних підвалин воєнно-політичного мислення так само, як за аналогією назви твору Алексіса Токвіля, у політичній царині відбувались пошуки особливостей демократії в Америці.

Ставлення до смислового поля терміну «соціальні витоки» не однозначне: наприклад, у романі французької письменниці російського походження Анни Вяземські «Горстка людей» героїня принципово відмежовується від історії родинних відносин шляхетних людей, щоб почати власну історію життя в новій країні, в нову післяреволюційну епоху [8, с.15]. Навряд це плідна ідея, адже наш час поступово, непомітно стає історією, яка не знає перерви. Академік Сергій Кримський казав з цього приводу, що минуле і сьогоденне також включаються у майбутні витоки ідей.

Витоки української воєнно-політичної доктринальної думки сягають вглиб століть, починаючи з «Молитви» митрополита Іларіона XI ст., який звертався до Господа з проханням: «ворогів згони, мир затверди, язики примири...*(переклад наш)*» [10, с. 123]. Але за сотні років перебування в складі царської Росії в умовах заборон мовити, думати, спілкуватись українською, тільки на умовах анонімності, замаскованого національного характеру свідомості можна було висловити доктринальні ідеї нашої Вітчизни.

Користуючись тимчасовою демократизацією суспільного життя при проведенні буржуазних реформ 60-х років XIX ст. у Росії, анонімні автори при Київському видавництві воєнної літератури друкарні Давиденка спланували друк робіт воєнно-політичного змісту. У першій брошурі «Военноеведение. Первый опыт этой науки. Беглый очерк начальных оснований» робилася спроба висловити доктринальні погляди щодо воєнної політики і воєнної сили держави [3].

Не маючи змоги у 1871 р. відкрито висловити свої погляди на національну воєнну доктрину, київські автори проводили думку, що коли немає двох держав схожих одна на одну, то й політика та збройні сили повинні відповідати складовим характеру держави: природі, особливостям військової сили народу, політиці (це дещо нагадувало культурологічні ідеї Гердера). Не погоджуючись з К. Клаузевіцем, який абстрактно підходив до політики як до розумного в своїй основі, автори «Военноеведения» розподіляли політику на «природну», детерміновану життям народу, та «зовнішню», нав'язану ззовні, означаючи не властиву українській державі, засновану на законах європейської біржової спекуляції. Вони вважали, що нашому народу притаманна «природна», відверта – «прозора», як кажуть нині, воєнна політика. На неї впливають не стільки зовнішні ознаки держави (територія, фізичні

характеристики народу), як «органічні характеристики» – духовні сили, племінні особливості, культура і характер народу, історичний розвиток країни і т. д.

У попередніх публікаціях ми висвітлили доробок Симона Петлюри і Павла Скоропадського та можемо підсумувати: перший у революційний 1918 р. намагався закласти наукові основи організації нових збройних сил, привітав вступ до українського війська провідних фахівців з російської та інших армій, сам планував здійснити розробку воєнно-доктринальних ідей нової держави. Павло Скоропадський за нетривалий час діяльності просунувся вперед у справі створення воєнної доктрини. Восени 1918 р. ним був затверджений «Статут військової повинності», розроблена «Пояснювальна записка» до цього Статуту, в яких поєднувались воєнно-технічні та політично-доктринальні положення стосовно збройного захисту молоді країни.

Позаполітичність української армії, встановлена Статутом гетьмана Скоропадського та Військовим міністром Рогозою в «Пояснювальній записці» обґрунтовувалась висновками воєнної науки, була кроком продуманим, осмисленим, виваженим. У часи, коли на теренах України діяли війська принаймні 5-ти армій різних кольорів політичного спектру, гасло аполітичності армії мало великий сенс.

Окремі положення «Статуту військової повинності» мають актуальні ідеї доктринального характеру. Враховуючи можливі великі втрати в сучасній війні, утворювалась нова категорія «народний резерв», яка охоплювала чоловіків з військовою підготовкою у віці 38-45 років, у свою чергу, громадяни, вільні від виконання обов'язків військової служби, повинні були оплачувати воєнний податок (ст. 2 Статуту) [2, гл. 13].

Отже, у революційні роки головною воєнно-політичною настановою було намагання позбавитись тягара царського режиму імперської армії.

Варто вказати, що у «Стратегії воєнної безпеки України» 2021 р. висловлено необхідність мати «підготовлений резерв», «професійний резерв», що явно співзвучно ідеям Павла Скоропадського.

На початку 30-х років минулого століття склалась інша ситуація. По-перше, існував офіційний (радянський) та альтернативний напрямок розробки воєнних доктрин XX ст. на рівні ідеологічному та науковому. Офіційний напрямок відчував вплив з імперських часів заборони займатись воєнною доктриною: у радянські часи цей наказ був «мовчазним», тому воєнної доктрини не існувало аж до кризової ситуації 1987 р. із Варшавським пактом. Своєрідне «табу» на власне концептуальне воєнно-політичне мислення виходило із суворого контролю партократії соціалістичних країн за визначення безпекових загроз усьому табору країн.

Розробкою альтернативної воєнної доктрини займався полковник УПА Михайло Колодзінський (1902 – 1939 рр.), який за сміливість і бойову відвагу отримав прізвисько «Гусар». Відома тільки перша частина його монографії «Українська воєнна доктрина», а у цілому

теоретико-методологічна спадщина М. Колодзінського стає все більш дослідженою, з'явилися ґрунтовні роботи В. Яшана, С. Лісіної, О. Зайцева [9]. Дослідники єдині у тому, що з присутнім національним максималізмом та ідейним запалом борця з «Советами» він поширював національні інтенції збройної боротьби незалежності України до українізованих земель півдня Росії.

Сама назва праці (жанр) як «доктрина» ним трактована більш змістовно – це складова світогляду певного народу. Він розумів під доктриною філософсько-світоглядне ставлення всієї нації до війни у свій захист, її завдання «розкривати національну свідомість, сперту не лише на одній мові, звичаях чи культурі, а на тому, що нарід, як один муж, виступає до боротьби з ворогами» [11, с. 20].

+ Важливою ідеєю Колодзінського була наступна – немає двох схожих держав, тому не може бути двох співзвучних доктрин. Як бачимо, витоки цієї думки знаходимо ще у «Воєнноведенні» 1871 р.

Ця проста ідея дивним чином ніяк не затвердиться у змісті та формі воєнно-політичного мислення багатьох вітчизняних діячів, тому з самого початку столітньої історії розробки українських воєнних доктрин ми фіксуємо повтори, не критичні запозичення із російських джерел. Так, Статут Павла Скоропадського не менше, ніж на 40% тексту повторив зміст російського Статуту 1918 року.

Навіть приблизний контекст-аналіз статей Конституції України 1996 р. стосовно воєнної безпеки демонструє близькість позицій з Конституцією РФ 1993 р., але ж країни мали принципово різний характер загроз: наша країна у центрі Європи століттями виборювала право на суверенітет і добросусідство «на рівних» з іншими, тоді як імперські амбіції, месіанство «руського миру» передбачало експансію та превентивні дії щодо тих, хто не сприймав такий курс. Щоб не бути голослівним встановимо, що ст. 2 Конституції РФ вказує, що людина, її права та свободи являються найвищою соціальною цінністю», а ст. 3 Конституції України додає «життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку», ст. 3 у РФ визнає «носієм суверенітету та єдиним джерелом влади багатонаціональний народ», як і майже дослівно мовиться у ст. 5 в Україні.

Альтернативна доктрина М. Колодзінського виходила із постановки питання щодо «природи» політики держав, він справедливо вбачав у політиці західноєвропейських держав «спекулятивний характер», який, на наш погляд, відтепер втілюється в обережну підтримку України на тлі ще більш обережного спротиву російській агресії та окупації Криму. Слово «щирий» вживане М. Колодзінським у смислі «справжній», дійсний, не прихований.

У передмові до виданої у 2019 р. книги «Воєнна доктрина українських націоналістів» знаменно сказано, що «думки Колодзінського в майбутньому вимагатимуть реалізації, а українська нація до їх здійснення щораз більше наближується» [11]

Отже, нам вказано шлях «реактивації» філософських і політичних ідей українських вчених, аматорів-патріотів стосовно побудови системи воєнної безпеки. Якщо піддавати ретельному, лінгвістичному та ідейно-політичному аналізу зміни парадигми воєнно-політичного мислення у аспекті фундаментальних ідей: загрози, сценарії відповідей, принципи оборони у доктринах 1993 – 2004 – 2012 – 2015 рр. та «Стратегії воєнної безпеки України» 2021 р, то слід зважати на методологічно вагому думку Г. Ляйбніца стосовно того, що легше знаходиться схоже, ніж відмінне.

Отже, доволі легко визнати спільну миролюбну, оборонну спрямованість, відсутність тез щодо «превентивних дій» по відношенню до сусідів, «захисту осіб та груп поза межами території», тобто все те, що характеризує «не агресивну державу» за словами американського воєнного соціолога Чарльза Москоса.

При цьому перша офіційна Воєнна доктрина незалежної України 1993 р. носила явно виражений декларативний характер позбавлення від радянського минулого. У спадок було отримано третій у світі ядерний потенціал та «урочиста відмова» від нього стала прологом до Будапештського меморандуму 1994 р. із наївною думкою покладення власної безпеки на турботи інших країн. Дивним чином не бралось до уваги запеклість збройних конфліктів «країн-родичів» на Балканах 1992-1993 рр. із сумнозвісною різаниною мусульман у Сребрениці, де українські миротворці чудом і мужністю врятували тисячі молодих чоловіків.

У доктринах XIX ст. до початку російської агресії увага була приділена воєнно-політичним і воєннотехнічним засобам забезпечення безпеки держави, що цілком вкладалось у генеральну лінію еволюції української політики від «романтичного» до «прагматичного» етапу, а у воєнній політиці від етапу заперечення війни та відмови від ядерної зброї до визначення воєнних аспектів зміцнення безпеки [4; 5; 6].

Доктрини України носили підкреслено оборонний характер, бо наша держава не вбачала у будь-якій конкретній державі свого противника. Водночас у доктрині не заперечувалась наявність потенційної та реальної загрози і ризиків, причому як зовнішніх, так і внутрішніх для безпеки держави. Найбільш глибоким джерелом таких загроз вважається політична – послідовна недружня політика однієї держави або групи держав, або ж внутрішньополітична напруга та загрози дії сепаратистських і екстремістських сил (2012).

Але бажане за дійсне видавалось у положеннях доктрини 2012 року: було знайдено начебто позитивні зміни у воєнно-політичній обстановці, що, мовляв, зменшує потенціал небезпек: реформування збройної організації держав у бік їхнього кількісного скорочення, розвиток систем колективної безпеки; зміцнення довіри та поширення міжнародного співробітництва у воєнній сфері; зниження ризику розв'язання широкомасштабної війни, перш за все, ядерної.

Відзначалось, що головною ознакою воєнно-політичної обстановки є зміцнення довіри та поширення міжнародного співробітництва, хоча знов-таки, на

Близькому Сході проводились масштабні війни в Іраку та Афганістані, Ємені, але увага була зосереджена на геополітичних факторах: нові центри інтересів потужних країн, посилення суперечностей світових держав і регіональних лідерів щодо поділу сфер впливу.

Наголошено, що політика позаблоковості є важливим фактором зниження напруженості. Вона вперше була заявлена у Декларації про державний суверенітет України та не знайшла політично-правового закріплення у доктринах 1993 р., 2004 р., бо поточний політичний курс держави засновувався на планах входження у євроатлантичні оборонні структури. Так, у редакції 2004 р. мовилось про «активізацію євроатлантичної інтеграції України» (р. 2, п. 16), про «розвиток військово-політичного партнерства з НАТО і ЄС» (р. 2, п. 10).

У доктринах 1993 р. і 2004 р. питанням ядерної зброї, якою володіла Україна, була приділена значна увага, а надалі у зв'язку з ядерним роззброєнням та передачі збагаченого урану, який використовувався здебільшого в наукових цілях, центр уваги змістився до проблем гарантій безпеки та політико-дипломатичних важелів.

Режим Януковича, побоюючись внутрішніх протестних форм заперечення проросійського курсу, вважав необхідним переключити увагу на внутрішньополітичні чинники, які становлять загрози воєнній безпеці держави. Це «протиправна діяльність екстремістських сепаратистських релігійних організацій» [5], щодо яких автор й донині нічого не може додати. Отакі були положення «прописані ідеально», як пише наш опонент.

Зрештою було зроблено докорінним чином хибний висновок, що «війна малоймовірна», цей термін був замінений на поняття «воєнний конфлікт», що дезорієнтувало громадськість.

У розпал бойовищ на Сході України прийнята Воєнна доктрина 2015 р. чітко вказала, що «на сьогодні Україна вважає Росію воєнним противником» (п. 28), надала тлумачення основним термінам сфери безпеки і оборони (п. 4) та спрямувала країну на євроатлантичне військової співробітництво [13]. Її дія завершилась з прийняттям «Стратегії воєнної безпеки 2021 року», як це й було передбачено «Стратегією національної безпеки» 2018 р., однак її значення не вичерпано терміном існування: нарешті було чітко вказано на воєнного противника, рішуче заперечувалось «позаблоковість», що є постійним подразником путінського режиму, продуманий шлях входження у самий потужний (29 держав) воєнно-політичний союз.

Відтепер реалістичне ставлення до проблем безпеки втілюється у філософію національної безпеки, у якій, зокрема, використані досягнення сучасної методології – стосовно складових системи оборони використано термін «синергія», який позначає сукупний потенціал обороноздатності нашої країни більший, ніж арифметична складова окремо взятих сил держави, оборонного сектору та громадянського суспільства, волонтерів.

Нарешті справа воєнної безпеки стає, згідно замислу авторів цієї парадигми воєнно-політичного мислення, справою не тільки сектору безпеки і оборони, але й сил громадянського суспільства, підготовленого резерву та територіальних громад.

За три місяці після прийняття цього важливого документу вже розгорілись суперечки та побоювання щодо підготовки підрозділів «територіальної оборони», зокрема, обов'язкової служби у військовому резерві, але для нас головне – повернення до фундаментальних положень «Української воєнної доктрини» полум'яного патріота Михайла Колодзінського стосовно «тотальної участі» українства у справі захисту своєї вибореної незалежності.

Деяким дисонансом, правда, стало положення Стратегії 2021 року, що Україна значно поступається економічною та воєнною потугою своєму ворогові – РФ та їй складно тримати паритет сил, що, на наш погляд, не враховує моральні сили українського народу, бо з нами Бог і Правда. Нашим західним партнерам, у свою чергу, можливо, не сподобається рішуче переконання М. Колодзінського, що українці не відмовляються від чужої помочі, але вона зменшує власні сили пропорційно розміру наданої допомоги зі сторони. Недарма Стратегія 2021 р. наголошує на «синергії» всіх сил держави і громадянського суспільства, професійних воєнків, волонтерів, добровольців.

Висновок. Воєнна безпека нових незалежних держав завжди є першозначущою справою, бо минуле чіпляється за здобуту свободу та суверенітет молодих країн. За 30 років нашої країни було прийнято 4 воєнно-політичних офіційних документи – Воєнні доктрини 1993-2004-2012-2015 рр., які проголосили миролюбний оборонний курс. Відтепер потрібна зрозуміла громадськості, всьому народові, громадянському суспільству стратегічна програма побудови «системи всеохоплюючої оборони», в якій інтегровані всі сили суспільства.

1. Federico Aznar Fernandes-Montesinos. We need to be prepared to live with lower level of security. *The Ukrainian Week*. 2019. № 10. Pp. 34–36.

2. Бадрак В. Нова воєнна доктрина. Яку стратегію оборони реалізовуватиме Україна. URL: https://lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voienna_doktrina_yaku_strategiyu.html

3. Военноеведение. Первый опыт этой науки. Беглый очерк начальных оснований. СПб, 1871.

4. Воєнна доктрина України: Указ Президента України від 15 черв. 2004 р. № 648/2004 . К.: МО України, 2004.

5. Воєнна доктрина України: Указ Президента України від 15 черв. 2004 р. № 648/2004 (в ред. Указу Президента України від 8 черв. 2012 р. № 390/2012). К.: МО України, 2012.

6. Воєнна доктрина України: Указ Президента України № 555 2015 року. К.: МО України, 2015.

7. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: Основа, 2019. 288 с.

8. Вяземські А. Горстка людей. Пер. с франц. Н. Хотинской. М.: Текст, 2001. 240 с.

9. Зайцев О. Воєнна доктрина Михайла Колодзінського. URL: <https://uamoderna.com/images/archiv/2013-20/Zaitsev.pdf>
10. Златоструй. Древняя Русь. X-XIII вв. М., 1990.
11. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. Торонто, 1957. 40 с.
12. Погірко О. Концептуальні засади нової Воєнної доктрини. *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 72–79.
13. Стратегія Воєнної безпеки України. Затверджена Указом Президента України 25 березня 2021 року № 121.
14. Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи загальної та воєнної політології. К.: Кондор, 2013. 528 с.

References

1. Federico Aznar Fernandez-Montesinos (2019). We need to be prepared to live with lower level of security. *The Ukrainian Week*. № 10. 34–36.
2. Badrak V. (2021). *Nova voienna doktryna. Yaku stratehiu oborony realizovuvatyme Ukraina* [A new military doctrine. What defense strategy will Ukraine implement?]. URL: lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voienna_doktryna_ya_ku_strategiyu.html (in Ukrainian).
3. Voennovedenye. *Pervyj opyt etoj nauky. Behlyj ocherk nachal'nykh osnovanyj* (1871). [Military science. The first experience of this science. A quick sketch of the initial foundations]. St. Petersburg. (in Russian).
4. *Voienna doktryna Ukrainy* (2012). [Military doctrine of Ukraine]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 15 cherv. 2004 r. № 648/2004 (v red. Ukazu Prezidenta Ukrainy vid 8 cherv. 2012 r. № 390/2012). Kyiv: MO Ukrainy. (in Ukrainian).
5. *Voienna doktryna Ukrainy* (2004). [Military doctrine of Ukraine]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 15 cherv. 2004 r. № 648/2004. Kyiv: MO Ukrainy. (in Ukrainian).

6. *Voienna doktryna Ukrainy* (2015). [Military doctrine of Ukraine]: Zatverdzhena Ukazom Prezidenta Ukrainy № 555 2015 roku. Kyiv: MO Ukrainy. (in Ukrainian).
7. *Voienna doktryna ukrains'kykh natsionalistiv* (2019). [The military doctrine of Ukrainian nationalists]. Kyiv: Osнова. 288 s. (in Ukrainian).
8. Viazemsky Anna. (2001). *Horstka liudej* [A handful of people] Per. s frants. N. Khotynskoj. Moscow: Tekst. 240 s. (in Russian).
9. Zajtsev O. *Voienna doktryna Mykhajla Kolodzinskoho* [Mikhail Kolodzinsky's military doctrine]. URL: <https://uamoderna.com/images/archiv/2013-20/Zaitsev.pdf> (in Ukrainian).
10. *Zlatostruj. Drevniaia Rus' X-XIII vv.* (1990). [Zlatostroy. Ancient Russia. X-XIII centuries]. Moscow. (in Russian).
11. Kolodzinsk'kyj M. (1957). *Ukrains'ka voienna doktryna* [Ukrainian military doctrine]. Торонто. 40 s. (in Ukrainian).
12. Pohibko O. (2013). *Kontseptual'ni zasady novoi Voiennoi doktryny* [Conceptual foundations of the new Military Doctrine]. *Yurydychnyj visnyk*. № 3. 72–79. (in Ukrainian).
13. *Stratehiia Voiennoi bezpeky Ukrainy* (2021). [Military Security Strategy of Ukraine] Zatverdzhena Ukazom Prezidenta Ukrainy 25 bereznia 2021 roku № 121. (in Ukrainian).
14. Tsiurupa M.V., Yasynska V.S. (2013). *Osnovy zahal'noi ta voiennoi politolohii* [Fundamentals of general and military-political science]. Kyiv: Kondor. 528 p. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.20>
УДК 327.58(=161.2)(1-87)

Юлія Шахно

здобувачка кафедри управління та євроінтеграції
НПУ ім. М. П. Драгоманова,
вчителька історії Криворізької гімназії № 95
Криворізької міської ради

ORCID: 0000-0001-5036-8258
Email: shahnojulija@ukr.net

АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МІГРАНТА ЯК ОСНОВА СУЧАСНИХ АНТИ/МІГРАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація. У статті представлені результати дослідження ціннісних детермінант міграційних процесів. Авторкою наголошується, що вся історія людства є ілюстрацією періодичного зростання або зниження його мобільності. У сучасних умовах зміни усталеного розуміння простору і часу та пандемічних викликів, перед науковцями постає проблема переосмислення даного явища. Зокрема, на нашу думку, особливої уваги потребує аксіологічна детермінація міграційних процесів як одна зі стратегій мікрорівневої (родинної), групової, суспільної взаємодії, що може носити позитивний чи негативний характер.

Створення концепту «аксіологічна карта мігранта» реалізовувалось посередництвом засобів картографування: меридіональної та горизонтальної системи координат, що презентують групові й індивідуальні модуси цінностей. Теоретичне обґрунтування теми дослідження здійснювалось відповідно до наступних принципів: беззаперечності структурної організації цінностей та індивідуалізованих варіантів їх ієрархії; залежності екзистенційного варіанту аксіологічної карти від рівня свободи емігранта, який

обумовлюється локалізацією виходу і напрямками подорожування, соціальними та правовими статусами суб'єктів взаємовідносин, об'єктивними факторами суспільного розвитку тощо; забезпечення процесу осягнення «іманентного сенсу» (М. Вебер) індивідуального вибору діаспорального буття, вивченням емпірико-плюралістичних координат.

Стверджується, що суспільство не може існувати без загальноприйнятого ціннісного мінімуму, що забезпечує його функціональність та поліструктурність. Проектування аксіологічних карт мігрантів як осягнення «іманентного сенсу» індивідуального вибору з побудови анти/міграційних стратегій є перспективним напрямком філософсько-політичних досліджень. Вивчення проєкції індивідуальних ціннісних пріоритетів дозволить коректувати напрямки державної політики у сфері освіти, соціальної комунікації, економіки тощо.

Ключові слова: «аксіологічна карта мігранта», проєктування, цінності, анти/міграційні стратегії.

Yuliya Shakhno,

external PhD candidate of the
Department of Management and European Integration
National Pedagogical Dragomanov University,
history teacher of Kryvyi Rih City Gymnasium no. 95
of Kryvyi Rih City Council

MIGRANT'S AXIOLOGICAL ORIENTATIONS AS A BASIS OF MODERN ANTI/MIGRATION STRATEGIES

The article presents the results of the study of the dialectic of value determinants of migration processes. The author emphasizes that the entire history of mankind is an illustration of the periodical increases or decreases in its mobility. In modern conditions of changing the established understanding of space and time as well as pandemic challenges, scientists face the problem of rethinking this phenomenon. In particular, in our opinion, the axiological determination of migration processes as one of the strategies of micro-level (family), group and social interaction, which can be both positive and antagonistic, requires special attention.

The creation of the concept of "axiological map of the migrant" was realized through the means of mapping: meridional and horizontal coordinate system, representing group and individual modes of values. Theoretical substantiation of the research topic was carried out in accordance with the following principles: indisputability (an a priori principle) of the structural organization of values and individualized variants of their hierarchy; the dependence of the existential variant of axiological map from the initial level of freedom of the emigrant and the potential to fluctuations of such level, which are determined by the localization of the exit and travel directions, social and legal statuses of the interacting parties, objective factors of social development, etc.; ensuring the process of comprehension of the "immanent meaning" (M. Weber) of the individual choice of diasporic existence, by studying the empirical-pluralistic coordinates.

It is argued that a society cannot exist without a generally accepted minimum of values, which ensures its functionality and multi-structural nature. Designing axiological maps of migrants in order to comprehend the "immanent meaning" of individual choice in building anti/migration strategies is a promising area of philosophical and political research. The study of projections of individual priorities will allow to adjust the directions of state policy in the field of education, social communication, economy, etc.

Key words: "axiological map of a migrant", design, values, anti / migration strategies.

Постановка проблеми. Аналіз ноуменальної дійсності дозволив З. Бауману стверджувати, що «ми є свідками реваншу кочового способу життя над принципом територіальності і осілості» [1]. Таке превальювання обумовлює тимчасовість, екстериторіальність людського буття, що супроводжується деструкціями усталених сенсожиттєвих установок, локальним і духовним знекоріненням. Породжені цими явищами мінливість і фрагментарність ціннісних орієнтацій трансформують усталені стандарти життєдіяльності, піддаючи їх постійній біфуркації, проблематизують екзистенційні виміри вибору. Додатковий акцент «люди-новимірності» (Протагор) гуманітарної науки потребує детальнішого вивчення

аксіологічних детермінант у межах міграційного контексту.

Аналіз наукових публікацій. Проблема цінностей була предметом вивчення А. Маслоу, М. Хайдеггера, М. Шелера, Ф. Фукуями, А. Гуревича, Е. Фромма, І. Бичко, Ю. Шайгороди, В. Андрущенко, О. Туренка та ін. Міграції як похідну глобалізаційних процесів досліджували В. Попков, Т. Юдина, Т. Цимбал, Л. Донскін, З. Бауман, Ж. Тощенко, В. Євтух та ін.

Мета статті. Розглянути основні аксіологічні детермінанти міграційних процесів у межах полірівневих і багатовимірних проєкцій індивідуальних/групових способів організації буття в «розсіянні».

Виклад основного матеріалу. В основі функціонування будь-якої форми організації суспільства (планетарного/групового масштабу) лежить фундаментальна система цінностей, яка наділена ідентифікаційними, субординаційними, оціночними, культуро-продукуючими, репрезентативними функціями тощо. Процес її становлення й актуалізація складових елементів детермінований історично та психологічно. Тому пріоритетність епохальних, цивілізаційних цінностей знаходить пряме відображення в індивідуальних вимірах людського буття.

Більшість сучасних дослідників наголошує на приматі особистого над суспільним. Так, О. Туренко, розглядаючи ціннісно-сміслові основи співіснування індивідуального та колективного, стверджує: «У сучасності ключові форми універсалізації сумісного буття втрачають свою світоглядну позитивність і оцінюються індивідами як механізми їх підкорення. Завдяки цьому життєсвіт людини отримує нову точку відліку – природні права переформатовуються в абсолютизацію особистих бажань. Колективне стає не метою, а «простором реалізації егоїстичних прагнень» [7, с. 5]. Актуалізує цей процес глобалізація, яка генерує різноманітні «граничні ситуації», задає координати життєвих колізій, а індивідуалізований шлях подолання перешкод, прибуття до «заданої точки» на карті, дуже схоже на героїзоване, авантурне, блискавичне турне в пошуках скарбу.

Саме виділення аксіології як окремої галузі філософського знання, дозволило вченим говорити про існування специфічного (наскрізного) середовища людського буття – аксіосфери, що являє собою субстанцію духовного змісту, категоріальним наповненням якої є цінності, у відповідності до яких реалізується її функціональність.

Тематика дослідження передбачає необхідність окреслити предмет аналізу через розробку концепту «аксіологічної карти мігранта». На наш погляд, вона являє собою умовну проекцію фундаментальних принципів організації буття «подорожувачого», що забезпечує індивідуальний поступ за рахунок системи ціннісних пріоритетів. Її моделювання передбачає виділення координат, що дозволить локалізувати ситуативну проекцію ціннісного виміру дійсності. Вихідними даними для означення аксіологічних координат є основи картографування, які обґрунтовуються через наступні аналогії: 1) поляризації проявів, дієвості, природи, характеристик та функціональності цінностей через кореляцію матеріального та ідеального, явного і уявного, суспільного й персонального, об'єктивного і суб'єктивного, абстрактного й конкретного, онтологічного та екзистенційного, укоріненого чи знекоріненого тощо; 2) горизонтальна проекція, як відображення індивідуального виміру аксіологічних пріоритетів, що презентує паралельність соціально-рольових варіацій та врівноваження ціннісного багажу («ціннісний екватор»), що є фактичним

проектом життєвого шляху мігранта; 3) меридіональна площина координат задана «вісьовою/нульовою» вертикаллю, що являє собою концепт абсолютних цінностей, які виступають підґрунтям інституалізації для суміжних цивілізаційних, моральних, духовних пріоритетів буття тощо.

Точки перетину глобалізованих меридіанів та екзистенційно-індивідуалізованих паралелей, з одного боку, утворюють системо-продукуючу цінність, яка задає нову ієрархію, шляхи досягнення мети, вибір засобів та методів її реалізації у межах спроектованих мереж аксіологічних площин, а з іншого – проектує багатовимірність та поліфункціональність суспільних полів, де реалізується ціннісна пріоритетність. Ці «поля або їх елементи можуть накладатися й взаємно підсилюватися, можуть конкурувати; діяти в цілком незалежних напрямках» [4, с. 92]. Детермінованість даного процесу здебільшого залежить не від мінливого просторово-часового континууму, а від впливовості даних індикаторів у сенсбуттєвій карті мігранта і бажання повертатися до них, як до базових, при реалізації власної дієвості, щоразу активізуючи їх значущість.

Паралельна проекція аксіологічної карти має два компоненти: мікрорівневий – особистісний та мезорівневий – груповий.

Цінності на індивідуальному рівні є емпірично обумовленими, рефлексивними новоутвореннями, що формуються у процесі соціалізації, шляхом особистісного екзистування: переживання соціальної дійсності, її багаторазової об'єктивності та присвоєння, що дозволяє окреслити сенсбуттєві пріоритети і досягти аксіологічного укорінення у паралельній та меридіональній проекції.

Однією з пріоритетних ціннісних орієнтацій будь-якої людини, зокрема і мігранта, є свобода. Свобода особистості – це і питання свободи волі, вибору та взаємозв'язку різних компонентів структури особистості: вольового, раціонального, ціннісного. «Свобода волі – здатність людини до самовизначеності в своїх діях» [6, с. 905]. В. Роменець зазначає що «це не ілюзія, а факт, який не суперечить принципу детермінізму». Слід тільки відмовитись від поверхового розуміння останнього. Так, «свобода і детермінізм вчинку виявляються лише моментами телеологічності, або доцільності, яка в плані вчинкової дії стає самоздійсненням» [5, с. 582-583]. Дана проблема складна та багатоаспектна. Її межі мають два модуси: «свобода від» та «свобода для», реалізація яких дає можливість усвідомити превалювання суб'єктивних/об'єктивних відносин і досягнути цілі та цінності, яких ми прагнемо досягти.

Контекстуальний розгляд цієї конотації знаходимо у статті З. Баумана «У пошуках центру, що тримає» [2]. У рамках осмислення поняття «фундаментальна конституція людини» як чіткої побудови, ієрархизованості, порядку, еволюції людського ества, що протиставлена децентрованої,

хаотичній спонтанності, автор обґрунтовує вроджену схильність до самоорганізації та самовпорядкування представників людського роду. Зазначає, що «недовизначеність і недоозначеність людини, позбавленої інстинктів, якими природа широко наділила інші види, перетворюють цю істоту на "жмуток можливостей", які мають пройти відбір, після чого окремі з них могли б викристалізуватися в реальність існування» [2, с. 202]. Явище дефіциту, породжене пригніченням інстинктивного начала, заповнюється набутими знаннями, які роблять мігрантів своїми заручниками. Ця ознака (тривожність/недовизначеність) має амбівалентну природу: вона не абсолютне зло, але й не абсолютне добро, є проявом поляризації в конструюванні аксіологічних карт. Породжена дестабілізація буття потребує постійної рефлексії, що дозволить означити коефіцієнт його «привабливості та потенційної корисності», породжуючи відчуття тривоги та страху. Автор наголошує, що єдиним шляхом виходу з цієї ситуації є зменшення варіативності потенцій, яке забезпечить інституційну, диференційну, структуровану сталість, впорядкованість буття. «Двоїстість – ось доля людини, ото ж людське існування лишатиметься двоїстим, вимушеним одночасно впізнавати себе в двох украй різних образах світмості й непередбачуваності» [2, с. 205]. Задана парадоксальність як непереборна риса людської істоти – почуття свободи і вільного вибору, що автономізує людину й одночасно породжує бажання позбавитись вибору та його наслідків, визначатиме пріоритетність чергування епох антропоцентрування та антроподецентрування в історії людства.

Принцип і цінність свободи вибору як демонстрації власної дієвості, покладено нами в основу процесів планування індивідуальних аксіологічних карт. Адаже вихідною точкою до реалізації міграції/еміграції/імміграції є констатація позитивного вибору на користь однієї із стратегій подорожування. На нашу думку, саме ціннісна детермінанта є первинною при добровільному, самостійному прийнятті рішення, тобто це не вимушена дія, спровокована природними чи антропогенними катаклізмами, а виважене рішення з усвідомленням ризиків та переваг його реалізації.

Первинними каталізаторами міграції є типологічні особливості поведінки індивіда: екстраверта та інтроверта. Зосереджені на внутрішньому, інтроверти, менш мобільні, тому радше залишаться, аніж виїдуть. Оптимальним варіантом для них виступатиме туристичне чи віртуальне подорожування: онлайн-екскурсії, дистанційне навчання/робота тощо. Відкриті, ексцентричні особи – екстраверти, навпаки, швидше схиллятимуться до переміщень, аніж залишаться.

Ще одним фактором є матеріальне становище потенційного мігранта. Науковці впевнено оцінюють сучасне суспільство як споживацьке. Тому меркантилізм як вид індивідуалістичного

протекціонізму в поєднанні з антропоцентризмом є пріоритетним ціннісним вектором в аксіологічній проєкції.

В основу життєдіяльності емігранта покладено бажання підвищити ефективність власного існування. Такий праксеологізм каталізує акт переміщення здебільшого на незначні відстані, з метою збереження права на відступ або створення плацдарму для подальшого подорожування. Найяскравішими представниками і протилежностями в цьому векторі є інтелектуальні та трудові мігранти. Перші намагаються досягти максимумів потенцій та абсолютів самореалізації, а другі – в пошуках/побудові «власного Ельдорадо» свідомо віддають себе «в рабство».

Вирішення матеріального питання не гарантує душевної гармонії, що дисонує через проблеми іншого характеру: люди звикають утікати від буденності, обтяженої сімейними обов'язками, одразу як виникають протиріччя через вичерпування створеного ними матеріального ресурсу. Здебільшого це нагадує стосунки жертви та грабіжника, в якій заробітчанин уречевлюється іншими членами родинного оточення, що підриває традиційні уявлення «безкорисливості», «любові», «співпереживання», «погляду в одну сторону», які асоціюються з таїнством шлюбу. Життя сім'ї в розлуці перетворює останній на симулякр сімейних відносин, який обумовлює одновимірність, симуляцію та імітацію гендерних ролей, а не реалізацію повноцінного сімейного, укоріненого буття. Деформацій зазнають субординаційні стосунки між членами родини, представниками поколінь, що провокує проблеми ідентифікації та ініціації підростаючого покоління, підсилює віталізм відносин, що є підґрунтям для екзистенційних фрустрацій усіх учасників процесу. Таке буттєве поневіряння знижує фізіологічну потребу в продовженні роду, бо чи захоче носій такої моделі поведінки перетворитись на його об'єкт. Провідна роль в урегулюванні даної проблеми належить державі, яка, застосовуючи принципи якорування, соціальної реклами, здатна ознайомлювати з можливими наслідками, популяризувати традиційні, помірковано-консервативні цінності сімейного життя, що дозволить мінімізувати ризики руйнації мікрорівневих спільнотних форм, обмежити масштаби міграції тощо.

Груповий компонент горизонтального планування аксіологічних карт мігранта виокремлений на основі реалізації особою власних соціальних ролей та соціальних статусів.

Піраміда потреб А. Маслоу оприявлює ціннісні пріоритети індивідуального рівня буття, проте формування уявлення про себе як самодостатню одиницю відбувається шляхом порівняння «Я» з «Іншим». Через що дана проєкція набуває нових конотацій, які усвідомлюються шляхом розуміння їх статусності у групових межах. Інстинктивно люди прагнуть позбавитись обтяжуючих обставин – стресорів, які вносять дезорганізацію в їхнє

світovidчуття. Постає дилема: «боротись чи втікати» (В. Кеннон), – це одна поляризація вибору в межах дослідження. Більшість людей одразу вдаються до внутрішньої «втечі», з метою мобілізації ресурсів у боротьбі з дійсністю, результативність якої детермінує поведінкові та ціннісні пріоритети подальшого існування. За позитивного вирішення ситуації суб'єкт набуває стабільності й продовжує розвиток, за негативного – отримує втомленість і надає втечі зовнішніх проявів, шукаючи більших потенцій, що дозволять бути успішнішим, перспективнішим, умотивованішим, одним словом «кращим».

Сучасна міграція вирішує проблему бідності, але раніше, в конфуціанстві, будучи одним з п'яти нещастя, вона долалась шляхом аскетизму – медитацій, що сприяють відновленню сил через прийняття ситуації як даної, або ж її поступовій легітимації; у християнстві бідність виправдовувалась вірою в спасіння чи блаженною діяльністю.

Четверту хвилю еміграції зазвичай називають заробітчанською, а отже, в основу анти/міграційних стратегій покладено порівняльний принцип добробуту в метрополії та за її межами. Американський філософ Ф. Фукуяма, аналізуючи процеси самоідентифікації, констатує факт підміни економічними стимулами прагнень до самореалізації та недооцінку (в порівнянні з економічним фактором) тимосу – «тієї частини душі, яка прагне визнання іншими, чи у формі ізотимії – визнання рівним у гідності, чи мегалотимії – визнання вищості» [8, с. 84]. Перш за все, дані поняття застосовувались до охоронців чи воїнів, що проявляли свою жертвність, захищаючи інших, з часом, ці біологічно детерміновані потреби людської душі стали опосередковуватись економічними показниками: статусом та багатством, які наділяють їх носіїв соціальним статусом (престижністю/убогістю), відповідним аксіологічним полем, способом життя, тобто здійснювали групову ідентифікацію. Вони не є універсальною константою, яка визначає буття від початку до кінця, а характеризуються як «позиційне благо» (Р. Френк) – відносна, а не абсолютна величина, що дозволяє людині визначати своє становище та рівень щастя відповідно не до абстрактно абсолютних статків, а відносно середньостатистичних групових показників достатку в спільноті, до якої вона належить.

У даному випадку матеріальне виступає мірилом, еквівалентом визнання, «маркером гідності», що виявляє внутрішньо-емоційний евідемонізм посередництвом гедоністичних проявів. Розгляд проблеми співвідношення статусності та багатства Ф. Фукуяма презентує з точки зору представників основних страт соціуму: багатих, середняків, бідних, які у власному прагненні зберегти/покращити своє становище, є антагоністами.

Це можна пояснити тим, що у часи соціальних потрясінь найбільше страждають ті, кому є що втрачати. Саме втрати і потенційні ризики, пов'язані з ними, змушують людей мобілізуватися та мінімізувати наслідки низхідних економічних потенцій: бідність, девіантність, маргіналізацію, акультурацію тощо. І якщо найбільш бідним верствам населення, які знаходяться на межі виживання, не до лобювання власних інтересів, а фокус інтересів еліти зорієнтований на примноження власних статків, то середній клас, як основа громадянського суспільства, що має стабільні статки, є висококваліфікованою робочою силою з активною політичною позицією і найсуттєвіше впливає на політичні настрої в державах. «Індивіди часто сприймають економічну скруту не як нестачу ресурсів, а як втрату ідентичності. Сумлінна праця повинна давати особі гідність, але цю гідність не визнають і навіть засуджують, а інші люди, які не хочуть грати за правилами, мають непомірні переваги» [8, с. 91]. Набуття гідності середньостатистичним населенням можна спроектувати в наступних вимірах: перший репрезентує позицію «постраждалого», схильючи середній клас до консервативних та релігійних груп, що «освячують» їх соціальний статус у протиставленні з такими ж середняками-іммігрантами, які, прибувши в країну, дестабілізують їх усталений спосіб буття; другий анонсує бачення проблеми з позицій «ображеного», демонструючи невідповідність і неспівмірність у рівні оплати праці та рівні життя середняків країн високорозвинених і тих, що розвиваються. Отримуємо наступний парадокс: міграція не забезпечує одномоментного позитивного результату набуття гідності, а служить лише його вихідною точкою. Завершення верифікації цього процесу можливе за рахунок легітимації ім/е/мігранта в приймаючому середовищі (натуралізація чи діаспоруалізація), або ж приведення у відповідність рівня життя до бажаного стандарту в межах метрополії.

Кодифікована рівність людей у демократичних суспільствах не гарантує їх рівноцінності. Навіть закони, що позбавлені ознак дискредитації, тяжіють до суб'єктивних стереотипних установок, поведінкових архаїзмів, пропам'ятних практик, релігійних догматів тощо, які є глибоко вкоріненими у свідомості людства і виступають маркерами групової сегрегації. Так, мігранти у взаємовідносинах з країною-реципієнтом можуть обрати наступні варіанти співіснування: або вимагати рівності з іншими представниками симетричних соціальних груп, або ж відстоювати право на власну самобутність. Але зазвичай, ці шляхи взаємообумовлені й виступають єдиною системою реалізації симбіозу в житті, у разі, якщо мігрант не обирає безконфліктний шлях повної натуралізації. Результатом цієї анти/міграційної перспективи є інституалізація іноетнічних елементів реципієнтського середовища, або ж анклавізація

через відмову та ігнорування титульної більшості, чи самоактуалізація через нейтралізацію власної «невидимості» (Р. Еллісон).

Аксіологічні детермінанти правового середовища організму метрополії продукують варіативність поведінкових шаблонів потенційних мігрантів. Демократичні режими, примат громадянського суспільства, інститут подвійного громадянства зорієнтовує мігранта на збереження екстериторіальної тягlosti, лобізму титульних інтересів, укоріненню на базі вихідної базової культури. У випадку переваги антидемократичних цінностей та пов'язаних з ними обмежень, особа прагне позбавитись тиску та нігілістичного знецінення власної значущості. Правові цінності країни реципієнта є важливим фактором конституалізації мігрантського буття та реалізації його повноти у межах нового правового поля. Мігранти, що свідомо стають на шлях натуралізації та асиміляції, прагнуть репрезентувати себе як гідних громадян, тому їхня діяльність спрямована на скорішу легітимізацію себе, через правочинну дію, соціально-економічну свідомість, культурну інтегрованість, які дозволять регламентувати стосунки в системі «частина-ціле». Адже нехтування та ігнорування загально визнаних приписів прискорює ізоляцію та подальше вилучення маргінальних елементів.

Вертикальна проекція аксіологічного картографування представлена абсолютними цінностями, що є загально визнаними, заданими точками орієнтування людини в житті. Діалектичність ціннісних пріоритетів первинної та вторинної ланки детермінації людського буття, розглядається нами за допомогою прийому масштабування, що дозволяє виявити ступінь взаємовключеності мікро- та макрорівневих структур у процесі створення аксіологічних карт.

Однією з пріоритетних ціннісних проблем як мобільного, так і осілого подорожуючого є пошук сенсу буття в розсіянні та осягнення сенсу життя, відповідно до яких вибудовуються стратегії поведінки як укоріненого, так і знекоріненого індивіда. Позитивне їх вирішення ускладнюється порушенням комунікативних зв'язків з метрополією і дистанціюванням від нової титульної спільноти. Додаткову потенцію реалізує буденність, яка поглинає сенсожиттєві ідеали, перетворюючи їх у механізми власного існування, спрямовані на задоволення вітальних потреб. У такому вимірі вони або не сформовані, або не ідентифіковані через безпосередність осягнення дійсності. Акцентування смислової пріоритетності відбувається шляхом подолання «пікових переживань» (А. Маслоу), що змушують шукати перспективи буття, перегруповуючи сили, застосовувати превентивні дії для зменшення потенційних ризиків. Модальність мінливої сучасності дозволяє визначити інструментальну природу пошуків, за логікою якого «сенси життя» усвідомлюється як «формула впорядкованості» [1].

У діаспоральній тематиці, особливої уваги заслуговує діяльність самосвідомих активістів, які віднайшли своє покликання у плеканні та конструюванні стану укоріненості серед інших етнофорів. Служіння цій меті забезпечує тривале переживання ейфорії, що фактично є мірилом задоволеності, реалізованості особистості, а значить і смислової наповненості буття.

Дотичним ціннісним вектором меридіональної проекції є аксіоматичне судження: «найвища цінність – людське життя». Загроза існуванню останнього (природні, техногенні, військові катастрофи) активізує інстинкти самозбереження, що спонукають залишати обжиті, індивідуально облаштовані, комфортні місцини та порушують варіативність переміщень. Або ж, навпаки, пандемічний фактор сегрегував різностатусних емігрантів: одних схилив до остаточного осідання, а інших – до репатріації. Вихідним критерієм цього розподілу стала смислова цінність здоров'я. Ця гранична ситуація, породжена страхом втратити все: і життя, і накопичені кошти, змусила багатьох поставити життя на паузу та спробувати переосмислити вічне. Звичайно, вихід з локдауну, необхідність відновлення функціонування економіки активізують попит на поновлення рухливості, тому повернення мобільності населення – питання часу.

Технократизм, породжений промисловою революцією, НТР, розірвав симбіозний зв'язок між Людиною та Природою, сфера стосунків яких реалізується у двох аспектах: «а) ставленням людини до своєї власної природи (до свого тіла) і б) ставленням людини до природи-довкілля» [3, с. 126]. Відновлення гармонізації відносин, екологічного балансу, можна досягти шляхом усвідомлення своєї єдності з довкіллям, включаючи соціальне; дбайливого ставлення до всього живого на землі; раціонального використання природних ресурсів; охорони довкілля; екологічної культури тощо. Дані принципи, кодифіковані у концепції «сталого розвитку», миттєво набули загальнолюдського масштабу.

Значущість етизму (І. Надольний) як системи ціннісних орієнтацій, що ґрунтується на ідеалах добра, гуманності, справедливості, відповідальності за долю інших людей тощо, зростає в рамках окреслення мирних принципів культурного міжетнічного співіснування, подолання деструктивних (маргіналізація, криміналізація тощо) та конфліктогенних (релігійного протистояння, територіальних претензій, тероризму) вимірів міграції, врегулювання масштабів і напрямів переміщень та висвітлення альтернативності цього процесу.

Комплексна рефлексія загальнолюдського ціннісного багажу, дозволить реалізувати модернізаційні процеси аксіологічних пріоритетів українця. Як зазначає Ю. Шайгорода «до проблем смислів і цінностей найчастіше звертаються саме в епохи кардинальних змін. Адже система цінностей не

лише характеризує стан суспільства – вона, багато в чому, визначає шляхи і результати його розвитку» [9, с. 16]. Саме тому зі здобуттям незалежності нашою країною розгорнувся перехідний етап становлення нового ціннісного середовища, пов'язаний із кристалізацією ідеї державності та окресленням векторів розвитку суспільства і держави, а згодом – з процесами деколонізації суспільної свідомості, культурного простору України. Через тривалу відсутність державності та колоніально-асиміляторську політику, модернізаційні процеси українського ціннісного простору мають суперечливу природу, вкраплену структуру та наздоганяючий характер, що обумовлюють спрощені варіанти проєкції аксіологічних карт, інкорпорацію неадаптованих запозичень та їх еkleктичність. Тобто змінюється форма, а не зміст. «Успіхи модернізації значною мірою залежать від рівня сформованості, змісту та ієрархії базових цінностей. Водночас, зміст і структура фундаментальних цінностей мають не лише свідчити про готовність суспільства до модернізаційних змін, про прагнення соціальних груп виступити суб'єктами цих змін, але й – містити чітке бачення їх мети, уявлення про шляхи та способи її досягнення» [9, с. 19]. А реально маємо: національну, посттравматично-деформовану, індивідуально-дисбалансовану програму ревалоризації, що дестабілізує, гальмує процеси демократизації та економічного і духовного відродження на всіх рівнях буття. Окрім нагальності перепроєктування ціннісного пласту, для України вагомим чинником рефлексії над актуальною ситуацією є розгляд проблеми в міграційному контексті, адже окупація Криму, бойові дії на Сході, підписання Договору про асоціацію з ЄС спровокували сплеск рухливості населення. Осмислення даного напрямку ми вважаємо доцільним за допомогою категорій «єдності», «соборності» українського народу в межах держави та з українцями у світі, незалежності в економічному розвитку й зовнішньополітичній діяльності, що перетворить Україну на повноправного суб'єкта політичної діяльності й дозволить реалізувати суверенність у повному обсязі.

Отже, формування єдиного державно-політичного організму обумовлене фактом наявності спільного ідейного та духовного консенсусу спільноти, що актуалізує проблему становлення ціннісного потенціалу та його функціонування у певному суспільстві й дисперсно розсіяному масиві за його межами. Подолання субрегіональних ціннісних стереотипів і творення якісно нового аксіологічного поля – завдання надважливе. Потрібно не реанімувати багатовікові релікти й атавізми, а модернізувати ціннісні вектори, переосмислити їх і трансформувати у якісно нове духовне утворення з глибинними підмурками європеїзму, гуманізму, свобододіяння (не просто стан свободи – вільності від норм, детермінант існування, а можливість реалізації себе у свободі, незважаючи на вище вказане), культуротворення, тим самим

забезпечивши перетворення слабких рис етноментального поля на міцніші світоглядні системи.

Висновки і пропозиції. Окреслені результати дослідження, дозволяють стверджувати, що суспільство не може існувати без загальноприйнятого ціннісного мінімуму, що забезпечує його функціональність та поліструктурність. Планування аксіологічних карт мігрантів як осягнення «іманентного сенсу» індивідуального вибору з побудови анти/міграційних стратегій є перспективним напрямком практичних філософсько-політичних студій. Ми переконані, що цілеспрямований та модернізований вплив реформованої освіти, національної культури, духовного укорінення людини дозволить змінити міграційну ситуацію в Україні на краще.

1. Бауман З. *Текущая современность*. URL: <https://avidreaders.ru/download/tekuchaya-sovremennost.html?f=epub>

2. Бауман З. *У пошуках центру, що тримає / Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т. Цимбала*. Київ: Ніка-Центр, 2013. 400 с.

3. Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Вид. 2-ге, доопрац. і доп.* Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.

4. Вояковський Д. *Ментальні кордони в Європі без кордонів / Пер. з польск. В. Ф. Саган*. Київ: Ніка-Центр, 2012. 320 с.

5. Роменець В. *Історія психології XIX – поч. XX століття*. Київ: Вища шк., 1995. 614 с.

6. *Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов*. Москва: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

7. Туренко О. *Пошуки смислів сумісності індивідуального й колективного: соціально-філософський досвід Середньовіччя: Дис. докт. філос. наук*. Київ. 2016. 420 с.

8. Фукуяма Ф. *Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Тетяна Сахно*. Київ: Наш Формат, 2020. 192 с.

9. Шайгородський Ю. *Аксіологічний вимір української моделі модернізації. Наукові записки*. 2012. Вип. 4 (60). С. 14-22.

10. Шахно Ю. *Суб'єктивні умови інституційного оформлення діаспор*. Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 106. С. 286-290.

References

1. Bauman Z. (2004). *Tekuchaya sovremennost'* [Fluid modernity]. URL: <https://avidreaders.ru/download/tekuchaya-sovremennost.html?f=epub> (in Russian).

2. Bauman Z. (2013). *U poshukakh tsentru, scho trymaie / Hlobal'ni modernosti* [In Search of a Holding Center / Global Modernity]. Za red. M. Fezerstouna, S. Leshy, R. Robertsona; Per. z anhl. T. Tsybala. Kyiv: Nika-Tsentr. 400 p. (in Ukrainian).

3. Vyshnevsky O. (2006). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrains'koi pedahohiky : navch. posib.* [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy:

tutorial]. Vyd. 2-he, dooprats. i dop. Drohobych: Kolo. 326 p. (in Ukrainian).

4. Voyakovsky D. (2012). *Mental'ni kordony v Yevropi bez kordoniv* [Mental borders in Europe without borders] / Per. z pol's'k. V. F. Sahan. Kyiv: Nika-Tsentr. 320 p. (in Ukrainian).

5. Romenets V. (1995). *Istoriia psykholohii XIX – poch. XX stolittia* [History of psychology of the XIX – XX century]. Kyiv: Vyscha shk. 614 p. (in Ukrainian).

6. Gristanov A. A. (2001). (ed.). *Vsemirnaya enciklopediya: Filosofiya* [World Encyclopedia Philosophy] / Gl. nauch. red. i sost. A. A. Gricanov. Moskow: AST, Minsk: Xarvest, Sovremennyj literator. 1312 p. (in Russian).

7. Turenko O. (2016). *Poshuky smysliv sumisnosti individual'noho j kolektyvnoho: sotsial'no-filosofs'kyj dosvid Seredn'ovichchia* [The search for meanings of compatibility

of individual and collective: the socio-philosophical experience of the Middle Ages]: Dys. dokt. filos. nauk. Kyiv. 420 p. (in Ukrainian).

8. Fukuyama F. (2020). *Identychnist'. Potreba v hidnosti j polityka skryvdzhenosti* [Identity. The need for dignity and the politics of resentment] / Per. z anhl. Tetiana Sakhno. Kyiv: Nash Format. 192 p. (in Ukrainian).

9. Shaygorodsky Y. (2012). *Aksiolohichnyj vymir ukrains'koi modeli modernizatsii* [Axiological dimension of the Ukrainian model of modernization]. *Naukovi zapysky*. Vyp. 4 (60). P. 14-22. (in Ukrainian).

10. Shakhno Y. (2016). *Sub'iektyvni umovy instytutsijnoho oformlennia diaspor* [Subjective conditions of institutionalization of diasporas]. *Hileia: naukovyj visnyk*. Vyp. 106. P. 286-290. (in Ukrainian).

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.21>
УДК 304(477)

Ірина Грабовська

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
Центру українознавства філософ. ф-ту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Researcher ID: A-6851-2019
Scopus-Author ID: 57216436547
Email: grabovskai@ukr.net

ЧИ ЗМОЖЕ УКРАЇНА ПЕРЕМОГТИ РОСІЮ У ВІЙНІ МАЙБУТНЬОГО?

(Рецензія на книгу: Горбулін Владимир. *Как победить Россию в войне будущего*.
К.: Брайт Букс, 2020. 256 с.)

Анотація. У рецензії на книгу Володимира Горбуліна «Как победить Россию в войне будущего» проаналізовано основні теоретичні і практичні завдання, які поставив автор перед українською державою та соціумом, спрямовані на подолання такого сильного і вкрай небезпечного для самостійної України ворога, яким є путінська Росія. Книга академіка Горбуліна одразу стала бестселером в Україні та набула розголосу за кордоном. Вона є одним із найсерйозніших досліджень проблем, з якими зіштовхнулася українська держава і нація сьогодні, а також фактично «дорожньою картою» для України у війні проти РФ, яка зможе створити умови для перемоги і утвердження власної незалежності і свободи від зловісного агресора – несімперії Кремля.

Ключові слова: Україна, Росія, війна майбутнього, агресія, протидія, асиметрична відповідь, шанс, перемога.

Iryna Grabovska

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CAN UKRAINE DEFEAT RUSSIA IN A WAR OF THE FUTURE?

(Book review: Vladimir Gorbulin. *How to defeat Russia in a war of the future*.
K.: Bright Books, 2020. 256 p. In Russian)

Abstract. The review of Vladimir Gorbulin's book "How Russia Will Defeat in the War of the Future" analyzes the main theoretical and practical tasks set by the author before the Ukrainian state and society, aimed at overcoming such a strong and extremely dangerous enemy for independent Ukraine as Putin's Russia. Academician Gorbulin's book immediately became a bestseller in Ukraine and gained notoriety abroad. It is one of the most serious studies of the problems facing the Ukrainian state and nation today, as well as a de facto "road map" for Ukraine in the war against Russia, which can create conditions for victory and independence and freedom from the sinister aggressor - the Kremlin neo-empire.

Key words: Ukraine, Russia, war of the future, aggression, counteraction, asymmetric response, chance, victory.

Чи має Україна реальні шанси перемоги Росію у війні, яку та розв'язала проти незалежної держави, і яка, на думку автора книги Володимира Горбуліна, буде визначальним фактором у житті нашої країни у найближче десятиліття? Таке запитання ставить аналітик у своїй новій роботі, яка побачила світ у видавництві «Брайт Букс» у 2020 р. Автор ствердно

відповідає на вище наведене запитання і наводить солідну аргументацію на користь своїх висновків. Проте, наголошує В. Горбулін, позитивний результат для України стане можливим лише при виконанні цілої низки завдань і вирішенні як практичних, так і теоретичних задач, які стоять сьогодні перед українською державою та соціумом. Автор

переконаний, що теперішній «потенціал України дозволяє викувати ланцюги стримування для найзавзятішого агресора». Але для цього усім «просто потрібно працювати, не шкодуючи сили» [2, с. 11].

Книга присвячена захисникам української незалежності і свободи. Тим, хто заклав Україну собою від російського агресора у 2014 р., і тим, хто продовжує це робити сьогодні. Володимир Горбулін фактично не сумнівається у можливості перемоги України над підступним агресором. Адже «моральний дух українця надзвичайно зріс в ході цієї нерівної війни з Росією, завершилось організаційне оформлення держави, поряд із відсіюванням проросійських елементів у суспільстві, зросла дисципліна. Збільшилась і закріпилась чисельність тих, хто готовий зі зброєю в руках відстоювати свою землю, свій дім, свою державність» [2, с. 221].

«Русский мир» приніс чимало горя і втрат українцям [4]. Проте він же викристалізував і здатність нації до самозахисту та перемоги над небезпечним ворогом.

Варто відзначити, що дослідження одного з найвидатніших аналітиків і практиків у питаннях державної та національної безпеки України, академіка Володимира Горбуліна під промовистою назвою «Як перемогти Росію у війні майбутнього» (видання російськомовне), одразу ж стало бестселером в Україні та отримало широкий розголос за кордоном.

Його актуальність є самоочевидною. Адже агресія путінської неоліберальної знову поставила перед Україною, яка не так давно звільнилась від багатолітньої колоніальної залежності, руба питання виживання як незалежної самостійної нації і держави. Зло, яке несе з собою диктатура путіністів, стало для українців як зовнішньою, так і внутрішньою проблемою, активізувавши «п'яту колону» проросійськи налаштованих серед населення України та примусивши в силу як ідеологічної обробки, так і через тиск обставин чимало громадян країни на окупованих територіях Криму та Донбасу колаборувати із заклятим ворогом української самостійності. Зрештою, чимало можна віднайти для розуміння ситуації, що склалася, залучивши до аналізу класичну роботу Г. Арендт про банальність зла, диктаторів та їхніх прислужників [1].

«Для України, яка зіштовхнулася з непримиренним ворогом української нації, до того ж сильним і зловісно безпринципним, вихід є один-єдиний – відважно взяти на себе функцію архітектора свого часу і докласти для реалізації такого кроку всі можливі зусилля», - наголошує В. Горбулін [2, с. 10].

«Ці можливі зусилля» означають для існуючого сьогодні покоління українців створення ефективних і результативних умов та засобів стримування агресора. Тверезий аналіз, на думку автора, дозволяє зробити висновок, що Україна не повинна робити ставку на традиційні способи ведення війни. Так їй не вдасться встояти проти озброєної значно краще, до того ж ядерної Російської Федерації. Для успішного протистояння такому противникові та ефективного конструювання спротиву небезпечному агресорові

Україні потрібно «дещо незвичне», яке В. Горбулін називає «асиметричною відповіддю ворогові», а не реагування на дії Кремля з позицій слабого супротивника. До таких асиметричних відповідей автор книги відносить певні кроки, які повинна зробити країна, а саме, створити асиметричний російському арсенал протистояння, елементами якого стане: 1) трансформована розвідувальна служба України; 2) перетворена на контррозвідку СБУ; 3) розвинуті спеціально підготовані структури інформаційної боротьби; 4) докорінно модернізована армія країни; 5) створені і законодавчо оформлені сили територіальної оборони; 6) модернізовані в теоретичному і практичному плані сили спецоперацій, які повинні бути в країні; 7) створення та розгортання нової ракетної техніки; 8) оперативне переозброєння ВСУ з переважаючими елементами, що базуються на сучасних технологіях [2].

Дослідник зазначає, що «асиметричний потенціал має багато форм: від хитромудрої міжнародної політики і підтримки політичних рухів до таємних озброєних організацій і системи інформаційного нападу. Цей потенціал багатоплановий і багатоликий, і правда для України полягає у тому, щоб довести його до можливості використання» [2, с. 220]. Далі, аналізуючи ті кардинальні зміни, які відбуваються у сучасному світі, Володимир Горбулін стверджує, що саме нетрадиційні методи ведення війн будуть мати вирішальне значення у воєнних конфліктах двадцятого першого століття.

Окремо автор приділяє увагу тим задачам, які ставить доба перед українськими елітами. В. Горбулін пише: «Першочергове завдання інтелектуальної еліти країни – не лише сформувати образ майбутнього, але і ретельно підготувати інструментарій для його зустрічі. Знання про наше минуле, наявність у генетичній пам'яті страшних репресій та нещадної готовності до знищення заради домінування – все це повинно примусити нас підійти до створення арсеналу протидії без сентиментальних церемоній» [2, с. 11].

Особлива відповідальність лежить на керівництві України. «...керівники української держави повинні пам'ятати, що у сучасних умовах надійний арсенал асиметричної протидії є життєво необхідним фактором виживання і розвитку України, отже, екзистенційним, магістральним і титульним пунктом нашої доктрини» [2, с. 221].

Основою для підготовки майбутньої перемоги повинно стати відродження і нарощування оборонного потенціалу України, створення та розвиток асиметричного арсеналу стримування як російської, так і будь якої потенційної агресії проти нашої країни. Вирішальним для майбутньої перемоги стане усвідомлення українцями, що ніхто у світі, окрім них самих, не зможе вирішити їхні проблеми і забезпечити свободу та право на самостійне незалежне існування. Своїми діями нація визначає власну готовність до майбутнього, насамперед, до перемоги у війні проти Кремля, наголошує автор дослідження.

Викладові основного матеріалу книги передуює вислів улюбленого і глибоко шанованого Володимиром

Горбуліним політика Вінстона Черчілля: «Ніколи не здавайтесь, ніколи не здавайтесь, ніколи, ніколи, ніколи – ні в чому, ні у величному, ні у нікчемному, ні у великому, ні у малому, - не здавайтесь нічому, окрім голосу честі і здорового глузду. Не відступайте перед силою; не відступайте перед удаваною переважаючою міццю ворога» [Цит. за: 2, с. 13].

Читання книги Володимира Горбуліна «Як перемогти Росію у війні майбутнього» знову переконує у справедливості думки експерта про те, що Москва не полишить ніколи намагань зруйнувати українську незалежну державу, залишаючись у форматі путінського чи пропутінського режиму. На цій тезі наголошує і цілий ряд інших аналітиків, як вітчизняних, так і зарубіжних. І у цьому плані висновки В. Горбуліна повністю співпадають із аналітичними прогнозами абсолютної більшості серйозних експертів міжнародного рівня. Думка про те, що гібридна війна Росії проти України не матиме в найближчі роки завершення прозвучала вже у книзі «Світова гібридна війна: український фронт: монографія» [3], яка була написана за загальною редакцією Володимира Горбуліна і побачила світ у 2017 р.

Проблема теперішньої України полягає в тому, наголошує дослідник, що вона знаходиться на перехресті. «На етапі війни і протистояння Росії воєнне керівництво України сповідувало консерватизм, по суті, не розпочавши створення сучасної цифрової армії, - зазначає автор. – Нашій владі варто би було кардинально переглянути підходи до оборонного будівництва та зробити ставку на посилення технологічності армії. Більше того, Україна як ІТ-державу, а також справжнє вузлове перехрестя науки та техніки здатна за два-три роки зробити унікальний стрибок, на який у інших країн пішло б десять-п'ятнадцять, а інколи і двадцять років» [2, с. 65]. Ядром же національної сили України може і повинна стати її армія. Проте завдання усїєї нації – не проспати глобальні трансформації, які активно йдуть у сучасному світі. «Україна проходить складний шлях внутрішньої трансформації, і поява активно діючої, високочутливої

до підричних дій нації є незаперечним успіхом сучасного етапу розвитку нашої країни» [2, с. 220]. І на цьому шляху, як зазначає Володимир Горбулін, є неприпустимою розкішшю для загроженої нації песимізм та втрата віри у себе і свої сили. «Ми повинні почати діяти системно, цілеспрямовано і безперервно» [2, с. 226]. Тоді є шанси на перемогу і самоствердження української держави і нації у складному конфліктному світі, що швидко змінюється. До роздумів, порад і пропозицій одного із найрозумніших наших співвітчизників, справжнього професіонала у своїй галузі варто не лише дослухатись, але і діяти у запропонованому ним напрямкові.

1. Арентдт Х. Банальность зла: Эйхман в Иерусалиме. М: Европа. 2000, 444 с.
2. Горбулин В. Как победить Россию в войне будущего. К.: Брайт-Букс, 2020. 256 с.
3. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.
4. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Вид. 2-ге. К: Тов. «Вид-во "Кліо"», 2018. 384 с.

References

1. Arendt H. (2000). *Banal'nost' zla: Jeyhman v Ierusalime* [Banality of Evil: Eichmann in Jerusalem]. M: Evropa. 444 p. (in Russian).
2. Gorbulin V. (2020). *Kak pobedit' Rossiju v vojne budushhego* [How to defeat Russia in the war of the future]. K.: Brajt-Buks. 256 p. (in Russian).
3. *Svitova gibry'dna vijna: ukrayins'ky'j front: monografiya* [World Hybrid War: Ukrainian Front: Monograph] / za zag. red. V. Gorbulina. (2017). Kharkiv: Folio. 496 p. (in Ukrainian).
4. Yakubova L. (2018). «*Rusky'j my'r*» v *Ukrayini: na krayu prirvy* ["Russian World" in Ukraine: At the Edge of the Abyss]. Vy'd. 2-ge. K: Tov. «Vy'd-vo "Klio"». 384 p. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.22>
УДК 746.7(477)«19»

Микола Обушний,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології,
провідний науковий співробітник
Центру українознавства
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID : 0000-0002-9121-5095
E-mail: mobushnyy@gmail.com

САКРАЛЬНІСТЬ МОЗАЇКИ СОЛОМОЮ ХУДОЖНИКА ОЛЕКСАНДРА САЄНКА (Рецензія на творчість українського художника О.Ф. Саєнка)

Анотація. Публікація ставить за мету привернути увагу українознавців, дослідників української культурної спадщини до вивчення творчості унікального вітчизняного художника монументально-декоративного мистецтва, ім'я якого внесено до списку видатних діячів світової спадщини ХХ століття – Олександра Феропонтовича Саєнка. Мистецька спадщина О.Ф. Саєнка нараховує понад 500 творів малярства, графіки і монументально-декоративного мистецтва: декоративне панно, килими, gobelени і т.ін. Але найдосконаліше О.Ф. Саєнко володів технікою інкрустації соломкою. Він тонко відчував розмаїття сакральних енергій, які дарують «радість людям». Саме у кольорах соломи О.Ф. Саєнко бачив таку енергію.

Картини О.Ф. Саєнка не тільки художньо досконалі, але, і переважна більшість із них наповнені національно-патріотичним змістом. Серед них одна із найвідоміших – декоративна картина «Козак Мамай» (1928, 1936 рр.). Аналіз картин О.Ф. Саєнка показує, що вони є глибоко народними, а тому сприймаються як сучасні своєю змістовою наповненістю та стилістично.

Ключові слова: сакральність, солома, художник, монументально-декоративне мистецтво, інкрустація, мозаїка, генетична пам'ять.

Mykola Obushnyy,

Doctor of Political Science, Professor of Political Science
Faculty of Philosophy, Leading Researcher
Center for Ukrainian Studies of
Taras Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv

THE SACRAL NATURE OF STRAW MOSAIC BY OLEKSANDR SAJENKO (Review of the creative works of Ukrainian artist O.F. Sajenko)

Abstract. The publication aims to draw the attention of Ukrainian scholars and researchers of Ukrainian cultural heritage to study the work of a unique domestic artist of monumental and decorative art, whose name is included in the list of prominent figures of world heritage of the twentieth century - Alexander Saenko. O. Saenko's artistic heritage includes more than 500 works of painting, graphics and monumental and decorative art: decorative panels, carpets, tapestries, etc. But O. Saenko possessed the technique of straw inlay most perfectly. He subtly felt the diversity of sacred energies that give "joy to people." It was in the colors of straw that O. Saenko saw such energy.

O. Saenko's paintings are not only artistically perfect, but also the vast majority of them are filled with national-patriotic content. Among them, one of the most famous is the decorative painting "Kozak Mamai" (1928, 1936). The analysis of O. Saenko's paintings shows that they are deeply folk, and therefore perceived as modern in their content and style.

Key words: sacredness, straw, artist, monumental and decorative art, inlay, mosaic, genetic memory.

Безцінною складовою генетичної пам'яті українського народу є художня мистецька спадщина, залишена потомкам не одним поколінням митців минулого.

Унікальність таланту кожного художника найрельєфніше визначається стилем у презентованих

ним роботах. Стилiстику картин вiдомого українського художника монументально-декоративного мистецтва Олександра Феропонтовича Саєнка визначає народне

мистецтво, яке сягає у глибину народного життя. Художник дуже тонко відчував розмаїття сакральних* енергій, що вміщує у собі природа, земля, сонце та повітря, і творив так, як йому підказувало серце та професійне бачення мистця.

У творчому доробку художника понад 500 творів монументально-декоративного мистецтва: де-коративні панно, килими, гобелени, кераміка, графіка та ін. Олександр Саєнко майстерно володів різними техніками живопису: олія, темпера, акварель. Але найбільше працював у техніці інкрустації соломною, тим самим відродив уже на професійному рівні давню народну традицію, коли соломною прикрашали речі побуту: миски, скрині із стебел колосся пшениці та жита, виплітали вінки, які перепліталися польовими квітами – синіми волошками та червоними маками. До народної мистецької традиції Олександр Саєнко додав мистецький професіоналізм – техніку інкрустації соломною.

Радянські партпрацівники дивилися скося на Олександра Саєнка, який поміняв вишукані акварелі на звичайну соломю, до того ж ще і звинуватили його в націоналізмі.

Віддавши перевагу техніці соломною, Олександр Саєнко працював нею все життя та створив власну мистецьку мову, що базувалася на традиціях та звичаях українського народу. Тим більше, що на Борзнянщині – малій батьківщині Олександра Саєнка, благодатна земля для вирощування розкішних пшеничних та житніх нив, хлібний покій, на яких немов би простелений рушник милував око людини.

Олександр Саєнко фахово переконав, що соломю можна і потрібно використовувати для декоративних виробів. Наразі, щоб солома стала придатною для декору її необхідно не тільки зібрати, відсортувати, замочити, але нерідко і розфарбувати відповідним барвником. Тоді солома набуває високої декоративної здатності, стає досконалим засобом створення мистецького образу. Тому кольори соломи у мозаїці Олександра Саєнка, ніби випромінюють сонце, що милує око, пробуджує радість, піднімає настрій. Не випадково, ще у глибоку давнину первісні люди раділи появі сонця, поклонялися йому, вважаючи сонце своїм Богом та символом доброти.

Саме ця улюблена та оригінальна техніка – інкрустація соломною (у народі зветься «викладанка») заклала підвалину для визнання мистця як на теренах України, так і поза її межами. Ім'я художника Олександра Саєнка нині вписане до когорти видатних діячів світової культури у XX столітті, а, відтак, і у мистецьке незабуття. Могутній імпульс збереженням якого сьогодні є і те, що рідні Олександра Саєнка – дочка Ніна Саєнко та внучка Леся Майданець

перманентно організують виставки художніх робіт з презентацією його праць не тільки в Україні, але і поза її межами.

Внесок родини Саєнків в українське художнє мистецтво слід ще належним чином оцінити, оскільки воно базується на національних українських традиціях і репрезентує справжню народну культуру.

Це особливо відчуваєш під час відвідування музею-садиби Олександра Саєнка у м. Борзни, що на Чернігівщині, ознайомлення з його творчістю у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (січень 2019 р.). Насправді, праці Олександра Саєнка оригінальні, глибоко народні, наповнені життєдайною енергією.

У цьому контексті варто лише підкреслити, що картини Олександра Саєнка не тільки художньо досконалі, але і, зазвичай, наповнені національно-патріотичним змістом, багато із яких прямо пов'язані з історією України, показу героїчних та драматичних подій і явищ суспільного життя українців, відповідно до тих конкретних умов, у яких він жив та творив. Самі назви картин вказують на це. Одна із найвідоміших серед них декоративна картина «Козак Мамай» (1928, 1936 рр.). Оригінальні у історичному контексті є також його картини: «Минуле» (1920 р.), «Козак на коні» (1922 р.), «Українське село» (1926 р.), «Семен Палій» (1966 р.), «Іван Сірко» (1967 р.) та деякі інші. При цьому слід звернути увагу, що творчість Олександра Саєнка припадає на роки утвердження та розвитку тоталітарної системи у Радянському Союзі, у якій керівним, а, відтак, і панівним у мистецтві був творчий метод соціалістичного реалізму, ігнорування якого для мистця мало тяжкі наслідки, а будь-який йому спротив жорстоко присікався. Тому Олександру Саєнко іноді доводилося на картинах відображати ту дійсність, у якій він жив та творив: «На варті СРСР» (1926, 1929 рр.), «Жити стало краще» (1936 р.), портрет В.І. Леніна (1938 р.), бюст В. Леніна (1944 р.). При цьому зауважу, що у цих та деяких інших картинах тоталітарної доби Олександра Саєнка художні аспекти є домінуючими над ідеологічними. Це вказує на те, що його позаідеологічна свобода самовираження у мистецтві була визначальною.

У цьому контексті прикро усвідомлювати, але, імовірно, є факт, що окремі картини радянської доби Олександра Саєнка канули у Лету. Йдеться, зокрема, про кілька панно, що були виконані для українського павільйону Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві (1939-1940 рр.): «Танок», «Збирання яблук», «Колгоспник», «Птахи» та ін.

У творчості Олександра Саєнка чільне місце відведено увічненню постаті Тараса Шевченка та його творів. Серед найкращих монументальних його творів у шевченкіані: панно «На панщині пшеницю жала» (1920 р.), багатофігурна композиція «Тарас Шевченко під вербою» (1937 р.), «Невільники» (1966 р.), «Реве та стогне Дніпр широкий» та деякі інші. Детальніше про це можна ознайомитися у книзі-альбомі «Олександр Саєнко «Шевченкіана», що вийшла друком у 2014 р. (авторка-упорядник Ніна Саєнко).

* Поняття «сакральність» має декілька значень. У даному контексті «сакральність» вживається як незвичність, оригінальність мозаїки соломною, яка символізує проміння сонця.

Аналіз творчості Олександр Саєнка наочно показує приклад того як треба любити свою землю, любити українців. Тому його мистецтво нероздільно пов'язане з життям українського народу.

Картини художника О. Саєнка закликають кожну людину задуматися не лише над власною долею, але і над долею українського народу. Його твори і сьогодні сприймаються як сучасні змістовою наповненістю і

стилістично, оскільки О. Саєнко міцно стояв на ґрунті національних традицій, глибоко розумів сутність народного мистецтва, а соломка – матеріал, який він використовував в своїх картинах, обумовлювали зміст і форму його творів.

Наукове видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 28

Друкується за авторською редакцією

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Передрук статей та розміщення їх в Інтернеті може бути здійснено тільки з дозволу автора та відповідального редактора Українознавчого альманаху.

Підписано до друку 04.07.2021 р. Формат 60×84 $\frac{1}{8}$. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 16,7. Обл.-вид. арк. 15,8. Замовлення № 57
Наклад 100 прим.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ»

м. Київ, вул. Фрунзе, 60

Тел.: +38 (067) 849-34-60

+38 (044) 222-50-84

E-mail: milenium_ofis @ukr.net